B I B L I O T H E C A
SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM
T E V B N E R I A N A

BT 2012

C. MARIVS VICTORINVS

COMMENTA IN CICERONIS RHETORICA

ACCEDIT INCERTI AVCTORIS TRACTATVS DE ATTRIBVTIS PERSONAE ET NEGOTIO

RECENSVIT

THOMAS RIESENWEBER

DE GRUYTER

ISBN 978-3-11-031359-8
e-ISBN 978-3-11-031366-6
ISSN 1864-399X

Library of Congress Cataloging-in-Publication Data
A CIP catalogue record for this book has been applied for at the Library of Congress.

Bibliographic information published by the Deutsche Nationalbibliothek
The Deutsche Nationalbibliothek lists this publication in the Deutsche Nationalbibliografie; detailed bibliographic data are available in the Internet at http://dnb.dnb.de.

© 2013 Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston

Printing: Hubert & Co GmbH & Co. KG
∞ Gedruckt auf säurefreiem Papier

Printed in Germany

www.degruyter.com

D. M.
CAROLI HALM
VILIA TVRA

PRAEFATIO

Victorini Marii Commenta in Ciceronis libros rhetoricos composita quamobrem his paucis annis edenda sint denuo, quibus codicibus qua ratione inter se conexis nitendum, quibus locis qua de causa uerba memoriae tradita emendanda, prolegomenis separatim editis commentarioque critico fusius disputatur[1]. Hoc igitur loco breuiter exponam indoles cognationesque codicum.

Nulla iam remanent certa quasi uestigia, ex quibus indagare possimus, quid Victorini Commentis acciderit inde ab eo tempore, quo Cassiodorus senator quodam loco[2] Institutionum suarum commemorauit se reposuisse Commentorum exemplar in bibliotheca illius monasterii illustrissimi, quod uocatur Viuarium. Conicere tamen nobis licet eo quod secutum est sae-
culo codicem perantiquum nunc deperditum ex Italia in regnum peruenisse μ
Francorum, ad quem praeter paucos, de quibus infra diligentius disputabimus, omnes fere reuocantur libri manuscripti quos quidem nunc habemus.

Omnium autem qui exstant librorum manuscriptorum longe optimum D
esse codicem Coloniensem 166 olim Darmstadtiensem 2191 recte intellexit Carolus Halm. Qui codex saeculo p. Chr. n. septimo exeunte siue octauo ineunte exaratus esse uidetur in quodam monasterio in confinio utriusque Galliae sito, unde initio saeculi noni Coloniam in St. Petri peruenit ecclesiam. Aliquot autem annis antequam liber uenerabilis sedes mutauit et ciuita-
tem ut ita dicam Coloniensem consecutus est, corrector quidam librum D^{pc}
emendauit siue potius corrupit, cum plurimis locis priscas lectiones erasit et maximam partem additamenta coniecturasque alterius exemplaris inseruit; correctiones utique in Coloniensi iam legebantur, cum codex olim Laures-
hamensis, nunc Vaticanus Palatinus Latinus 1588 priore parte saecu- V
li noni ex eo descriptus est.

Ex codice Coloniensi hausisse uidetur fons quoque aliquot codicum, qui β
saeculo decimo in Germania meridionali conscripti sunt, intercedente fortas-
se communi parente cum illo Vaticano V (ψ). Quorum librorum uetustissi- ψ
mus esse uidetur codex Firmensis 16, exaratus medio fortasse saeculo de- A
cimo. Firmensis autem codicis aequalis fere et admodum gemellus altera par-
te eiusdem saeculi exstitit codex Vindobonensis 116, qui quamquam E

[1] Marius Victorinus, Commenta in Ciceronis Rhetorica. Tom. I: Prolegomena. Tom. II: Kritischer Kommentar, Berolini et Bostoniae (UaLG).

[2] Cassiod. inst. 2,2,10.

usque ad annum p. Chr. n. 1806 in bibliotheca ecclesiae Salinensis asseruaba-
tur ibidemne compositus sit recte dubitari licet. Immo ueri simillimum est et
Firmensi et Vindobonensi quandam necessitudinem intercessisse cum illo co-
dice deperdito, quem ab abbate praeclari monasterii in Augia insula siti
mutuatum se esse Notger ille cognomine Labeo monachus Sangallensis in lit-
teris, quas anno fere 1015 misit ad Hugonem episcopum Sidunensem, com-
E^{pc} memorauit[1]. Ipsum autem Vindobonensem non multo post nescio quis cor-
rector commutauit locis plurimis, exemplari quodam familiae δ affini collato.
Exeunte denique saeculo decimo ex Vindobonensi correcto descriptus qui-
F dem uidetur codex Latinus Monacensis 6400 olim Frisingensis 200,
η sed partim saltem quasi contaminatus cum η parente communi codicis Me-
M_2 dicei Laur. plut. 50.12, qui ipse mixtus erat cum filio familiae δ. Eas-
dem autem contaminationis notas in fragmentis quoque et excerptis aliorum
codicum inuenimus, quos familia β peperit saeculo undecimo. Postremo
haud inutile uidetur adicere e codicibus huius stirpis Firmensem saeculo
quinto decimo in Italia renascentibus litteris, Vindobonensem iisdem tempo-
ribus apud Salinam et Vindobonam uarios fructus tulisse.

His libris in Germania exaratis accedunt Gallici codices plurimi, inter
quorum tamquam atauos Coloniensem fuisse multis erroribus qui dicuntur
γ coniunctiuis comprobari potest. Et quoniam fons ille communis Gallicorum,
quem littera γ signaui, haud paucis locis cum β quoque familia consentit, et β
α et γ ex eodem exemplari α hausisse suspicari licet. At tamen scriptorem codi-
Δ cis γ alterum quoque codicem nunc deperditum Δ adhibuisse credo, cuius
ope nisus ut multos errores quibus exemplar illud α foedatum erat emendaret
L ei contigit. Gallicorum autem longe ueterrimi sunt Vaticanus Latinus
R 3862, olim fortasse Turonensis, et Parisinus Latinus 7749, olim ut
ε uidetur Floriacensis, medio fere saeculo nono e communi fonte descripti;
R^{pc} quorum alter, scilicet Parisinus R, saeculo decimo exeunte cuiusdam ope co-
dicis, qui familiam δ contingebat cognatione, correctus est. In his autem libris
P manuscriptis familiae ε numerare licet et Parisinum Latinum 14751,
exaratum ut uidetur saeculo undecimo et codicis R correcti simillimum, qui
quondam asseruabatur Parisiis in bibliotheca monasterii St. Victoris; quo
Stephanus exemplari Henricum Stephanum usum esse credo, cum anno p. Chr. n. 1537
editionem Commentorum praeparauit.

δ Familiae autem ε, ut ita dicam, propinquus fuisse uidetur et ille codex δ,
quo exeunte saeculo decimo Gerbertus ille Remensis scholasticus praeclarus
B est usus; nam in marginibus codicis Bambergensis class. 25, qui eo
tempore exaratus est, haud scio an glossemata quaedam possint inueniri, quae

[1] Notk. epist. p. 348.

a Gerberto manu propria sint addita[1]. Bambergensis autem et Parisinus Latinus 7748, eius admodum gemellus, ex Oxoniensi auct. T.2.21, codice eiusdem fere aetatis, quin emanauerint dubium non est. Qua de causa diu credidi Oxoniensem esse illum librum manuscriptum, quem Gerbertus, qui anno 982 creatus erat abbas illius St. Columbani coenobii praeclari Bobiensis, postquam in Remorum ciuitatem rediit, in epistula, quam anno 988 scripsit[2], a monacho quodam Bobiensi petiuit nomine Rainardo; at Mirella Ferrari me edocuit dubium non esse, quin ille Oxoniensis N non a librario Italiano, immo uero a Gallico scriptus esset. Incertum est igitur quae necessitudo inter Gerberti exemplar et illum codicem Bobiensem intercesserit, neque possumus scire Rainardusne uoluntati Gerberti umquam satisfecerit. Vndecumque autem N ad Remos peruenit: hoc saltem certum uidetur huius codicis exemplar δ proximum fuisse familiae ε, sed contaminatum cum Dβ, siue ut heredem illius parentis communis α, siue postea cum β mixtum nescio quo tempore. Sed tres hi libri, qui quidem nostris quoque temporibus exstant, Oxoniensem dico, Parisinum, Bambergensem, haud multo post a nescio quo cum Parisino Latino 7749, quem supra memorauimus, uidentur esse collati et multis insuper correctionibus affecti. Eam autem redactionem Remensem saeculo undecimo in Galliis protendisse complures alios quasi ramos ex reliquiis quas quidem habemus conicere possumus, in quorum numero erat illud quoque exemplar, ex quo saeculo undecimo codices Mediceus Laur. plut. 50.45 necnon Parisinus Latinus 17884 descripti sunt, sed contaminatum, ut uidetur, cum fonte antiquiore. Quorum omnium codicum, qui e redactione Remensi emanauerunt, ad quos accedunt et Bruxellensis Latinus 5346–5347; Neoeboracensis, Colum. Vniu., Plimpton ms. 103; Neoportuensis (New Haven), Yale Bibl. Vniu., Marston ms. 86; fragmentum Treuerense, Bibl. Ciu. 1082–32, aliique, quis quando ex quo descriptus sit non semper certo affirmari potest: ita sunt inter se mixti atque confusi, neque umquam existimo posse fieri, ut illae scopae, ut ita dicam, dissolutae denuo colligentur. Hoc saltem scimus: saeculis quarto et quinto decimo renascentibus litteris in Italia et T, qui nescio quo tempore a Petrarca emptus et (fortasse circa annos 1340 sqq.) compluribus adnotationibus impletus erat, et M codices magni momenti exstitisse ad diuulgandum Victorini textum: etenim constat non solum complures libros manuscriptos ex his exemplaribus esse descriptos, sed etiam e codice T siue potius eius apographo haustam esse editionem principem, quae anno 1474 Mediolani e prelis Antonii Zarotti facta est publici iuris.

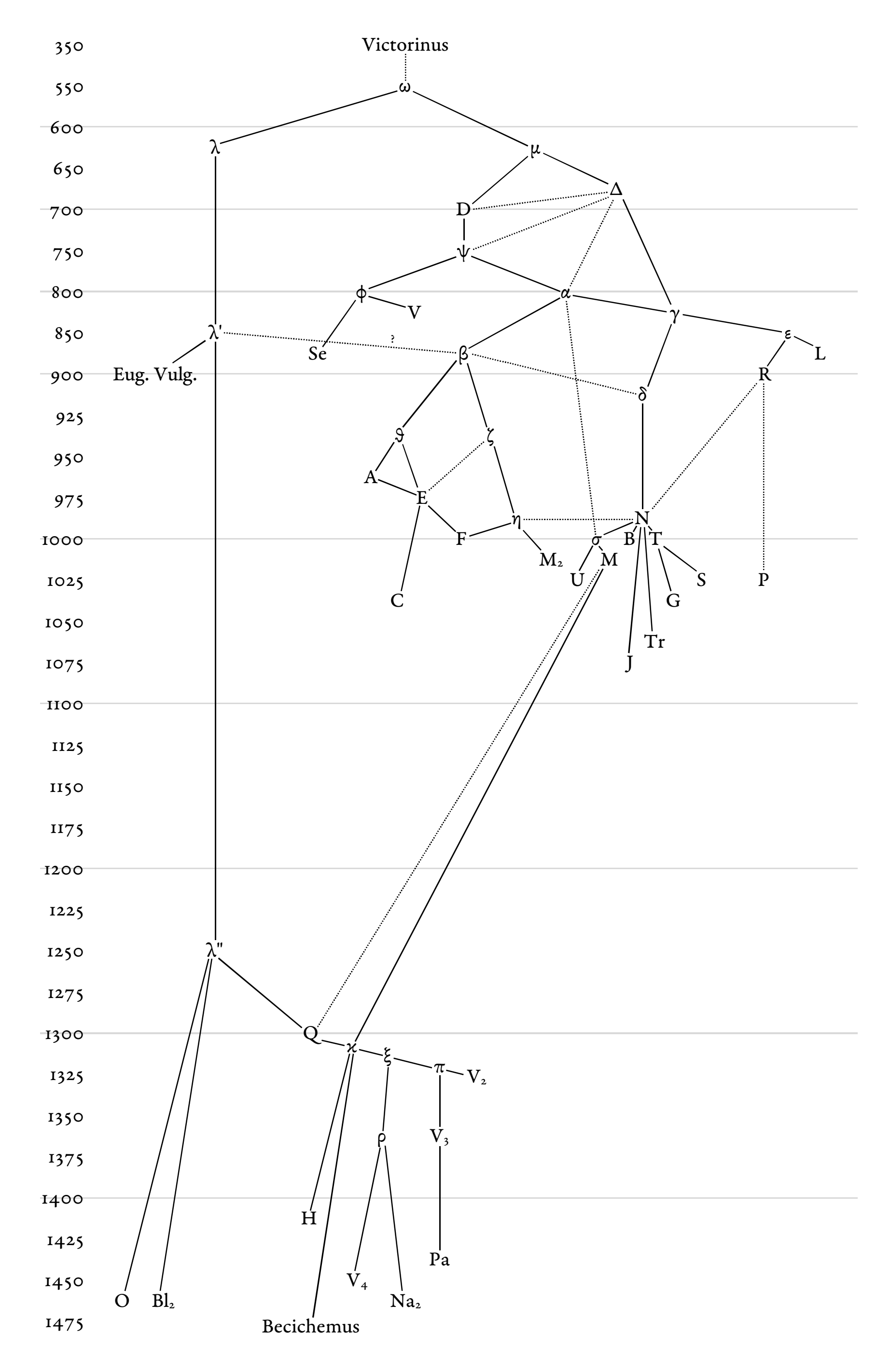
T **N** **δ^R** **σ** **MU** **Petrarca** **Zarottus**

[1] Cf. M. Passalacqua, *Un papa e tre codici (Silvestro II ed Erlangen, Universitätsbibl., 380; Bamberg, Staatsbibl., Misc. Class. 25; Bamberg, Staatsbibl., Hist. 5)*, Scriptorium 48, 1994, 147–151.

[2] Gerbert. epist. 130 (ed. Weigle).

Dum in septentrionali parte Europae, scilicet in Galliis et Germania,
hyparchetypus μ et eius filii exscribebantur sedulo, in monasterio quodam
λ Italiae alter hyparchetypus, quem λ uocaui, uitam egisse uidetur umbraticam.
Quo quidem tempore ex quo exemplari λ exaratus sit, quo loco quam diu me-
dio quod dicitur aeuo asseruatus sit, a quo homine docto renascentibus litte-
ris quo anno repertus sit neque scio neque umquam fortasse poterit sciri, nisi
Eug. Vulg. forte locis quibusdam inuentis apud Eugenium Vulgarium, grammaticum
Neapolitanum siue Casinatem ineuntis saeculi decimi, aliquid momenti attri-
buere dignaris, qui indicio possint esse eum ante oculos habuisse exemplar
huic familiae proximum. Quae quidem quoniam non sunt nisi umbrae, quas
amplecti non licet, hoc saltem affirmare possum, hyparchetypum λ inde a sae-
culo tertio decimo bis aut ter exscriptum esse: primo enim ex λ deriuatus est
saeculo quarto decimo ineunte, ut uidetur, siue tertio decimo exeunte codex
Q Venetus Marcianus Latinus XI,15, ex Marciano autem liber nunc
ϰ deperditus ϰ, quem saeculo quarto decimo in urbe Florentia fuisse simile est
ueri; ibi enim duo saltem codices conscripti sunt e grege illorum quinque
ξ codicum, quos e fonte communi ξ deriuatos esse constat, qui omnes eandem
fere partem a p. 35,21 fere usque ad p. 74,21 e ϰ uidentur hausisse. Sunt autem
V_2 V_3 hi: Vaticanus Latinus 2911, Vaticanus Latinus 11418, Vati-
V_4 Pa canus Barberinus Latinus 117, Paduanus Bibl. Vniu. 1409,
Na_2 Neapolitanus Bibl. Nat. IV B 4 bis, quorum ueterrimos illos Vati-
canos Latinos 2911 et 11418 saeculo quarto decimo, ceteros quinto decimo
attribuere possumus. Tum eadem in urbe Florentia circa annum p. Chr. n.
1420 priorem partem illius codicis ϰ usque ad p. 45,6 adhibuit nescio qui
H librarius qui conscripsit codicem Londiniensem Harleianum 6329.
Becichem. Denique eodem exemplari ϰ uel eius gemello usus est ille uir doctus Mari-
nus Becichemus professor Brixiensis, qui saeculo sexto decimo ineunte
epistula, quam ad Petrum Dandulum Venetum misit, aliquot lectionum anti-
qui cuiusdam codicis mentionem fecit, quae omnes libro deperdito ϰ similes
sunt. Ipse autem hyparchetypus λ isdem temporibus asseruatus esse uidetur in
urbe Roma, quod concludere possumus ex duobus libris ibi exaratis circa
Bl_2 annum p. Chr. n. 1460, quorum unus est codex miscellaneus Berolinen-
sis lat. oct. 197, excerpta quaedam ex initio commentorum continens,
O alter Oxoniensis D'Oruille 152, conscriptus fortasse a Pomponio
Laeto uel discipulo quodam eius, qui liber et alias res et tota Victorini Com-
menta eodem modo atque Venetus ille Marcianus amplectitur.

Ex his igitur, quae supra exposui, sequitur ratio critica huius editionis. Nam persuasi mihi et codices familiae β ut descriptos ex D fere esse damnandos neque codices familiae γ pluris aestimandos (sunt enim multifariam e manuscriptis Tullianis interpolati prauisque coniecturis foedati). Ergo in textu constituendo mea quidem sententia his codicibus principalibus niti debemus, scilicet Coloniensi D, Marciano Q, Oxoniensi O, quorum consensus si

350
550
600
650
700
750
800
850
900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
Victorinus
ω
λ
μ
Δ
D
ψ
φ
V
α
γ
ε
L
λ'
Eug. Vulg.
Se
β
R
δ
ϑ
ζ
A
E
η
N
F
σ
B
T
M$_2$
U
M
S
P
C
G
Tr
J
λ''
Q
ϰ
ξ
π
V$_2$
ρ
V$_3$
H
Pa
V$_4$
O
Bl$_2$
Na$_2$
Becichemus

non rectam at tamen archetypi fere reddit lectionem; quod est cur in apparatu nusquam errores ostenderim singulares stirpium aut β aut γ neque eos indicauerim plurimos locos, quibus D^{ac}λ uerum exhibent, D^{pc}α falsum, his locis dumtaxat exceptis, quibus est difficillimum dicere quid praebuerit D ante rasuram. Item eas lectiones, quas solus Q aut solus O praebet, ex apparatu damnaui; cum autem Q et O inter se et a familia μ discrepant, eius rei semper feci mentionem, contemptis quidem minutiis, uelut p. 173,2 *opera danda* μ: *operanda* Q: *opera clarida* O, quo loco ex testimonio codicis O manifestum est rectam illam lectionem *opera danda* et in λ fuisse.

Quod ad errores singulares codicis Coloniensis illius antiquissimi atque optimi pertinet, diu me dubitauisse confiteor. Primo enim lasciuius quam editori uere critico licebat peccaui et lectiones eius quamuis falsas semper fere in apparatum admisi, nisi forte lapsus erant calami aut ridiculi prorsus errores atque nimis absurdi. Profecto iam coeperam pleraque Coloniensis peccata eicere ex apparatu, sed rationem reuerentia uicit, et multa iam eiecta denuo redintegraui. Denique autem, postquam in hanc rem iterum iterumque inquisiui, deliberatum mihi ac constitutum est errores singulares, qui inueniuntur in Coloniensi, ad unum omnes ex apparatu damnare; neque enim ullius momenti sunt ad textum constituendum neque ex iis aliquid elici potest, quod consensum familiarum siue γ et λ siue α et λ superet. Insuper autem non hos tantum locos eiciendos censui, quibus solus Coloniensis peccauisset, uerum etiam eos locos nequaquam paucos, quibus cum Coloniensi consentiret familia β ut e Coloniensi descripta (quod saepissime accidit), et eos, quibus et codex N accederet ut cum familia β contaminatus (quod euenit rarius). Nusquam igitur inuenies in apparatu critico huius editionis lectiones hoc modo dispositas, quo e. g. notandum esset p. 3,28 *cogitationem* αλ: *cogitionem* D; p. 72,25 *se* γλ: om. Dβ; p. 136,4 *reprehendere* ελ: *deprehendere* DβN. Nam his locis et huiusmodi aliis semper admodum certum est quid praebuerit archetypus.

Vbicumque autem filii, ut ita dicam, hyparchetypi μ et inter se et a familia λ discrepant, lectiones quoque stirpium β et γ sunt adhibendae; codicem autem V ut ueram quasi imaginem codicis D prorsus neglegendum putaui. De familia autem β, quae in ramos ϑ et η distribuitur, hoc loco id solum admonendum est me semper β pro ϑ scripsisse, cum ϑ solum cum D consentit; nam has lectiones a patre D per filium β ad alterum nepotem ϑ traditas esse, alterum autem nepotem η cum stirpe γ mixtum esse constat. Quod igitur ad stirpem γ attinet, testibus aetatis quae dicitur Carolingicae, Vaticano scilicet 3862 (L) et Parisino 7749 (R), confisus sum maxime; quorum siue alteruter siue uterque ubi cum Oxoniensi auct. T.2.21 (N) concordat, simillimum est ueri retinuisse eos fere atque seruare quod γ scripserit. Saepe autem ad LRN et Mediceus 50.45 (M) accedit, cui tamen ut contaminato rarius confidendum censui. Attamen lectiones uariae quas codices recensionis illius Remen-

sis (δ^R) exhibent quandocumque sunt alicuius momenti has quoque commemoraui. Denique etiam e codicibus familiae β, quamquam ex hac editione eam fere exclusi atque damnaui, hic illic emendationes meo quidem iudicio probabiles attuli. Quocumque autem loco codices harum quae saeculo decimo exstiterunt familiarum (β dico et δ^R) cum λ rectam et ueram lectionem praebent, quamuis eam per coniecturam esse repertam sit simillimum ueri, id etiam laudaui ut testimonium antiquius.

Archetypum scriptione continua exaratum esse Coloniensis ipse testatur, cuius librarius in uerbis separandis saepissime errauit; haud raro etiam familia λ cum Coloniensi in huiusmodi errore consentit. Ita fit ut multis locis in Dλ e. g. *debetis* pro *debet is* (p. 194,9) aut *mendacio ratione* pro *mendaci oratione* (p. 18,10) aut *philosophi aut* pro *philosophia ut* (p. 92,24) aut *parique* pro *pari quae* (p. 171,19) scriptum inuenias, quae menda iam in $D^{pc}\alpha$ (aut si minus, in δ^R saltem) omnia fere correcta sunt; apparatum autem his nugis refercire nolui.

In rebus quae dicuntur orthographicis incertus an id quod ipse Victorinus scripserit numquam restituere possimus utilius fore ei qui lecturus est credidi et codicem illum optimum Coloniensem sequi (id quod iam Halm fecerat) neque nimis a norma discedere qua his diebus utimur. Ita fit ut e. g. in uerbis coniunctis praepositiones rarissime adsimilauerim neque tamen inconstantias Coloniensis admiserim. Nam praeceptorum, quae in quarto capitulo illius artis grammaticae Victorino attributae inuenimus, plurima improbanda sunt, quia cum a nostra consuetudine tum a codicibus abhorrent: quis est enim (ut pauca exempla e multitudine admodum infinita afferam) qui *quum* pro *cum* coniunctione scribat? qui tam facile litteram praepositionis extremam primae uerbi insequentis adsimilet? Dubium autem non est quin horribilia fierent uisu, si *comuocare ommouere suuuoluere ouuertere ouuius* admitteremus. Quid quod et *sumsit emtum temtat* commendatur ab auctore illius artis grammaticae? Monstra prorsus esse *posquam initaliam necillud* nemo omnino inueniri potest tam insipiens quin consentiat. Accedit quod meo quidem iudicio illud opusculum si non totum, at tamen magnam partem Victorino immerito attribuatur.

Sed de his rebus alio fortasse loco; hic addendum est me in apparatu critico numquam fere nugas illas orthographicas indicauisse, neque cum alii codices in adsimilatione a Coloniensi discedunt, neque cum e. g. *quicquid* pro *quidquid* scribunt. Nihilo autem magis rettuli de uerbo *alioqui*(*n*) qui codex quo loco litteram *n* ut ita dicam ἐφελκυστικὴν exhiberet, qui omisisset, qui postea addidisset. Qua in re D^{ac} semper secutus sum, qui undecim locis *alioqui* scripsit, reliquis autem sex *alioquin*; D^{pc} admodum ubique *alioquin* restituit, ε ubique *alioqui* scripsit, βδλ semper fere *alioquin* scripserunt, neque dicere possum quam rationem (si omnino ullam) librarii, nedum Victorinus ipse obseruauerit. Item cum codice D p. 98,7 *duodeciens*, p. 203,5 *tricensimum*

tacite scripsi, quamquam recentiores libri manuscripti semper fere formas ut ita dicam cottidianas *duodecies* uel *tricesimum* praebent. Deinde numquam ostendi, cum libri manuscripti aspiratione quorundam uerborum inter se discordant. Quod, ut exemplum unum e multis adferam, nemo certe desideret p. 119,23, ubi DVA *os umerosque deo similis* recte exhibent, cum F^{pc}L^{ac}Rλ *hos humerosque* scribant, EF^{ac}M$_2$δ autem *os humerosque*. At quod ad pronomina *is his iis* adtinet, multo difficilius est iudicare: librarii enim, etiam si *iis* postulat sensus, semper fere *his* scripserunt[1] rationem plus quam urbanam secuti, propterea quod aures hominum aduesperascentis iam antiquitatis alterum ab altero discernere non potuerunt, aspiratione scilicet euanescente. Etenim iidem plurimis locis *hisdem* praebent, cum nos quidem *isdem* praeferamus. His igitur in rebus cauendum ne librariorum ineptiis nimis indulgeamus. Itaque secutus consensum codicum plerisque quidem locis *his* scripsi, interdum autem, cum sensus id exigebat, *iis* restitui; neque enim credo locos exstare, quibus noster in una sententia easdem res modo accusatiuo *eas*, modo ablatiuo *his* demonstrare sibi permiserit. Denique nusquam fere in apparatu quicquam de nominibus propriis ostendi; cuius enim refert utrum unus codex quodam loco *Carthaginem*, alter *Chartaginem* scribat, unus *Aristotelen*, alter *Aristotilem*? Deinde meo quidem iudicio neque indicari debebat p. 111,26 primum Orellium *Sulla* scripsisse, cum omnes et libri manuscripti et editores priores *Sylla* uel *Silla* exhiberent, neque huiusmodi similia. At semper mihi rationem reddendam existimaui, cum contra testimonium codicum Graeca uerba Graecis scripseram litteris, quod quidem accidit rarissime.

Lemmatum duo genera a Victorino adhibita possunt inueniri, unum, sub quo tota capitula Rhetoricorum redduntur uerbosissime, quod apud Graecos ϑεωρία nominatur, alterum, sub quo explanantur singula uerba aut sententiae difficiliores, quod Graeco uocabulo λέξις uocatur. Victorinus autem huiusmodi materiam ea ratione disposuit, ut semper longiores expositiones atque principales, ut ita dicam, explanationibus specialibus antecederent; quapropter haud raro accidit, ut capitulo quodam fusius enarrato idem lemma iteretur, scilicet cum noster Ciceronis interpres initium eiusdem capituli specialiter explanari oportere censebat. Haec autem res ut in libro secundo luce clarius apparet, ita in libro primo uberrima Victorini diligentia saepe obscuratur; nam hic de breuissimis Rhetoricorum particulis ita uerbose disputatur, ut complures explanationes principales alia post aliam nullis interpositis explanationibus specialibus continuari uideantur. Nihilominus litteris initialibus quae dicuntur in libris et primo et secundo indicaui quaecumque lemmata principalia esse iudicauissem. Sed iure rogauerit quispiam: *Quonam modo ista lemmata ab explanationibus sub iisdem collocatis uis distinguere? Nam saepe uidemus Victorinum ipsa uerba Ciceronis in explanatione quoque adhibentem.*

[1] Semel etiam *eis* inuenitur, sc. p. 59,18.

Accedit quod iam librarios aetatis carolingicae lemmata coniectura solum nisos ad sensum distinxisse primo obtutu quiuis facile intellegat. Quae ambages opinione facilius superari possunt: nemo enim adhuc agnouit Coloniensem illum codicem optimum omnibus fere locis rectam lemmatum distributionem retinuisse. Hunc igitur secutus numquam quicquam de lemmatibus distinguendis in apparatu adnotaui nisi cum a Coloniensi codice discedendum iudicaui, quod accidit rarissime.

Ab ipso auctore scripta a posterioribus additamentis discernere semper difficile esse in commentis edendis, quippe quae plurimi homines multa per saecula legerint, auxerint, exornauerint, nemo est quin sciat. Quod quidem ad ipsum Victorinum adtinet, mihi persuasum est archetypum reduci posse ad exemplar cuiusdam rhetoris, qui in marginibus hic illic nostrum uituperauerit; nam inuenimus saepe sententias, quibus Victorinus sibi prorsus contradicere uideatur, quas spurias esse credam[1]. Praeterea breuissimas illas paraphrases, quae quidem in libro secundo inueniantur plurimae, omnes a Victorino scriptas esse adfirmare non audeo. His autem in rebus nihil me repperisse quo uera a falsis separarentur confiteor ingenue; nam numeri desunt his contractis sententiis saepius, ita ut et ipse Victorinus eos interdum neglexisse uideatur. Eiusmodi igitur locis manus non attuli. Deinde duplicibus uncis ⟦...⟧ includendos censui aliquot locos, quibus Victorinum ipsum nonnulla postea addidisse haud scio an suspicari debeamus; inueniuntur enim quidam loci, quibus isdem fere uerbis eadem iterentur[2]. His igitur locis nostrum sua retractauisse aut certe retractare in animo habuisse nobis licet fortasse conicere; maxime autem animi fluctuo, utrum schemata ea, quae res difficiliores hic illic illustrant, a Victorino ipso an ab alio quocumque sint addita. Nam interdum falso loco uidentur inserta, interdum confinia eorum manifeste retractata sunt. Quorum schematum quae quidem in codicibus manuscriptis traduntur editionem Halmianam secutus haec sola in textum recepi, de quibus uterque hyparchetypus testatur, quamquam et haec si non omnia, at tamen pleraque spuria esse credo; cetera in priore uolumine Prolegomenon reperiuntur.

Duos apparatus sub ipso textu collocaui, quorum alter Victorini fontes et locos similes continet, alter codicum uarias lectiones exhibet. Eos autem locos, quibus Victorinus a recentioribus laudatur, in superiorem apparatum non recepi, nisi alicuius momenti illos esse censui ad textum emendandum, ceteros, quos quidem inueni, in priore uolumine Prolegomenon disputaui. Neque tamen illum apparatum locorum similium quodam quasi repertorio eiusmodi instruere conatus sum, quo admodum refertas esse uideamus tot

[1] Vide e. g. pp. 68,7sq.; 128,6sq.; anon. p. 214,26–215,1.

[2] Inter quos quin manifeste excellat ille locus p. 104,4–23, qui p. 119,21–120,11 iteratur, dubium non est.

editiones rhetorum minorum nuper compositas; hoc enim facere quid erat aliud nisi eam collectionem, quam uir doctus H. Lausberg absoluit, Victorino adglutinare? Quamobrem eos tantum fontes laudaui, quos certos et maioris ponderis esse iudicaui.

Exstant hodie undesexaginta codices, quos equidem cognouerim, qui commenta Victorini aut tota aut partem maximam continent, qui omnes aut familiae μ aut familiae λ possunt attribui; hos meis ipsius oculis inspexi ad hanc editionem praeparandam aut ipsos aut imagines eorum lucis ope depictas omnes praeter duo recentiores, quos nullius momenti esse ex descriptionibus uirorum doctorum colligere possimus. Contuli autem ex his codices duodecim DAEFLRNTUMQO, ut ita dicam, a carceribus usque ad calcem, quin etiam optimum illum codicem Coloniensem D uere anni p. Chr. n. 2013 exeunte iterum sum perscrutatus; deinde codicum VM_2PBJ in omnes locos inquisiui, qui ad stemma constituendum attinent, in codicibus $HV_2V_3V_4$ $PaNa_2$ eas saltem partes inspexi, quae e λ haustae sunt, i. e. pp. 1,1–45,6 in H et pp. 35,21–74,21 in ceteris. Accedunt insuper multa fragmenta et admodum innumerabilia in codicibus Tullianis excerpta ac glossemata ex Victorini commentis hausta, quae quidem omnia adhibere infinitus fere labor erat; ex quibus his tantum operam nauaui cognoscendis, quorum erat facilis accessus. Omnes autem testes in Prolegomenon libro priore diligentius describo rationemque reddo quando quantum quomodo contulerim. Lectiones denique editorum priorum, quamquam a Zarotto usque ad Aldum omnes solo teste quodam Petrarcae codici cognato nisi plus corruperunt quam emendauerunt, primo ex Orelliana editione collegi, deinde editiones aut ipsas examinaui aut picturas eorum photographice effectas, iis dumtaxat locis, quibus editores posteriores mea quidem sententia recte a consensu codicum discrepant; nam si quis diligenter in eas res inquirat, facile intellegat plerasque coniecturas, quas e. g. Halm Orellianae editioni attribuit, re uera esse multo uetustiores. Denique multas lectiones, quas primum Zarottum ope ingenii restituisse credideram, in codicibus Mediolanensibus $NaMiVe_2$ repperi, quod quidem in apparatu semper fere indicatur. Primi autem Parisini editores in textu Victorini recensendo alterum testem excusserunt, scilicet Stephanus codicem P, Pithoeus codicem U; multis annis post Orelli Basileensem Ba inspexit, Halm codices DFB adhibuit. Itaque ubicumque Stephanus, Pithoeus, Orelli a recepto et uulgato textu discrepabant, semper codices, quibus illi uiri docti nisi erant, examinaui et, si consentiebant, horum codicum lectiones ab illis probatas esse commemoraui; nam Halmium codici illi optimo Coloniensi recte semper fere morem gessisse inter omnes constat neque est cur sescentis locis eadem cantilena in apparatu canatur. Aliter autem atque alio loco[1] scripsi nunc de laudandis coniecturis uirorum doctorum iudico, quae testimonio co-

[1] Gnomon 81, 2009, 32.

dicum affirmantur: has enim omnes in apparatum criticum recepi et siglis codicum addidi. Neque tamen indicaui quibus locis qui uiri docti ante codicem D repertum rectam lemmatum et paraphrasum praesumpsissent distinctionem: nimis enim spatii perdidissem, parum pretii addidissem.

Restat ut gratias agam iis, qui mihi his septem fere annis in commentis Victorini edendis opem tulerunt: primum bibliothecis plurimis earumque bibliothecariis, qui mihi thesauros suos aut aperuerunt aut photographice depictos suppeditauerunt. Deinde gratiae agendae sunt collegis quoque et amicis Bonnensibus, Halensibus, Lugdunensibus ceterisque, qui me uariis modis adiuuerunt; inter quos excellunt Joan Booth, Tim Dautzenberg, Roberto Graziotto, Christoph Pieper, Nadine Siepe, Ineke Sluiter, Ursula Tröger, Nicolas Wiater aliique multi, quos nominatim afferre infinitum erat. Numquam autem obliuiscar Bob et Joke Lodder-Romijn quam hospitaliter recepto mihi sub tectis suis ut habitarem permiserint, illos scilicet decem menses a Septembri anni p. Chr. n. 2010 usque ad Maium anni 2011, quos Lugduni Batauorum egi. Grato deinde animo recordor etiam de iis omnibus, qui Idibus Maiis anni p. Chr. n. 2013 in colloquio illo Latino uniuersitatis Halensis de quibusdam textus crucibus quae dicuntur mecum disputauerunt, ex quorum numero paucos saltem hoc loco mihi liceat afferre, qui sunt Marcus Beck, Federico Biddau, Thomas Klein, Thomas Schönemann, Stephan Weise. Praeter illos autem sunt qui praecipue gratiam meruerint: nam John Ward, homo doctissimus et de rhetoricis Tullianis optime meritus, mihi catalogum omnium quos inuenerat codicum Victorinianorum tradidit benignitate largissima. Albert Derolez, qua est scientia eximia in rebus palaeographicis, codices Q et V_2 de integro inspexit et illum saeculo XIV ineunti siue XIII exeunti attribuendum censuit, hunc autem saeculo XIV. Mirella Ferrari, eruditissima illa librorum manuscriptorum indagatrix, codicem N diligentissime perscrutata meas coniecturas de illius codicis origine mira quadam facilitate funditus confutauit. Heinz-Lothar Barth collega Bonnensis, ut est uiuae Latinitatis peritissimus, elocutionem huius praefationis summa cum diligentia correxit atque limauit. Denique postquam hanc editionem et prolegomenon duo uolumina Philosophiae facultati uniuersitatis Bonnensis submisi, ad gradum scilicet habilitationis adipiscendum, hi quinque professores de tribus illis libris censuerunt eosdemque emendauerunt locis innumerabilibus: Dorothee Gall, Rainer Jakobi, Marc Laureys, Thomas A. Schmitz, Otto Zwierlein. Quorum ex numero Rainer Jakobi non solum hanc editionem eiusdemque prolegomena qua est peritia commentorum rhetoricorum retractauit, sed etiam his septem annis expeditionibus ut ita dicam plurimis codicum explorandorum causa in omnes fere Europae partes factis cum acciderat ut in bibliothecam ueniret, in qua libri asseruarentur Victoriniani, hos semper inspiciebat ac me faciebat certiorem, quanti momenti eosdem esse censeret. Dorothee Gall, quae in illo praeclaro seminario quod olim dicebatur Philologico uniuersitatis Bonnensis

studiis Latinis praeest, laboribus meis, quos ad Victorini textum recensendum susceperam, semper indulgebat meque consilio, praesidio, auxilio suo adiuuabat. Denique optimus magister atque uenerabilis Otto Zwierlein totam editionem et partes eius iterum iterumque perlegit et plurimos locos quo est ingenii acumine emendauit. Quantum ei non solum ego debeam, sed etiam ipse Victorinus unaquaeque admodum pagina huius editionis ostendit.

Mitto hanc editionem ad manes Caroli Halm, quem optime de Victorini textu aliisque scriptoribus antiquis meritum inter clarissimos philologos una cum ipso Victorino in elysio uersari uelim credere. Accipiat igitur nugas nostras animo beniuolo ignoscatque, si quo loco errorem in Victorinum admisimus.

Scripsi Bonnae a. d. XII. Kal. Oct. anni p. Chr. n. 2013.

INDEX EDITIONVM ET COMMENTATIONVM

Editiones Victorinianae

Zarottus	Mediolani 1474 (editio princeps). ^{2}1485
de Tortis	Venetiis 1481. ^{2}1483
de Gregoriis	Venetiis 1483
Saracenus	Venetiis 1487
de Cereto	Venetiis 1490
de Quarengis	Venetiis 1493
Pincius	Venetiis 1496. ^{2}1500. ^{3}1504
Suigus	Lugduni 1497
Minutianus	Mediolani 1498
Ascensius	Parisiis 1508
Aldus	Venetiis 1522
Longolius	Coloniae 1535
Stephanus	Parisiis 1537
Winter & Platter	Basileae 1541
Hieronymus Scotus	Venetiis 1546. ^{2}1554
Bonellus	Venetiis 1557
Pithou	Parisiis 1599
Capperonnier	Argentorati 1756
Garatoni	Neapoli 1777
Orelli	Turici 1833
Halm	Lipsiae 1863
Ippolito	Turnholti 2006

Commentationes

Anon. Monac.	nescio quis uir doctus, qui in libro editionis a Baptista Tortio factae, qui nunc in Bibl. publ. Monac. adseruatur, emendationes reliquit
Aurispa, G.	coniecturae a Iohanne Aurispa, ut uidetur, margini cod. J adscriptae
Baiter, J. G.	coniecturae, quas Baiter editioni Orellianae contribuit
Becichemus, M.	Castigationes, Brixiae/Venetiis 1506; recognoui in Prolegomenon prioris uoluminis appendice
Benz, E.	Marius Victorinus und die Entwicklung der abendländischen Willensmetaphysik, Stutgardiae 1932 (Forschungen zur Kirchen- und Geistesgeschichte, uol. 1)
Di Maria, G.	coniectura, quam G. Di Maria editioni ab Antonella Ippolito factae contribuit
Hadot, P.	Marius Victorinus. Recherches sur sa vie et ses œuvres, Parisiis 1971
Heck, E.	Die Bezeugung von Ciceros Schrift De re publica, Hildeshemii 1966 (Spudasmata 4)

Ippolito, A.	Due testi anonimi *De attributis personae et negotio* (Rh. Lat. min. pp. 305–310, 593–595 Halm), RhM 152, 2009, 175–215
Jakobi, R.	coniecturae ab R. Jakobi mecum communicatae
Kayser, J. C.	Marius Victorinus und Cicero *De inuentione*, Philologus 6, 1851, 707–718
Lausberg, H.	Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft, Stutgardiae ^{3}1990
Maltby, R.	A lexicon of ancient Latin etymologies, Ledesiae 1991 (ARCA 25)
Passalacqua, M.	Un papa e tre codici (Silvestro II ed Erlangen, Universitätsbibl., 380; Bamberg, Staatsbibl., Misc. Class. 25; Bamberg, Staatsbibl., Hist. 5), Scriptorium 48, 1994, 147–151
Radermacher, L.	Artium scriptores (Reste der voraristotelischen Rhetorik), Vindobonae 1951 (Sitzungsber. der Österr. Akad. der Wiss. 227, 3)
Rang, Ph. Chr.	coniecturae, quas Rang editioni Capperonnerianae contribuit
Reitzenstein, R.	Poimandres. Studien zur griechisch-ägyptischen und frühchristlichen Literatur, Lipsiae 1904
———	Rec.: *M. Tulli Ciceronis rhetorici libri duo qui uocantur De inuentione. Ed. E. Stroebel, Lipsiae 1915*, Gnomon 5, 1929, 606–610
Richter, F.	De Mario Victorino Ciceronis rhetoricorum librorum, qui uocantur *De inuentione*, interprete, Gottingae 1923
Riesenweber, Th.	Rec.: *Marii Victorini Explanationes in Ciceronis Rhetoricam. Cura et studio Antonellae Ippolito, Turnholti 2006 (CCSL 132)*, Gnomon 81, 2009, 25–32
———	Eine stoische Tugenddefinition. Zur Überlieferung von Cic. Inv. 2,159–167, RhM 152, 2009, 265–291
Stangl, Th.	Tulliana et Mario-Victoriniana, Monachii 1888
Zwierlein, O.	Petrus in Rom. Die literarischen Zeugnisse, Berolini et Noui Eboraci ^{2}2010
———	coniecturae ab O. Zwierlein per litteras mecum communicatae

Editiones ceterorum auctorum qui in apparatu laudantur

Adnot. Lucan.	Adnotationes super Lucanum, ed. I. Endt, Lipsiae 1909
Aelian. u. h.	Claudius Aelianus, Varia historia. Epistolae. Fragmenta, ed. R. Hercher, Lipsiae 1866
Aeschin. frg.	Aeschines Socraticus, Reliquiae, ed. H. Krauss, Lipsiae 1911
Aesop. fab.	Corpus fabularum Aesopicarum uolumen prius, ed. A. Hausrath, Lipsiae 1940–1970
Alcuin. rhet.	Albinus magister (i. e. Alcuinus), Disputatio de rhetorica et uirtutibus, ed. K. Halm, Lipsiae 1863, 523–550
Alex. Num. schem.	Alexander Numenii, De schematibus, in: Rhetores Graeci, ed. L. Spengel, III 7–40, Lipsiae 1856
Amm.	Ammianus Marcellinus, Res gestae, ed. W. Seyfarth, 2 uol., Lipsiae 1978
Antiph.	Antiphon, Tetralogiae, ed. F. Decleva Caizzi, Mediolani 1969

Aphthon. progymn.	Aphthonius, Progymnasmata, in: Rhetores Graeci X, ed. H. Rabe, Lipsiae 1926
Appian.	Historia Romana, uol. 1, ed. P. Viereck et A. G. Roos, Lipsiae 1962
Aquila rhet.	Romanus Aquila, De figuris, ed. M. Elice, Hildeshemii, Turici, Noui Eboraci 2007 (Bibliotheca Weidmanniana, uol. XII)
Aristot. an. pr.	Aristoteles, Analytica priora et posteriora, ed. W. D. Ross, Oxonii 1964
Aristot. categ.	Aristoteles, Categoriae. Liber de Interpretatione, ed. L. Minio-Paluello, Oxonii 1956
Aristot. eth. Nic.	Aristoteles, Ethica Nicomachea, ed. I. Bywater, Oxonii 1894
Aristot. met.	Aristoteles, Metaphysica, ed. W. Jaeger, Oxonii 1957
Aristot. rhet.	Aristoteles, Ars rhetorica, ed. R. Kassel, Berolini et Noui Eboraci 1976
Aristot. top.	Aristoteles, Topica et sophistici elenchi, ed. W. D. Ross, Oxonii 1958
Aug. ciu.	Aurelius Augustinus, De ciuitate Dei libri XXII, ed. B. Dombart et A. Kalb, 2 uol., Turnholti 1955 (CCSL 47. 48)
[Aug.] rhet.	Ps.-Augustinus, De rhetorica, ed. R. Giomini, StudLatIt 7, 1990, 7–82
Babr. fab.	Babrius, Mythiambi Aesopei, ed. M. J. Luzzato et A. La Penna, Lipsiae 1986
Boeth. categ.	Anicius Manlius Seuerinus Boethius, Translatio Aristotelis Categoriarum, ed. L. Minio-Paluello, Brugis et Parisiis 1961 (Aristoteles Latinus I 1–5)
Boeth. in isag.	Anicius Manlius Seuerinus Boethius, In isagogen Porphyrii commenta, ed. G. Schepss et S. Brandt, Vindobonae et Lipsiae 1906 (CSEL 48)
[Boeth.] diis et praes.	Ps.-Boethius, De diis et praesensionibus, ed. J. C. Orelli, M. Tullii Ciceronis opera, Turici 1833, V_1 389–395
Calp. decl.	Calpurnius Flaccus, Declamationes, ed. L. Håkanson, Stutgardiae 1978
Cassiod. inst.	Cassiodorus senator, Institutiones, ed. R. A. B. Mynors, Oxonii 1937
Cato inc. libr. frg.	M. Cato, Praeter librum de re rustica quae extant, ed. H. Iordan, Lipsiae 1860
Charis. ars	Charisius, Ars grammatica, ed. C. Barwick, Lipsiae 1964
Cic. Brut.	M. Tullius Cicero, Brutus, ed. E. Malcovati, Lipsiae ^{2}1970 (Scriptorum fasc. 4)
Cic. Cael.	M. Tullius Cicero, Orationes in P. Vatinium testem, pro M. Caelio, ed. T. Maslowski, Stutgardiae et Lipsiae 1995 (Scriptorum fasc. 23)
Cic. Catil.	M. Tullius Cicero, Orationes in L. Catilinam, ed. T. Maslowski, Monachii et Lipsiae 2003 (Scriptorum fasc. 17)
Cic. Cluent.	M. Tullius Cicero, Pro A. Cluentio Habito oratio, ed. A. C. Clark, Oxonii ^{2}1908 (Orationes, uol. I)
Cic. de or.	M. Tullius Cicero, De oratore, ed. K. Kumaniecki, Lipsiae 1969 (Scriptorum fasc. 3)

Cic. diu. in Caec.	M. Tullius Cicero, Diuinatio in Q. Caecilium, ed. W. Peterson, Oxonii [2]1917 (Orationes, uol. III)
Cic. dom.	M. Tullius Cicero, Pro domo sua ad pontifices oratio, ed. T. Maslowski, Lipsiae 1981 (Scriptorum fasc. 21)
Cic. fin.	M. Tullius Cicero, De finibus bonorum et malorum libri quinque, ed. L. D. Reynolds, Oxonii 1998
Cic. inu.	M. Tullius Cicero, Rhetorici libri duo de inuentione, ed. E. Stroebel, Lipsiae 1915 (Scriptorum fasc. 2); ed. G. Achard, Parisiis [2]2002
Cic. leg.	M. Tullius Cicero, De legibus, ed. J. G. F. Powell, Oxonii 2006
Cic. Mil.	M. Tullius Cicero, Pro T. Annio Milone oratio, ed. A. C. Clark, Oxonii [2]1918 (Orationes, uol. II)
Cic. nat. deor.	M. Tullius Cicero, De natura deorum, ed. W. Ax, Lipsiae 1933 (Scriptorum fasc. 45)
Cic. off.	M. Tullius Cicero, De officiis, ed. M. Winterbottom, Oxonii 1994
Cic. part.	M. Tullius Cicero, Partitiones oratoriae, ed. R. Giomini, Romae 1996
Cic. Phil.	M. Tullius Cicero, In M. Antonium orationes Philippicae, ed. P. Fedeli, Lipsiae 1986 (Scriptorum fasc. 28)
Cic. Quinct.	M. Tullius Cicero, Oratio pro P. Quinctio, ed. M. D. Reeve, Stutgardiae et Lipsiae 1992 (Scriptorum fasc. 7)
Cic. rep.	M. Tullius Cicero, De re publica, ed. K. Ziegler, Lipsiae [7]1969 (Scriptorum fasc. 39)
Cic. S. Rosc.	M. Tullius Cicero, Pro Sex. Roscio Amerino oratio, ed. H. Kasten, Lipsiae 1968 (Scriptorum fasc. 8)
Cic. top.	M. Tullius Cicero, Topica, ed. T. Reinhardt, Oxonii 2003
Cic. Tull. frg.	M. Tullius Cicero, Pro M. Tullio oratio, ed. A. C. Clark, Oxonii 1911 (Orationes, uol. VI)
Cic. Tusc.	M. Tullius Cicero, Tusculanae disputationes, ed. M. Pohlenz, Lipsiae 1918 (Scriptorum fasc. 44)
Cic. Verr.	M. Tullius Cicero, Orationes in C. Verrem, *u. s.* diu. in Caec.
Clem. Alex. strom.	Clemens Alexandrinus, Stromata, ed. O. Stählin, 2 uol., Lipsiae 1906. 1909 (GCS 15. 17)
Clodian.	Clodianus, Ars rhetorica de statibus, in: Rhetores Latini minores, ed. C. Halm, 590–592
Curio auus or. frg.	C. Scribonius Curio, Fragmenta, in: Oratorum Romanorum fragmenta liberae rei publicae, ed. H. Malcovati, 2 uol., Augustae Taurinorum [3]1953. [4]1979 (ORF)
Damasc. uita Isid.	Photius, Bibliothèque, tom. VI, ed. R. Henry, Parisiis 1971
Diog. Laert.	Diogenes Laertius, Lives of Eminent Philosophers, ed. T. Dorandi, Cantabrigii 2013 (CCTC 50)
Diomed. ars	Diomedes, Ars grammatica, in: Grammatici Latini I, ed. H. Keil, Lipsiae 1857, 297–529
Dion. Hal. ant.	Dionysius Halicarnaseus, Antiquitates Romanae, ed. C. Jacoby, 4 uol., Lipsiae 1885–1905
Dion. Thrax	Dionysius Thrax, Ars grammatica, ed. G. Uhlig, in: Grammatici Graeci I_1, Lipsiae 1883

Don. gramm. min.	D. Aelius Donatus, Ars minor, in: L. Holtz, Donat et la tradition de l'enseignement grammatical. Étude sur l'Ars Donati et sa diffusion (IVe–IXe siècle) et édition critique, Parisiis 1981
Don. gramm. mai.	D. Aelius Donatus, Ars maior, *ibidem*
Enn. ann. frg.	Q. Ennius, The *Annals* of Q. Ennius, ed. O. Skutsch, Oxonii 1985
Epicur.	Epicurea, ed. H. Usener, Lipsiae 1887
Fortun.	Consultus Fortunatianus, Ars rhetorica, ed. Lucia Calboli Montefusco, Bononiae 1979
Gaius inst.	Gaius, Institutiones, ed. E. Seckel & B. Kuebler, Lipsiae ^{7}1935
Gell.	A. Gellius, Noctes Atticae, ed. P. K. Marshall, 2 uol., Oxonii ^{2}1990
Gerbert. epist.	Die Briefsammlung Gerberts von Reims, ed. F. Weigle, Wimariae 1966 (MGH Briefe der deutschen Kaiserzeit II)
Grill.	Grillius, Commentum in Ciceronis Rhetorica, ed. R. Jakobi, Monachii et Lipsiae 2002
Her.	Rhetorica ad Herennium, ed. F. Marx, Lipsiae 1894
Hermag.	Hermagoras Temnita, Testimonia et fragmenta, ed. D. Matthes, Lipsiae 1962; Hermagoras. Fragments et témoignages, ed. F. Woerther, Parisiis 2012
Hermog.	Hermogenes, Opera, ed. H. Rabe, Lipsiae 1913
Hieron. in Ezech.	Hieronymus, Commentarii in Ezechielem prophetam, ed. F. Glorie, Turnholti 1964 (CCSL 75)
Horap.	Horus Apollo, Hieroglyphica, ed. F. Sbordone, Neapoli 1940
Hor.	Q. Horatius Flaccus, Opera, ed. F. Klingner, Lipsiae ^{3}1959
Isaias	Septuaginta, id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes, ed. A. Rahlfs, Stutgardiae 1935
Isid. orig.	Isidorus Hispalensis, Etymologiae II, ed. P. K. Marshall, Parisiis 1983
Iul. Vict.	C. Iulius Victor, Ars rhetorica, ed. R. Giomini et M. S. Celentano, Lipsiae 1980
Iust. inst.	Iustinianus Augustus, Institutiones, ed. P. Krüger, Berolini ^{3}1908
Liu.	T. Liuius, Ab urbe condita, tom. I: Libri I–V, ed. R. M. Ogilvie, Oxonii 1974
Lucr.	Lucretius, De rerum natura libri sex, ed. C. Bailey, Oxonii ^{2}1921
Macr. somn.	Ambrosius Theodosius Macrobius, Commentarii in Somnium Scipionis, ed. J. Willis, Lipsiae ^{2}1970
Marc. frg.	O. Schissel von Fleschenberg, Marcomannus, RE XIV$_{2}$, 1930, 1637–1642
Mart. Cap.	Martianus Capella, De nuptiis Philologiae et Mercurii, ed. J. Willis, Lipsiae 1983
Nep.	Cornelius Nepos, Vitae, ed. P. K. Marshall, Stutgardiae et Lipsiae 1991
Nicolaus progymn.	Nicolaus, Progymnasmata, in: Rhetores Graeci XI, ed. I. Felten, Lipsiae 1913
Non.	Nonius Marcellus, De compendiosa doctrina, ed. W. M. Lindsay, 3 uol., Lipsiae 1913

Notk. epist.	Notker der Deutsche. Die kleineren Schriften, ed. J. C. King et P. W. Tax, Tubingae 1996 (Die Werke Notkers des Deutschen VII)
Pacuu.	Petra Schierl, Die Tragödien des Pacuvius, Berolini et Noui Eboraci 2006 (TuK 28)
Pausan.	Pausanias, Graeciae descriptio, ed. M. H. Rocha-Pereira, 3 uol., Lipsiae ^{2}1989. ^{2}1990. ^{2}1989
Phaedr.	Phaedrus Augustus Libertus, Liber Fabularum, ed. A. Guaglianone, Augustae Taurinorum 1969
Physiol.	Physiologus, ed. F. Sbordone, Mediolani et al. 1936
Plat. Men.	Plato, Opera, tom. III, ed. I. Burnet, Oxonii ^{2}1909
Plat. Phaed.	Plato, Opera, tom. I, ed. E. A. Duke et al., Oxonii 1995
Plat. Prot.	*u. s.* Plat. Men.
Plut.	Plutarchus, Vitae parallelae, ed. K. Ziegler, Lipsiae 1957sqq.
Porph. categ.	Porphyrius, In Aristotelis Categorias expositio per interrogationem et responsionem, ed. A. Busse, Commenta in Aristotelem Graeca, Berolini 1887, IV_1 53–142
Porph. isag.	Porphyrius, Isagoge, ed. A. Busse, Commenta in Aristotelem Graeca, Berolini 1887, IV_1 1–22
Quint. inst.	M. Fabius Quintilianus, Institutiones oratoriae, ed. M. Winterbottom, Oxonii 1970
Rhet. Lat. Min.	Rhetores Latini Minores, ed. K. Halm, Lipsiae 1863
Sacerd. ars	Marius Plotius Sacerdos, Ars grammatica, in: Grammatici Latini VI, ed. H. Keil, Lipsiae 1874, 427–546
Sall. Catil.	C. Sallustius Crispus, ed. L. D. Reynolds, Oxonii 1991
Sall. hist.	C. Sallustius Crispus, Historiarum reliquiae, ed. B. Maurenbrecher, Lipsiae 1891. 1893
Schol. Gronov. D	Ciceronis orationum scholiastae, uol. II commentarios continens, ed. Th. Stangl, Vindobonae 1912
Sen. contr.	L. Annaeus Seneca (maior), Oratorum et rhetorum sententiae diuisiones colores, ed. L. Håkanson, Lipsiae 1989
Sen. dial.	L. Annaeus Seneca (minor), Dialogorum libri duodecim, ed. L. D. Reynolds, Oxonii 1977
Sext. Emp. adu. math.	Sextus Empiricus, Aduersus mathematicos, ed. H. Mutschmann et J. Mau, 3 uol., Lipsiae ^{2}1957. ^{2}1957. 1954
Seru.	Seruius, In Vergilii carmina commentarii, ed. G. Thilo et H. Hagen, 3 uol., Lipsiae 1881. 1884. 1887
Sulp. Vict.	Sulpitius Victor, Institutiones oratoriae, ed. K. Halm, Rhetores Latini minores, Lipsiae 1963, 311–352
Ter.	P. Terentius Afer, Comoediae, ed. R. Kauer et W. M. Lindsay. Supplementa apparatus cur. O. Skutsch, Oxonii 1957
Theon progymn.	Aelius Theon, Progymnasmata, ed. M. Patillon et G. Bolognesi, Parisiis ^{2}2002
Troil. soph.	Troilus Sophista, Prolegomena, in: Rhetores Graeci XIV, ed. H. Rabe, Lipsiae 1931
TRF^{3}	Tragicorum Romanorum Fragmenta, ed. O. Ribbeck, Lipsiae ^{3}1897

TrRF frg. adesp.	Tragicorum Romanorum Fragmenta, uol. 1, ed. M. Schauer, Gottingae 2012
Varro frg.	M. Terentius Varro, ed. Francisco Semi, 4 uol., Venetiis 1965 (Scriptorum Romanorum quae extant omnia XXXIX–XLVI)
Varro ling. Lat.	M. Terentius Varro, De lingua Latina quae supersunt, ed. G. Goetz et F. Schoell, Lipsiae 1910
Verg. ecl.	P. Vergilius Maro, Bucolica, ed. S. Ottaviano. Georgica, ed. G. B. Conte, Berolini et Bostoniae 2013
Verg. Aen.	P. Vergilius Maro, Aeneis, ed. G. B. Conte, Berolini et Noui Eboraci 2009
Victorin. adu. Ar.	C. Marius Victorinus, Opera theologica, ed. P. Henry et P. Hadot, Vindobonae 1971 (CSEL 83/1)
Victorin. ars	C. Marius Victorinus, Ars grammatica, ed. I. Mariotti, Florentiae 1967
Victorin. Cand.	*u. s.* Victorin. adu. Ar.
Victorin. def.	C. Marius Victorinus, De definitionibus, ed. Th. Stangl, Tulliana et Mario-Victoriniana, Monachii 1888, 12–48
Victorin. isag.	C. Marius Victorinus, Isagoge Porphyrii translata, ed. L. Minio-Paluello, Bruxellis 1966, p. 63–68 (Aristoteles Latinus I 6–7)
Xen. mem.	Xenophon, Opera omnia, uol. II, ed. E. C. Marchant, Oxonii ^{2}1921

CONSPECTVS SIGLORVM

ω fons omnium qui exstant codicum

μ fons codicum **Dβγ** necnon editionis uulgatae, nisi aliud notaui

D codex Coloniensis 166 olim Darmstadtiensis 2191, s. VII^{ex}

V codex Vaticanus Pal. Lat. 1588, s. IX

β fons codicum **ϑη**

ϑ fons codicum **AE**
- **A** codex Firmensis, Bibl. Comm. 16 (4–3–1), s. X
  - **A^2** manus lectoris cuiusdam s. XV, qui Graeca correxit adnotationes Iohannis Aurispae in margine cod. J adscriptas, ut uidetur, secutus
- **E** codex Vindobonensis, Bibl. Nat. Lat. 116, s. X^2

η fons codicum **FM_2**
- **F** codex lat. Monacensis 6400, s. X^{ex}
- **M_2** codex Florentinus Med. Laut. plut. 50.12, s. X/XI

γ fons codicum **δε**

δ exemplar Gerberti, ex quo codices **NBTJσ** deriuati sunt
- **N** codex Oxoniensis auct. T.2.21, s. X^{ex}
- **T** codex Parisinus Lat. 7748, s. X^{ex}
- **B** codex Bambergensis Msc. Class. 25, s. X^{ex}
- **S** codex Parisinus Lat. 7696, s. XI; hunc codicem ex T descriptum adhibui inde a p. 205,21, quo loco T deficit
- **J** codex Camolodunensis, Columb. Uniu., Ms. Plimpton 101, s. XI^2
- **σ** fons codicum **UM**
  - **U** codex Parisinus Lat. 17884, s. XI
  - **M** codex Florentinus Med. Laur. plut. 50.45, s. X

$δ^R$ lectio siue potius coniectura, quam exhibent codices, qui quoquo modo cum redactione Remensi uidentur esse coniuncti, siue omnes siue plerique, semper fere hoc modo: $N^{pc}B^{(pc)}T^{(pc)}SJσ(R^{pc}P)$

ε fons codicum **LR**
- **L** codex Vaticanus Lat. 3862, s. IX
- **R** codex Parisinus Lat. 7749, s. IX
- **P** codex Parisinus Lat. 14751, s. XI, descriptus fortasse ex R^{pc}

λ fons codicum **QO(Bl_2)** et exemplaris a Marino Becichemo adhibiti

Q codex Venetus, Bibl. Nat. Marc. Lat. XI,15 (= 3812), ca. a. 1300?

- **ϰ** fons codicum Hξ descriptus, ut uidetur, ex Q

- **H** codex Londiniensis Harl. 6329, ca. a. 1420?

ξ fons codicum **πρ**

π fons codicum **V_2V_3Pa**
V_2 codex Vaticanus Lat. 2911, s. XIV[1]
V_3 codex Vaticanus Lat. 11418, s. XIV
Pa codex Paduanus, Bibl. Vniu. 1409, ca. a. 1430?

ρ fons codicum **V_4Na_2**
V_4 codex Vaticanus Barb. Lat. 117, s. XV
Na_2 codex Neapolitanus, Bibl. Nat. IV B 4 bis, post a. 1455

Bl_2 codex Berolinensis, Bibl. Publ., Lat. oct. 197, s. $XV^{3/4}$

O codex Oxoniensis, Bibl. Bodl., D'Orville 152, ca. a. 1460?

Hic illic laudantur hi codices ut repertorium coniecturarum:

K_{gl} glossae in codice Oxoniensi, Bibl. Bodl., Laud. Lat. 49–1, s. XI^{in}

X_6 codex lat. Monacensis 14272, s. XI^{in}

Ba codex Basileensis, Bibl. Publ. Vniu. F. VIII. 12, s. XV
Me codex Mettensis, Bibl. Municip. 642, s. XV

Na codex Neapolitanus, Bibl. Nat. V B 19, a. 1391 (descriptus ex T)
Mi codex Milanensis, Bibl. Nat. Braid. ms. AF XIV 11, a. 1462 (descriptus ex Na)
Ve_2 codex Venetus, Bibl. Nat. Marc. Lat. Z 425 (1854), a. 1470/1480 (descriptus ex T)

Rhetoricorum Tullianorum hi codices laudantur:

M codices mutili, id est fons codicum **PHVSLR**

P codex Parisinus Lat. 7774 A, s. IX^{m}
H codex Herbipolitanus, Bibl. Vniu. Mp. misc. f. 3, s. IX^{in}
V codex Vaticanus Lat. 11506, s. IX^{in}
S codex Sangallensis 820, s. X^{m}
L codex Leidensis Voss. LXX, s. IX^{m}
R codex Petropolitanus, Bibl. publ. F uel 8 auct. class. Lat., s. IX^{ex}

J codices integri, ad quem gregem qui codices pertineant difficile est dictu. Nam quin alteri exstiterint uere integri, alteri mutili integrorum ope expleti, dubium non est; ita autem factum esse, ut interdum pars integrorum cum mutilis consentire uideatur, conicere nobis licet. Sed quia non iam habemus editionem, in qua distinguantur uere integri codices ab expletis, secutus sum Eduardum Stroebel, qui in editione sua quamuis partem integrorum siglo **i** notauit. Hic uero et illic lectiones quoque attuli sumptas ex apparatu editionis, quam uir doctus Guy Achard absoluit.

Interdum Cassiodorus, Isidorus, Grillius, Priscianus aliique in apparatu laudantur, si lectionem Victorini contra codices Ciceronis confirmant; qui loci in editione Stroebeliana reperiuntur.

His insuper compendiis usus sum:

D^{ac} lectio quam codex D ante correctionem exhibuit
D^{ar} lectio quam codex D ante rasuram exhibuit
D^{pc} lectio quam codex D post correctionem exhibet
D^{pr} lectio quam codex D post rasuram exhibet
D^{mg} textus quem codex D in margine exhibet
D^{sl} textus quem codex D supra lineam exhibet
D^{t} uerba quae codex D in textu exhibet
β^{pc} correctio quae in plerisque codicibus eiusdem familiae legitur

/// rasura

⟨...⟩ supplenda
[...] additamenta aliena
⟦...⟧ additamenta quae ipsius Victorini sunt uel esse possunt

155 H.

5 I.

C. MARII VICTORINI COMMENTORVM IN CICERONIS RHETORICA

LIBER PRIMVS

⟨SAEPE ET MVLTVM HOC MECVM COGITAVI, BONINE AN MALI PLVS ATTVLERIT HOMINIBVS ET CIVITATIBVS COPIA DICENDI AC SVMMVM ELOQVENTIAE STVDIVM]⟩ Omnis quicumque incipit cuiuscumque generis orationem haec tria in principiis adhibere debet: ut auditores faciat attentos, beniuolos, dociles. Ergo hic Cicero facit dociles auditores, cum quid sit eloquentia ostendit; attentos, cum dicit se de eloquentia dicturum, re scilicet magna; beniuolos itidem, si quidem ostendit futurum ei commodum, qui his artibus fuerit edoctus. Eloquentia igitur, qualis sit, per se ipsam non ostendit, sed est capax qualitatis, quam non in se habet, sed accipit ab agente. Nam ut cuiuscumque ingenium fuerit eius, qui ea utitur, proinde qualis sit uel quid faciat demonstrat. Ergo quoniam quiuis mediocriter sapiens potest uidere eloquentiam, si in homine stulto sit, malam esse, si in sapiente, bonam esse, propterea Cicero non utrum bonum an malum sit eloquentia quaerit, sed utrum plus boni an plus mali habeat ostendit. **1–2**

Tractat autem in principiis quattuor thesis: unam talem, studendum esse sapientiae cum eloquentia; aliam, parum prodesse solam sapientiam, tamen prodesse; tertiam, multum nocere eloquentiam, si sine sapientia sit. Et quia potest dici: *Ergo eloquentiae studendum non est? Nam ubique sapientiam laudas*, respondetur studendum esse eloquentiae, quia per eloquentiam uim su-

5–7 *p. 1,1–3 Str.* **7–9** *cf. Grill. p. 1,1–3* **8sq.** *p. 18,18–20. 19,10–12 Str.; Her. 1,6; Quint. 4,1,5*

1–4 C. MARII VICTORINI … LIBER PRIMVS] *titulus deest in* **DβRNλ**: COM(MEN)TARIORVM M. V. IN RHETORICIS LIBER PRIMVS INCIPIT **L** **5–7** saepe … studium *addidi* **7–3,3** omnis … scientia *deest* **O** **7–10** omnis … scilicet *deest* **D** **8** tria **Vα**: *om.* **Q**: *desunt* **DO** **9** Cicero **Vα**: uero **Q**: *desunt* **DO** **10** re **Vα**: res **Q**: *desunt* **DO** **11** *cum* magna *incipit* **D** itidem si quidem **D**^{ar}**?Q**: si quidem si quidem *primum uoluit* **D**^{pc}, *tum prius illud* si quidem *erasit*: si qu. **D**^{pr}**ε**: si qu. quia **βN**: *deest* **O** **12** eloquentia **α**: -am **ω** ipsa *Aldus* (*cf. p. 4,14*) **14** cuiuscumque **μ**: cuiusque **Q**: *deest* **O** **16** sit **μ**: scit **Q**: *deest* **O** **21** tertiam **μ**: -um **Q**: *deest* **O** **22** est **D**^{ar}**?LQ**: esse **D**^{pr}**βRN**: *deest* **O** **23** respondetur … eloquentiae *om.* **Q**: *deest* **O**

am sapientia exerit. Necessario quarta haec thesis, studendum esse eloquentiae, sed tamen quae sit mixta sapientiae.

Animaduertere tamen debemus in principiis deliberationis propositionem, partes propositionis, exsecutionem partium, postremam uero sententiam, quod diligenter attendenti facile cognitu est. Sed antequam ad id, unde coepit Cicero, ueniamus, dicendum primum uidetur quid sit ars, deinde quid *6 I.* intersit inter artem et uirtutem. Ars est, quae significantiam sui plenam non habet, sed intellegitur ad aliquid pertinere; non enim, ut *codice* nominato scimus statim quid sit codex, ita mox scire possumus quid sit ars, nisi additum fuerit cuius ars: poeticae, grammaticae, eloquentiae. *Virtus est animi habitus, in naturae modum rationi consentaneus*, et ideo *in naturae modum*: duobus enim constamus, anima et corpore. Anima immortalis est; si immortalis est, a diuinis descendit; si a diuinis descendit, perfecta est. Sed acies quamuis perfectae animae quodam corporis crasso tegmine inretitur et circumfunditur, et ita fit, ut quandam obliuionem sui capiat. Cum uero studio ac disciplina uel- *156 H.* uti detergeri coeperit atque nudari, tunc in naturae suae modum animi habitus reuertitur atque reuocatur. Hanc uirtutem Plato dicit nunc arte fieri, nunc cum hominibus nasci, nunc exercitatione confici, nunc a deo dari. Haec uirtus in Rhetoricis a Cicerone eadem ponitur quae sapientia; alibi uero, id est in libris de re publica, ab eodem Cicerone illa uirtus dicitur quae prudentia.

6sq. *cf. Cic. rep. 1,2* **10–17** *cf. [Boeth.] diis et praes. p. 390,32–37 O. Virtus est animi habitus in naturae modum rationi consentaneus.* Vt enim a diuina uirtute, quae omnino essentialiter siue naturaliter inest, humanam uirtutem secerneret, idcirco *in naturae modum* adiecit. Duobus enim constamus, anima et corpore. Anima immortalis est; si immortalis est, a diuinis descendit; si ergo a diuinis descendit, cur omnium uirtutum habitu perfecta non est? *391,4–6* Postquam autem in hoc luteum corpus obruitur, acies eius (*sc.* animae) terrenae admixtionis tenebris caligosa ab illa suae ingenitaeque uisionis claritudine caecatur. *13–16* Postquam enim quodam crasso corporis tegimine irretita anima et circumfusa quandam sui obliuionem subierit, cum deinde studio ac disciplina detergeri coepit atque nudari, tunc in naturae suae modum animus reuertitur atque reuocatur. **10sq.** *cf. p. 147,20sq. Str.* Nam uirtus est animi habitus naturae modo atque (atque *om. J*) rationi consentaneus. *Victorin. def. p. 18,5; definitio saepe citata* **17sq.** *cf. Plat. Phaed. 69^{d}. 75^{b}sqq.; Men. 88^{a}–90^{b}. 99^{b}–100^{c}* **18sq.** *cf. p. 20,32–21,1* **19–21** *Cic. rep. frg. inc. 4 Ziegler; testim. ad 6,1 Powell; cf. Cic. rep. 2,67; 3,1–6; VI; Non. 42,3; Heck 1966, 216sq.*

1 exerit. Necessario quarta *sic interpungendum censeo coll. p. 21,16sq.*: exerit necessario. Quarta **D^{pc}αQ** *edd.* haec *om.* **μ** **4** postremam **Dε**: -mo **βN**: -ma **Q**: *deest* **O** **5** cognitu **D^{ac}ϑN**: -tum **D^{pc}ηεQ** **6** *an post* deinde *haec fere uerba exciderint:* ⟨quid sit uirtus, deinde⟩*?* **9** statim **μ**: statum **Q**: *deest* **O** ita **μ**: ita nec **Q** (*cf. p. 47,11–13*): *deest* **O** **10** *malim* ⟨ut ars⟩ poetica, grammatica, eloquentiae *uel sim.* eloquentiae **μ**: uel e. **Q**: *deest* **O** **14** tegimine *Ps.-Boethius* inretitur **μBl$_2$**: *om.* **Q** *spat. rel.*: *deest* **O** **15sq.** ueluti **μ**: uelut **Q**: *deest* **O** **16** detergeri *Ps.-Boethius, prob. Stangl*: detegeri **D**: detergere **Q**: detegi **α**: *deest* **O** **19sq.** id est *om.* **Q**: *deest* **O**

Virtus igitur habet partes quattuor: prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia est rerum bonarum et malarum per omne tempus scientia. Iustitia est animi habitus ita informatus, ut omnibus meritam tribuat dignitatem. Fortitudo est considerata periculorum susceptio et laborum per-
7 I. pessio. Temperantia est animi circa res inutiles atque inhonestas uictrix ac pudica dominatio. Harum partium partes in consequentibus cognoscemus. Nunc ad id, quod ostendere proposuimus, reuertamur, scilicet ut quid inter artem et uirtutem intersit uideamus.

Harum quattuor partium, quas diximus inesse uirtuti, nulla omnino in artem cadit. Ars enim tantum praecepta tradit, non aliquid secundum ipsa praecepta faciendum. Ideo ars sapientiae tradi non potest, per se autem tota constat ac permanet. Quae perfecta est, si haec quattuor teneat: prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Datur autem ars eloquentiae, et recte datur. Etenim si constat quattuor rebus, natura, usu, exercitatione, arte, necessario et artis praecepta in eloquentiam dantur. Quae si deest, profecto tria illa multum interdum nocere, numquam prodesse possunt.

Dicendum etiam uidetur, quae distantia sit inter rhetorem, sophistam et oratorem. Rhetor est, qui docet litteras atque artes tradit eloquentiae; sophista est, apud quem dicendi exercitium discitur; orator est, qui in causis priuatis ac publicis plena et perfecta utitur eloquentia. Et ut sciamus alium esse rhetorem, alium oratorem, hos libros *Artium rhetoricarum* uocauit, ubi docet artem dicendi, illos alios tres *De oratore* nominauit, ubi ea, quae habere debet orator, ostendit.

Nunc ergo considerans quid et quantum sit illud, de quo dicturus est, id est eloquentia, recte se inducit diu cogitasse, non utrum bona an mala sit eloquentia, sed utrum plus boni an plus mali habeat.

SAEPE ET MVLTVM HOC MECVM COGITAVI] Horum si unum sit, non **I**
ostendit satis diutinam cogitationem. Possumus enim frequenter aliquid co- 1
gitare, sed statim a cogitatione desistere; possumus itidem diu aliquid cogita-
8 I. re, sed id una tantum die facere. Recte ergo utrumque coniunxit: *saepe et multum hoc mecum cogitaui*. Et quia in publicum proferri res non debuit nisi certa et deliberata, recte ait: *mecum cogitaui*.

BONINE AN MALI PLVS] Causa deliberationis non utrum bona an mala eloquentia, sed utrum plus boni an plus mali habeat eloquentia. Non tamen

1 *cf. p. 147,23sq. Str.* **2sq.** *cf. p. 147,25sq. Str.* **3sq.** *cf. p. 148,3sq. Str.* **4sq.** *p. 149,4sq. Str.* **5sq.** *cf. p. 149,15–17 Str.* **14** *cf. p. 2,14sq. Str. et infra p. 8,10sq.* **27** *p. 1,1 Str.* **33** *p. 1,1sq. Str.*

3 *cum* iustitia *incipit* **O** meritam *Orelli dub.* (*coll. p. 14,17*): -tis **ω** **12sq.** prudentiam … temperantiam **μ**: quae diximus **λ** **19** dicendi **μ**: ad dicendum **Q**: addiscendum **O** discitur **μ**: dicitur **λ** **22** ea **λ**: illa **μ** debet **λ**: -eat **μ** **26** an **Nλ**: aut **μ** **34** eloquentia[2] **μ**: sed utrum *add.* **λ**

uacat ratio ordinis: potuit autem dicere *maline an boni plus*, sed Cicero naturam tenuit eloquentiae, quae cum primum agere coepit, profuit hominibus (nam *conpulit eos et congregauit*), post autem deprauata ingenio malorum *157 H.* multum nocuit rei publicae. Bene igitur ordinem tenuit, ut diceret: *bonine an mali plus*.

BONINE AN MALI PLVS ATTVLERIT HOMINIBVS ET CIVITATIBVS] Res publica duobus constat, publico et priuato: ideo *hominibus et ciuitatibus*. Hoc et in Verrinis animaduertere debemus, ut ubique Cicero aut homines defendat aut ciuitates.

COPIA DICENDI] Quoniam nomen eloquentiae id sibi obtinet ac uindicat, ut, cum ad aures uenerit, non nisi optima accipiatur, ideo maluit definire eloquentiam. Ne quis ergo audita eloquentia, quae quasi sono ipso id obtinuit, ut mixta uideatur esse sapientiae—ne quis, inquam, deliberandum non crederet, utrum plus boni an plus mali habeat eloquentia, sed ipsam per se satis aestimaret bonam, propterea maluit definire eloquentiam dicendo *copiam dicendi*, quae potest ad utrumque flecti [causam deliberationis induxit].

AC SVMMVM ELOQVENTIAE STVDIVM] Postquam docuit quid esset eloquentia per definitionem, securus postea, occupatis iam auditorum sensibus, eloquentiam nominauit. Sed recte ait: *ac summum eloquentiae studium*; non enim potest declarari quid possit eloquentia, nisi in aliquo fuerit ac plena fuerit.

NAM CVM ET NOSTRAE REI PVBLICAE DETRIMENTA CONSIDERO] *9 I.* Ostensurus quantum boni aut mali possit eloquentia, de re publica loquitur, et recte. Non enim in priuatis rebus eloquentia periclitanda est, sed in publicis. Ita ipse in Verrinis cum de se uel eloquentia sua optimam probationem adferret, publicas causas commemorat, tacet priuatas: *me qui tot annos in causis iudiciisque publicis ita sim uersatus*. Nunc denique, ut uim demonstret eloquentiae, de rei publicae incommodis loquitur. Animaduertendum tamen, quod partes non eodem ordine exequatur, quo proposuit. Ait enim supra: *bonine an mali plus*, nunc a malis eloquentiae incipit. Sed supra naturam, ut diximus, secutus est, nunc cogitationis rationem seruat. Illa enim prima cogitationi occurrunt, quae uicina sunt a nostra memoria. Ideo et de recentibus

3 *cf. p. 3,4 Str.* **6** *p. 1,1sq. Str.* **10** *p. 1,2sq. Str.* **17** *p. 1,3 Str.* **22** *p. 1,3sq. Str.* **26sq.** *Cic. diu. in Caec. 1; Quint. inst. 4,1,69* **30sq.** diximus] *l. 1sq.* **31sq.** *cf. Grill. p. 11,63sq.*

14sq. sed ... eloquentiam *om.* **λ** **16** quae quia **εδ**^{R} causam ... induxit *om.* **D**^{ac}**?** **18** postea occupatis iam **μ**: i. p. o. **λ** **22** cum et **μ** *Cic.*: et cum **λ** **26** tot annos **λ** *Cic.*: tot annis **μ**: per tot annos *Cic.* G_2L *Quint.* **27** uim **λ**: bonum **μ** **28** incommodis **λ**: uel commodis *add.* **μ** **31** cogitationis **μ**: cogitantis **λ** prima **ω**: prius *Grill.* **32** memoria **μ**: uiciniora **Q**: *deest* **O** ideo **α**: adeo **ω**

quod esset magis propinquum elegit, cum ait: *nostrae rei publicae detrimenta considero*; consideratio enim rei [publicae] praesentis est. Ergo quoniam hucusque multa incommoda per solam eloquentiam rei publicae contigerunt, recte a malis eloquentiae coepit, post dicturus de antiquioribus bonis.

ET MAXIMARVM CIVITATVM VETERES ANIMO COLLIGO CALAMITATES] Recedit paulatim a re publica nostra ad extraneas ciuitates, et recte post Romam maximas ciuitates nominat. Ergo quoniam uetustiora sunt harum exempla ciuitatum, *animo* se ait *colligere*, in re publica autem nostra quae sint gesta *considerat*. Recte itaque *maximarum ciuitatum* colligit calamitates: illic enim magis operatur eloquentia, ubi populus maior est.

10 I. NON MINIMAM VIDEO] Quia de modo hic agitur, id est, utrum plus boni an plus mali adferat eloquentia, ideo ait: *non minimam uideo inuectam partem incommodorum*.

PER DISERTISSIMOS HOMINES INVECTAM PARTEM INCOMMODO-
158 H. RVM] Quod supra disputauimus, noluit *per eloquentiam* dicere, sed *per disertissimos* homines, id est, qui habeant copiam dicendi solam. *Inuectam* uero per metaphoran nauis; res publica enim dicitur gubernari.

CVM AVTEM RES A NOSTRA MEMORIA PROPTER VETVSTATEM REMOTAS] Expositis malis incipit dicere quid boni habeat eloquentia. *A nostra memoria*, inquit, *remotas*: ut excuset memoriam quasi negligentem, addidit *propter uetustatem*. Ergo illa, quae nimis a memoria nostra remota sunt, qui scire possumus? *Ex litterarum monumentis*, inquit, *repetere instituo*. Haec monumenta dupliciter accipiamus, aut annales aut historias; primo enim annales fuerunt, post historiae factae sunt.

MVLTAS VRBES CONSTITVTAS, PLVRIMA BELLA RESTINCTA, FIRMISSIMAS SOCIETATES, SANCTISSIMAS AMICITIAS] Dicendum est hoc loco quid sit ciuitas. Est autem ciuitas collecta hominum multitudo ad iure uiuendum. Cum ergo fuerit ciuitas constituta, necesse est primo bella patiatur,

2 *cf. p. 52,6sq.* **5sq.** *p. 1,4sq. Str.* **9sq.** *cf. Cic. de or. 2,338* Habet enim multitudo uim quandam talem, ut quemadmodum tibicen sine tibiis canere sic orator sine multitudine audiente eloquens esse non possit. **11** *p. 1,6 Str.* **14sq.** *p. 1,6sq. Str.* **15** supra] *p. 4,10–16* **18sq.** *p. 1,7sq. Str.* **22** *p. 1,8sq. Str.* **23sq.** *cf. Cic. de or. 2,52; Gell. V 18; Isid. orig. 1,44,4sq.* **25sq.** *p. 1,9–11 Str.* **27sq.** *cf. Cic. rep. 1,39–41; Gell. 18,7,5; p. 11,15sq.*

1 quod **Q** *Zwierlein*: et quod **μ**: *deest* **O** publicae **Nλ**: praesentis *add.* **μ** **2** publicae *om.* $\mathbf{R}^{pr}\mathbf{X}_5$, *delendum censeo* **2sq.** hucusque **μ**: nunc usque **Q**: *deest* **O** **4** bonis **λ**: bonis et malis **μ** **5sq.** calamitates colligo *Cic.* **8** ciuitatum **βRλ** *Cic.*: -tium **LN**: ciuitium **D** **9** ciuitatum **Rλ** *Cic.*: -tium **μ** colligit **λ**: -legit **μ** calamitates *om.* **λ** **9sq.** illic enim **μ**: ibi i *uel* Iibi **λ** **10** magis **λ**: aliquid **μ**, *prob. Becichemus* maior est **μ**: maiorem **λ** **11** minimam **μ** *Cic.*: minorem $\mathbf{Q}^{ac}$: minimam minorem $\mathbf{Q}^{pc}$: minimas **O** **18** ab *Cic.* **20** *an* addit *scribendum? cf. p. 86,21* **25** multas **ω** *Cic. J*: nam (quam P^2) multas *Cic. M*

postea pacem agitet. Pax enim a pacto dicta; pactum uero esse non potest, ni-
si causa praecedat, id est bellum. Hoc et Sallustius tenuit, cum de rebus
Romanis loqueretur; dixit enim prius bella gesta, post pacem esse fundatam:
Res, inquit, *Romana plurimum imperio ualuit Seruio Sulpicio et Marco Mar-
cello consulibus, omni Gallia cis Rhenum atque inter mare nostrum et Ocea-* *11 I.*
num, nisi qua paludibus inuia fuit, perdomita. Hic bellum geritur. Deinde pa-
cem memorat consecutam: *Optimis autem moribus et maxima concordia egit
inter secundum atque postremum bellum Carthaginiense*. Quaeritur autem,
utrum in bellis aliquid possit eloquentia. Potest sine dubio, et tantum quan-
tum uirtus potest. Nam si uirtute bella finiuntur, et eloquentia bella finiun-
tur. Ideo ergo ait: *plurima bella restincta*. Iam illud notum est, quod bella ar-
dere dicantur: *ardebat omnis Hispania citerior*; *quis tanti incendia belli*.

FIRMISSIMAS SOCIETATES, SANCTISSIMAS AMICITIAS] Inter socium
et amicum hoc interest: socius est, qui nobis aliquo pacto ad aliquid nobis-
cum gerendum coniungitur; amicus est, qui mihi usu uitae similis pio ac fide-
li amore coniungitur. Et quia socius aliquid nobiscum gerit, ideo ait: *firmissi-
mas societates*; quia amicus pio nobis amore coniungitur, ideo ait: *sanctissimas
amicitias*. Ergo interdum amicus est et socius non est, si nihil mecum gerat; et
rursus, cum sit socius, amicus non est, si aliquid mecum inuitus gerat. Prop-
terea Cicero ubique duo haec iungit: *socios populi Romani atque amicos*. Ita et
hic: *firmissimas societates, sanctissimas amicitias*.

INTELLEGO] Recte *intellego*; ait enim supra: *ex litterarum monumentis
repetere instituo*. Ergo id, quod legitur, intellegendum est.

CVM ANIMI RATIONE, TVM FACILIVS ELOQVENTIA CONPARATAS]
Vbique duo haec coniungit. Sed quando aliquid duae res agunt, triplici modo
agunt: aut aequales sunt, aut nunc ista plus praestat, nunc illa. Hic sapientiae
dat proprias agendi rationes. Sed quia uirtus omnis magnitudine sui tarda est, *159 H.*
idcirco subiunxit et tempus, ut illud quod sapientia inuenerit, *facilius elo-* *12 I.*
quentia conpleatur. Ergo ad aliquid cito faciendum alterum alterius auxilii

4–6 *Sall. hist. I frg. 11; Amm. 15,12,6* Nam omnes Gallias, nisi qua paludibus inuiae fuere, ⟨ut⟩ Sallustio docetur auctore, ... subegit Caesar. *Non. I 131 L.* (= *I 128 M.*) Cis Rhenum ... perdomita. **7sq.** *Sall. hist. I frg. 11; Seru. Aen. 6,540* inter secundum ... Carthaginiense. *Aug. ciu. 3,21* inter secundum ... Carthaginiense, quando Sallustius optimis moribus et maxima concordia dixit egisse Romanos *etc.* **12** *Sall. hist. I frg. 85; adnot. Lucan. 2,534* ARDENT HESPERII] ut Salustius *ardebat omnis Hispania citerior. Verg. Aen. 1,566* **13** *p. 1,10sq. Str.* **22** *p. 1,11 Str.* **22sq.** *p. 1,8sq. Str.; cf. p. 5,22* **24** *p. 1,11sq. Str.*

2–8 hoc ... Carthaginiense *om.* **λ** **6** qua **EF** *Amm. Non.*: quia **DA** *Non. CADA*: quae a **γ**: *deest* **λ** **7** egit] r(es) p(ublica) *add.* **R^{pc}N**: populus Romanus *fragmento Sallustiano add. Dietsch secundum Aug.* **15** coniungitur **μ**: coniunctus est **λ** **20** *an* coniungit *scribendum* (*cf. l. 25*)? **23** id **βδ^{R}λ**: id est **N**: ideo **Dε**

eget. Recte igitur rei publicae commodum ex confectione utriusque coniungit.

AC ME QVIDEM DIV COGITANTEM RATIO IPSA IN HANC POTISSIMVM SENTENTIAM DVCIT, VT EXISTIMEM SAPIENTIAM SINE ELOQVENTIA PARVM PRODESSE CIVITATIBVS, ELOQVENTIAM VERO SINE SAPIENTIA NIMIVM OBESSE PLERVMQVE, PRODESSE NVMQVAM] Supra ostendit quantum obesset eloquentia quantumque prodesset, sed mixta sapientiae; nunc uult ostendere singillatim quantum sapientia sola prosit, quantum eloquentia sola obsit. Quod cum ostenderit, quoniam et sapientia sola parum prodest et eloquentia sola multum obest, rursus dicturus est eloquentiam sapientiae esse iungendam. Omnis res aut nimium prodest aut parum prodest, aut nimium obest aut parum obest. Sapientiae unum dat, ut sola parum prosit rei publicae, nihil tamen obsit. Eloquentiam uero solam saepe ait nimium obesse, qua in re obesse semper ostendit, sed interdum satis obesse. Illam uero aliam partem tollit soli eloquentiae, ut uel parum prosit. Verum quod ait *ac me quidem diu cogitantem ratio ipsa* ⟨* * * *ipsa*,⟩ inquit, *ratio*, sapientiae scilicet, quam eloquentiae dicimus esse iungendam.

QVARE SI QVIS OMISSIS RECTISSIMIS ATQVE HONESTISSIMIS STVDIIS RATIONIS ET OFFICII] Ostendit quid sit plena sapientia. Sapiens est enim, qui diuina atque humana optime nouit. Ergo studium rectae rationis ad diuina, studium honesti officii ad humana referamus. Quod autem ait *studium*, rectius dixit, quam si dixisset: *quare si quis omissa ratione atque officio*. In his enim nominibus perfecta philosophia est, quam quia nullus orator plene potest adsequi, ideo nobis horum uel studium habendum esse demonstrat.

13 I. CONSVMIT OMNEM OPERAM IN EXERCITATIONE DICENDI] *Consumit* inquit: iam in ipso uerbo inest inutilis labor. Quod autem ait *in exercitatione dicendi*, timet eloquentiam nominare, ne, ut supra diximus, sensum audientis offendat. Itaque haec definitio est eloquentiae: *exercitatio dicendi*.

IS INVTILIS SIBI, PERNICIOSVS PATRIAE CIVIS ALITVR] Omnis homo aut et sibi et patriae consulit aut plus sibi quam patriae. Recte ergo homines ad haec duo miscenda, sapientiam et eloquentiam, primo ab utilitatibus suis, deinde etiam publicis inuitantur. Qui, inquit, fuerit in sola dicendi exercitatione uersatus, omissis studiis rationis et officii, et *sibi inutilis* et *perniciosus patriae ciuis alitur*.

3–6 *p. 1,12–2,5 Str.* **18sq.** *p. 2,5sq. Str.* **25** *p. 2,6sq. Str.* **27** supra] *p. 4,10–16; 5,14–16* **29** *p. 2,7sq. Str.* **32–34** *cf. p. 2,5–8 Str.*

1sq. contingit *Zwierlein dub.* **9** prodest et **μ**: prodesse **Q**[ac]: prodest **Q**[pc]: *deest* **O** **15** prosit **λ**: rei publicae, nihil tamen obsit *add.* **μ** **16** *post* ipsa *lacunam indicaui*: *alterum* ipsa *iam add.* **γ**, *sed plura excidisse uidentur, e. g.* ⟨ostendit se eloquentiae sapientiam iungere. Nam *ipsa*⟩ **20** studium rectae **μ**: recte studium **λ** **27** ne **λ**: *post* diximus *inser.* **α**: *om.* **D** **29** sibi *om.* **λ** **30** aut et sibi et patriae **O**: aut sibi aut patriae **μ**: *deest* **Q**

QVI VERO ITA SE ARMAT ELOQVENTIA] Bene *armat*, quasi sapientia pro robore sit, pro armis eloquentia. Attendamus tamen, ut supra pro *eloquentia* aut *copiam dicendi* aut *exercitationem* aut *disertitudinem* nominauerit, nunc, ubi et de sapientia loquitur, ut securus *eloquentiam* nominet. Hic quoque duo illa seruat, quae supra diximus: qui, inquit, sapientiae miscuerit eloquentiam, is et suis et publicis rationibus utilissimus atque amicissimus ciuis fore uidetur. *Vtilem* circa priuata, *amicum* circa publica accipiamus.

2 AC SI VOLVMVS HVIVS REI QVAE VOCATVR ELOQVENTIA] Primo rem quandam constituit, cui eloquentiae nomen inposuit, et ostendit unde nascatur eloquentia: siue ex arte, inquit, siue ex studio siue ⟨ex⟩ exercitatione siue a *160 H.* natura. Huius, inquit, eloquentiae, cuius incerta est origo, *si uolumus considerare principium, inueniemus*, inquit, *id ex honestissimis causis natum atque optimis rationibus profectum*. *Causa* est animi inpulsus ad aliquid agendum; *ratio* est gerendorum ordo ex causa uenientium, ut quid quo loco facias ac dicas intellegas. Ergo, inquit, si eloquentiae principium considerare uolumus, pri- *14 I.* mum causa attendenda est: haec causa honesta est. Deinde rationes et easdem optimas inuenimus. Inter studium autem et exercitationem hoc interest: *studium* est animi ad aliquid agendum pertinacia, *exercitatio* est suscepti actus continuatio. Ex his quoque supra diximus nasci eloquentiam posse.

2 II NAM FVIT QVODDAM TEMPVS, CVM IN AGRIS HOMINES PASSIM BESTIARVM MODO VAGABANTVR] Incipit commemorare causas fuisse honestas, quibus eloquentia non ad id ipsum, quod nata sit, sed circa agendum principium sumpserit. Vt supra diximus, aiunt philosophi e duobus hominem constare, anima et corpore; animam uero esse perfectam, sed inpediri crassitudine corporis, quo minus se talem exerat, qualis est per naturam. Ergo mundo constituto erant homines nimis inpediti corpore et in quibus uis animae obruta atque oppressa esset. Tunc necessario rapto uiuebant et malis moribus, oppresso animae bono, circa res omnes uiribus corporis abutebantur. Sed quia natura non aequaliter se per omnes fundit, aliquando unus extitit, qui se bene intellegeret et qui uideret esse in hominibus animam illam diuinam, quae haberet in se multas utilitates, si tamen posset ab aliquo e latebris

1 *p. 2,8sq. Str.* **1–7** *cf. Grill. p. 15,166–173* **3** copiam dicendi] *p. 4,10–16* exercitationem] *p. 7,26–28* disertitudinem] *p. 5,14–16* **5** supra] *p. 7,29–32* **8** *p. 2,13 Str.* **10–13** *cf. p. 2,13–17 Str.* **19** supra] *l. 10* **20sq.** *p. 2,17–19 Str.* **23** supra] *p. 2,11–15*

1 se **ω** *Cic. i*: sese **D**^{pc}**α** *Cic. Mi* **2** corpore *Martin coll. Grill. p. 15,167* armis **μO**^{pr}: armat **Q**: armas **O**^{ar}**?** tamen *om.* **λ** **5** duo illa **μ**: illa duo **λ** **9** constituit **μ**: constitutit **Q**: constituti **O** cui ... inposuit *om.* **λ** eloquentiae **DβN**: -a **ε**: *deest* **λ** **10** ex^{3} *addidi* ab **D**^{ar}**Q** **12** inueniemus **λ** *de Cereto*: inuenimus **μ**: reperiemus *Cic.* **21** modo **ω** *Cic. M*: more *Cic. J* **22** quod **λ**: quod est **μ** **23** e *om.* **β**^{pc}**λ** **24** uero *om.* **λ**

quibusdam elici atque proferri. Ergo his causis eloquentia initium non nascendi, sed agendi sumpsit.

Nam fvit qvoddam tempvs, cvm in agris homines passim bestiarvm modo vagabantvr] sic Vergilius:

Haec nemora indigenae Fauni nymphaeque tenebant
gensque uirum truncis et duro robore nata:
quis neque mos nec cultus erat, nec iungere tauros
aut conponere opes norant aut parcere parto.

Et sibi victv fero vitam propagabant] Sapiens omnis memoriae *15 I.* studet. Illi, in quibus uis animae mole corporis oppressa delitescit, non memoriae student, sed ferino ritu subsidia singulis prospiciunt diebus. Sic Sallustius: *Et quoniam uita ipsa, qua fruimur, breuis est, memoriam nostri quam maxime longam efficere conuenit, non pecorum more uiuere, quae natura prona atque uentri oboedientia finxit*, ut isti homines fuerunt, qui sibi *uictu fero uitam propagabant.*

Non divinae religionis, non hvmani officii ratio colebatvr] Plena philosophia, quae constat ex duobus, ex physica et ethica. Physica est, quae de diuinis agit, ethica, quae de humanis disserit. Sed quia hoc loco illud docet, quod oratori est necessarium, ethicam prosequitur; quae si tunc *161 H.* ab hominibus ignorata est, multo magis physica ignorata est. Ergo indicat, ut illi uixerint, qui animae commodis ignoratis corporis uiribus pleraque gesserunt.

Nemo nvptias viderat legitimas, non certos qvisqvam inspexerat liberos] Vtrumque enim uaga atque incerta Venere conficiebatur, neque erant iura, quae id fieri prohiberent.

Non ivs aeqvabile qvid vtilitatis haberet acceperant] Illic enim nullius iniuria uiuitur, ubi est iuris aequalitas, aequa libertas, ubi aliquid aut omnibus licet facere aut omnibus non licet.

Perniciosissimis satellitibvs] Vires corporis esse ait cupiditatis ministras, quae in animis hominum quandam obtinet tyrannidem.

3sq. *p. 2,17–19 Str.* **5–8** *Verg. Aen. 8,314–317* **9** *p. 2,19 Str.* **11–14** *cf. Grill. p. 17,35–37* **12–14** *Sall. Catil. 1,3. 1,1* **16sq.** *p. 2,21sq. Str.* **23sq.** *p. 2,22sq. Str.* **26** *p. 2,23sq. Str.* **29** *p. 2,27 Str.*

3–8 nam ... parto *om.* **λ** **4** sic **D**^{ac}: sicut **D**^{pc}**α**: *deest* **λ** **7** nec^1 **Dβ** *Verg.*: neque **γ**: *deest* **λ** **9** fero **μ** *Cic. Mi*: ferino **λ** *Cic. M*^{2}*i* **11** singulis *Orelli in app., prob. Halm*: solis **ω** **12** ipsa *om.* **λ** **14sq.** ut ... propagabant *om.* **λ** **16** non^1 **ω**: nondum *Cic.* **16sq.** colebatur **μ** *Cic.*: celebratur (et colatur *add.* **O**^{ac}) **λ** **17** duobus **μ**: duabus **λ** **18** hoc loco *Zwierlein dub.*: hodie **ω**: Cicero **Rδ**^{R} **19** prosequitur **μ**: pers- **λ** **21** uixerint **D**^{ac}: -runt **D**^{pc}**γλ** **21sq.** pleraque gesserunt **μ**: plerumque cesserunt **λ** **23sq.** inspexerat **ω** *Cic. i*: asp- *Cic. Mi* **26** acceperat *Cic. Grill.* **27** iuris aequalitas *om.* **λ** **30** obtinet **O**: -ent **μQ**

QVO TEMPORE QVIDAM MAGNVS VIDELICET VIR ET SAPIENS] Vt facilius intellegentiam consequamur, rerum similitudo proferenda est: anima ita est ut uinum. Nam quemadmodum uinum pro uase, in quo est habitum, aut retinet aut amittit uiolentiam, proinde anima, si optimum et castum corpus offenderit, seruat naturam, sin alias, uelut amittit. Ita ergo cum mortale genus brutum atque inscium rerum omnium uagaretur, extitit quidam uir magnus, in quo anima suam retineret naturam et qui intellegeret omnes homines habere in se quiddam diuinum, sed id uitio corporis opprimi atque deperire; quod si fuisset elicitum, maximas inde commoditates hominibus posse contingere. *16 I.*

COGNOVIT QVAE MATERIES ET QVANTA AD MAXIMAS RES OPPORTVNITAS ⟨IN⟩ ANIMIS INESSET HOMINVM] *Materia* non ad hoc ipsum materia est, quod materia uocatur, sed ad id, quod inde fieri habet, materia est. *Opportunitas* uero non accidit neque in altero est, sed in eadem materia est. Potest autem in ligno esse materies ad aliquid faciendum, sed, si putrescit, opportunitas in materia non est. Similia et de reliquis materiis possumus dicere. Ergo non suffecerat inuenta in hominibus materies, nisi in eadem materie etiam opportunitas fuisset ad maximas res.

SI QVIS EAM POSSET ELICERE] Est ergo quod potest elici. Hoc deinde attendamus: unus potest uidere aliquid effici posse, non tamen etiam efficere. Denique etiam istum sapientem et magnum uirum Cicero ait uidisse in hominibus materiem, sed dubitasse de effectu. Ait enim: *si quis eam posset elicere*. Vtrumque tamen dat huic uiro, et intellegere et efficere; est enim et sapiens et eloquens.

ET PRAECIPIENDO MELIOREM REDDERE] Erat ergo in hominibus animus, sed ideo *reddere*, quia uidebatur amissus; erat bonus animus, et ideo ait: *praecipiendo meliorem reddere*. His causis igitur honestissimis, ut uidemus, iste quidam conpulsus est ad eloquentiam, hoc est ad id, unde nasci ad actus primum coepit eloquentia. Quae enim causa honestior quam homines bestiarum modo uiuentes praeceptis utilibus atque honestis ad humanam atque diuinam cognitionem traducere? Ergo istum uirum magnum atque sapientem *17 I.*

1 *p. 2,27sq. Str.* **11sq.** *p. 2,28–3,1 Str.* **19** *p. 3,1sq. Str.* **25** *p. 3,2 Str.* **27** uidemus] *p. 8,10–16*

6 quidam uir magnus **μ**: u. m. qu. **λ** **7** animā **D**^{ar}**Q**^{ar} retineret **βε**^{pc}**Nλ**: -net **Dε** **9** possit **D**^{ar}: -set **O**^{ac} **11** materia esset et **σ** *Cic.* quanta **D**^{pr}**α** *Cic.*: -ae **D**^{ar}: -as **λ** **11sq.** opportunas **D**^{ac}**O**^{ac} **12** in *add.* **D**^{pc}**α** *ex Cic.* (*cf. p. 13,25; 16,6*) ad *om.* **λ** **15** putrescit **E**^{pc}**FN**^{ac}: putresit (-fit **O**) **ω** **17** materies **λ**: -iaem **D**^{ar}: -iam **D**^{pr}**β**: -ia **γ** **19** quod **γ**: qui **D**: si **λ**: qui potest elicere et (est *add.* **β**) quod **βδ**^{R} elici. Hoc deinde **μ**: elici hoc. Deinde **λ** **20** etiam *om.* **λ** **23** et^{3} *om.* **λ** **25–27** erat ... reddere *om.* **λ** **27** uidemus **μQ**^{pc}: uideamus **λ**: *exspectes* uidimus, *sed cf. p. 29,22* **29** quam **μ**: quam ut **λ** (ut *post* uiuentes *add.* **D**^{slar})

quemcumque accipiamus; multi enim Saturnum, Platonem, Aristotelem atque alios uolunt intellegi, sed errant.

162 H. QVI DISPERSOS HOMINES IN AGRIS ET IN TECTIS SILVESTRIBVS ABDITOS RATIONE QVADAM CONPVLIT VNVM IN LOCVM ET CONGREGAVIT] Duas res supra posuit, honestissimas fuisse causas optimasque rationes, ut ad actus eloquentia nasceretur. Explicitis ergo honestissimis causis incipit ostendere optimas eloquentiae ad actus fuisse rationes. Et ut intellegas iam de causis esse dictum, *ratione quadam*, inquit, *conpulit unum in locum et congregauit.* Diximus rationem esse rei gerendae ordinem necessarium, ⟨ut⟩ puta: hoc primum debet fieri, hoc deinde, hoc tertio, ut nunc primo conpelluntur homines, post congregantur, deinde in unamquamque rem inducuntur utilem atque honestam.

CONPVLIT VNVM IN LOCVM ET CONGREGAVIT] *Conpulit* quasi inuitorum est, iam uolentium *congregauit*. Sed debemus scire, quod sit *conpulit et congregauit* quasi *ciuitatem fecit*. Nam, ut supra diximus, ciuitas est collecta hominum multitudo ad iure uiuendum. Ergo eloquentia plurimum prodest; nam facit ciuitatem et quidquid utile atque honestum est insinuat.

18 I. ET EOS IN VNAM QVAMQVE REM INDVCENS VTILEM ATQVE HONESTAM] Cicero duplex esse honestum docet, unum illud solum atque purum; aliud, quod cum utili iunctum sit. Sed solum illud apud paucos est, eos scilicet, qui soli gloriae student nihilque ad sui utilitatem gerunt, qui quidquid sanciunt consideratione boni malique generatim sanciunt, non gratia in eodem uersantium personarum. Honestum uero illud cum utili ideo honestum uocatur, quia id, quod iunctum ac duplex est, ab eo, quod maius est, nomen accipit. Verum illud honestum philosophorum est, hoc illorum sapientium, qui rei publicae student, qui in ciuitate uersantur. Quod quidem honestum utilitati semper adiunctum est et utilitas honestati. Hoc etiam Socrates ait, nihil esse utile, quod non honestum sit, nihil honestum, quod non utile sit. Sed ut ipsum intellegamus, rerum exempla proferenda sunt: esse iudicem honestum est; iuncta est tamen utilitas honestati. Nam nemo ei iniuriam facit,

1sq. *cf. Grill. p. 20,127–21,133* **1** Saturnum] *cf. Verg. Aen. 8,319sqq.* **3sq.** *p. 3,2–4 Str.* **5** supra] *p. 8,12sq.* **9** diximus] *p. 8,13–15* **13** *p. 3,4 Str.* **15** supra] *p. 5,27sq.* **18sq.** *p. 3,4sq. Str.* **19–25** *cf. p. 147,2–7 Str.* **28** *cf. Xen. mem. 4,6,8; Plat. Prot. 333*^{d}*8–*^{e}*2; Cic. off. 3,34* Nihil uero utile, quod non idem honestum, nihil honestum, quod non idem utile sit, saepe testatur (*sc.* Panaetius!). *77* Huic igitur uiro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates nouerat, nullo modo uideri potest quicquam esse utile, quod non honestum sit.

3 agris **ω** *Cic. SRi*: agros **σ** *Cic. PLi* **9** ut *add.* **D**^{pc}**α** **10** debet **μ**: debere **λ** hoc[2] **β** *Orelli dub. in app.*: ac **ω** **14** iam **μ**: tamen **λ** **14sq.** debemus ... quasi **μ**: de his **λ** **14** quod *Stephanus*: quid **μ**: *deest* **λ** **17** quidquid **μ**: quid **λ** **20** iunctum **Rδ**^{R}**Q**: inductum **μ** (*ex l. 18* inducens): *deest* **O** **21** qui[2] *om.* **μ** **26** ciuitate **D**^{pr}**EηNλ**: -tem **D**^{ar}**Aε** **28** utile sit **μ**: s. u. **O**: u. **Q**

nemo seruis eius; prodest in posterum liberis, prodest amicis. Ergo si quid praestat, etiam utile est. Sed quamquam haec duo iuncta sint, non tamen ita mixta sunt, ut uino aqua miscetur, scilicet ut secerni nullo modo possint, sed ita mixta sunt, ut secerni posse uideantur, quemadmodum si fiat aceruus ex tritico et hordeo. Quamquam ergo duo haec mixta sint, tamen aliquo modo et secerni possunt. Etenim, si quid alicui praesto nec gratiam reposco, honestum est; at id ipsum quod praesto, si gratiam reposco, fit utile.

Ergo primum sit illud solum honestum, quod per se placet nulla adiuncta gratia, ⟨aliud⟩ hoc medium honestum ciuile, quod cum utilitate est; tertia sit commoditas, quae solis lucris intenta est abiecta omni honestate. Honestum uero philosophicum soli gloriae studet abiecta etiam utilitate. Nunc ergo, quoniam collectis hominibus et congregatis ciuitas facta est, quid debet persuaderi? quid hominibus insinuari? Non honestum illud solum, quod philo- *19 I.*
sophorum est, non commoditas, quae hominum perditorum est, sed illud medium honestum atque utile, quod in omni re publica, quod in omni ciuitate uersatur.

Primo propter insolentiam reclamitantes] Nihil egerat elo- *163 H.*
quentia, si statim, ut insinuare coepit quid esset honestum atque utile persuasisset. Sed ostendit magnas inesse uires eloquentiae, si ad id, quod erat optimum, traduxit inuitos. Et ne uideantur idcirco reclamasse, quod res optima non esset, ideo ait: *propter insolentiam* et *primo reclamitantes*. Deinde ne eloquentiae quibusdam uenenis etiam ad malam rem traducti uideantur, *propter rationem*, inquit, *atque orationem studiosius audientes*. Ergo ubi ratio est, id est sapientia, malitia inesse non potest. *Rationem* ad sententiarum grauitatem referendam sciamus, *orationem* ad ornamenta uerborum.

Ex feris et inmanibvs mites reddidit et mansvetos] Difficile est rem aliquam cuicumque tollere, difficilius aliam dare. Hic utrumque factum est: sublata est hominibus feritas atque inmanitas, data humanitas et mansuetudo.

17 *p. 3,6 Str.* **22sq.** *p. 3,6sq. Str.* **26** *p. 3,7sq. Str.*

1 prodest amicis. Ergo *dist.* **λ** *Becichemus* (*cf. p. 22,6* amicis prodesse posse): prodest. Amicis ergo *dist.* **D**^{pc}**α** ergo] ⟨honesti⟩ ergo *temptaui, sed cf. l. 6sq.* **5** duo haec **μ**: h. d. **Nλ** **7** at **E**^{pc}**ηεδ**^{R}: ad **ω** **9** aliud *addidi* **11** philosophorum *Jakobi* student **D**^{ar}**AO** **15** re publica **μ**: re sunt (st') **Q**: *deest* **O** **17** reclamitantes (-is **O**) **μO**: reclamantes **FNQ** *Cic.* **20** uideantur **μ**: -atur **λ** **21** reclamitantes **Dε**: reclamantes **βNQ**^{pc} *Cic.*: reclamantis **λ** **23** audientes **μQ**^{pc}: -tis **λ** **25** ornamenta **μ**: -tum **λ** **28sq.** data humanitas et mansuetudo **D**^{ac}: et data est h. et m. **D**^{pc}**α**: et m. reddita **λ**

AC MIHI QVIDEM VIDETVR HOC NEC TACITA NEC INOPS DICENDI SA- **3**
PIENTIA PERFICERE POTVISSE] Sunt multa, quae solo habitu sui perfecta sunt, sunt multa, quae et habitu et usu: ut athleta, si habeat corporis magnitudinem, non continuo perfectus est, nisi ei et usus accedat; ut orator concepto totius scientiae habitu non continuo perfectus est, nisi ei et usus accedat. Sapientia uero habitu sui perfecta est nec indiget uocis, id est usus. Sufficit ei autem intra animos contineri; usu ergo nihil consequitur. Et si quando *20 I.* concepta uerbis uoluerit indicare, non ideo sapiens sapientior fit, quia indicat sapienter, sed perfecta ac salua sapientia quiddam ei ad actus alios accedit.

Ergo homines ex inmanibus ac feris mites redditi ac mansueti paulatimque honestum atque utile didicerunt. Sed quia de exordio eloquentiae loquitur, uideamus utrum hoc sola sapientia fecerit, an sapientia, sed cum eloquentia. Primo itaque cognoscere debemus quot modis quid persuadeat sapientia, et possumus intellegere multum hic eloquentiam ualuisse. Sapientia igitur sola duobus modis aliquid persuadet: aut cum tacet et aliquid facit et id, quod facit, quia bonum est, alter imitatur, id est, ut quidquid tacitus fecerit sapiens, id alter re, non uerbis ductus imitetur; aut cum aliquid faciendum uel non faciendum uerbis persuadet, et hoc duplici modo: nunc naturalibus uerbis, nunc per eloquentiam. Hoc loco negat tacitam sapientiam hoc perficere potuisse, negat inopem dicendi, id est, quae uerbis naturalibus uteretur, sed illam sapientiam, quae iuncta esset eloquentiae.

AC MIHI QVIDEM VIDETVR HOC NEC TACITA NEC INOPS DICENDI SAPIENTIA PERFICERE POTVISSE] *Perficere*, inquit; alioqui plenae sapientiae officium est inuenire, ut supra: *Quo tempore*, inquit, *quidam magnus uidelicet uir et sapiens cognouit quae materies et quanta ad maximas res opportunitas in animis inesset hominum, si quis eam posset elicere et praecipiendo meliorem reddere*. Ergo animum in hominibus esse sapientia cognouit; ut autem congregarentur et in unam quamque rem utilem atque honestam inducerentur, sapientia quidem, sed eloquentia opitulante perfecit.

A CONSVETVDINE SVBITO CONVERTERET ET AD DIVERSAS VITAE RATIONES TRADVCERET] Magna uis eloquentiae, si subito conuertit, et hoc *164 H.* est, quod non potest sapientia. Alioquin et sapientia perficit, sed non subito.

1sq. *p. 3,8–10 Str.* **22sq.** *p. 3,8–10 Str.* **24–27** *p. 2,27–3,2 Str.* **30sq.** *p. 3,10sq. Str.*

1 uidetur hoc nec tacita **ω** *Cic. i*: hoc nec tacita uidetur *Cic. Mi* (*cf. l. 22*) **3** sunt multa quae **D**^{pc}**αO**: multa quae **D**^{ac}: *om.* **Q** habeat **μ**: habuerit **λ** **4–6** ut ... accedat *om.* **λ** **7** ei autem **μ**: autem ei **Lλ** **8** quia **μ**: qui **λ** **9** sapienter **γ**: sapientem **ω**: se sapientem **βδ**^{R} **10** manibus **D**^{ac}**Q**^{ac} **12** an sapientia **μ**: an sapientia fecerit **O**: *om.* **Q** **17** ductus (dic- **A**) **Dβ**: doc- **γλ** **22sq.** uidetur ... potuisse *om.* **λ** **22** uidetur hoc nec tacita **μ** *Cic. i*: h. n. t. u. *Cic. Mi* (*cf. l. 1*): *deest* **λ** **25–27** cognouit ... reddere **μ**: et cetera **λ** **25** materia esset **σ** *Cic.* **27** autem *om.* **μ** **30sq.** uitae rationes **ω** *Cic. i*: r. u. *Cic. Mi* **32** alioqui(n) **μ**: aliquid **λ** et *om.* **λ**

Et quod ait *et ad diuersas uitae rationes traduceret*, ut supra diximus, difficile est cuiuslibet rei consuetudinem tollere, hoc difficilius alias etiam uiuendi *21 I.* persuadere rationes.

AGE VERO VRBIBVS CONSTITVTIS] Vt supra, cum de commodis eloquentiae loqueretur, hunc ordinem fecit: *multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias*. Et quamquam hic homines ex inmanibus primo aequales facti, post etiam obsequi ultro coeperint, supra dictum tamen ordinem seruatum possumus inuenire. Primo itaque beneficiis eloquentiae ciuitates factae sunt, ut ait supra: *multas urbes constitutas*. Ciuitas autem fieri dicitur, cum homines unum in locum congregantur ad iure uiuendum.

VT FIDEM COLERE] Hic bella restinguntur. Si enim cupiditas ad se explendam uiribus corporis abutebatur, quasi quaedam bella gerebantur. Cum ergo fides colitur, aut id agitur, ne sint bella, aut restinguntur illa, quae fuerunt.

ET IVSTITIAM RETINERE DISCERENT] Iustitia omnis a nobis circa alios est, ut unicuique meritum proprium tribuamus. Potest tamen hic quasi societas custodiri; iustis enim condicionibus societas facienda uel conseruanda est.

ET ALIIS PARERE SVA VOLVNTATE CONSVESCERENT] Iustitia aequales homines esse fecit; hic iam et minores ⟨se⟩ esse patiuntur sua etiam uoluntate. Possunt tamen hic amicitiae copulari: nostra enim uoluntate nulli obsequimur, nisi amici fuerimus. Antea autem, si uiribus corporis cuncta agebantur, non sua uoluntate quisquam alteri paruit, nec potuit amicus esse qui cogebatur.

AC NON MODO LABORES EXCIPIENDOS COMMVNIS COMMODI CAVSA] Perfectum est, inquit, eloquentia, ut libenter omnes laborem pro publica salute susciperent, ac non modo laborem susciperent, sed etiam uitam amitterent. Multum ergo egit eloquentia, ut illi uitam parui penderent, qui iam dudum sibi uictu fero uitam propagabant.

QVI TANDEM FIERI POTVIT] Quaeritur utrum homines ad has rationes *22 I.* uiuendi per naturam deducti sint an praeceptis uideantur adducti. Erat quidem in hominibus natura melior, sed oppressa corporis uitio ad malum declinauerat. Verum quia nihil uniformiter funditur existitque semper aliquid, quo intellegamus quid in ceteris desit, iste quidam magnus uir ac sapiens cognouit bonam in hominibus naturam multumque esse profuturam, si praeceptis melior fuisset effecta. Ergo omne, quod perfectum est, natura et disciplina

1 supra] *p. 12,26–29* **4** *p. 3,12 Str.* **5sq.** *p. 1,9–11 Str.* **10sq.** *cf. p. 5,27sq.* **12** *p. 3,12 Str.* **16** *p. 3,12sq. Str.* **19** *p. 3,13sq. Str.* **25sq.** *p. 3,14sq. Str.* **30** *p. 3,16 Str.*

20 se *add.* **E**^{pc}**F** **22** agebantur **μ**: gere- **λ** **29** sibi uictu **μ**: u. s. **λ** **33** funditur **DA**: -tus **Eηγ**: *om.* **λ** **34** quo **α**: quod **ω** **35** esse *om.* **λ**

perfectum est. Sed quia iste primus uir disciplinam accipere non potuit, perfectus fuit natura et usu. Cum enim cognouit, habuit usum, et diu secum pertractando cognouit esse in hominibus bonam naturam; quae ut perfecta esse posset, praeceptorum adhibuit disciplinam. Ergo in hominibus fuit materies, id est natura, quam perfectam praecepta fecerunt inuenta per sapientiam, insinuata per eloquentiam.

PROFECTO NEMO NISI GRAVI AC SVAVI COMMOTVS ORATIONE] Quamquam natura fuerit apta ad perfectam uitam, tamen ipsam naturam praeceptis ait ad has uiuendi rationes esse perductam. *Graui*, inquit, *ac suaui commotus oratione*: grauitatem ad sapientiam, suauitatem ad eloquentiam re-
165 H. feramus [immo grauitatem ad sententias, suauitatem ad uerborum ornamenta referamus].

CVM VIRIBVS PLVRIMVM POSSET, AD IVS VOLVISSET SINE VI DESCENDERE] Omnis res a simili uincitur: ut puta, eloquens uincitur ab eo, qui eloquentior fuerit; fortis non uincitur nisi ab eo, qui fortior fuerit; astutus non uincitur nisi ab eo, qui astutior fuerit. Animaduertendum ergo acumen Ciceronis: homines, inquit, fortissimi ad aequalitatem uiuendi non fortitudine, qua solet uinci inferior fortitudo, sed eloquentia deducti sunt. Ergo supra omnes uires eloquentia est, sed quae sit mixta sapientiae.

23 I. VT INTER QVOS POSSET EXCELLERE, CVM HIS SE PATERETVR AEQVA-
21 RI] *excellere*, uiribus scilicet. *Cum his se pateretur aequari*; ita supra: *non ius aequabile quid utilitatis haberet acceperant.*

ET SVA VOLVNTATE] Non coacti uiribus corporis, sed in his iam fecerat eloquentiae persuasio uoluntatem.

A IVCVNDISSIMA CONSVETVDINE RECEDERET] Non dixit: *a consuetudine recederet*, sed *a iucundissima* inquit. Omnium enim rerum etiam malarum apud gerentes iucundissima consuetudo est.

QVAE PRAESERTIM IAM NATVRAE VIM OBTINERET PROPTER VETVSTATEM] Ergo hominum natura bona est, sed malitia per consuetudinem naturae uicem coeperat obtinere.

AC PRIMO QVIDEM SIC ET NATA ET PROGRESSA LONGIVS ELOQVENTIA] Satisfecit propositioni suae; supra enim dixit: *ac si uolumus eius rei, quae*

7 *p. 3,18sq. Str.* **9–12** *cf. Grill. p. 25,71–26,73* **13sq.** *p. 3,19sq. Str.* **20sq.** *p. 3,20sq. Str.* **21sq.** *p. 2,23sq. Str.* **23** *p. 3,21 Str.* **25** *p. 3,21sq. Str.* **28sq.** *p. 3,22sq. Str.* **31sq.** *p. 3,23sq. Str.* **32–16,2** *p. 2,13–17 Str.*

1 iste primus uir **μ**: iste p. iste u. **λ** **5** inuenta **μO**: -am **Q** *Becichemus* **5sq.** insinuata **μ**: -am **λ** *Becichemus* **8** ipsam naturam **μ**: ipsa **λ** (*spat. rel. in* **O**) **11sq.** immo … referamus *deleui* **15sq.** astutus … fuerit *om.* **λ** **17** fortitudine **μ**: -em **λ** **19** omnes uires **μ**: omnis **λ** sed quae sit *om.* **λ** **22** acceperat **D**^{pc}**α** *Cic.* (*cf. p. 9,26*) **25** a[1] *Cic.*: ab **ω** **26** a **μQ**: ab **O** *Orelli* inquit … enim *om.* **λ** **26sq.** rerum etiam malarum **μ**: malarum rerum **λ** **32** ac *om.* **λ**

uocatur eloquentia, considerare principium, reperiemus id ex honestissimis causis natum atque optimis rationibus profectum. Ita et hic: *ac primo quidem sic et nata et progressa longius eloquentia*.

ET ITEM POSTEA MAXIMIS IN REBVS PACIS ET BELLI] Ostendit diu eloquentiam profuisse. Verum quod ait *maximis in rebus*, ut supra: *cognouit quae materies et quanta ad maximas res opportunitas in animis inesset hominum*. Ergo maximae res pax atque bellum.

CVM SVMMIS HOMINVM VTILITATIBVS] cum illa scilicet utilitate, quae cum honesto est.

POSTQVAM VERO COMMODITAS QVAEDAM PRAVA VIRTVTIS IMITATRIX] Omne perfectum bonum, id est, quo natura humanas res nullo adiuncto incommodo munerata est, duobus ad plenum constat, re ipsa et specie atque imagine sui. Vt puta, mel habet rem, scilicet dulcedinem; habet speciem, id est colorem atque aspectum, quo quasi facie, ita ut est, dulce credatur. Ita *24 I.* uir fortis habet rem, uirtutem scilicet; habet speciem, id est pulchritudinem corporis. In distorta enim membra neque iuxta naturam sui conpetenter adposita uirtus non potest cadere, ut Vergilius et ceteri quoscumque fortes et pulchros etiam fuisse dixerunt. Sic uestis etiam habet rem, utilitatem texturae; habet speciem, gratam scilicet circa aspectus faciem. Ergo ille nescio quis magnus uir ac sapiens et hi, qui postea consecuti accepta uitae praecepta tenuerunt, ut perfecti essent, habuerunt rem, id est sapientiam, habuerunt speciem, scilicet eloquentiam. Qui homines quoniam ex merito uirtutis dignissima praemia consecuti sunt, id est, magistratus atque alias utilitates, multi, dum praemia sibi paria exoptant, re ignorata speciem solam sequi coeperunt, *166 H.* id est, praeterita sapientia solam dicendi copiam consecuti sunt. Praemiis itaque solis inducta commoditas re ignorata speciem coepit uirtutis imitari. Atque ideo contigit, ut mali mores adepti copiam dicendi circa incommoda rei publicae sola eloquentia, omissa sapientia, sint abusi. Commoditas autem, id est *praua uirtutis imitatrix*, tertia illa est, honesto illi soli contraria.

4 *p. 3,24sq. Str.* **5–7** *p. 2,28–3,1 Str.* **8** *p. 3,25sq. Str.* **8sq.** *cf. p. 11,19 sqq.* **10sq.** *p. 3,26sq. Str.* **17sq.** *cf. Lucr. 5,1116* et fortes et pulchro corpore creti. *Verg. Aen. 5,343sq.* tutatur fauor Euryalum lacrimaeque decorae | gratior et pulchro ueniens in corpore uirtus. **29** *cf. p. 12,9sq.*

7 maximae **μ**: -ma **λ** **8** illa **μ**: multa **λ** **14** facie *Capperonnier in app.*: facile **ω** **19** gratam **λ** *Becichemus*: gratiam **μ** **27** ideo **γ**: adeo **ω** **28** sint abusi **μ**: sunt a. sint **O**: sunt a. **Q** **29** illa est **μ**: e. i. **λ** soli **α**: -la **D**: -lo $\mathbf{R}^{ac}$**λ** contraria **μ**: omne enim quod in usu est, et rem habet et speciem, sed nunc in rem inclinatius, nunc in speciem, ut sapientia (-am **Q**) in rem inclinatior, eloquentia autem (**H** *Becichemus*: a. e. **QO**) in speciem *add.* **λ** *Becichemus*

PERVERTERE VRBES AC VITAS HOMINVM LABEFACTARE ADSVEVIT] Sic supra: *bonine an mali plus attulerit hominibus et ciuitatibus*. His duobus enim res publica conflata est.

VERI SIMILLIMVM MIHI VIDETVR] Nunc de incommodis eloquentiae **4**
locus incipit. Quaeritur autem qui fieri potuerit, ut eloquentia mixta sa- III
pientiae, quae congregauit homines, quae persuasit utile atque honestum, quae urbes constituit, iura docuit, quae multum hominibus profuit—ut elo-
25 I. quentia, inquam, mixta sapientiae coeperit obesse hominibus et ciuitatibus. Hoc scilicet fuit exordium malorum: primum urbibus constitutis necesse est creuisse easdem ciuitates propria siue uicina multitudine; in his deinde non omnes sapientes atque eloquentes fuisse, sed paucos, quamquam omnes hanc habendi materiem continerent. Necesse ergo erat, ut auctis cumulatisque ciuitatibus sapientes homines atque eloquentes rem publicam gubernarent ipsiusque tantum curam gererent. Occupatis itaque circa rem publicam sapientibus priuatorum negotia callidi homines et dicaces agere ac tractare coeperunt. Et primum paruarum controuersiarum, post omnium fortunarum patroni fieri coeperunt. Qui cum interdum contra iustitiam malas causas defenderent, saepe etiam uincerent, coacti sunt sapientes illi rei publicae intenti ciuibus ac necessariis suis adsistere contra illos callidos ac disertos, qui adsiduitate dicendi notissimi populo atque amicissimi esse coeperant. Itaque isti callidi cum contra illos sapientes uiros dicerent, saepe pares, interdum superiores fuisse a populo iudicati sunt et digni haberi coeperunt, qui rem publicam gubernarent. Quibus postquam commissa res publica est, multa incommoda, multa naufragia contigerunt. Ita ergo factum est, ut eloquentia, quae primum profuerat, sed mixta sapientiae, post sola multum offecerit utilitatibus rei publicae. At cum per hos male eloquentes cuncta gererentur, sapientes illi deturbati ea, quae gerere consueuerant, scribere coeperunt hique habiti sunt philosophi et per hos factum est, ut usque ad nostram memoriam rerum honestarum memoria atque imitatio perueniret.

VERI SIMILLIMVM MIHI VIDETVR QVODAM TEMPORE] Quoniam animo in praeteritis uersatur multasque in mentem reuocat facies rei publicae, confirmat opinionem suam: fuisse sine dubio tempus, quo res publica a sapientibus gubernata sit, priuatorum negotia a callidissimis hominibus; qui po-

1 *p. 3,29sq. Str.* **2** *p. 1,1sq. Str.; cf. p. 3,33 sqq.; 22,20sq.* **4** *p. 3,32sq. Str.* **25–29** *cf. p. 19,18–22* **30** *p. 3,32sq. Str.*

1 peruertere **μ** *Cic.*: peruetere **Q**: et uertere **O** et *Cic.* **7** hominibus **αO**: omnibus **DQ** **10** in his *om.* **λ** **15** ac **μ**: et **λ** **15–17** et^{2} … coeperunt *om.* **λ** **16** paruarum **DβN**^{vl}: priuatarum **γ**: *deest* **λ** **23** res publica est **μ**: e. r. p. **λ** **28** est ut *om.* **λ** **30** quoniam] *an* cum *scribendum?*

stea pares sapientibus interdumque meliores a multitudine iudicati commissam sibi rem publicam pessum dederunt.

NEC VERO AD PRIVATAS CAVSAS MAGNOS AC DISERTOS HOMINES *26 I.* ACCEDERE] ideo quia publica fuerunt anteponenda priuatis. *Magnos* ad sapientiam, *disertos* ad eloquentiam referamus.

ARBITROR ALIOS FVISSE NON INCALLIDOS HOMINES] Callidi sunt qui dolo ac fraude speciem cultumque uirtutis imitantur.

CVM SAEPE MENDACIO CONTRA VERVM STARE HOMINES CONSVESCERENT] Multo melius res ipsas nominauit, quam si has in negotiis positas *167 H.* nominasset, ut puta: *cum saepe mendaci oratione contra causam ueram stare consuescerent*.

ITAQVE CVM IN DICENDO SAEPE PAR] *In dicendo*, inquit; ergo iam omissa est sapientia, si de sola dicendi copia iudicium est.

NONNVMQVAM ETIAM SVPERIOR VISVS ESSET] Ostendit uerum iudicium non fuisse, ubi uincere aliquis uidetur potius quam probatur.

FIEBAT VT ET MVLTITVDINIS ET SVO IVDICIO DIGNVS QVI REM PVBLICAM GERERET VIDERETVR] *Multitudinis*, inquit, *iudicio*: iam in multitudine uarietas ipsa uilis est. Quod autem ait *suo iudicio*, hoc quoque inritum est: quisnam autem de se potest aut debet habere iudicium? Ad postremum *dignus uideretur*, ut supra: *itaque cum in dicendo saepe par, nonnumquam etiam superior uisus esset*.

HIC NIMIRVM NON INIVRIA, CVM AD GVBERNACVLA REI PVBLICAE TEMERARII ATQVE AVDACES HOMINES ACCESSERANT, MAXIMA AC MISERRIMA NAVFRAGIA FIEBANT] In metaphora permansit: *gubernaculum* et *naufragia* utrumque nauis. Negat ergo cuiquam debere mirum uideri rem publicam pessum datam, cum ad eius regimen accesserint homines temerarii atque audaces. Hoc autem interest inter audacem et temerarium: audax potest interdum et pro bono accipi, temerarius non nisi malus. Audacia ergo duplex est. Nam et ille, qui inprospectis rebus temere aliquid adgreditur, audax est, et *27 I.*

3sq. *p. 4,1–3 Str.* **6** *p. 4,4 Str.* **8sq.** *p. 4,6sq. Str.* **12** *p. 4,10sq. Str.* **14** *p. 4,11 Str.* **16sq.** *p. 4,13sq. Str.* **22–24** *p. 4,14–17 Str.* **24sq.** *cf. Grill. p. 33,94–96* Perseuerauit in metaphora: supra enim dixit *gubernacula rei publica*, subiecit *naufragia*. **27–19,4** *cf. Grill. p. 33,87–93* Inter temerarium et audacem hoc interest, quod temerarius semper in malo ponitur, audax τῶν μέσων est ... Bene itaque Tullius, posteaquam dixit *temerarios*, subiunxit *audaces*, ut ex praecedenti uerbo qualitas audaciae nasceretur.

2 sibi *om.* **λ** **7** speciem *Zwierlein*: exitum **ω** (.i. speciem uel intentionem *iam* **N**^{sl}): externum *Halm in app.*: *possis et* faciem cultumque **λ**: uultumque *Zwierlein*: *om.* **μ** **8** mendacio **μQ** *Cic. SP*^{2}*i*: a m. **δ**^{R}**O** *Cic. VPi* **16** ut *om.* **λ** suo **μ** *Cic.*: sui **λ** **17** gereret **γ** *Cic.*: -re **ω** **17sq.** multitudine **μ**: -em **λ** **18** uarietas **μQ**: ueritas **O** *Martin* **21** esset **μ**: est **λ** **22** hic **DβNO** *Cic. PS*: hinc **εδ**^{R}**Q** *Cic. VRS*^{2}*J* **25** naufragia **D**^{pr}**α**: -ium **λ**: in sufragia **D**^{ar} **29** inprospectis **Bl**$_{2}$ *Zwierlein coll. p. 19,3* inconsiderantia (*utrum* in pr. *an* inpr. **D**^{ar}**λ** *non potest diiudicari*)

ille, qui prouisis rationibus fortiter aliquid incipit, audax est. Quoniam ergo audacia duplicem frontem habet, hic praemisit *temerarium*, ut intellegeremus *audacem*; temeritas enim et inconsiderantia causae sunt, harum euentus audacia.

QVIBVS ⟨EX⟩ REBVS TANTVM ODII ATQVE INVIDIAE SVSCEPIT ELOQVENTIA] **4–5** Omnis causa habet euentum suum omnisque euentus causam, ut puta, ignis cum in lignum missus fuerit, idem lignum incendatur necesse est. Hic ignis in lignum missus causa est, causae uero euentus incendium. Ita ergo eloquentia primo odium contraxit; iam ex odio, id est ex causa, necesse est aliquis consequatur euentus. Ergo inuidia consecuta est; plerumque enim ex odio inuidia nascitur. *Plerumque* inquam; nam et alium habere potest euentum: si enim hostem oderis, non inuides, sed inimicus es; si seruum oderis, non inuides, sed irasceris. Non ergo semper odii est euentus inuidia. Sunt enim causae, quae interdum non necessarios euentus habent, ut si pugno percutias et occidas; sunt item causae, quae necessarios habent euentus, ut ignis missus in stipulam faciat incendium necesse est.

QVIBVS EX REBVS TANTVM ODII ATQVE INVIDIAE SVSCEPIT ELOQVENTIA] **4** Postquam, inquit, res publica ab insipientibus et dicacibus administrari coepit, sapientes illi eloquentiam odisse coeperunt, et omisso studio rei publicae priuatim atque otiose ea, quae gerere in re publica non licebat, litteris scriptisque exercere coeperunt. Atque ideo factum est, ut usque ad nostram memoriam recti atque honesti memoria perueniret.

VT HOMINES INGENIOSISSIMI] Ingenium est uis quaedam naturaliter animis insita, suis uiribus praeualens. In ingenio itaque et sapientia est et eloquentia, ut in his est, quos *ingeniosissimos* uocauit. Est in ingenio et sola eloquentia, ut supra: *tum ingenio freta malitia*.

28 I. HOC VERO A PLERISQVE EORVM DESERTVM OBSOLEVISSE] Absolute *hoc uero*, id est, status ille, quo in re publica sapientes atque eloquentes homines uersabantur, omissus est atque in obliuionem redactus, illo praesertim
168 H. tempore, quo rei publicae periculis maxime fuerat succurrendum; et *hoc* quasi per indignationem pronuntiandum. Quod uero ait *a plerisque*, recte; non

5sq. *p. 4,17sq. Str.* **6–16** *cf. Cic. top. 58–69* **17sq.** *p. 4,17sq. Str.* **18–22** *cf. p. 17,25–29* **23** *p. 4,18sq. Str.* **27** *p. 4,23sq. Str.*

1 quoniam ergo] *an* ergo quoniam *ut semper scribendum?* **2** frontem **D**^{pc}**α**: fontem **ω** **3** inconsiderantia **μ**: -ratio **λ** *Becichemus* **5** ex *addidi coll. l. 17* **9** odio **μ**: inuidiam *add.* **λ** (*ex l. 11*) causa **μ**: hac c. **λ** **17** ex *deest in Cic.* (*cf. l. 5*) **17sq.** suscepit eloquentia *om.* **λ** **18** inquit *om.* **λ** et dicacibus **μ**: atque dictatibus **Q**: *om.* **O** **24** insita **μ**: instituta **O**: infixa **Q** **25** est in ingenio et **D**^{ac} (in *om. primo, sed ipse librarius corr., ut uid.*) **Q**: est et in i. et in **O**: et in i. et **D**^{pc}**β**: et in i. est **γ** **26** malitia **μ**: mil- **λ** **27** obsoleuisse **μ** *Cic.*: obsoluisse (ab- **O**) **λ**

enim omnes sapientes a re publica recesserunt. Nam Atheniensibus Solon leges scripsit, et quia norat multos esse in re publica corruptissimos, in exilium ultro profectus est. Scripsit isdem Atheniensibus leges et Draco, duorumque hominum legibus utuntur. Lycurgus etiam Lacedaemoniis leges scripsit. Non ergo omnes sapientes a re publica recesserunt, sed quia plerique recesserant, pauci reliqui facile aut cesserunt aut oppressi sunt.

5 NAM QVO INDIGNIVS REM HONESTISSIMAM ET RECTISSIMAM VIOLABAT STVLTORVM ET INPROBORVM TEMERITAS ET AVDACIA] Quando aliquid faciendum persuademus, ab honesto, ab utili, a possibili persuademus; interdum et necessarium ponimus. Isdem praeceptis etiam illam rem, quae non sit facta, reprehendimus, ut hic Cicero conqueritur sapientes a re publica recessisse, si quidem ut id non facerent suberat honestas: *nam quo indignius rem honestissimam et rectissimam uiolabat*; suberat utilitas: *summo cum rei publicae detrimento* (utique a re publica periculum submouere utile est); suberat possibilitas: *stultorum*, inquit, *et inproborum temeritas et audacia* (facile enim stulti ac temerarii superantur).

EO STVDIOSIVS ET ILLIS RESISTENDVM FVIT ET REI PVBLICAE CONSVLENDVM] Hic quoque honestum atque utile seruauit. Honestum est enim inprobis resistere, utile rem publicam in qua sis habere defensam.

IV QVOD NOSTRVM ILLVM NON FVGIT CATONEM] *nostrum*, id est Romanum. *29 I.* Nam reprehensio illa superior sapientium atque eloquentium de Graecorum principibus facta est, quod enim disertis ac dicacibus hominibus facile rem publicam cesserint; nunc uero uenit ad Romanos, quos ostendit ita sapientes atque eloquentes fuisse, ut numquam rem publicam deseruerint, neque quicquam illis tantum disertis concessisse. Quod cum facit, praeponit Graecis Romanos seque per Romanos. Verum exempla cum proferimus, non unum aliquod, sed quam multa possumus, cum decore tamen proferre debemus, ut nunc Cicero commemorato Catone statim alios subicit, simul quod in Romanorum laude unius hominis quamuis egregii non sufficit exemplum.

QVIBVS IN HOMINIBVS ERAT SVMMA VIRTVS, SVMMA VIRTVTE AMPLIFICATA AVCTORITAS, SVMMA, QVAE ET HIS REBVS ORNAMENTO ET REI PVBLICAE PRAESIDIO ESSET, ELOQVENTIA] Virtutem in artibus semper

7sq. *p. 4,25–27 Str.* **17sq.** *p. 4,28sq. Str.* **20** *p. 4,29sq. Str.* **30–32** *p. 5,2–5 Str.* **32–21,1** *cf. p. 2,18sq.*

2 multos esse in re publica **μ**: in re p. m. e. **λ** **3sq.** scripsit ... scripsit **μ**: et multi alii leges (-em **Q**) scripserunt **λ** **3** Draco **Dβ**: -on **γ**: *deest* **λ** **7** et rectissimam *om.* **λ** **13** et rectissimam *om.* **λ** **20** *initium lemmatis non indic.* **D**^{ac} illum *om.* **λ** **22sq.** quod ... cesserint *om.* **λ** **22** enim **D**: hi **εδ**^{R}: *om.* **βN**^{ac}: *deest* **λ** **26** seque per Romanos **μ**: per romanos **O** *spat. rel.*: *om.* **Q** **30** uirtus **DβO**: u. et **γ** *Cic.*: *deest* **Q** **31** summa quae et **DβO**: quae et **γ** *Cic. Pi*: et quae **δ**^{R} *Cic. S*^{3}*i*: summaque quae et *Halm dub.*: et quae et *Stroebel in Cic.*: *deest* **Q**

sapientiam accipiamus, uerum sapiens atque eloquens habere debet illam, quae totam efficit auctoritatem. Itaque si accedat sapientia, amplificatur auctoritas. Si his duobus accesserit eloquentia, erit qui haec potuerit habere perfectus, ut hic maioribus nostris, Catoni, Laelio atque aliis tria dat sapientiam, auctoritatem, eloquentiam.

QVARE MEO QVIDEM ANIMO NIHILO MINVS ELOQVENTIAE STVDEN- **5**
DVM EST] Meminerimus in hac praefatione quattuor thesis esse: principalem illam, iungendam esse eloquentiae sapientiam; secundam illam, non multum prodesse rei publicae solam sapientiam, tamen prodesse; tertiam illam, numquam omnino eloquentiam solam prodesse rei publicae, nimium obesse plerumque. Postea de origine eloquentiae disseruit et quae eius circa
169 H. actus natura fuerit disputauit ostenditque primo eloquentiam profuisse, sed quamdiu fuerit mixta sapientiae; post eandem eloquentiam repudiata sapien-
30 I. tia maxima naufragia intulisse rei publicae magnumque exinde odium atque inuidiam contraxisse. Ne quis ergo aestimet eloquentiam semper esse fugiendam (quippe multa incommoda per hanc contigisse monstrauit), necessario quarta haec thesis, studendum eloquentiae, sed quae sit mixta sapientiae. Et est hic quasi exhortatio, in exhortatione uero deliberationis praecepta seruantur: tractatur utilitas, tractatur honestas, tractatur possibile. Vtilitas porro duobus generibus conprehenditur, si mala repellamus, si prospera consequamur. Ergo hic tractat utilitatem ab utroque, et primo ut mala repellantur: *sed eo uehementius*, inquit, *studendum est eloquentiae, ne mali magno cum detrimento bonorum et communi omnium pernicie plurimum possint*. Deinde quod bona consecuntur: *cum praesertim*, inquit, *hoc sit unum, quod ad omnes res et publicas et priuatas maxime pertineat*. Postremo etiam ad solam priuatam utilitatem descendit et ibi utile atque honestum ipsis nominibus signat: *hoc tuta*, inquit (quod utile est), *hoc honesta, hoc inlustris* (quod ex utili atque honesto est), *hoc eodem*, inquit, *uita iucunda fiet*: magna exhortatio, si quidem inter studia utilitatis atque honestatis circa eloquentiam conparandam (quae quidem studia multum habent laboris) etiam uitam futuram dicit esse iucundam. Superest ergo possibile, ut ostendat te eloquentiam posse consequi: si, inquit, eloquentia non solum natura neque exercitatione, sed etiam arte con-

6sq. *p. 5,5sq. Str.* 7 in hac praefatione] *cf. p. 1,19–2,2* **21–23** *p. 5,7–9 Str.* **24sq.** *p. 5,9–11 Str.* **26–28** *cf. p. 5,11sq. Str.* **31–22,1** *cf. p. 5,22–24 Str.*

1 illam *sc.* uirtutem summam **2** totam **μ**: -um **D**^{pr}**λ** **4** tria dat **λ**: tradat **DβN**^{ac}: tradit **εδ**^{R} **7** meminerimus **λ** *Halm*: -nimus **μ** **15** aestimet **μ**: exti- **λ**: existi- **RPσ**, *prob. Stephanus* **16** hanc **μ**: haec **λ** monstrauit necessario, quarta **D**^{pr} *Halm* (*sed cf. p. 2,1sq.*) **21** eo **ω** *Cic. i*: eo quidem *Cic. Mi* **22** est **μ**: esse **λ** **24sq.** et priuatas et publicas *Cic.* **25** pertineat **μ**: -et **λ** **28** fiet **μ**: fiat **Q** *Cic.*: fiet fiat **O** **31sq.** si inquit **D**^{pc}**εδ**^{R}: sinquit **D**^{ac}: inquit **βN**^{ac}: nisi **λ** **32** eloquentia **γO**^{pr}: -am **ω**

stat, quoniam artem discere in nostra potestate est, possumus, inquit, eloquentiam consequi. In hac exhortatione est etiam auxesis; auget enim laudes eloquentiae. Auxesis porro duobus modis fit, ratione et conparatione. Auxit eloquentiam ratione, ubi ait per hanc et publicas et priuatas res administrari posse, per hanc uitam tutam, honestam, inlustrem, iucundam futuram, per hanc unumquemque rei publicae, sibi atque amicis prodesse posse. Auget ue- *31 I.* ro eloquentiam conparatione, cum ait locutione sola fieri, ut beluis homines antecellamus, cum alias inferiores beluis simus, praeclarumque esse, si, propter quod beluis praestas, hoc ipsis etiam hominibus antecellas; quod poterit fieri, si eloquens fueris. Nunc quoniam exhortationis atque auxesis praecepta monstrauimus, ad interpretationem in his positae orationis redeamus.

QVARE MEO QVIDEM ANIMO NIHILO MINVS ELOQVENTIAE STVDENDVM EST] quarta illa thesis, studendum eloquentiae, sed quae sit mixta sapientiae. Et uerecunde *meo*, inquit, *animo*, ne quid sibi usurpasse uideatur; non dixit: *eloquentiae studendum censeo*. Sed quod ait *nihilominus*, id est, quamquam multa incommoda attulerit rei publicae, tamen eloquentiae studendum est, sed ut ei sapientiam coniungamus.

ETSI EA QVIDAM PRIVATIM ET PVBLICE PERVERSE ABVTVNTVR] Magna exhortatio, cum ait *quidam*, ut, si pauci sunt, facile opprimi posse uideantur. *Priuatim et publice*: res publica enim his duobus constat, hominibus et ciuitatibus. *Peruerse abutuntur*: obest enim rei publicae, quae prodesse debebat.

MAGNO CVM DETRIMENTO BONORVM ET COMMVNI OMNIVM PERNICIE] Et hic optime exhortatur. Ne quis enim diceret: *Quid mea, si boni periclitantur?*, recte addidit: *et communi omnium pernicie*. Ergo studendum est eloquentiae, ne opprimamur.

NAM HINC AD REM PVBLICAM MAXIMA COMMODA VENIVNT, SI MO- *170 H.* DERATRIX OMNIVM PRAESTO EST SAPIENTIA] Bene persuadet sapientiam iungendam esse eloquentiae, si *rerum omnium moderatrix* est. Ergo multa, inquit, ad rem publicam commoda ueniunt ex eloquentia uel sapientia. Sed quia multi propriis magis utilitatibus uolunt esse consultum, recte subdidit:

12sq. *p. 5,5sq. Str.* **18** *p. 5,6sq. Str.* **20sq.** *cf. p. 17,2sq.* **23sq.** *p. 5,8sq. Str.* **27sq.** *p. 5,12–14 Str.*

3 auxit] *an* auget *scribendum?* **4** res *om.* **λ** **5** tutam honestam **μ**: h. t. **λ** **7** homines *Zwierlein coll. Cic. p. 5,21 Str.*: omnibus **ω** **13** studendum **λ** (*cf. p. 21,17*): est *add.* **μ** **14** uerecunde *Stephanus*: iucunde **ω** **18** et priuatim *Cic.* peruerse abutuntur **μ** *Cic. P^{2}J*: peruerse abutantur **O**: peruersabantur **Q**: abutuntur *Cic. M* **21** enim *om.* **λ** **21sq.** debebat **μ**: debeat **λ** **23** *initium lemmatis non indic.* **D** **27** maxima **ω**: plurima *Cic.* **28** omnium **ω** *Cic. i*: rerum *post* sapientia *add. Cic. S*: rerum *post* omnium *add. Aldus Cic. Mi* (*cf. l. 29*) **29** est *om.* **λ**

32 l. *hinc ad ipsos, qui eam adepti sunt, laus, honos, dignitas confluit*, quae omnia et utilia sunt et honesta.

HINC AMICIS QVOQVE EORVM CERTISSIMVM ET TVTISSIMVM PRAESIDIVM CONPARATVR] Ostendit hic quid agat orator. Sapiens enim cum eloquentia negotia suscepta non decipit, et inde fit ut commodis amicorum deesse non possit. Vt ipse Cicero in Verrinis: *et qui omne reliquum tempus, quod mihi ab amicorum negotiis datur, in his studiis laboribusque consumam*.

AC MIHI QVIDEM VIDENTVR HOMINES] Diximus supra auxesin ratione et conparatione fieri; hic conparatio est hominum et beluarum et inter se hominum.

HOC SI FORTE NON NATVRA MODO NEQVE EXERCITATIONE CONFICITVR, VERVM ETIAM ARTIFICIO QVODAM CONPARATVR] Vt supra diximus, possibile hic tractatur, id est, posse ab hominibus per artem eloquentiam conprehendi. Necessario ergo, priusquam eloquentiae praecepta traderet, exhortatus est ab honesto, ab utili, a possibili, et debere ab hominibus et posse eloquentiam conprehendi.

SED ANTEQVAM DE PRAECEPTIS ORATORIIS DICAMVS, VIDETVR DICENDVM DE GENERE IPSIVS ARTIS] Omnis ars duplex est, id est, duplicem faciem habet secundum praeceptum sententiamque Varronis, qui ait *esse artem extrinsecus unam, aliam intrinsecus*. Ars extrinsecus talis est, quae nobis scientiam solam tradit, intrinsecus, quae ita dat scientiam, ut illud ipsum, quod scientia dat, quibus rationibus faciamus ostendat. Ita illa ad scientiam solam proficit, haec ad scientiam, quae in actu sit. Vt puta, si dicam: *Grammatica ars est gnara partium orationis, gnara syllabarum, gnara litterarum; per*
33 l. *hanc discimus omnia uitia deuitare*. Haec cum dico cumque per hanc uitari uitia dico, non tamen quomodo uitentur ostendo; artem illam extrinsecus doceo, per quam sola scientia discitur. Si autem dicam, quae sint partes orationis, quae syllabae, quae litterae quibusque modis omnia illa constent, quo pacto uitia uitentur, tunc erit illa ars, cui est nomen intrinsecus, non quae ad scientiam nostram tantum proficit, sed quae in actu sit. Ergo et ars rhetorica duplex est; nam est extrinsecus et intrinsecus. Intrinsecus autem illa est, quae nobis ad actus praecepta artis insinuat, extrinsecus porro, quae nobis quid sit

1 *p. 5,14–16 Str.* **3sq.** *p. 5,16sq. Str.* **6sq.** *Cic. diu. in Caec. 41* **8** *p. 5,17sq. Str.* supra] *p. 22,3* **11sq.** *p. 5,22–24 Str.* **12** supra] *p. 21,31* **17sq.** *p. 5,27sq. Str.* **19sq.** *Varro frg. III 181 (num. 157)*

1 honos **Dε** *Cic.*: honor **βN**: honestas **λ** **5** deserit **γ** **6** omne tempus *Cic.* **7** his *om.* **λ** **8** auxesin **Uλ** *Halm*: auxesis in **Dε**: auxesin in **βN** **9** conparatio est **μ**: -one **λ** **11** hoc si **βNQ** *Cic.*: hoc et **O**: hic **D**: hoc **ε** **17** dicamus **βNλ** *Cic.*: dicimus **Dε** *Cic. P* **21** illud ipsum **μ**: ip. il. **O**: ip. **Q** **22** scientia **F^{pr}P**, *prob. Stephanus*: -am **ω** **24** ars est **μ**: est ars **λ** **25sq.** deuitare ... uitia *om.* **λ** **29** non quae **μ**: quae non **λ** **30** tantum *om.* **λ** **31** nam est *om.* **λ**

rhetorica demonstrat; quam cum demonstrauerit, scimus tantum, sed exercere non possumus. Hanc itaque artem extrinsecus, quae solam scientiam parit, quinque rebus Tullius ostendit: genere artis, officio, fine, materia, partibus. Ipse etiam ostendit se de arte extrinsecus esse dicturum, intrinsecus uero ar- *171 H.*
tem, quae nobis ad actus praecepta dat, interim differre; ait enim: *sed antequam de praeceptis oratoriis dicamus, dicendum uidetur de genere ipsius artis.* Et quoniam primo artis generi satisfaciendum est, quale genus rhetoricae artis sit explicemus.

6 CIVILIS QVAEDAM RATIO EST] Vt supra promisimus, de genere artis rhe-
V toricae nobis dicendum est. Genus hoc ipsum, quod sonat *genus*, uox est. Haec uox generis triplicem significantiam habet: est genus, id est patria, parentes, origo, sanguis, quomodo est illud: *Vnde genus ducis?* Est item genus, sub quo multa similia ex eodem descendentia continentur, ut animal genus est; iam homo, equus, piscis animalia, sed horum omnium genus animal. Est tertium illud genus, quo cuiuslibet rei qualitas indicatur, si dicas cuius generis uestis, cuius generis factura. In hoc genere artem rhetoricam ponit, id est, qualis uel quanta sit demonstrat. Et recte: si enim ars genus est illud, sub quo genere artis ars grammatica, ars dialectica, ars rhetorica sit, istae omnes artes in genere qualitatis sunt ponendae, quo quales uel quantae sint demonstren- *34 I.*
tur. Ergo et rhetoricam in genere qualitatis ponit, quo qualis uel quanta sit demonstretur. Deinde debet attendere ubi sit ars rhetorica, an sola sit, si pars aequalis, maior minorue sit. Atque ideo, quia haec diligenter inspexit, rhetoricam ciuilis cuiusdam rationis partem dicit esse maiorem. Et quia ad genus artis rhetoricae descendimus, quae sit uel ubi sit attendamus. Omnis patria quidquid agit ciuilis ratio dicitur. Haec ciuilis ratio duplex est: una, quae res certas sollemni cursu ac sine ullo tumultu agitat, altera, quae in lite ac disceptatione uersatur. Vt homo quidquid agit duobus modis agit, factis et dictis, ita ciuilis ratio est una in factis et dictis, sed quae facta et dicta in actu atque opere constituta sunt; alia in factis et dictis, sed quae facta et dicta in iudicio uel quaestione uersantur. Ita una illa ratio in actu est atque opere; hanc uero alteram ciuilem rationem, quae in quaestione uersatur, *scientiam* nominauit: hic enim docetur quid iustum, quid utile, quid honestum sit. Haec rursus ci-

9 *p. 6,3 Str.* **11–16** *cf. p. 137,19–21* **12** *Verg. Aen. 5,801*

4 se de $\mathbf{D}^{pc}$**λ**: sedea $\mathbf{D}^{ac}$: se de ea **α** extrinsecus **λ** (*cf. p. 33,25sq.; 34,20*): quae est extr. **μ** **6** uidetur dicendum *Cic.* **7** et *om.* **μ** **10** quod **μ**: quo **λ** **12** quomodo est **μ**: ut **λ** ducis **μ**: hinc generatio **λ** **13sq.** genus est iam $\mathbf{D}^{ar}$ *Becichemus*: est genus iam **Q**: est iam **O**: genus etiam $\mathbf{D}^{pr}$**α** **14sq.** animal. Est tertium **μ**: animal est. Tertium **λ** **19sq.** demonstrentur] *an* -etur *scribendum?* **21** pars $\mathbf{D}^{ar}$: par si $\mathbf{D}^{pr}$**αλ**: pars si $\boldsymbol{\delta}^{R}$ **27** factis et dictis **μ**: d. et f. **λ** **28** factis et dictis **μ**: d. et f. **λ** **29** sunt **σλ**: sint **DβN**: *deest* **ε** **30** uersentur *Halm in app.* una illa **μ**: illa una **λ** in actu **μ**: et in actu **λ**

uilis ratio, id est scientia, in duobus est: in rhetorica, id est artificiosa eloquentia, et in sapientia, id est rerum conceptione ex natura ueniente. Sed quia orator plus per eloquentiam gerit, idcirco rhetoricam non tantum *ciuilis rationis* ⟨partem esse dicit⟩, sed, quia duplex est, *cuiusdam rationis partem* (nam est ibi et sapientia), et, ut genus exprimat rhetoricae, *partem amplam magnamque* esse confirmat.

Civilis qvaedam ratio est, qvae mvltis et magnis ex rebvs constat] Cum dicit *quaedam ratio*, ostendit duplicem esse: unam, quae in opere constituta sit, alteram, quae in quaestionibus; quam rationem ciuilem, in qua rhetoricam ponit, ut supra diximus, scientiam debemus intellegere. Et
35 I. quod ait *multis et magnis ex rebus constat*, notum est enim, quam crebris et
172 H. [de] quam magnis ⟨de⟩ rebus iudicia uel quaestiones habeantur. Parum ergo fuerat dixisse *multis ex rebus*, nisi addidisset *et magnis*.

Eivs qvaedam magna et ampla pars est artificiosa eloqventia] Cum ait *quaedam pars*, ostendit scientiam ex duplici constare, id est, ex sapientia et artificiosa eloquentia, sed eloquentiam partem esse maiorem. *Magna*, inquit, *et ampla pars*: *magnum* est quod in cumulum sui et magnitudinem crescit, *amplum* quod late patet et per multa diffunditur. Ita et supra: *quae multis et magnis*. *Magnum* ita ibi ut hic posuit, *multum* uero ad amplitudinem referamus. *Magna et ampla pars*, inquit, *artificiosa eloquentia*: non *eloquentia* solum, sed *artificiosa eloquentia*, quae rhetorica uocetur.

Nam neqve cvm his sentimvs, qvi civilem scientiam eloqventia non pvtant indigere] Diximus supra partem illam ciuilis rationis, quae in iudiciis uersetur, *scientiam* uocari hancque ex duplici constare, sapientia scilicet et artificiosa eloquentia. Quare nunc se ab his dissentire dicit, qui horum altero scientiam ciuilem constare dicunt: *Nam neque*, inquit, *cum his sentimus, qui ciuilem scientiam eloquentia non putant indigere*. Multi, inquit, dicunt ciuilem scientiam sine eloquentia stare posse; cuncta enim per naturam, id est per sapientiam, facile posse cognosci. Multi autem dicunt ciuilem scientiam sola eloquentia constare posse, illudque esse iustum uel iniustum, quod eloquentia potuerit persuadere. Sed ego, inquit, ab utrisque dissentio. Nam ciuilis scientia et ex sapientia constat, qua cuncta sentimus, et ex eloquentia, qua id, quod sentire possumus, explicamus. Sed quia eloquentia

7sq. *p. 6,3sq. Str.* **10** supra] *p. 24,30sq.* **14sq.** *p. 6,4sq.* **19** *p. 6,3 Str.* **22sq.** *p. 6,6sq. Str.* **23** supra] *p. 24,30–25,2*

3 non tantum *om.* **μ** **4** partem esse diximus *add.* **D**^{pc}**α**, *sed* dicit *pro* diximus **D**^{pc} *postea*: p. e. dixit maiorem *add. Rang* (*coll. p. 26,1sq.*): p. e. dixit *add.* **N**^{pc} *Halm* **5** sapientia et **D**^{ac}: -iae **D**^{pr}**α**: -ie et **λ** exprimat **γ**: -met (-me **D**^{ac}) **ω** **9** in *om.* **λ** **11** *post* constat *nihil desideratur* (*cf. p. 64,20–24*) **12** de *post* magnis *transposui* **13** dixisse *om.* **λ** **15** scientiam **ϑ**^{pc}**η****R**^{pc}**λ**: eloquentiam et sc. **μ** **17** magna **λ**: et m. **μ** **27** qui … indigere **μ**: et cetera **λ** **31** potuerit **μ**: poterit **λ**

posita in re publica facilius quod fuerit adgressa persuadet, idcirco eam in ciuili scientia partem dixit esse maiorem.

Qvi eam pvtant omnem rhetoris vi et artificio contineri] Si ergo omnis ciuilis scientia sola rhetorica non potest contineri (rhetorica *36 I.* enim ciuilis scientiae pars est), ⟨* * *⟩. Quod autem ait *ui et artificio*, *artificium* est, quo ad aliquid citius faciendum per praecepta formamur; iam id, quod ex artificio conficitur, *uis* est. Ergo hic *rhetoris ui* inquit ostenditque unde uis illa descendat: *et artificio contineri*.

Qvare hanc oratoriam facvltatem] Artificiosam eloquentiam *facultatem oratoriam* uocauit; arte enim uniuscuiusque rei facultatem consequimur, et haec eadem uis est, quae, ut supra diximus, ex arte colligitur.

6 Officivm avtem eivs facvltatis videtvr esse dicere adposite *173 H.* ad persvasionem, finis persvadere dictione] Officium est uniuscuiusque personae actus congruens secundum mores ciuitatis. Ergo officia pro personis diuersa sunt: aliud enim est officium patris, aliud amici, aliud (ut ad rem redeamus) oratoris. Officia uero omnia ad finem spectant, finis quoque ad officia refertur. Nam neque officium recte definiri potest sine admixtione finis, neque finis sine officii coniunctione, et hoc in omnibus personis ac rebus, ut hic Cicero in definiendo oratoris officio finem nectit officio; ait enim: *officium autem eius facultatis uidetur esse dicere adposite ad persuasionem*. Ergo officium oratoris est *dicere*, sed *adposite ad persuasionem*, ubi iam finis admixtio est, id est persuasionis. Nam solum *dicere* non bene officium definit oratoris; potest enim esse multorum: nam et poetae et philosophi di- *37 I.* cunt. Itaque oratoris officium plenissime finis admixtione declarauit. Deinde finem oratoris officii ait esse *persuadere*, sed non satis plene finem oratoris ostenderat, si solum *persuadere* posuisset: nam persuadetur tabulis, tormentis, testibus multisque aliis rebus. Ergo ut finem proprium oratoris declararet, fini adiunxit officium; ait enim: *finis est oratoris officii persuadere dictione*; *dictione* inquit, quod est oratoris officium. Ita, inquit, et medici officium est curare, sed quia multi et incantatione et ligaturis curant, *curare* inquit, sed *adposite ad sanandum*. Ergo ut euidentius officium medici demonstraret, finem quo-

3 *p. 6,7sq. Str.* **9** *p. 6,9 Str.* **11** supra] *l. 6–8* **12sq.** *p. 6,11sq. Str.* **30sq.** *cf. p. 6,15sq. Str.*

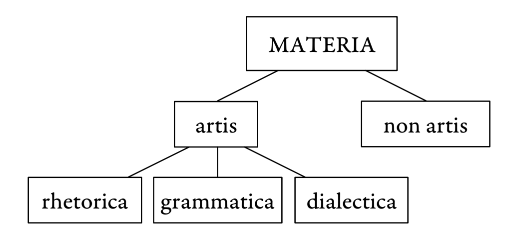
4 si ergo **ω**: sic ergo **ϑ**^{vl}**R**^{pc}: ergo *Halm* **5** enim *om.* **N** *post* pars est *quaedam excidisse uidentur uelut e. g.* ⟨recte Cicero ab iis dissentire uidetur, qui eam putant omnem rhetoris ui et artificio contineri⟩ **10** facultatem **Lδ**^{R}**λ**: facilitatem **μQ**^{pc} **12** autem *om.* **λ** **12sq.** tis uidetur esse dicere adposite ad *om.* **D**^{ac}: tis uidetur esse dicere ad *add.* **D**^{pc} (*om.* adposite) **12** facultatis uidetur esse dicere *om.* **λ** dicere adposite **ε** *Cic.*: a. d. **βN**: d. **D**^{pc}: a. **λ**: *deest* **D**^{ac} **15** enim est **μ**: est enim **λ** **18** officii coniunctione **μ**: c. o. **λ** **20** autem **μ**: officium **λ** **21** ergo ... persuasionem *om.* **λ** **23** definit **μ**: -tur **λ** **28** est oratoris officii **μ**: oratoris **λ**

que iunxit officio, id est curationi sanitatem. Deinde finis est medicinalis officii, inquit, sanare, sed quia multi item sanant, addidit *sanare curatione*. Ita ergo semper officium et finis sine altero exprimi non possunt. Hanc tamen distantiam dicit esse inter officium et finem, ut in officio quid agendum sit, in fine quid conplendum sit considerare debeamus. Hic Marcomannus errauit, qui dixit finem oratoris officii non esse persuadere nec finem medicinalis officii sanare (etenim saepe oratorem non persuadere et medicum non sanare) ideoque addidit: *quatenus rerum condicio personarumque patiatur*. Sed non intellexit Ciceronem, qui finem in rebus ipsis posuit, non in euentu, id est, qui finem in officio constituit et in his ipsis rebus, quae, dum in officio sunt, ad finem tendunt; quare et oratoris officii finem esse conpletum, si adposite ad persuasionem dicat, et medicinalis officii finem esse conpletum, si quidquid ad sanitatem spectare uidetur adhibuerit. Marcomannus itaque finem non in rebus, sed in euentu conlocauit.

MATERIAM ARTIS EAM DICIMVS, IN QVA OMNIS ARS ET EA FACVL- **7**
TAS, QVAE CONFICITVR EX ARTE, VERSATVR] Res interdum specialiter definimus, cum quid sint ab isdem ipsis incipimus demonstrare, ut paulo ante definiuit genus, officium, finem, in arte scilicet rhetorica. Interdum, quo *38 I.* clarius rem definiamus, a genere incipimus eius rei, quam definimus, sed a genere, quod uicinum sit, non ualde remotum, ut nunc Cicero, cum materiam artis rhetoricae demonstraturus sit, non a materiae definitione coepit, sed a materia artis. Primum autem genus est materia; materia porro in duas species diuiditur: est autem materia artis, est non artis. Rursus materia artis diuiditur *174 H.* in artes plurimas, grammaticam, dialecticam, rhetoricam aliasque multas. Ergo a materia artis, quae ⟨in⟩ medio supra est, incipit, ut definiat materiam artis rhetoricae.

3–5 *cf. Grill. p. 40,70sq.* **5–14** *Marc. frg. 1* **5–8** *Sext. Empir. adu. math. 2,62 (= Hermag. frg. 4 M. = Hermag. mai. T 12 W.)* Καὶ Ἑρμαγόρας τελείου ῥήτορος ἔργον εἶναι ἔλεγε τὸ τεθὲν πολιτικὸν ζήτημα διατίθεσθαι κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον πειστικῶς. *Troil. soph. p. 57,12–14 (= Hermag. frg. 5a M. = inc. F 1a W.)* Οἱ δὲ Ἑρμαγόρειοι οὕτως ὡρίσαντο αὐτὴν λέγοντες· Ῥητορική ἐστι περὶ λόγον δύναμις τέλος ἔχουσα τὸ πείθειν ὅσον ἐφ᾽ ἑαυτῇ *(~ XIV 65,8sq. R.). [Aug.] rhet. p. 38,5–8 G.* addidit Hermagoras ... finem esse oratoris officii persuadere, quatenus condicio rerum personarumque patitur. *Fortun. p. 65,8–66,1; Rhet. Lat. Min. p. 585,7sq. H.; cf. Her. 1,2; Quint. inst. 2,15,14; Sulp. Vict. rhet. p. 313,11–13 H.; Grill. p. 40,78–80; infra p. 113,5–7* **15sq.** *p. 6,21sq. Str.* **19sq.** *cf. Victorin. def. p. 29,28–30*

1 curationi **δ**^{R}**λ**: -is **μ** **4** ut *om.* **λ** **10** in^{1} *om.* **λ** his ipsis **μ**: his **Q**: ipsis his **O** **22** materia^{1}] *an* materiae *scribendum?* **25** in *addidi* **26** *post* rhetoricae *schema de materia spurium add.* **ω**: *post l. 24* aliasque multas *transp. Ippolito*

Materiam, inquit, *artis*: ut genus esset, non addidit *rhetoricae*. Verum quod ait *eam dicimus*, ostendit artis omnem materiam in duobus esse, id est in eo, ubi facit aliquid, et in eo, unde facit: ut puta, fabri materia est in eo, ubi facit, id est ferrum, quod tundit; est item fabri materia in eo, unde facit, id est ferrum, de quo tundit. Ita et medici materia est, ubi facit: morbus ac uulnera; item, unde facit: instrumenta, quibus curat. Sic et materia rhetoricae artis potest in eo esse, ubi facit, id est in deliberatione, demonstratione, iudiciali; potest et in eo esse, unde facit, id est in argumentis, quaestionibus et in reliquis materiae necessariis. Verum Cicero generaliter materiam artis illam dicit, in qua omnis ars et facultas ueniens ex arte uersatur, id est ubi fit, non unde fit: ut medici materia sit morbus ac uulnera, fabri ferrum, quod tundit, rursus rhetoricae artis materia sit deliberatio, demonstratio, iudicialis, non argumenta et illa omnia, quibus materia rhetoricae artis inpletur. Verum quod ait *in qua omnis ars et ea facultas, quae conficitur ex arte, uersatur*, cum accipimus *39 I.*
alicuius rei artem, necesse est nos aliquid ex ea consequi. Quare id, quod ex arte conficitur, ut supra docuimus, facultas dicitur; cuncta enim per artem facilius transiguntur.

Has avtem res alii plvres, alii pavciores existimarvnt] eas res scilicet, in quibus materia artis rhetoricae consistit. Sunt autem, ut Aristoteli et Ciceroni placet, tres, id est triplex materia: demonstratiua, deliberatiua, iudicialis. Itaque quantum ad materiam rhetoricae artis spectat, hoc plenum est. Iam quidquid plus est a pleno plus intellegitur, quidquid minus a pleno minus intellegitur. Verum quod plus est dupliciter plus est, aut in eo, ubi modus est, aut in infinito, et ideo addidit (praeter illud quod dixit *alii plures existimarunt*): *Nam Gorgias*, inquit, *Leontinus, antiquissimus fere rhetor, omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimauit; hic infinitam et inmensam huic artificio materiam subicere uidetur*. Ergo illi, qui in pluribus rebus

18 supra] *p. 26,9–11* **20** *p. 6,26sq. Str.* **21–23** *Aristot. rhet. I 3,* $1358^{b}6$*–8* ὥστ᾽ ἐξ ἀνάγκης ἂν εἴη τρία γένη τῶν λόγων τῶν ῥητορικῶν, συμβουλευτικόν, δικανικόν, ἐπιδεικτικόν. **27–29** *p. 6,27–7,1 Str.*

4 dicimus **γ** *Cic.*: -cemus **ω** **7** facit **μ**: id est *add.* **λ** **17** aliquid ex ea **μ**: ex ea a. **λ** **23** spectat $\varepsilon\delta^{R}$: expectat **ω** **26** et *om.* **λ** *post* **26sq.** existimarunt *nescio an quaedam exciderint, uelut* ⟨etiam hoc exemplum⟩

rhetoricam materiam constituunt, exhortationem et consolationem in rerum generibus ponunt, id est in materia rhetorica. Sed quia orator in ciuili ratione uersatur, consolatio porro priuatorum est, consolari amici est potius quam oratoris. Deinde quia officium oratoris est persuadere dictione, exhortatio siue dehortatio ad materiam non pertinent oratoris. Cum enim exhortor, nihil persuadeo, sed uolentem aliquid ut magis uelit instigo; et cum dehortor, [nolentem aliquid] non tunc primum persuadeo ut nolit, sed ⟨nolentem aliquid⟩ ut magis nolit instigo. Ergo necessario exhortationem et consolationem Tullius a materia rhetoricae artis separauit. Item illi, qui res pauciores rhetoricae materiae tribuunt, demonstrationem tollunt. Dicunt enim in demonstratione nihil persuadere oratorem, cum re uera persuadeat: nam cum aliquem uituperamus siue laudamus, ut apud omnes talis habeatur, qualem demonstramus, *40 I.* sine dubio persuademus. Ergo Cicero Aristotelen secutus triplicem materiam dicit esse oratoris officii: demonstratiuam, deliberatiuam, iudicialem. Sed has materias in publicis causis constituit hisque personas certas tribuit, quare has tres res definit in ciuili negotio positas cum certae significatione personae: *175 H.* demonstratio est, inquit, certae personae aut laus aut uituperatio; deliberatio est, inquit, quae posita in publicis causis adsertionis suae sententiam dicit; iudicialis est, inquit, quae in iudicio ciuili posita duo agit, aut accusat aut petit; contra aut defenditur aut negatur.

NAM GORGIAS LEONTINVS ANTIQVISSIMVS FERE RHETOR] Hic oratorem dixit de omnibus rebus optime posse dicere; qui, ut uidemus, a pleno excessit, et excessit non ad id, quod habet modum, sed in infinitum. Denique hoc ipse Cicero ostendit: *hic infinitam*, inquit, *et inmensam huic artificio materiam subicere uidetur*.

ARISTOTELES AVTEM, QVI HVIC ARTI PLVRIMA ADIVMENTA ATQVE ORNAMENTA SVBMINISTRAVIT] Duo, quae oratori maxime sunt necessaria, Aristoteli circa scribendam artem dedit, inuentionem et elocutionem; *adiumentum* enim de inuentione uenit, *ornamentum* de elocutione. Hic ergo Aristotelis sententiam sequitur; nam rhetoricam materiam triplicem constituit: demonstratiuam, deliberatiuam, iudicialem.

16sq. *cf. p. 7,5sq. Str.* **17sq.** *cf. p. 7,7sq. Str.* **18–20** *cf. p. 7,8–10 Str.* **21** *p. 6,27sq. Str.* **22** uidemus] *p. 28,24–29* **26sq.** *p. 7,1–3 Str.* **30sq.** *cf. p. 28,21–23*

6sq. nolentem aliquid *post l. 7* sed *inserui* **11** persuadeat **λ**: sed falso *add.* **μ** **14** dicit esse **λ**: e. d. **μ** **16sq.** demonstratio est **μ**: -one **λ** **17sq.** deliberatio est **μ**: -one **λ** **18** posita **μ**: prop- **Q**: postea **O** **22** uidemus] *exspectes* uidimus, *sed cf. p. 10,27* **23** ad **α**: ab **D**: in **PQ**, *prob. Stephanus Becichemus*: *om.* **O** **26** autem *om.* **λ** **30** materiam *om.* **λ**

8 VI NAM HERMAGORAS QVIDEM NEC QVID DICAT ATTENDERE NEC QVID POLLICEATVR INTELLEGERE VIDETVR] Scimus Ciceronem materiam rhetoricae artis triplicem constituere: iudicialem, deliberatiuam, demonstratiuam, hocque etiam Aristoteli placuisse. Quare superius reprehendit eos, qui oratori infinitam materiam constituerant, reprehendit eos, qui addiderant exhortationem et consolationem, reprehendit et eos, qui subtraxerant demonstrationem. Nunc etiam Hermagoran, qui aeque artes scripsit, confutat ac lacerat, dicitque hunc uehementer errasse, quod materiam oratoris in duas partes diuidat, in causam et in quaestionem. *41 I.* Quorum unum dicit esse oratoris officii, causam scilicet, aliud longe ab oratore remotissimum et nec ab ipsis philosophis diligenter conprehensum, scilicet quaestionem.

NAM HERMAGORAS QVIDEM NEC QVID DICAT ATTENDERE NEC QVID POLLICEATVR INTELLEGERE VIDETVR] Duobus modis reprehendit Hermagoran, quod non perspexerit rei illius uim, quae omnino longe remota est ab oratoris officio, id est quaestionis; et quod uideatur de se polliceri ea, quae oratori attribuit ad dicendum. Hoc quoque duobus modis reprehendit: nam errauit, inquit, si non quod omnis orator, sed quod ipse posset ad materiam rhetoricae artis adplicuit. Deinde, inquit, nec ipse potuit; nam numquam illum ex arte dixisse omnes uidemus. Ergo quoniam duo diximus in Hermagora reprehendisse Ciceronem, quod rem non attenderit, quod multum de se uideatur esse pollicitus, primo eum demonstrat rem, quam oratori attribuerit, non uidisse. Sed antequam id ostendamus, quid sit causa, quid quaestio uideamus.

CAVSAM ESSE DICAT, QVAE HABEAT IN SE CONTROVERSIAM IN DICENDO POSITAM CVM PERSONARVM CERTARVM INTERPOSITIONE] Causam, inquit, hanc esse dicit: controuersiam in dicendi contentione positam cum certis personis. Quam, inquit, causam nos quoque oratori dicimus attributam; nam huic, inquit, causae tria genera supponimus: iudiciale, deliberatiuum, demonstratiuum. Quaestionem porro hanc esse dicit: controuersiam quidem in dicendo positam, sed sine certis personis, quae scilicet [rhetorica

1sq. *p. 7,12–14 Str.* **2–4** *cf. p. 28,21–23* **7–11** *cf. p. 7,12–8,3 Str.* **12sq.** *p. 7,12–14 Str.* **13–19** *cf. p. 7,25–8,15 Str.* **24sq.** *p. 7,15–17 Str.* **27sq.** *p. 7,17sq. Str.* **28sq.** *cf. p. 7,18–20 Str.*

1 nec quid[1] **μ** *Cic.*: qui hoc qui **Q**: nec quidem **O** **4** superius *om.* **λ** **9** in[2] *om.* **λ** *Stephanus* esse oratoris **μ**: o. e. **λ** **12sq.** nam ... uidetur *om.* **λ** **17** posset *scripsi coll. p. 32,17*: possit **ω** **24** dicat rem *Cic.* **27** dicimus esse *Cic.* **30–31,1** rhetorica dictio *delendum uidetur, nisi quis forte* rhetorica dictione *praeferat* **30** rhetorica **μ**: theorica **Q**: theritica **O**

176 H. dictio] uocatur *thesis*. ⟨Thesis⟩ porro duplex est, theoretice et practice. Theoretice est, quae diuina cognoscit, practice, quae in hominum negotiis et ciuili disceptatione uersatur. Ergo primo adserit Hermagoran uim rei, quam oratori attribuat, non uidisse; nam thesin oratoris materiam non esse persuadet. *42 I.* Quae cum duplex sit, theoreticen magis exaggerat, nec paruis aut leuibus quaestionibus, sed infinitis: *uerine sint sensus, quae sit mundi forma, quae sit solis magnitudo*. Sed quare et practicen thesin posuit, id est *ecquid sit bonum praeter honestatem*? Thesin quidem Cicero materiam oratoris esse non dicit illamque theoreticen omnino remouet; practicen autem thesin dicit ab oratore tractari, sed ut argumenti locum teneat, non materiae. Ergo ita tollit oratori practicen thesin, ut materia eius non sit, liceat autem ei pro argumento proferre.

Ecqvid sit bonvm praeter honestatem] Stoici dicunt honestatem solam bonum esse. Iam multi disputant, utrum et utilitas bonum sit, utrum et dignitas bonum sit.

Verine sint sensvs] ut Lucretius negat esse ueros sensus odoris, uisus, tactus, saporis, auditus.

Qvae sit solis magnitvdo] utrum tantus sit, quantus uidetur, an maior uel multo minor.

Qvae sit mvndi facies] Multi enim dicunt mundum in modum sphaerae esse collectum, multi oblonga rotunditate esse formatum, multi plana facie, multi quadrata, multi in camerae modum, scilicet ut sub terra non sit similis, ac supra caput est, mundi facies.

1 *cf. Cic. de or. 3,111 et Wisse–Winterbottom–Fantham ad loc.; part. 61sq.; top. 79sqq.; Quint. 3,5,5sq.; Theon progymn. p. 121,7–13* Ἐπεὶ δὲ τῶν θέσεων αἱ μέν εἰσι θεωρητικαί ..., αἱ δὲ πρακτικαὶ ..., φανερὸν ὅτι αἱ μὲν πρακτικαὶ καὶ πολιτικώτεραί εἰσι καὶ κατὰ τὸν ῥητορικὸν χαρακτῆρα, αἱ δὲ θεωρητικαὶ μᾶλλον τοῖς φιλοσόφοις ἁρμόττουσιν. *Hermog.[?] progymn. 11* Τῶν δὲ θέσεων αἳ μὲν πολιτικαί, αἳ δὲ οὔ· ... ὠνόμασαν δέ τινες ... πρακτικάς ... θεωρητικάς. *Aphth. progymn. 13, p. 41,15–21* θεωρητικαὶ ... πολιτικαί. *Nicolaus progymn. 12, p. 76,18–23* φυσικαὶ ... πολιτικαί. *Grill. p. 45,26* Nam quaestio duplex est, aut ciuilis aut naturalis. **6sq.** *p. 7,24sq. Str.* **7sq.** *p. 7,23 Str.* **13** *p. 7,23 Str.* **16** *p. 7,24 Str.* **16sq.** *admodum contraria apud Lucretium reperimus exposita: 4,478sq.* Inuenies primis ab sensibus esse creatam | notitiem ueri neque sensus posse refelli. *1,699sq.* Quo referemus enim? quid nobis certius ipsis | sensibus esse potest, qui uera ac falsa notemus? **18** *p. 7,24sq. Str.* **20–23** *cf. Grill. p. 47,86–89; Isaias 40,22* ὁ στήσας ὡς καμάραν τὸν οὐρανὸν καὶ διατείνας ὡς σκηνὴν κατοικεῖν. **20** *p. 7,24 Str.*

1 uocatur **μ**: uersatur **λ** thesis *addidi* **7** thesin *om.* **λ** ecquid *Stephanus edd. Cic.*: et quid **ω** *codd. Cic.* **8** esse non dicit **μ**: n. d. e. **λ** **9sq.** dicit ab oratore tractari **μ**: ab o. t. d. **λ** **13** ecquid *Stephanus edd. Cic.*: et quid **ω** *codd. Cic.* bonum **ω** *Cic. Mi*: in uita *add. Cic. i* **18–23** quae sit solis magnitudo ... quae sit mundi facies] *nota ordinem lemmatum inuersum et cf. l. 6sq.* **18** sit quantus uidetur **μ**: qu. u. sit **λ** **20** facies **ω**: forma *Cic.* (*cf. l. 6*)

Qvas qvaestiones procvl ab oratoris officio remotas facile omnes intellegere existimamvs] Bene ait *ab oratoris officio remotas*; oratoris officium enim est negotium ciuile tractare. Non tamen dixit *ab oratore remotas*; potest enim orator, postquam proprio officio satisfecerit, etiam philosophiae operam dare.

Nam qvibvs in rebvs svmma ingenia philosophorvm plvrimo cvm labore consvmpta intellegimvs] Quando aliquid negamus aut tollimus, quare id facimus demonstrare debemus, ut nunc Cicero ab oratoris materia tollit thesin et probat se recte tollere. Nam, inquit, res illas, in quibus philosophi ingeniosissimi magno cum labore uersati sunt, has oratori quasi paruas partes adplicare dementiae est, oratori scilicet, qui aegre suum quoque *43 I.* inplet officium.

8 Qvod si magnam in his Hermagoras habvisset facvltatem] Ostendit iam Hermagoran, quod primum fuit, uim rei illius non uidisse, quam ad oratoris materiam quasi paruum aliquid adplicarat. Nunc illud aliud tractat *nec quid polliceatur intellegere uidetur*. Et ostendit primo non recte eum fecisse, si ex eo, quod ipse posset, in ceteros praecepta constituerit: *quod si*, inquit, *magnam in his Hermagoras habuisset facultatem, uideretur fretus sua scientia falsum quiddam statuisse de oratoris officio*. Deinde nihil illum potuisse confirmat simulque illi et rhetoricam et philosophiam tollit (practice enim rhetoricae est, theoretice philosophiae): *nunc uero*, inquit, *ea uis est in homine, ut ei multo rhetoricam citius quis ademerit quam philosophiam concesserit*.

Qvod si magnam in his Hermagoras habvisset facvltatem stvdio et disciplina conparatam] Ostendit quibus rebus facultatem totius scientiae consequamur: *studio*, inquit, *et disciplina*. *Studium* est animi *177 H.* consensus ad aliquid; *disciplina* est praecepta, quibus acceptis id, quod desideramus, inplemus. Itaque studium in nobis est, praeceptum extra nos, sed ad nos.

Neqve eo, qvo ars eivs, qvam edidit, mihi mendosissime scripta videatvr] Ea uis est, inquit, in Hermagora, ut ei citius quiuis ad-

1sq. *p. 7,25sq. Str.* **6sq.** *p. 7,27–8,1 Str.* **13** *p. 8,3sq. Str.* **14sq.** *cf. p. 30,21sq.* **16** *cf. p. 30,1sq.* **18sq.** *p. 8,3–6 Str.* **21–23** *p. 8,7–9 Str.* **24sq.** *p. 8,3sq. Str.* **30sq.** *p. 8,9sq. Str.* **31–33,2** *cf. p. 8,7–10 Str.*

8 faciamus **E^{pc}η**, *prob. Halm* **11** dementiae **μ**: -a **λ** oratori **μ**: -is **λ** **15** paruum **λ** *Capperonnier in app.*: parum **μ** adplicarat **μ**: -cabat **λ** **19** constituisse *Cic.* officio **ω** *Cic. i*: artificio *Cic. Mi* **20** simulque **μQ^{pc}?**: similisque **Q^{ac}**: similique **O** **21** theoretice **γ**: theoterice **Dβ**: t(h)eorica (-ritica **Q^{ac}**) **λ** **22** ei **μ**: et **λ** **24** quod ... facultatem *om.* **λ** (*recte?*) his **D^{ac}EF** *Cic.*: rebus *add.* **D^{pc}Aγ**: *deest* **λ** **30** quo **ε** *Cic. i* (*cf. p. 33,2*): quod **ω** *Cic. P^2S^2i*: *om. Cic. PVS?* ars eius **ω** *Cic. S^2*: eius ars **N^{ac}** *Cic.*

imat rhetoricam quam philosophiam concedat. Sed non, inquit, ideo hoc dixi, quo mihi ars eius, quam edidit, mendosissime scripta uideatur. Iam cum ait *non mendosissime*, non negat *mendose*. Et quoniam dixit esse aliquid in eius artibus, quod sit probandum (quippe quae non mendosissime scriptae sunt), ait eum multa ex antiquis artibus collegisse, ut, si quid forte probabile est, alienum sit. Deinde quam astute ibi Hermagorae dat ingenium et diligen-
44 l. tiam, ubi sibi de alienis multa conquirit! Alioquin, ubi propria eius inuenta perscribit, nihil illi horum dat, quin immo multa tollit, cum ait *et nonnihil ipse quoque noui protulisse*.

VERVM ORATORI MINIMVM EST DE ARTE LOQVI, QVOD HIC FECIT, MVLTO MAXIMVM EX ARTE DICERE] Orator duo habere debet, ut artem tradat dicendi, ut ipse ex arte dicat; sed officium eius hoc uerum est, ut ex arte dicat, illud autem accidens, ut artem dicendi tradat, quod rhetoris officium solum est. Ergo non quidem mihi Hermagoras uidetur mendosissime artes scripsisse, sed oratori maximum illud est, non ut artem tradat, quod rhetoris proprium est, sed ut ex arte dicat, quod oratori maxime est necessarium. Tollit ergo Hermagorae exercitationem ex arte dicendi: *quod eum*, inquit, *minime potuisse omnes uidemus*. *Minime*, inquit, *potuisse*: nec hoc illi dat, ut quomodocumque potuerit. Ergo si nec sapiens fuit nec dicendi peritus, recte *nec quid dicat attendere nec quid polliceatur intellegere uidetur*. Orator enim uir bonus esse debet et dicendi peritus. Deinde conclusio: quare conuicta Hermagorae et refutata sententia superest, ut materiam rhetoricae illam, quae et Aristoteli placuit, constituamus, triplicem scilicet: iudicialem, deliberatiuam, demonstratiuam.

PARTES AVTEM EAE, QVAS PLERIQVE DIXERVNT] Meminimus de arte ex- **9**
trinsecus quinque res Ciceronem se spopondisse dicturum: de genere ar- VII
tis rhetoricae, de officio, de fine, de materia, de partibus. Itaque quoniam quattuor res explicitae sunt, hoc extremum est, ut de partibus disseramus. *Partes sunt eae*, inquit, *quas plerique dixerunt*. Multa Cicero ab aliis recte in artibus posita secutus est, ut paulo ante Aristotelis sententiam secutus triplicem materiam rhetoricae artis esse dixit: iudicialem, deliberatiuam, demon-
45 l. stratiuam. Itaque et nunc *partes*, inquit, *quas plerique dixerunt*; alii enim partes septem, multi quattuor, sed plerique quinque esse dixerunt. Eorum et sen-

8sq. *p. 8,12 Str.* **10sq.** *p. 8,12–14 Str.* **17sq.** *p. 8,14sq. Str.* **20** *p. 7,13sq. Str.* **20sq.** *cf. Cato p. 80,1* Orator est, Marce fili, uir bonus dicendi peritus. **25** *p. 8,17sq. Str.* **26** *cf. p. 24,2sq.* **32sq.** *cf. Quint. inst. 3,3,4–9*

5 eum **μ**: enim **λ** **7** propria eius **γ**: proprietas ei **Dβ**: proprietas est **λ** **14** uidetur mendosissime **μ**: m. u. **λ** **16** maxime **DβO**: maxim̄ **Q**: -mum **γ** **21** conuicta **μ**: -iuncta **λ** **23** constituamus, triplicem scilicet $\mathbf{D}^{pc}$**γO?**: constituamus triplicem; scilicet **Q** *Capperonnier* **28** explicitae **DAε**: -catae **EFNλ** **33** et *om.* **λ**

tentiam Cicero secutus quinque partes esse confirmat: inuentionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, pronuntiationem. Inuentionem esse dicit ad negotii fidem aut uerarum rerum aut ueri similium excogitationem, sed orator in ueri similibus maxime uersatur. Duo enim genera sunt argumento- *178 H.* rum: necessarium et probabile; necessarium in ueris rebus est, probabile in ueri similibus. Dispositionem dicit esse, ut inuenta locis necessariis per ordinem disponamus. Elocutionem porro in duobus ponit, in idoneis uerbis et in sententiis, scilicet ne in uerbis singulis barbarismus sit, ne in pluribus soloecismus; deinde siue uerba siue sententias ut conpetenter inuentionibus dispositis adplicemus. Memoriam uero illam esse dicit, ut circa inuentiones uestiendas argumenta uel uerba firmiter concepta teneamus; ergo dicentis haec memoria est, non legentis. Deinde *pronuntiatio est*, inquit, *ex rerum et uerborum dignitate uocis et corporis moderatio*, id est, ut rem magnam dicturus pompam corporis uocisque praepandas, ut rem humilem dicturus haec eadem moderatius ostentes. Pronuntiatio ergo in duobus est, in uoce et in corpore. Corpus uero duo habet, motum sui et uultum, quo scilicet ad negotium conposito saepe rebus addimus aut detrahimus dignitatem.

9 NVNC HIS BREVITER CONSTITVTIS EAS RATIONES, QVIBVS OSTENDERE POSSIMVS GENVS, OFFICIVM, FINEM RHETORICAE ARTIS, IN ALIVD TEMPVS DIFFEREMVS] Iam quinque res, quas se de arte extrinsecus dicturum esse promiserat, exsecutus est. Ostendit enim, quod esset genus artis rhetoricae, quod officium, qui finis, quae materia, quae partes. Quibus omnibus cognitis scimus tantum quid sint, nihil tamen nobis ad actus prosunt. Harum tres res semper in sola scientia sunt, id est genus, officium, finis, et ideo se alio tempore de his dicturum esse promittit; ad praecepta enim artis rhetoricae *46 I.* minime pertinent, ut ipse ait: *nam et uerborum multorum indigent* (quippe de his longa est disputatio) *et non tantopere ad artis discriptionem et praecepta pertinent*. Verum de duabus rebus dicturus est, de materia ac partibus, quae iam dudum, tantum ut sciremus quid essent, edocuit. Nunc in has praecepta

2–6 *cf. p. 8,19–21 Str.* **6sq.** *cf. p. 8,21sq. Str.* **7–10** *cf. p. 8,22sq. Str.* **10–12** *cf. p. 8,23–9,1 Str.* **12sq.** *p. 9,1sq. Str.* **18–20** *p. 9,3–5 Str.* **21sq.** *cf. p. 24,9–26,11* **22** *cf. p. 26,12–27,14; 27,15–33,24; 33,25–34,17* **26–28** *p. 9,5–7 Str.*

1 partes esse confirmat **μ**: dicit **λ** **1sq.** dispositionem **μ**: distributionem **λ** **3** rerum *om.* **λ** **8** singulis δ^{R}**λ**: singularibus **μ** **9** sententias ut **μ**: sententie sint **λ** **10sq.** uestiendas D^{ar}?: uestigandas **λ**: retinendas D^{pr}**α** **15** ostentes **μ**: ostendentes **λ** **15sq.** in uoce et in corpore **μ**: in c. et in u. **λ** **18** his rebus D^{pc}**α** *Cic.* **19** genus officium finem **ω**: g. et o. et f. **γ** *Cic. i*: g. et f. et o. *Cic. Mi* rhetoricae **ω**: huius δ^{R} *Cic.* **19sq.** aliud in tempus δ^{R} *Cic.* **20** differemus **μ** *Cic.*: -imus **λ** **26** multorum uerborum *Cic.* **27** tantopere **ω** *Cic. J*: tanto opere *Cic. M* discriptionem **Dβ**: descr- **γ** *Cic.*: scr- **λ** praecepta tradenda *Cic.* **29** essent edocuit **α**: esse te docuit **D** (*an recte* esset edocuit?): esset docuit **λ**

dat, scilicet ut harum rerum non solum scientiam, sed etiam actus habeamus. Ergo ostendit eum, qui artem rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, materia artis ac partibus, satis esse dicere: *eum autem*, inquit, *qui artem rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, materia artis ac partibus, scribere oportere existimamus*.

Ac mihi qvidem videtvr conivncte agendvm de materia ac partibvs] Recte ait *coniuncte agendum*; partes enim sine materia esse non possunt. Nisi enim aut ⟨iudicialem⟩ controuersiam aut deliberatiuam aut demonstratiuam dicamus, quae materiae sunt, inuentione, dispositione, elocutione, memoria, pronuntiatione, quae partes sunt, uti non possumus. *Coniuncte* ergo *agendum est de materia ac partibus*. Itaque ostendit primo quod esset genus artis rhetoricae, quod officium, qui finis, quae materia, quae partes. Ex his tria in aliud tempus distulit, id est genus, officium, finem, atque ideo de duobus reliquis, quae ad praecepta pertinent, se ait esse dicturum, de materia scilicet ac partibus. Partes porro quinque sunt: inuentio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Harum solam inuentionem in ambobus libris tractat et in hanc praecepta tradit, pauca etiam de elocutione commemorat; reliqua
179 H. uero ne contingit quidem, id est dispositionem, memoriam, pronuntiationem. Ergo quoniam de sola inuentione dicturus est et quia in omni causarum genere inuentio plurimum ualet, incipit de inuentione tractare.

47 I. Omnis res, qvae habet in se positam in dictione ac disceptatione aliqvam controversiam, avt facti avt nominis avt generis avt actionis continet qvaestionem] **10** VIII Vt diximus, tractatus incipit inuentionis. Et primum hoc debemus scire conpendium, quod omnis inuentio quinque locis constat. Debemus enim primo considerare, quae sit constitutio; deinde, simplexne sit causa an duplex; tertio, scripti an rationis; quarto, quae causae quaestio, quae ratio, quae iudicatio, quod firmamentum; quinto, ut omnes causae partes nobiscum pertractemus, deinde partes orationis [principium, narratio, diuisio, confirmatio, confutatio, conclusio]. Ergo, ut se ordo habet, primum de constitutione dicemus. Hoc tamen animaduertamus, quod Cicero hos quattuor status rationales *constitutiones* uocet atque

3–5 *p. 9,7–10 Str.* **6sq.** *p. 9,10sq. Str.* **21–23** *p. 9,14–16 Str.* **27** *cf. Quint. inst. III 11* **29** *cf. Her. 1,4; p. 18,13sq. Str.*

2 eum] ei *Capperonnier in app.* **3** materia **λ** (*cf. l. 4*): de m. **μ** **4** rebus **ω** *Cic.* M^2J: rerum *Cic. M* materia **ω** *Cic. Mi*: de m. **ε** *Cic. i* **8** iudicialem *hic inserui dub., post* contr. *add.* $\mathbf{E}^{pc}$: aut iud. *post* contr. *add.* **η**, *post* dem. *add.* **P** (aut *ante* contr. *om.*), *prob. Stephanus* **8sq.** aut del. aut dem. **μ**: aut dem. aut del. **λ** **23** ut diximus *om.* **λ** **23sq.** tractatus incipit inuentionis **μ**: inc. tr. de inuentione **λ** (*ex l. 20*) **24** et *om.* **λ** **26** an^1 **μ**: aut **λ** **29** principium ... conclusio *deleui* principium **ω**: exordium *Cic.* diuisio **ω**: partitio *Cic.* confutatio **ω** (*ut Her. 1,4*): reprehensio *Cic.*

hos semper in omnibus negotiis dicat esse principales, id est, coniecturam, finem, qualitatem, translationem. Has ergo *constitutiones* appellat, illos autem alios quinque legales non *constitutiones*, sed *status* uocat nec umquam horum aliquem principalem dicit esse posse.

Sed ut originem statuum melius nosse possimus, formam similitudinis attendamus. Omnis constitutio sic est ut aspectus: aut enim aliquid uidere uolumus nec uidemus, et est coniectura; aut cum uidemus aliquid, et quaerimus quid sit, et est finis; aut cum uidemus quid sit, et quaerimus quale sit, et est qualitas. Translatio porro ab hac similitudine uidetur esse remota.

Igitur constitutionem esse dicit quaestionem, ex qua causa nascitur. Quaestio est uox intentionis et negationis, id est: *Fecisti!—Non feci!* aut *Iure feci!* In hac ergo quaestione semper sit necesse est constitutio. Causa est uero, quae nascitur ex quaestione, id est: *an fecerit, an recte fecerit*. Hoc tamen tenere debemus, quod a Cicerone et causa et quaestio ad eandem significantiam proferatur, ut nunc causam pro quaestione, nunc quaestionem pro causa po- *48 I.* nat.

Itaque constitutio facile inueniri potest, si extremam partem thematis attendamus. In qua cum intentionem ex nostra persona proposuerimus, debemus attendere, quid ad intentionem conpetenter responderi possit; tunc in responsione constitutionem necesse est inueniri.

OMNIS RES, QVAE HABET IN SE POSITAM IN DICTIONE AC DISCEPTATIONE ALIQVAM CONTROVERSIAM] Recte *in dictione ac disceptatione*; sunt enim multae controuersiae non dictione, ut opificum. Verum quod ait *quae habet in se positam in dictione ac disceptatione aliquam controuersiam*, *dictio* potest esse demonstratiua materia, *disceptatio* uero deliberatiua et iudicialis. Deinde *dictio* potest esse narratio, ut ipse ait: *dicendo explananda sunt omnia*; *disceptatio* uero quaestiones: ibi enim totius controuersiae pugna uersatur. Ergo quaecumque res posita in dictione ac disceptatione facit aliquam controuersiam, necesse est habeat quaestionem, id est constitutionem, aut facti aut nominis aut generis aut actionis. Et primum rebus indicat quaestiones siue *180 H.* constitutiones, post his dabit nomina partim ex rebus sumpta, partim ex mo-

21sq. *p. 9,14sq. Str.* **26** *cf. Cic. Cluent. 7* Quamobrem magna me spes tenet, si quae sunt in causa explicare atque omnia dicendo consequi potuero, hunc locum consessumque uestrum ... tandem eius fortunae miserae multumque iactatae portum ac perfugium futurum. *de or. 3,142* dummodo hoc constet neque infantiam eius, qui rem norit, sed eam explicare dicendo non queat, neque inscientiam illius, cui res non suppetat, uerba non desint, esse laudandam.

2 appellat **λ**: -auit **μ** **3** quinque $\mathbf{E^{vl}F^{pr}M_2}\sigma$: quattuor **ω** (*cf. p. 193,19*) **5** originem] *an* ordinem *scribendum?* **9** remota **μ**: se- **λ** **12** ergo *om.* **λ** uero *om.* **λ** **15** proferatur **μ**: -fertur **λ** *Minutianus* **24–28** aliquam ... disceptatione *om.* **λ** **26** narratio $\mathbf{D^{pr}\beta N}$: n. est $\mathbf{D^{ar}}$: narrationis $\varepsilon\delta^{R}$: *deest* **λ** dicendo $\varepsilon\delta^{R}$: -da **DβN**: *deest* **λ** **27** quaestiones **Dβ**: -nis **γ**: *deest* **λ**

do actionis. Itaque nunc rebus indicat constitutiones, cum ait in omni controuersia aut facti aut nominis aut generis aut actionis quaestionem esse oportere; de his enim rebus sit quaecumque controuersia necesse est. Sed antequam nomina det constitutionibus, definit quid sit constitutio uel unde nascatur: *quaestionem*, inquit, *ex qua nascitur causa*, hanc constitutionem uocare debemus. *Quaestionem* porro esse diximus uocem utriusque partis, id est *Fecisti!—Non feci!* uel *Recte feci!*, *causam* uero illam, *an iuste fecerit*. Hoc etiam diximus, quod Cicero idem uelit quaestionem esse, quod causam, et quod his circa eandem significantiam communiter utatur. Denique statim demonstrauit se his uti communiter: *Eam igitur quaestionem, ex qua causa nascitur*. Hic
49 I. primam fecit quaestionem; deinde, ubi ostendit quid sit constitutio, ait: *constitutio est prima conflictio causarum ex depulsione intentionis profecta*.

Cvm facti controversia est] Incipit constitutionibus nomina dare. *Cum facti*, inquit, *controuersia est*: id debemus *facta* intellegere, quod dicta; ut enim utrum aliquid factum sit quaeritur, ita et utrum aliquid dictum sit potest quaeri. Quare huic constitutioni, quoniam incerta et non apparentia coniecturis uel suspicionibus indagantur, recte coniecturae nomen inposuit. Alii hanc constitutionem *realem* uocarunt, quod enim quaeratur, utrum res, de qua agitur, facta esse uideatur; alii †stadiazon† Graeco quidem uocabulo, quod enim de incerto inuestigando maximum certamen habeatur, unde et *stadium* dicitur, quod ibi exerceantur certamina. Sed Cicero constitutioni huic ex modo actionis nomen inposuit. In hac autem constitutione modus actionis hic est, quod res coniecturis quaeritur. Ideo ergo *coniecturam* uocauit.

Cvm avtem nominis, qvia vis vocabvli definienda verbis est, constitvtio definitiva nominatvr] Nominis, inquit, est controuersia, cum de facto constat, sed quaeritur quo id factum nomine appelletur. Atque ideo, quoniam facti uocabulum pro necessitate suscepti negotii nobis adposita definitione nudandum est, *constitutio definitiua* nominatur. Huic quoque constitutioni non ex re, sed ex modo actionis nomen inposuit. Res est enim huius constitutionis nominis ambiguitas, modus actionis est nominis defini-

5sq. *cf. p. 9,17sq. Str.* **6** diximus] *p. 36,11sq.* **7sq.** diximus] *p. 36,13–16* **10** *p. 9,17 Str.* **11sq.** *p. 9,18sq. Str.* **13** *p. 9,20sq. Str.* **19** stadiazon *nusquam legitur; constitutio coniecturalis Graece* στοχασμός *appellatur, cf. Hermog. 2,11; [Aug.] rhet. p. 51,6sq.; Clodian. p. 590,10 H.* **24sq.** *p. 9,22–24 Str.; cf. p. 98,16sq. Str.*

1 in omni **μ**: nominis **λ** **5** causa nascitur *Cic.* **7** uel **ω**: aut **N** *Cic.* recte **ω**: iuste *Cic.* **18** realem **μ**: reg- **λ** uocarunt **Dβ**: uocant **λ**: -uerunt **γ** quod **μ**: quid **λ** quaeratur **μ**: -ritur **λ** **19** stadiazon **ω**: stadiagon **βδ**: σταδιασμόν *Winter & Platter*: στασιάζον *Ippolito*: *exspectes* στοχασμόν, *nisi hoc nomen quoniam ex modo actionis positum est, a sententia quae sequitur* sed Cicero *etc. abhorreret* Graeco quidem uocabulo **Dβ**: g. u. qu. **γ**: graece **λ** **20** enim **Dβ**: in ea **γ**: *om.* **λ** **24** quia **ω** *Cic. SRJ*: quae *Cic. H*: quā *Cic. PL*: q̄m *Cic. P²* **28** nudandum] *an* enodandum *scribendum? sed cf. def. p. 12,4–7 St.* **30** actionis est **μ**: e. a. **λ**

tio. Recte ergo huic constitutioni non ex re, sed ex modo actionis nomen inposuit.

CVM VERO QVALIS RES SIT QVAERITVR, QVIA ET DE VI ET DE GENE- *50 I.* RE NEGOTII CONTROVERSIA EST, CONSTITVTIO GENERALIS VOCATVR] Et supra ostendimus, cum de genere artis rhetoricae disputaremus, genus in triplici significatione consistere: esse genus sanguinem, esse genus, sub quo similia multa teneantur, esse genus qualitatis, id est, quo uniuscuiusque rei qualitas indicetur. Ergo, inquit, cum et de facto et de nomine conuenit, sed quaeritur quale sit id, quod in iudicio uersatur, quoniam de genere negotii controuersia est, *constitutio generalis* uocatur, qualitas scilicet. Verum huic constitutioni non ex modo actionis, ut superioribus duabus et post quartae, sed ex re, id est ex negotio, nomen inposuit. Hic enim res illa est, quod de negotii genere uel qualitate quaeritur. Itaque ex re huic constitutioni nomen inponit, ut *181 H.* *generalis* uocetur, id est qualitas.

AT CVM [inquit] CAVSA EX EO PENDET et reliqua] Cum, inquit, talis fuerit controuersia, ut in hoc sit tota contentio, cum aut ab alio nos accusari debere dicimus, aut non nos, sed alios accusari, aut non apud hos, sed illos, ⟨non hoc tempore, sed illo,⟩ non hac lege, sed illa, non hoc crimine, sed illo, non hac poena, sed illa, quoniam in his omnibus de translatione actionis controuersia est, *constitutio translatiua* nominatur. Huic quoque constitutioni ex modo actionis nomen inposuit; agitur enim, ut actio transferatur. Verum quod ait *non hoc crimine, sed illo*, nonne et in fine, cum quaeritur utrum fur an sacrilegus sit, id quaeritur, quonam magis crimine accusandus sit? Sed hoc interest, quod in fine crimina utraque iunguntur: non enim cum sacrilegum dico, furem nego; in translatione uero uno est accusandus crimine, siue illo, quod intendimus, siue illo, ad quod reus transferri postulat actionem.

ATQVE HARVM ALIQVAM IN OMNE CAVSAE GENVS INCIDERE NECESSE EST] Siue, inquit, in iudiciali siue in deliberatiua siue in demonstratione necesse est aut coniecturalem aut finitiuam aut generalem aut translatiuam incidere constitutionem. Vbi, inquit, harum nulla fuerit inuenta, ibi nulla est controuersia; quare nec causa esse iudicanda est. Si enim constitutio nulla est, *51 I.* unum latus recedat oportet. Id enim stat, quod utrimque latere concurrente fulcitur. Igitur si constitutio non erit, nec causa esse iudicanda est; est enim asystata controuersia.

3sq. *p. 9,24–26 Str.* **5** supra] *p. 24,11–16* **15** *p. 9,26 Str.* **27sq.** *p. 10,5sq. Str.*

3 et[1] *om.* **λ** **4** uocatur **μ** *Cic.*: nominatur **λ** **5** et *om.* **λ** (*cf. p. 39,4*) **15** inquit[1] *deleui* et *om.* **λ** **16** ab alio, non ab hoc nos **U**, *prob. Pithou* **17sq.** non hoc tempore sed illo *addidi* **22** in *om.* **λ** **28** iudiciali **μ**: -le **λ**

AC FACTI QVIDEM CONTROVERSIA IN OMNIA TEMPORA POTEST DISTRIBVI] Nunc postquam constitutiones et rebus et nominibus indicauit, ut has manifestius cognoscere possimus, isdem statibus exempla supponit. *Ac facti quidem controuersia*, inquit, *in omnia tempora diuiditur*: et supra diximus, cum de facto sit quaestio, coniecturam uocari. Ergo hic coniecturae tria tempora adsignat: praeteritum, praesens, futurum; quod quidem exemplis docet. Sed hoc scire debemus, nullam rem in iudicium, id est in iudiciale genus, cadere posse nisi de praeterito; omnia enim argumenta non de futuris, quae incerta sunt, sed de praeteritis colliguntur. Itaque coniectura, quamquam habeat tria tempora, tamen principalis esse non potest, nisi de praeterito sit; de praesenti uero uel de futuro incidere possunt post statum alium principalem. Ergo ne et hanc coniecturam principalem posse esse credamus *bonone animo sint erga populum Romanum Fregellani*, in hoc themate demonstratio continetur; nam describendi nobis sunt Fregellani, qui semper populo Romano uidebantur aduersi. Ita et quod ait: *si Carthaginem reliquerimus incolumem, num quid sit incommodi ad rem publicam peruenturum*. Et hic deliberatiua potest esse: deliberat senatus, an Carthagini parcat. Ergo nihil in iudicium nisi de praeterito cadit. **11**

NOMINIS EST CONTROVERSIA, CVM DE FACTO CONVENIT ET QVAERITVR, ID QVOD FACTVM SIT QVO NOMINE APPELLETVR] Nunc de fine tractat: *cum nominis*, inquit, *est controuersia*, id est cum quaeritur, quo factum *182 H.* nomine appelletur. Verum cum de nomine ambigitur, et de re necesse est am- *52 I.* bigatur. Nomen enim rei est, res uero numquam sine nomine est. Quare cum de nomine dubitatio est, de re quoque dubitetur necesse est. Ergo definitiuus status huiusmodi est, cum de facto constat et de re uel nomine controuersia est. Inter factum enim et rem hoc interest: res est certum ⟨quiddam⟩ sui formam et speciem circa cognitionem retinens; ergo si species rei nota est, nomen quoque notum sit necesse est. Factum est confusum quiddam et incertum, hoc solo certum, quod nescio quid factum est. In fine itaque factum constat, sed res non constat. Et quia rei nomen semper adiunctum est, ideo de nomine controuersia est. Quod, inquit, nomen breuiter nobis definiendum est et contra atque aduersarius dicat describendum. Et dat exemplum: *ut* **11**

1sq. *p. 10,9sq. Str.* **4** supra] *p. 37,14–23* **13** *p. 10,12sq. Str.* **15sq.** *p. 10,13–15 Str.* **19sq.** *p. 10,16sq. Str.* **32–40,1** *p. 10,23sq. Str.*

1sq. distribui **ω** *Cic. SRJ*: tribui *Cic. M* **3** has **μ**: hoc **λ** **4** et *om.* **λ** (*cf. p. 38,5*) **7** in[2] *om.* **λ** **20** sit **ω**: est δ^R *Cic.* **23** est[2] *om.* **λ** **24** definitiuus **μ**: finitiuus **λ** **26** certum ⟨quiddam⟩ *scripsi* (*lac. ind. Zwierlein*): certam **ω** **32–40,4** dicat … debemus *om.* **QHπ**, *pro uerbis omissis exhibent hoc glossema stirpis* **λ** *commune, ex duobus locis, qui apud Iulium quoque Victorem p. 33,14–16 et 40,8sq. G.–C. scripti reperiuntur, confectum:* Non est sacrilegium, cum ab eo quid de templo detrahitur, cuius tutelae atque custodiae

si quis sacrum ex priuato subripuerit, fur an sacrilegus sit iudicandus. Factum constat: nam sacrum ex priuato constat esse sublatum; de nomine incertum est, utrum ille fur an sacrilegus iudicetur. Quare definitionibus nostris nomen illi aliud, quam aduersarii uolunt, inponere debemus.

DEFINIENDA RES ERIT VERBIS ET BREVITER DESCRIBENDA] Ad unum quidem utrumque tendit, sed quia multi modi sunt definitionis, uideamus interim quid intersit inter definitionem et descriptionem. Definitio talis est: *Homo animal est rationale, bipes, risus capax*. Descriptio uero talis est: *Homo est, qui erectum uerticem rotundo capitis attollit, cui sunt sub collo umeri bracchiaque demissa*, et cetera in hunc modum, sed, ut ipse ait, *breuiter describenda*. Ergo quoniam de fine tractauimus, nunc quoque quid tractetur de qualitate uideamus.

12 GENERIS EST CONTROVERSIA, CVM ET QVID FACTVM SIT CONVENIT
IX ET QVO ID FACTVM NOMINE APPELLARI OPORTEAT CONSTAT] Cum *53 I.*
ait: *cum et quid factum sit conuenit*, tollit coniecturam; deinde cum ait: *et quo id factum nomine appellari oporteat constat*, tollit finem. Ergo superest, ut quale uel quantum sit id, quod factum est, uideamus, et dat exemplum: *utrum iustum an iniustum sit, utrum utile an inutile*. Quod cum quaeritur, non nomen rei, sed rei qualitas quaeritur, et ideo *qualitas* appellata est. Incipit Hermagoran reprehendere, qui demonstrationem et deliberationem sub qualitate constituerit.

HVIC HERMAGORAS QVATTVOR PARTES SVPPOSVIT: DELIBERATIVAM, DEMONSTRATIVAM, IVRIDICIALEM, NEGOTIALEM] Reprehendit, ut diximus, Hermagoran, quod demonstrationem et deliberationem sub qualitate posuerit, cum ipsa qualitas, id est constitutio, sub deliberatiua uel demonstratiua sit. De qua re in consequentibus latius disputabitur.

5 *p. 10,22sq. Str.* **8** *cf. Clem. Alex. strom. 8,6,21* Ζῷον λογικόν, θνητόν, χερσαῖον, πεζόν, γελαστικόν. *Porph. Isag. 2,21–23* Ἔστι δὲ γένος μὲν οἷον τὸ ζῷον, εἶδος δὲ οἷον ὁ ἄνθρωπος, διαφορὰ δὲ οἷον τὸ λογικόν, ἴδιον δὲ οἷον τὸ γελαστικόν, συμβεβηκὸς δὲ οἷον τὸ λευκόν, τὸ μέλαν, τὸ καθέζεσθαι. *Victorin. def. p. 8,12sq.* Homo est animal rationale, mortale, terrenum, bipes, risus capax. **13sq.** *p. 11,4–6 Str.* **17sq.** *p. 11,7sq. Str.* **22sq.** *p. 11,10sq. Str.* **24** diximus] *l. 19–21*

commissum est. Si praeceptor discipulum uerberarit (**O**: uerberat **Q** *Becichemus*: uerberauerit *Iul. Vict.*), iniuria non est. Si iure factum est aliquid, non potest iniuria (pro iniuria *Iul. Vict., ubi* per iniuriam *uoluit Mai*) dici (uindicari *Iul. Vict.*). **1** utrum fur *Cic.* **1–3** sit ... sacrilegus *om.* **Oρ** **3** *post* iudicetur *idem glossema atque* **Q** (*cf. supra*) *add.* **O** **4** *post* debemus *idem glossema add.* **ρ** *Becichemus* **15sq.** tollit ... tollit *Orelli in app.*: tulit ... tulit **ω**, *def. Stangl coll. p. 43,15; 54,14* **22** huic generi **γ** *Cic.* partes quattuor *Cic.* **23** iuridicialem **D**^{ar}**βN**: iudi- **D**^{pr}**ελ** **23sq.** ut diximus *om.* **λ** **25sq.** demonstratiua **μ**: -ione **λ** **26** in consequentibus latius **μ**: l. in c. **λ**

QVOD EIVS, VT NOS PVTAMVS, NON MEDIOCRE PECCATVM REPREHENDENDVM VIDETVR] Ait graue Hermagorae peccatum se debere reprehendere, et id breuiter, ne si, inquit, taceamus, quod primum est, Hermagorae
183 H. artes adprobare uideamur et, quare easdem artes non simus secuti, causas dare nequeamus; deinde, inquit, ne si latissime Hermagorae peccatum persequi uoluerimus, quod quidem est tertium, nostris, inquit, praeceptis moram uideamur adferre. Sed, quod medium est, de peccato Hermagorae breuiter disputabimus.

SI DELIBERATIO ET DEMONSTRATIO GENERA SVNT CAVSARVM, NON POSSVNT RECTE PARTES ALICVIVS GENERIS CAVSAE PVTARI] Quaestio haec est, quod non recte Hermagoras deliberationem et demonstrationem sub qualitate posuerit. Cicero ergo ait non recte deliberationem et demonstrationem sub qualitate positas, quia genera causarum sint. Quod si genera
54 I. causarum esse Hermagoras fuerit confessus, sine dubio non haec debuit sub qualitate ponere; sin negauerit, docebit Cicero genera esse causarum. Igitur male Hermagoras deliberationem et demonstrationem sub qualitate conlocauit. Ac primo per condicionalem quaestionem, id est hypotheticam, ingreditur propositionem. Vbicumque enim *si* est, sub quadam condicione propositio est. Si, inquit, hoc est, illud non est; hoc autem est: igitur illud non est. Ita et hic: *si deliberatio*, inquit, *et demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis causae putari*; genera autem causarum sunt: igitur generis causae partes esse non possunt. Et docet genera esse causarum. Primum igitur ponamus genus causae, secundum partes generis causae, id est coniecturam, finem, qualitatem, translationem; tertium sit illud, quidquid qualitati subicitur, ubi Hermagoras deliberationem et demonstrationem constituit. Ergo Cicero primum dicit deliberationem et demonstrationem, quia prima sunt, secunda esse non posse; quod si secunda non sunt, multo minus tertia esse posse, quod Hermagoras constituisse conspicitur. Itaque meminisse debemus Ciceronem de duobus tractare, id est de primo et secundo, scilicet de genere causae et partibus generis. *Si*, inquit, *deliberatio et demonstratio genera sunt causarum, non recte partes generis causae possunt putari*, id est constitutiones. Quod cum docet constitutiones esse non posse, multo magis uidentur partes constitutionis esse non posse.

1sq. *p. 11,12sq. Str.* **3–8** *cf. p. 11,13–16 Str.* **9sq.** *p. 11,16–18 Str.*

4 non **ω** *Cic. J*: nos *Cic. M* **5** nequeamus **ω**: neglegamus *Zwierlein* **17** primo **μ**: -um **λ** **27** posse **E**^{pc}**ηO** *Becichemus*: possunt **μ**: potest **Q** quod si **μ**: nec *add.* **λ** **28sq.** meminisse ... est **μ**: Cicero de duobus tractat **λ** **29sq.** scilicet **μ**: id est **λ** **31sq.** constitutiones **βNλ**: -ne **D**: -nis **ε**

Eadem enim res alii genvs esse, alii pars potest, eidem genvs esse et pars non potest] Aristoteles ait res omnes, quae in dictis et factis et in omni mundo aguntur, decem esse. Quarum rerum nomina ponemus: prima *substantia* est, deinde *quantitas*, *qualitas*, *ad aliquid*, *ubi*, *quando*, *situs*, *habere*, *facere*, *pati*. Graeco autem uocabulo sic uocantur: *οὐσία*, *ποσόν*, *ποιόν*, *πρός τι*, *ποῦ*, *πότε*, *κεῖσθαι*, *ἔχειν*, *ποιεῖν*, *πάσχειν*. Harum prima, ut diximus, *55 I.* *substantia* uocatur; reliquae nouem in substantia sunt, quae *accidentes* uocantur. Vt puta, membrana substantia est; accidunt autem ei crocum, scriptura et cetera, cum interea et substantia res sit et ea, quae acciderunt, res sint. Nunc ad id, quo de agitur, reuertamur. *Eadem enim res*, inquit, *alii genus esse, alii pars potest*. Hic rem substantiam illam ponamus. Quae dum sola est, patet omnibus accidentibus, sed cum ab una accidenti fuerit occupata, iam in se incidentem aliam non admittit. Vt puta, lana alba res est, sed substantia. Haec res patet multis accidentibus; potest enim lana illa aut russea fieri aut ueneta *184 H.* aut nigra, sed si unum colorem in se susceperit, iam in se colorem alium non admittit. Similiter et homo substantia est. Potest autem id, quod homo est, nunc seruus esse, nunc dominus, sed postquam dixeris dominum, in eo, quod dominus est, esse et seruus non potest; aut cum dixeris seruum, in eo, quod seruus est, esse et dominus non potest. Ita ergo et hic deliberatio et demonstratio res est, sed illa substantia, quae, quamdiu sola est, patet accidentibus, id est generi causae et causae partibus. Ita quamdiu in incerto sunt, genus alii, alii partes esse possunt; cum uero generis nomen acceperint, in eo, quod genus sunt, et partes esse non possunt. Hoc est, quod ait: *eidem genus* [id est, si-

1sq. *p. 11,18–20 Str.* **2–6** *cf. Aristot. categ. 4,* 1^{b}*25–27* Τῶν *κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγομένων ἕκαστον ἤτοι οὐσίαν σημαίνει ἢ ποσὸν ἢ ποιὸν ἢ πρός τι ἢ ποὺ ἢ ποτὲ ἢ κεῖσθαι ἢ ἔχειν ἢ ποιεῖν ἢ πάσχειν. top. I 9,* 103^{b}*20–25* Μετὰ *τοίνυν ταῦτα δεῖ διορίσασθαι τὰ γένη τῶν κατηγοριῶν, ἐν οἷς ὑπάρχουσιν αἱ ῥηθεῖσαι τέτταρες. Ἔστι δὲ ταῦτα τὸν ἀριθμὸν δέκα, τί ἐστι, ποσόν, ποιόν, πρός τι, ποῦ, ποτέ, κεῖσθαι, ἔχειν, ποιεῖν, πάσχειν. Ἀεὶ γὰρ τὸ συμβεβηκὸς καὶ τὸ γένος καὶ τὸ ἴδιον καὶ ὁ ὁρισμὸς ἐν μιᾷ τούτων τῶν κατηγοριῶν ἔσται. Cf. Quint. inst. 3,6,23sq. et uide infra p. 109,27–29* **6–8** *cf. Porph. categ. p. 88,5sq.* Περὶ *τῆς οὐσίας πρῶτον τῶν ἄλλων ποιεῖται λόγον, ὅτι τὰ ἄλλα πάντα τὰ ἐν αὐτῇ ὄντα καὶ ταύτης δεόμενα εἰς τὸ εἶναι ὥσπερ προτέραν αὐτὴν δείκνυσιν οὖσαν φύσει. p. 89,29–31 ὑπόκειται δὲ* (sc. *οὐσία*) *ἅπασι τοῖς μὲν οἰκείοις εἴδεσι καὶ τοῖς γένεσι καθ' ὑποκειμένου κατηγορουμένοις αὐτῆς, τοῖς δὲ συμβεβηκόσιν ἐν ὑποκειμένῃ αὐτῇ οὖσιν.*

1 eidem **βεδ**$^{\mathbf{R}}$: idem (id est **O**) **ω** (*cf. l. 23; p. 43,31; 44,9*) **3sq.** quarum rerum nomina ponemus: prima substantia est, deinde quantitas **μ**: quarum sunt nomina substantia quantitas **λ** **5** facere **α**: facile **D**: iacere **λ** **5sq.** graeco autem uocabulo ... *πάσχειν* *om.* **λ** **5sq.** usia, pason, poeon, prosti, pu, pot(h)e(n), cisthe, echin, poein, paschin **μ**: *deest* **λ**: *Graecas litteras primus restituisse uidetur uel Aurispa uel* **A**^{2} **6** ut diximus *om.* **λ** **7** uocatur reliquae nouem in substantia sunt quae **μ**: est cui reliquae nouem haerent et **λ** **8sq.** scriptura et cetera **μ**: et c. s. **Q**: s. c. **O** **9** interea *om.* **λ** **10** agitur **λ**: nunc a. **μ** **21** et causae *om.* **λ** **23** eidem **εδ**$^{\mathbf{R}}$: idem **ω** **23–43,1** id est simile ac iudiciale est *om.* **A**$^{\mathbf{pc}}$**P**, *prob. Stephanus*: id est simul ac iudiciale *Anon. Monac. Ascensius*

mile ac iudiciale est] *esse et pars non potest*. Ergo si genus generis pars esse non potest, multo minus partis generis partes putabuntur.

Deliberatio avtem et demonstratio genera svnt cavsarvm] Id, quod primo dubie proposuit, adsumit sine dubitatione. Neque enim dicit *si deliberatio*, sed *deliberatio autem et demonstratio genera sunt causarum*. Et id triplici argumentatione conuincit, scilicet demonstrationem et deliberationem *56 I.* genera esse causarum: *Nam aut nullum*, inquit, *causae genus est, aut iudiciale solum, aut ⟨et⟩ iudiciale et demonstratiuum et deliberatiuum*, id est, aut nullum causae genus est aut unum aut tria. Duo enim propterea non dixit, quoniam deliberatio et demonstratio, quamquam inter se diuersa sint, simul tamen aut in generibus causae ponuntur et fiunt tria genera causae, aut simul tolluntur et remanet unum, id est iudiciale solum. Ergo tollit duo (id est nec unum esse nec nullum), ut id, quod reliquum est, adprobetur: nullum, inquit, causae genus esse non potes dicere; nam quia artes scribis multasque dicis esse causas, nullum non potes dicere: tollit rem unam. Deinde unum iudiciale solum esse non potes dicere, propterea quod et deliberatio et demonstratio genera sunt causarum; nam et inter se diuersa sunt et ab iudiciali multum separata. Id porro, quod diuersum est, tunc omnino diuersum est, si inter se et rebus et exitu distet. Atque ut rationes ex similibus colligamus: res est lectio, exitus intellectus. Ergo haec tria genera causarum re inter se distant; aliud enim agitur in demonstratione, aliud in deliberatione, aliud in iudiciali. Rerum quoque exitus dispar est; nam demonstrationis finis est honestas, deliberationis utilitas, iudicialis aequitas. Quod si haec tria inter se et re et exitu distant, profecto genera causarum constitui debebunt. Non ergo recte deliberationem et demonstrationem qualitatis partes esse dixisti.

In his autem, quae hucusque disputauimus, uideamus quinquepertitum syllogismum. Ac primo quaestionem de qua agitur constituamus: haec autem est quaestio, quod non recte Hermagoras deliberationem et demonstrationem sub qualitate posuerit. *Si deliberatio et demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis causae putari*. Hoc primum est. *Eadem enim res alii genus esse, alii pars potest, eidem genus esse et pars non potest*. *57 I.* Hoc secundum est. *Deliberatio autem et demonstratio genera sunt causa-*

3 *p. 11,20sq. Str.* **7sq.** *p. 11,21–23 Str.; cf. infra p. 112,1–3* **29sq.** *p. 11,16–18 Str.* **31sq.** *p. 11,18–20 Str.* **32–44,1** *p. 11,20sq. Str.*

2 partes putabuntur **μ** (*sc.* deliberatio et demonstratio): pars -bitur **λ** *Becichemus* **4** assumit **λ**: -mpsit **μ** **6sq.** scilicet … causarum *del. Ippolito* **7** causae genus **μ** *Cic.*: g. c. **λ** **8** et[1] *add.* **γ** *ex Cic.* **12sq.** id[2] … nullum[1] *om.* **λ** **14** potes **D**^{ac}**β**: potest **D**^{pc} (*sed* -t *postea erasum*) **γλ** quia *scripsi coll. p. 112,2*: qui **ω** scribis **Dβ**: -it **γλ** dicis **Dβ**: -it **γQ**: -at **O** **15** potes **Dβ**: potest **γλ** tollit **ρ** *Becichemus*: tulit **ω**, *def. Stangl* (*cf. p. 40,15sq.; 54,14*) **16** potes **ϑ**: potest **ω** **17** et[1] *om.* **λ** **26** hucusque **μ**: usque huc **λ** **31** eidem **α**: idem **D**: idē **Q**: id enim **O** esse et pars **μ**: et pars esse **λ**

rum. Hoc tertium est. *Nam aut nullum causae genus est, aut iudiciale solum,* *185 H.* *aut et iudiciale et deliberatiuum et demonstratiuum*. Hoc quartum est. *Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint causarum*. Haec conclusio est. Videamus ergo illum quem promisimus syllogismum quinquepertitum: *Si deliberatio et demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis causae putari*. Haec propositio est. Et quia necesse est ex primi confessione secundum quoque in confessionem uenire, propositio nobis adprobanda atque iungenda est, atque ideo Cicero adprobat propositionem: *Eadem enim res*, inquit, *alii genus esse, alii pars potest, eidem genus esse et pars non potest*. Adprobauit ergo propositionem. Rursus post adprobatam propositionem illud, quod quasi in propositione dubie proposuerat, adsumit hoc modo: *Deliberatio autem et demonstratio genera sunt causarum*. Deinde adprobat adsumptionem, ut supra diximus, triplici argumentatione: *Nam aut nullum causae genus est, aut iudiciale solum, aut et iudiciale et deliberatiuum et demonstratiuum*. Postremo tres adhibet conclusiones (ubicumque enim *ergo* uel *igitur* est, conclusio sit necesse est). Prima igitur conclusio adprobationis de adsumptione est. Quid enim ait in adsumptionis adprobatione? *Nam aut nullum causae genus est, aut iudiciale solum, aut et iudiciale et deliberatiuum et demonstratiuum*. Concludit ergo haec tria genera esse causarum: *Relinquitur ergo*, inquit, *ut omnia tria genera sint causarum*. Secunda conclusio propositionis est siue argumentationis eius. Quid enim argumentatur in propositione? *Si deliberatio et demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis causae putari*. Concludit hoc ipsum: *Deliberatio igitur et demonstratio non possunt recte partes alicuius generis causae putari*. Tertia autem conclusio quaestionis est. Quae enim quaestio est? Quod Hermagoras deliberationem et demonstrationem non recte sub qualitate constituit. Concludit itaque quaestionem: *Male igitur eas generalis constitutionis partes esse dicit*. Ve- *58 I.* rum cum in primo syllogismo de duabus rebus tractauerit, de primo et secundo, id est de genere et partibus generis, cur hic in tertia conclusione partis partium mentionem fecit, quod scilicet tertium ⟨est⟩? Hoc primum sic excu-

1sq. *p. 11,21–23 Str.* **2sq.** *p. 11,29sq. Str.* **4–6** *p. 11,16–18 Str.* **8sq.** *p. 11,18–20 Str.* **11sq.** *p. 11,20sq. Str.* **13** supra] *p. 43,5sq.* **13–15** *p. 11,21–23 Str.* **15sq.** *cf. p. 49,2* **17–19** *p. 11,21–23 Str.* **19sq.** *p. 11,29sq. Str.* **22sq.** *p. 11,16–18 Str.* **23sq.** *p. 11,30–12,1 Str.* **27** *p. 12,1sq. Str.*

2 et dem. et del. **N**^{ac}**O**^{ac} *Cic.* **6** ex primi **Ba** *Orelli* („ἐκ τῆς τοῦ πρώτου ὁμολογίας“): exprimi **μ?**: primi **λ** **9** alii^{2} … esse^{2} *om.* **λ** eidem **α**: idem **D**: *deest* **λ** **11sq.** del. … dem. **μ** *Cic.*: dem. … del. **λ** **14sq.** et dem. et del. *Cic.* **17** adprobatione **Nλ**: -em **μ** **18sq.** et dem. et del. *Cic.* **23sq.** deliberatio … putari *del. Weidner in Cic., prob. Stroebel Achard* **23** deliberatio igitur **ω** *Cic. J*: d. autem *Cic. R*: itaque d. *Cic. d* **24** partes alicuius generis causae putari **μ** *Cic.*: g. a. part. put. c. **Q**^{ac}: g. a. c. part. put. **Q**^{pc}: *deest* **O** **27** male … dicit *del. Kayser in Cic., prob. Weidner Stroebel Achard* dixit **N** *Cic.* **30** est *add.* **γ**

satur, quod haec conclusio praeter syllogismum est (est enim quaestionis, quae extra syllogismum est, sed ex ea syllogismus); deinde quod per hanc extremam conclusionem sensim descendit ad alium syllogismum, ubi hoc tractat, deliberationem et demonstrationem, cum partes generis esse non possint, multo magis partium partes esse non posse. Sed priusquam de eodem syllogismo tractemus, ea, quae in eo obscura sunt, explicemus.

PARS AVTEM CAVSAE EST CONSTITVTIO OMNIS] Disputasti quidem su- **13**
pra, o Cicero, deliberationem et demonstrationem, quia genera sint, par- X
tes generis esse non posse; non tamen ostendisti utrum constitutio pars generis sit an ipsum genus; incertum est enim utrum deliberatio sub qualitate sit an qualitas sub deliberatione. Doceas itaque oportet utrum pars an genus sit constitutio. Haec ergo incidens quaestio est utrum constitutio pars an genus sit. Ostendit iam supra deliberationem et demonstrationem genera esse causarum, quod et inter se distent et ab iudiciali plurimum dissideant et suum
186 H. quaeque finem habeant, quo referri debeant. Nunc ei docendum est utrum constitutiones causarum partes sint, et sic argumentatur proposito themate: *Quid primum inuenis? Genus an constitutionem?* Vtique primum necesse est agnoscas utrum deliberatiua an ⟨demonstratiua⟩ controuersia sit, tunc deinde quae sit constitutio. Ergo pars causae est constitutio omnis.

NON ENIM CAVSA AD CONSTITVTIONEM, SED CONSTITVTIO AD CAVSAM ACCOMMODATVR] Prius enim causa cognoscatur necesse est, deinde constitutio. Plus autem causam esse quam constitutionem sic etiam possu-
59 I. mus cognoscere, quod in singulis causae generibus constitutiones uariantur, causa autem omnium constitutionum capax est; uerum cum causa et constitutio iuncta sibi esse uideantur, causa tamen unum alteri prius fit. Omne enim, quod loquimur siue quod mente concipimus, aut simplex est aut coniunctum. Simplex est, quod ad aliud non attendit, ut tabula, saxum et reliqua huiusmodi; coniunctum uero ut de duobus unum prius habeat quattuor modis fit: aut tempore aut loco aut ordine aut causa. Aetas, cum in homine sit, tempore in ordinem secernitur: si dicas *iuuentas*, utique consideratione temporis iuuentas ante senectutem est. Deinde loco iuncta domus secernuntur:

7 p. 12,5 Str. **14sq.** *cf. p. 11,26–29 Str.; supra p. 43,18–24* **20sq.** *p. 12,5–7 Str.* **28–46,7** *cf. Aristot. categ. 12,* 14^a26–14^b23

1 est[1] *Halm*: sit **ω** **4** possint **DO**: possunt **αQ** **5** priusquam **λ** *Becichemus Ascensius* (*cf. p. 49,6sq.*): primum quam **μ** **8** o **μ**: et **O**: *om.* **Q** **13** ostendit iam supra **λ**: i. s. o. $\mathbf{D}^{pc}$**α**: i. s. $\mathbf{D}^{ac}$ **15** ei **μ**: et **λ** **18** demonstratiua *add.* **γ** **20sq.** non ... accommodatur *lemma dist.* **N**: *paraphrasi attr.* **ω** **21** prius **μ**: primum **λ** **22sq.** possumus **μ**: possum **λ** **24** autem] enim *Stephanus* **26sq.** coniunctum **μ**: compositum **λ** **27** ad aliud non **μ**: alium non **λ** reliqua **μ**: cetera **λ** **28** quattuor **μ**: quod quattuor **λ** **30sq.** iuuentas ... iuuentas] *an* -ta ... -ta *scribendum?*

cum enim dicis *atrium*, ideo primum intellegis, quia consideras interiorem locum esse, ubi triclinium est. Ordine uero sic: si, cum in eodem loco multi sedeamus, pro ordine sedentium nobis anteferamur. Causa autem sic: ⟨si⟩ de his, quae iuncta sunt, unum prius efficitur, ut puta, pater et filius iuncti sibi sunt; neque enim ante pater quam filius nascatur aut ante filius quam ille sit pater; sed quia filio ad nascendum pater causa est, idcirco ex causa pater filio praefertur. Ita hic in themate causa et constitutio iuncta sunt, sed ut prior causa sit, causa efficitur; ut constitutio enim nascatur, causa praecedit.

Quod ipse ait: *Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam accommodatur*, hic quoque animaduertamus syllogismum quadripertitum. Prima est enim propositio cum adiuncto: *Quod si generis causae partes non possunt recte putari, multo minus recte partis causae partes putabuntur*. Huic propositioni adprobatio non fuit subicienda; manifestum est enim, si partes causae non sint, multo minus partis causae partes putari. Ergo incidit quaestio, utrum constitutio pars sit; et, ut supra docuimus, probat partem. Sed haec incidens quaestio non pertinet ad syllogismum, uerum, quia necesse fuit, interiecta est. Deinde adsumit illud, quod proposuerat: *Et deliberatio et* *60 I.* *demonstratio generis causae partes non possunt recte putari*, et adprobat adsumptionem: *quod ipsa sunt genera*, inquit. Postremo concludit propositionis secundam partem. Quid est enim in secunda parte propositionis? *Multo minus recte partis causae partes putabuntur*. Concludit hoc ipsum: *Multo igitur minus recte partis eius, quam dicit, partes putabuntur*; primae enim parti propositionis per incidentem quaestionem satisfecit. Quid est enim in prima parte propositionis? *Quod si generis causae partes non possunt recte putari*. Itaque ostendit generis causae partem esse constitutionem. Quadripertitus ergo est *187 H.* syllogismus; est enim propositio, adsumptio, adprobatio adsumptionis, conclusio. Quaestio uero incidens ad syllogismum minime pertinet.

3–7 *cf. adu. Ar. 3,10* **9sq.** *p. 12,5–7 Str.* **11sq.** *p. 12,3–5 Str.* **15** *cf. p. 12,5–7 Str.; supra p. 45,7sq.* **17sq.** *p. 12,7sq. Str.* **19** *p. 12,8sq. Str.* **20sq.** *p. 12,4sq. Str.* **21sq.** *p. 12,9sq. Str.* **24** *p. 12,3sq. Str.*

3 si *addidi* **4** iuncti **λ**: -ta **μ** **5** enim *om.* **λ** **7** iuncta **N**^{ac}**λ**: coniuncta **μ** **8** enim *om.* **λ** **11** causae partes **μ**: p. c. **λ** **17** et^{1} **ω** *Cic. Mi*: sed **δ**^{R} *Cic. P*^{2}*Ri*: at *Lambinus in Cic.* **17sq.** dem. et del. *Cic.* **22** quam **ω** *Becichemus Halm Cic. Pi*: quod **γ** *Cic. S*^{2}*RL*^{2}*i*: quae *Cic. HVP*^{2} hic dicit **α** *Cic.*: hic dicitur *Cic. HP* **22sq.** parti propositionis **μ**: -tis -ni **λ**

DEINDE SI CONSTITVTIO ET IPSA ET PARS EIVS QVAELIBET INTENTIONIS DEPVLSIO EST, QVAE INTENTIONIS DEPVLSIO NON EST, EA NEC CONSTITVTIO NEC PARS CONSTITVTIONIS EST] Omnis pars tunc plene pars est, si generis et nomen et definitionem recipiat, ut puta, animal genus est; iam ex animali homo, equus, auis; deinde ex aui coruus, cornix, aquila. Itaque haec omnia generis sui et nomen et definitionem recipere debebunt. Generis uero nomen quod est? Animal. Ergo et homo, equus, auis, coruus, cornix, aquila *animalia* dicuntur. Deinde generis definitio quae est, id est animalis? *Animal est corpus animatum*. Itaque et homo et equus et auis et coruus ⟨et cornix⟩ et aquila corpus animatum est. Verum definitio a genere transit in species, specierum uero definitio in genus transire non potest. Non enim cum hominem definio: *Homo est corpus animatum bipes*—iam cum dico *bipes*, ad *61 I.* generis definitionem non pertinet: est enim animal et quadrupes. **13–14**

Itaque nunc accepta similitudine ad argumentationem Ciceronis redeamus. Et primo quaestionem, quae in contentione uersetur, attendamus. Illa autem, ut supra diximus, quaestio est, quod deliberatio et demonstratio non recte sub qualitate sint positae. Supra id iam duabus argumentationibus uicit, quarum prima illa fuit, deliberationem et demonstrationem, si genera sint causarum, partes generis esse non posse, et probauit genera esse causarum. Secunda uero argumentatio talis fuit: quod si generis partes esse non possunt, multo magis partes partium esse non posse. Nunc tertiam adfert argumentationem: *Si*, inquit, *constitutio et ipsa et pars eius quaelibet intentionis depulsio est, quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio nec pars constitutionis est*. Vt supra diximus, omnis pars generis sui et nomen et definitionem debet recipere: genus hic autem constitutio est, sub constitutione quattuor constitutiones, sub qualitate demonstratio, deliberatio, iuridicialis, negotialis. Itaque uideamus, an deliberatio et demonstratio generis nomen et definitionem recipiant. Generis nomen est constitutio, quod nomen tollit Cicero demonstrationi et deliberationi. Sed ne dicat Hermagoras constitutiones dici posse, ostendit definitionem generis cadere non posse in deliberationem et demonstrationem; quod si definitio non cadit, nomen quoque cadere non debebit.

1–3 *p. 12,10–13 Str.* **3–13** *cf. Aristot. categ. 3, 1^b10–12* Ὅταν ἕτερον καθ᾽ ἑτέρου κατηγορῆται ὡς καθ᾽ ὑποκειμένου, ὅσα κατὰ τοῦ κατηγορουμένου λέγεται, πάντα καὶ κατὰ τοῦ ὑποκειμένου ῥηθήσεται. *Porph. isag. p. 7,18sq.; 15,20sq.* Καὶ τὰ μὲν γένη συνωνύμως κατηγορεῖται τῶν ὑφ᾽ ἑαυτὰ εἰδῶν, τὰ δὲ εἴδη τῶν γενῶν οὐκέτι. *Victorin. isag. p. 66* Omnia genera uniuoce de speciebus praedicentur, species ipsae de generibus numquam. **16** supra] *p. 41,10–12* **24** supra] *l. 3sq.*

1 pars **ω** *Cic. S^2i*: constitutionis *add.* **γ** *Cic. Mi* (*cf. p. 48,21; 48,25; 48,30*) **4** est *om.* **λ** **9** et[1] *om.* **λ** et[2] *om.* **O** et[3] *om.* **λ** et[4] *om.* **βλ** **10** et cornix *add.* **γ** et[2] *om.* **λ** **11** species **μ**: -em **λ** **12** homo est **μ**: homo est animal **λ** **13** non *om.* **H** *Stephanus, del. Halm* **19** causarum[1] *om.* **λ** partes **μ**: -tis **λ** **21** nunc tertiam **μ**: t. n. **λ** **23** depulsio non est **μ**: depulsionem **λ** **26** iuridicialis **α**: iud- **ω**

Constitutionem autem sic definimus: *Constitutio est intentionis depulsio*, quam scilicet definitionem in deliberatione uel demonstratione uidemus esse non posse. Quod si deliberatio et demonstratio neque nomen constitutionis neque definitionem recipiunt, nec constitutiones sunt nec partes constitutionis. Ipsi autem placet constitutionem intentionis depulsionem esse; et concedit ei alias definitiones: *Siue*, inquit, *constitutionem primam causae* ⟨*accusatoris*⟩ *confirmationem dicat, siue defensoris primam deprecationem*, necesse est deliberationem et demonstrationem neque constitutionem esse nec partes *62 I.* constitutionis.

Hoc loco animaduertere debemus genus syllogismi, quod obscuritate sui et artificio colligatum syllogismis fere omnibus antecellit. Sic itaque iste colligitur syllogismus a primo ad secundum, a secundo ad tertium, a primo ad ter- *188 H.* tium; primum enim et tertium ⟨ueri⟩ simile esse medium facit, quod utrique coniungitur. Sed ut melius possit artificium Ciceronis intellegi, prius quaelibet similitudo facienda est. Ponamus itaque haec tria: *Victorinus docet* unum sit; *intellegis* aliud sit; *spem habet* tertium sit. Itaque faciamus syllogismum a primo ad secundum: *Si Victorinus docet, intellegis*. Nunc a secundo ad tertium: *Si intellegis, spem habet*. Deinde a primo ad tertium: *Ergo si Victorinus docet, spem habet*. Primum enim et tertium, quod potest ueri simile non uideri, medio illo quasi quadam adprobatione coniungitur. Hoc ergo et in Cicerone uideamus. Primum hoc sit: *Si constitutio et ipsa et pars eius quaelibet intentionis depulsio est*. Secundum hoc sit: *Quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio nec pars constitutionis est*. Tertium hoc sit: *Deliberatio et demonstratio neque constitutio nec pars constitutionis est*. Nunc uideamus syllogismum a primo ad secundum: *Si constitutio*, inquit, *et ipsa et pars eius quaelibet intentionis depulsio est, quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio nec pars constitutionis est*. Deinde a secundo ad tertium: *At si, quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio nec pars constitutionis est, deliberatio et demonstratio neque constitutio nec pars constitutionis est*. Nunc a primo ad tertium: *Si igitur constitutio et ipsa et pars eius quaelibet intentionis depulsio est, deliberatio et demonstratio neque constitutio nec pars constitutionis est*. Ergo a

6sq. *p. 12,22–24 Str.* **21sq.** *p. 12,10sq. Str.* **22sq.** *p. 12,12sq. Str.* **23sq.** *p. 12,15sq. Str.* **25–27** *p. 12,10–13 Str.* **27–29** *p. 12,13–16 Str.* **30sq.** *p. 12,16–19 Str.*

2 deliberatione uel demonstratione (-em **Q**) **Nλ**: -em uel -em **μ** **6sq.** accusatoris *add.* **γ** *ex Cic.* **7** dixerit *Cic.* defensoris **α** *Cic.*: definitionis **D**: defensionis **λ** **8** et *om.* **λ** **13** ueri *addidi* **16** habet **D**: habes **αλ** **18** habet **D**^{ar}: habes **D**^{pr}**αλ** **19** habet **B**^{ac} *Halm*: habes **ω** **21** pars **ω** *Cic. S*^{2}*i*: constitutionis *add. Cic. Mi* **22** sit **DL**: est **E**^{pc}**FRN**: *om.* **βλ** **23** sit *om.* **λ** **25** pars **ω** *Cic. S*^{2}*i*: pars constitutionis *Cic. Mi* **27** at si quae **μ** *Cic.*: si qua **λ** **30** quaelibet **ω** *Cic. S*^{2}*i*: *om. Cic. Mi* **31** constitutio nec (neque *Cic.*) pars constitutionis est **α** *Cic.*: -ione pars -ionis est **D**: -io est nec pars -ionis **λ**

primo ad tertium conclusio est syllogismi. Denique Cicero *si igitur*, inquit, *constitutio*; ubicumque enim *ergo* uel *igitur* ponitur, conclusio est argumenti.

DEINDE CONIECTVRALIS CAVSA NON POTEST SIMVL EX EADEM PAR- **14**
TE EODEM IN GENERE ET CONIECTVRALIS ESSE ET DEFINITIVA] Aliud in-
63 I. cipit argumentum, id est, quartum syllogismum, quo ostendat non recte sub
6 qualitate deliberationem et demonstrationem positas. Quem syllogismum priusquam ostendamus, ea, quae in re sunt, ante uideamus. *Deinde*, inquit, *coniecturalis causa*: si, inquit, coniecturam per id, quod est, attendamus, nihil aliud inuenimus quam coniecturam solam, nec in eo, quod coniectura est, possumus finem intellegere; rursus, inquit, si finem per se ipsum consideremus, nihil aliud quam finem inuenimus, nec in eo, quod finis est, possumus translationem intellegere. Ita ergo constitutiones singulae habent proprium suum, in quo positae conmixtionem constitutionis alterius non admittunt. [Si ergo constitutiones singulae per semet ipsas consideratae habent proprium suum, conmixtionem alterius non admittunt.] Male igitur, o Hermagora, deliberationem et demonstrationem partes constitutionis, id est qualitatis, esse uoluisti, cum deliberatio siue demonstratio per se consideratae non solae intellegi, sed omnes in se constitutiones continere possint.

SIMVL EX EADEM PARTE EODEM IN GENERE] Et supra legimus: *Pars autem causae est constitutio omnis*. Genus autem est constitutionis id, quo ualet, quo se explet, id denique, quo unaquaeque constitutio ab aliis constitutionibus segregatur; pars autem communis potest esse cum multis.

ET OMNINO NVLLA CONSTITVTIO NEC PARS CONSTITVTIONIS]
Quoniam de deliberatione et demonstratione quaestio est, quae deliberatio et
189 H. demonstratio partes constitutionis ab Hermagora ponuntur, recte, cum de
26 solis constitutionibus loqueretur, partes etiam tetigit: *Et omnino*, inquit, *nulla constitutio nec pars constitutionis potest simul et suam habere et alterius in se uim continere*.

ALTERA ADSVMPTA NVMERVS CONSTITVTIONIS DVPLICATVR, NON VIS CONSTITVTIONIS AVGETVR] Sapienter dixit: multae enim constitutiones in causa esse possunt. Sed si plures sint, ad numerum constitutionum, non ad augendam uim alterius constitutionis accedunt.

2 *cf. p. 44,15sq.* **3sq.** *p. 12,26–13,1 Str.* **7sq.** *p. 12,26 Str.* **19** *p. 12,26sq. Str.* **19sq.** *p. 12,5 Str.* **23** *p. 13,3sq. Str.* **26–28** *p. 13,3–5 Str.* **29sq.** *p. 13,6–8 Str.*

7 ante uideamus **μ**: u. a. **λ** **8** inquit *om.* **λ** **10** inquit si finem **μ**: si f. i. **λ** **13** positae **λ**: genere *add.* **μ** admittunt **μ**: amittunt **λ** **14sq.** si … admittunt *om. Stephanus, delendum censeo* **15** conmixtionem **μ**: mixtionem **λ** **18** in se constitutiones **μ**: c. in se **λ** **19** et *om.* **λ** **20** autem est **μ**: est autem **λ** quo **O**: quod **μQ** **29** constitutionis **ω** *Cic.* $S^{2}i$: -num *Cic. Mi*

AT DELIBERATIVA CAVSA SIMVL EX EADEM PARTE EODEM IN GENERE] *64 I.* Cum, inquit, constet unamquamque constitutionem alteram in se non admittere, deliberatiua ex eadem parte eodem in genere omnes solet recipere constitutiones; ergo nec constitutio nec pars constitutionis est. *Simul ex eadem parte*: deliberatio enim pars causae est. Videamus nunc quadripertitum syllogismum. Proponit sic: primo specialiter, deinde generaliter. Specialiter sic: *Deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte eodem in genere et coniecturalis esse et definitiua* (specialiter enim et de coniectura proposuit); rursus *nec definitiua causa potest simul ex eadem parte eodem in genere et definitiua esse et translatiua* (et hic specialiter de fine proposuit). Nunc proponit generaliter de omnibus constitutionibus et earum partibus: *Et omnino*, inquit, *nulla constitutio nec pars constitutionis potest simul et suam habere et alterius in se uim continere*. Hucusque proposuit, deinde adprobat propositionem: *Ideo*, inquit, *quod unaquaeque ex se et ex sua natura simpliciter consideratur, altera adsumpta numerus constitutionis duplicatur, non uis constitutionis augetur*. Post adprobationem propositionis adsumit quod sibi necessarium est: *At deliberatiua*, inquit, *causa simul ex eadem parte eodem in genere et coniecturalem et generalem et definitiuam et translatiuam continet quaestionem, et unam aliquam et plures nonnumquam*. Quod quoniam manifestum est et apertum omnibus, non fuit necesse adprobare adsumptionem. Sequitur ergo conclusio, quae duplex est: prima ad id, quod adsumptum est (*at deliberatiua causa simul ex eadem parte eodem in genere*): *Ergo ipsa nec constitutio nec pars constitutionis est*. Secunda ad utrumque, quo de agitur (pariter enim de deliberatione et demonstratione tractatur): *Genera*, inquit, *igitur, ut ante diximus, haec causarum putanda sunt, non partes alicuius constitutionis*.

14 XI HAEC ERGO CONSTITVTIO, QVAM GENERALEM VOCAMVS, PARTES VIDETVR NOBIS DVAS HABERE] Postquam docuit deliberationem et *65 I.* demonstrationem non partes qualitatis, sed genera esse causarum, ad ipsius qualitatis descendit disputationem. Ac primo hanc in duas partes diuidit, in

1sq. *p. 13,8sq. Str.* **4sq.** *p. 13,8sq. Str.* **7sq.** *p. 12,26–13,1 Str.* **9sq.** *p. 13,1–3 Str.* **11–13** *p. 13,3–5 Str.* **14–16** *p. 13,5–8 Str.* **17–19** *p. 13,8–11 Str.* **21sq.** *p. 13,8sq. Str.* **22sq.** *p. 13,11sq. Str.* **24sq.** *p. 13,13–15 Str.* **26sq.** *p. 13,16sq. Str.*

1 *initium lemmatis non indic.* **D** in *om.* **λ** **6** deinde generaliter specialiter *om.* **λ** **8** et[3] **Dε**: *om.* **βNλ** **15** constitutionis[1] **ω** *Cic. S²i*: -num **N** *Cic. Mi* **18** continet **ω**: solet habere *Cic.* quaestionem **ω**: constitutionem δ^R *Cic.* **19** aliquam **ω** *Cic. Mi*: aliquando *Cic. i* **21sq.** at ... genere *parenthesin indicaui* **22** nec[1] **ω**: neque *Cic.* **22sq.** est nec pars constitutionis *Cic.* **24** inquit igitur **μ**: igitur inquit **λ** **25** non **ω** *Cic. Mi*: et non *Cic. i* **26** uocamus **ω**: nominamus *Cic.* **27** uidetur nobis **μ** *Cic.*: n. u. **λ** **29** primo **μ**: primum **λ**

iuridicialem et negotialem. Quarum partium hoc conpendium tenere debemus, quod iuridicialis semper de praeterito est, negotialis semper de futuro. Quae tempora in ipsarum partium definitione uidetur Cicero non declarasse; ait enim: *Iuridicialis est, in qua aequi et recti natura et praemii aut poenae ratio quaeritur*. Hic omnino tempus quasi praeteritum non demonstrat, nisi quod magis futurum tempus uidetur includere, cum ait: *praemii aut poenae ratio quaeritur*. Quo loco primum ostendendum est et poenam et praemium de praeterito esse posse. Nam et post supplicium de aliquo iniuste sumptum
190 H. possunt nonnulli in iudicium uocari et, quod non recte praemio aliquem donauerint, possunt in iudicium uocari. Vt Verres, qui supplicium sumpsit de ciuibus Romanis et anulo aureo scribam in contione donauit. Ergo praemii et poenae ratio potest de praeterito esse. Sed occurrit illud: potest tamen praemii et poenae ratio etiam de futuro esse, ideoque in iuridiciali qualitate tempus praeteritum non recte definiuit. Huic loco sic respondetur, quod dixerit *ratio*; ratio enim semper de praeterito est facto, de futuro autem cum quaeritur, *ratiocinatio* dicitur. Et est ibi tantum meriti ratio, quod meritum praeteritum est. Atque ita ratio numquam nisi de praeterito est; cum enim dicis: *petit praemium*, necesse est adferat meritum. Ita in eo, quod petit praemium, nulla ratio est, sed cum ais eum mereri, tum ratio est, ex praeterito ueniens. Ergo cum ait Cicero: *Iuridicialis est, in qua aequi et recti natura et praemii aut poenae ratio quaeritur*, in eo, quod ait *ratio*, praeteritum tempus includit. *Iuridicialis*: a iure; aequi enim et recti ratio non nisi iure constat.

66 I. Deinde *negotialis est*, inquit, *in qua quid iuris ex ciuili more et aequitate sit consideratur*. Negotialis qualitas talis est, cum aliquid generatim iure cautum ad speciem deuocamus, ut puta: *uiro forti praemium*; uir fortis petit inimici mortem. In eo, quod dicit: *uiro forti praemium*, dat quidem uiro forti praemium, sed non etiam designat illud forte, quod petit. Ergo in negotiali qualitate ex aequitate praecedentis iuris noua iura firmantur (id est, ut liceat

1–3 *cf. infra p. 188,27sq.; Hermog. 2,12* Ἢ γὰρ περὶ μέλλοντος πράγματος ἔχει τὴν ζήτησιν ἢ περί τινος ἤδη γεγονότος· κἂν μὲν περὶ μέλλοντος, ἔσται πραγματική ..., ἂν μέντοι πεπραγμένον ᾖ περὶ οὗ ἡ κρίσις ἤδη, κοινὸν μὲν ὄνομα τούτῳ δικαιολογία. *Grill. p. 69,47–50* **4sq.** *p. 13,18sq. Str.* **6sq.** *p. 13,19 Str.* **10sq.** *cf. Cic. Verr. 2,1,157; 2,2,29; 2,3,176; 2,3,185–187; 2,4,56–58; 2,5,72; 2,5,146–172; cf. Grill. p. 70,57–65* **15sq.** *cf. Grill. p. 70,65sq.* **20sq.** *p. 13,18sq. Str.* **21sq.** *p. 13,18 Str.* **23sq.** *p. 13,19–21 Str.*

3 uidetur *om.* **λ** **4** et² **ω** *Cassiod. Isid. Weidner in Cic.*: aut *Cic.* (*cf. l. 20*) aut **ω** *Cic. Cassiod. Isid.*: et *Cic. S Kayser in Cic.* (*cf. l. 20*) **8** esse posse **μ**: p. e. **λ** **11** ergo **μ**: ergo et **λ** **14** definiuit] *an* definitum *uel* definiui *scribendum? cf. l. 1–3* huic **λ**: cum iam huic **μ**: cui iam hoc *Baiter* **18** necesse ... praemium² *om.* **λ** **19** tum **μ**: tunc **λ** **20** et² **ω** *Cassiod. Isid. Weidner in Cic.*: aut *Cic.* (*cf. l. 4*) aut **ω** *Cic. Cassiod. Isid.*: et *Cic. S Kayser in Cic.* (*cf. l. 4*) **22** iure² **μ**: in iure **λ** **23** est *deest in Cic.* **24** consideratur **μ** *Cic.*: -retur **Q**: -ratum **O** talis *om.* **λ** **25** uiro] detur *praem. Halm* (*post* praemium *add.* **N**) **26** dicit **Nλ**: dicitur **Dε**: *deest* **β**: dicitur detur *Halm*

id, quod in contentione uersatur), et ideo de futuro est. Quod etiam iuris periti faciunt, qui, si forte id, quo de agitur, iure non cautum est, per interpretationem statuti iuris id etiam, quod in eodem iure nominatim non continetur, adfirmant. Hoc est, quod ait: *cui diligentiae praeesse apud nos iuris consulti existimantur*. Hoc quoque tempus futurum demonstrat, cum ait: *quid iuris sit consideratur*. Consideratio enim de incerto est, et quia iuris consideratio est, de futuro est.

15 Ac iuridicialis quidem in duas partes distribuitur, absolutam et adsumptiuam] Negotialis qualitas stat nec aliquas ex se partes fundit; iuridicialis uero in duas partes funditur, in absolutam qualitatem et adsumptiuam. Deinde hic quoque rerum conpendium tenere debemus, quod in absoluta qualitate factum ipsum iustum adserimus, in adsumptiua uero qualitate non factum iustum, sed causam facti iustam fuisse contendimus. Itaque in absoluta qualitate aequi et recti natura quaeritur, in adsumptiua uero praemii aut poenae ratio quaeritur. Quae adsumptiua quattuor locis diuiditur: concessione, remotione criminis, relatione criminis, conparatione.

Verum hic quattuor horum locorum Cicero ordinem conuertit; nam a postremo, quod hic posuit, retrorsum uersus ordo est. Etenim uim singularum defensionum considerare debemus: primo hoc est innocentis hominis, ut dicat: *Non feci*; deinde: *Feci, sed non sic uocatur*; tertio: *Feci et sic uocatur, sed iure feci*. Deinde hoc ipsum *iure feci* aut licuisse sibi debebit ostendere, *67 I.*
quae est qualitas absoluta, aut, si non licuit, debet sibi extrinsecus adsumere aliquid, quo id probet, quod iniuste factum uidetur. Videamus nunc, quae sit de his quattuor adsumptionibus fortior adsumptio. Primo debet dicere: *Feci,* *191 H.*
sed profui, et probare plus se profuisse quam obfuisse, quae est qualitas conpensatiua, quam ideo Cicero *conparationem* uocat, quod conparetur id, quod in crimen uocatur, et id, quod se reus profuisse dicit. Quae conparatio semper in eodem facto est, ut puta: *Quidam muros ciuitatis dissipauit, hostes fugerunt; reus fit laesae rei publicae*. In eodem est conparatio: nam quod muros deiecit, uidetur laesisse rem publicam; et quia muros deiecit, hostes fugerunt. Ergo hoc primum debet adsumere: *Feci, sed profui*. Deinde debet dicere: *Feci quidem, sed ut hoc facerem, ante prouocatus sum*, id est: *Feci, sed meruit*, quae est relatio criminis. Tertio debet dicere: *Feci, sed alter me inpulit ut facerem*, quae est remotio criminis. Postremo si haec cuncta defecerint, id est, si, ut hoc fa-

4sq. *p. 13,21sq. Str.* **5sq.** *cf. p. 13,20sq. Str.* **6sq.** *cf. supra p. 5,2* **8sq.** *p. 13,22sq. Str.*

4 iuris **ω** *Cic. M*^{2}*J*: iure *Cic. M Quint.* **8** quidem **ω**: ipsa *add. Cic. P*^{2}*J*: ipsa et *add. Cic. M*: et ipsa *add. Cic. i* distribuitur partes *Cic.* distribuitur **μ** *Cic.*: tri- *Cic. HL, prob. Stroebel*: diuiditur **λ** **10** uero **μ**: quidem **Q**: *om.* **O** **15** aut **λ**: et **μ** **18** retrorsum **μ**: -sus **λ** **22** debebit **Oρ** **25** profui **T**^{pc}**λ**: -it **μ** **26** ideo **μ**: idem **λ** **30** fugerunt **λ**: uidetur profuisse rei publicae *add.* **μ**

ceret, nec profuit nec iniuriam reddidit neque ab alio conpulsus est, quoniam nihil est, quo se defendat, debebit factum fateri, sed ueniam postulare, quae est qualitas uenialis, quam *concessionem* Cicero uocauit. Hunc ergo ordinem Cicero hoc loco conuertit, quem in posterioribus seruat.

Itaque concessio duas partes habet: purgationem et deprecationem. In purgatione tria sunt: inprudentia, casus, necessitas. Si haec non fuerint, deprecatio est, sed haec aut apud imperatorem aut apud populum. Itaque in purgatione factum conceditur, sed facientis animus excusatur. Hoc est, quod ait: *cum factum conceditur, culpa remouetur*. In deprecatione uero et factum et culpa conceditur, sed tamen uenia postulatur. Hoc est, quod ait: *Deprecatio est, cum et peccasse et consulto peccasse reus se confitetur et tamen ut ignoscatur postulat*. Haec ergo deprecatio non nisi aut apud imperatorem aut apud populum ualet, apud iudices uacat.

68 I. REMOTIO CRIMINIS EST, CVM ID CRIMEN, QVOD INFERTVR, AB ⟨SE ET AB⟩ SVA CVLPA VI ET POTESTATE IN ALIVM REVS DEMOVERE CONATVR] Remotionem criminis hanc esse dicit, cum reus id, quod ei intenditur, ab se remouet et in alium transfert. Atque id duobus modis facit: si in alium aut causam aut factum transferat. ⟨Causam transfert,⟩ si ut id faceret dicat alium coegisse. Verum quod ait *factum*, potest hic quaestio moueri. Nam cum omnis qualitas facti confessionem teneat, cur hic factum non confitetur, sed in alium transferre conatur? Denique nullus artium scriptor in hac qualitate facti translationem nominauit. Sed ideo, quia nullus intellexit! Nam factum sic a se remouet (salua tamen confessione facti), ut in hoc themate, quod Cicero in secundo libro posuit: *Mancinus cum Numantinis foedus fecit iniussu populi ac senatus. Pulso eodem in exilium atque hostibus dedito petitur ad poenam etiam ille, qui porcam tenuit. Contradicit*. Nam hic et causam et factum in alium remouet. Causam sic: *Vt porcam tenerem Mancinus ui coegit ac potestate*. Deinde factum sic: *Foedus non ego feci, sed Mancinus, qui aut debuit aut potuit*. Manet tamen facti prima illa confessio, quod porcam tenuit; non enim potest negare a se porcam fuisse tentam. Ergo remotio criminis duobus modis constat, si aut causam in alium transferamus aut factum.

9 *p. 14,4sq. Str.* **10–12** *p. 14,6–8 Str.* **14–16** *p. 14,9–11 Str.; cf. p. 115,7–9 Str. et infra p. 185,11sq.* **24–26** *cf. p. 117,11–27 Str.; mirum est, quod Victorinus hoc exemplum belli Samnitis a Cicerone allatum illo belli Numantini mutauit*

10 ueniam **Oπ** postulatur *scripsi*: deprecatur **ω** **11** reus se **μ** *Cic.*: reus **Q**: reus reus **O** **12** aut[1] *om.* $\mathbf{N}^{ac}$**λ** **14sq.** ab se et a(b) sua culpa **γ** *Cic. Cassiod. Isid.* (*cf. l. 17* ab se remouet) **14** ab **μ**: a **λ** **15** ui et potestate **ω** *Cic.* P^2J *Cassiod. Isid.*: p. *Cic. M* demouere **ω** *Cassiod. Isid.*: re- **TB**$\mathbf{Q}^{pr}$ *Cic.* **16** quod ei **μ**: quo de **Q**: quod de **O** **18** causam transfert *siue solum uerbum* causam *addendum censui* **27** tenerem **μ**: -re **λ** **28** deinde *om.* **λ** **29** facti *om.* **λ**

RELATIO CRIMINIS EST, CVM IDEO IVRE FACTVM DICITVR, QVOD *192 H.* ALIVS ANTE INIVRIA LACESSIERIT] Relatio criminis talis est, si in eo, quod fecimus, uicem nos reddidisse dicamus, ut puta: *Occidi, quia ille me uolebat occidere. Hoc ergo feci, sed meruit.*

CONPARATIO EST, CVM ALIVD ALIQVOD ALICVIVS FACTVM RECTVM AVT VTILE CONTENDITVR, QVOD VT FIERET, ILLVD, QVOD ARGVITVR, DICITVR ESSE COMMISSVM] Inter conparationem et concessionem hoc interest, quod in conparatione de eadem re conparatio est, ut supra diximus: *Dissipasti muros, laesisti rem publicam.* Contra ille: *Dissipaui quidem muros,* *69 I.* *sed hostes fugerunt.* In eodem conparatio est, id est, quod muri dissipati esse dicuntur. Ideo ait: *quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur esse commissum.* Alioquin Verres, qui multa signa et uasa ex Sicilia sustulit et utitur hac defensione, quod a bellis tutam Siciliam reddiderit, non poterit dicere: *Ideo signa sustuli, ut defenderem prouinciam.* Neque enim propterea tulit signa, ut prouincia esset defensa. Itaque utitur ueniali statu, id est concessione per deprecationem. Ergo in conparatione id, quod intenditur, ideo a nobis factum dicere debemus, ut ex eo ipso bonum illud, quod contigit, fluxisse dicamus.

16 IN QVARTA CONSTITVTIONE, QVAM TRANSLATIONEM NOMINAMVS, EIVS CONSTITVTIONIS EST CONTROVERSIA] Et supra docuimus quid in se translatio contineret, scilicet ut aut omnem actionem commutet aut aliqua ex parte debilitet. Hoc est, quod hic ait: *aut omnino aliquid de commutatione aut infirmatione actionis agitur.*

HVIVS CONSTITVTIONIS HERMAGORAS INVENTOR ESSE EXISTIMATVR] Inueniendi duo genera sunt: unum tale, cum in medium proferimus id, quod erat, sed latebat; aliud, quod quasi non erat, sed a nobis primis uidetur inuentum. Itaque de his Cicero leuiorem inuentionem dedit Hermagorae, scilicet ut id, quod latuerit, in medium protulisse uideatur. Hoc est, quod ait: *Non quo non usi sint ea ueteres oratores saepe multi, sed quia non animaduerte-*

1sq. *p. 14,15sq. Str.; ; cf. p. 111,20–22 Str. et infra p. 183,7sq.* **5–7** *p. 14,16–19 Str.; cf. p. 108,16–18 Str.* **8** supra] *p. 52,27–30* **18sq.** *p. 14,20sq. Str.* **19** supra] *p. 38,15–21* **21sq.** *p. 14,24sq. Str.* **23sq.** *p. 14,25sq. Str.* **28–55,1** *p. 14,26–15,3 Str.*

1 cum **ω** *Cic. S^2i:* quod *Cic. Mi* dicitur *Cic.*: dicitur esse **λ**: dicatur **μ** **2** alius **ω**: aliquis *Cic. Cassiod. Isid.* talis est **μ**: est talis **λ** **4** hoc **μ**: est **λ** **5** aliquod **ω** *Cic. i Cassiod. Isid.*: aliquid **EFB**^{ac} *Cic. Mi* alicuius **ω**: alterius *Cassiod. Isid.*: *om.* **N** *Cic.* **9** contra **μ**: et contra **Q**: econtra **O** **10** est[1] **λ**: ut supra diximus dissipasti muros *add.* **μ** (*ex l. 8sq.*) **14** enim **μ**: ea **λ** tulit **ω**, *def. Stangl* (*cf. supra p. 40,15sq.; 43,15*): sustulit *uel* abstulit *Halm in app.* **17** contigit **γ**: contingit **ω** **18** translatiuam *Cic.* **19** et *om.* **λ** **22** aut infirmatione *om.* **λ** **26** de his Cicero **μ**: c. de his **λ** **27** latuerit **DβQ**: -rat **γO** **28** non quo non **μ** *Cic.*: non quod non **Q**: non quod **O** sint **ε**δ^R *Cic. J*: sunt **ω** *Cic. M* **28–55,1** animaduerterint **ω** *Cic.*: -runt *Cic. $v_7\lambda_4c$ Kayser Stroebel*

rint artis scriptores eam superiores nec rettulerint in numerum constitutionum. Ideo autem translationem multi scriptores inter constitutiones referre noluerunt, quod omnis constitutio actionem constituat, translatio autem id uideatur agere, ne actio sit. Sed Hermagoras recte hanc inter constitutiones posuit; nam hoc ipsum, quod actionem commutat, actio est. Itaque multi, inquit, *70 I.* Hermagoran reprehenderunt, quod translationem inter constitutiones rettulerit, sed inuidia magis quam ex uero.

ET CONSTITVTIONES QVIDEM ET EARVM PARTES EXPOSVIMVS] Postquam quid essent singulae constitutiones uel quid possent docuit et earum partes, id est qualitatis, exposuit, promittit se his constitutionibus exempla subditurum, sed tum, cum coeperint argumenta tractari; quae argumenta dilucidiora futura esse promittit, si isdem argumentis in tempore exempla supponat. Hoc est, quod ait: *Nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum et ad genus et ad exemplum causae statim poterit accommodari.* Genera causarum scimus tria esse: demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale; exempla uero causarum sunt themata scilicet. XII

CONSTITVTIONE CAVSAE REPERTA STATIM PLACET CONSIDERARE VTRVM CAVSA SIT SIMPLEX AN IVNCTA; ET SI IVNCTA ERIT, VTRVM *193 H.* SIT EX PLVRIBVS QVAESTIONIBVS IVNCTA AN EX ALIQVA CONPARATIONE] Quoniam in his duobus libris Cicero nihil nisi de inuentione tractat, idcirco per ordinem quae sint inuenienda demonstrat. Postquam, inquit, constitutionem inueneris, considerare debebis causam, utrum simplex sit an iuncta, id est, utrum de una re agatur an de pluribus. Constitutio sic inuenitur: *Occidisti!—Non occidi!* aut *Iure occidi!* Causa uero haec est: *an occiderit*; *an iuste occiderit*. Ergo haec causa simplex an iuncta sit considerare debemus; deinde si iuncta, utrum ex pluribus quaestionibus an ex aliqua conparatione. Ex pluribus quaestionibus causa iuncta est, ut in Verrinis accusatur Verres, quod multa furatus sit, quod ciues Romanos necarit, quod peculatum commiserit. Itaque quando ex pluribus quaestionibus causa iuncta est, ipsae quaestiones inter se diuersae sunt. Ex conparatione autem causa iuncta est, cum quid potissimum faciendum sit consideratur, ut in Diuinatione agitur, utrum Cicero accuset an Caecilius. Sed quia conparandi duo modi sunt, conparatiuus et superlatiuus, idcirco ait: *ex conparatione, in qua per contentionem utrum potius* **17**

71 I.

2–7 *[Aug.] rhet. p. 52,5–10; Grill. p. 49,139–144* **8** *p. 15,7sq. Str.* **13sq.** *p. 15,20–12 Str.* **17–20** *p. 15,13–16 Str.* **33–56,1** *p. 15,21–23 Str.*

1 nec **λ** *Aldus Cic.*: et non **μ** rettulerint **ω** *Cic.*: -runt *Cic.* $v_7\lambda_4$ *Kayser Stroebel* constitutionum **ω** *Cic. i*: -nis *Cic. Mi* **6** inter **μ**: in **λ** **9** et *om.* **λ** **26sq.** an ... quaestionibus *om.* **λ** **30sq.** potissimum **μ**: potius **λ** **31** diuinatione **λ** *Stephanus*: diuisione **μ**

aut quid potissimum [*sit*] *quaeritur*. Verum his locis, quae tractauimus, ipse etiam Cicero perspicua exempla supponit.

17–18 DEIN CONSIDERANDVM EST, IN RATIONE AN IN SCRIPTO SIT CONTROVERSIA] Primo, inquit, constitutio inuenienda est, secundo, causa simplex an iuncta, tertio, in ratione an in scripto sit controuersia. Scriptum non tantum leges accipiamus, sed et senatus consultum et testamentum et uerba sola et multa huiusmodi. Huius scriptionis genera sunt quinque, ut ipse primum rebus, dein nominibus indicauit, id est primum scriptum et uoluntas, secundum leges contrariae, tertium ambiguitas, quartum collectio siue ratiocinatio, quintum definitio legalis, ut est in Caeciniana.

18 RATIO EST AVTEM, CVM OMNIS RATIO NON IN SCRIPTIONE, SED IN
XIII ALIQVA ARGVMENTATIONE CONSISTIT] Ideo ait: *cum omnis ratio non in scriptione, sed in aliqua argumentatione consistit*, quoniam [et ratio scriptionem habet] et scriptio rationem habet, sed cum auctoritate, quippe ex scripto, id est ex testamento uel lege uenientem. Ergo, inquit, ratio est, cum res, quae in contentione uersatur, non in auctoritate legis, sed in argumentatione consistit.

18 AC TVM CONSIDERATO GENERE CAVSAE] Reperto, inquit, genere materiae et constitutione et causa utrum simplex an iuncta sit et ipsa causa scripti an rationis habeat controuersiam, deinde uidendum est, quae sit quaestio, quae ratio, quae iudicatio, quod firmamentum. Verum de his tria praecipue sunt in omni causae genere perquirenda, firmamentum uero perraro adhibetur, et si quando adhibetur, necesse est aut in themate sit aut in historia; alias *lemma* dicitur, id est falsum argumentum. Ergo tria illa sine intermissione ubique inspicienda sunt, id est quaestio, ratio, iudicatio. Quaestio est, quae *72 I.*
nascitur ex constitutione, ut est illud: *iurene occiderit*. Ratio est, quae facit controuersiam, ut puta: *Occidi Clodium, propterea quia ille me uoluit occidere*. Infirmatio rationis est: *Etiam si te Clodius uoluit occidere, tu tamen non iure* *194 H.*
occidisti. Iudicatio est: *utrum, cum Clodius uoluerit occidere, iuste tamen a Milone occisus esse uideatur*, ut Cicero de Oreste exemplum dedit.

3sq. *p. 15,27sq. Str.* **11sq.** *p. 16,10–12 Str.* **18** *p. 16,13 Str.* **18–21** *cf. p. 16,13–17 Str.* **25sq.** *cf. p. 16,18–23 Str.* **26sq.** *cf. p. 16,23–17,3 Str.* **28–30** *cf. p. 17,3–12 Str.*

1 aut **λ** *de Quarengis Cic.*: an **μ** sit **ω** *Cic. S*^{2}*i*: *deest in Cic. Mi Cassiod. Isid.* (*sc.* faciendum sit): *delendum censeo in Victorino coll. p. 55,30sq.* quid potissimum faciendum sit **3** dein **μ**: deinde **Nλ** *Cic.* **6** tantum **μ**: solum **λ** **8** dein **μ**: deinde **λ** **10** Caeciniana **μ**: ceciliana **βλ** **11** ratio^2 **DβQ**: or- **γO** *Cic. P*^{2}*S*^{2}: quaestio **β**^{pc}**B**^{pc} *Cic. Mi* in^1 *om.* **λ** *Cic. P* **12** ratio **ω**: or- **γ** *Cic. P*^{2}*S*^{2}: quaestio **F**^{pc} *Capperonnier Cic. Mi* in *om.* **λ** **13sq.** et ratio scriptionem habet *del. Christ* **13** ratio **βλ** *Capperonnier*: oratio **μ** **14** rationem **E**^{pc}**ηQ** *Capperonnier*: or- **μ**: ratio **ϑ**: *deest* **O** **16sq.** consistit *Zwierlein*: uersatur **ω** **22** uero **μ**: enim **λ** **26** occiderit **μ**: -rat **λ** **30** esse *om.* **λ**

FIRMAMENTVM EST FIRMISSIMA ARGVMENTATIO DEFENSORIS ET APPOSITISSIMA AD IVDICATIONEM] Firmamentum, si uerum sit, ualde prodest, sed soli defensori; accusator enim pro firmamento adsertionem habet. Sed hoc, ut diximus, raro in causam cadit. Cuiusmodi autem sit firmamentum ipsum Cicero docet: *Vt si uelit dicere Orestes eiusmodi animum matris suae fuisse in patrem suum, in se ipsum ac sorores, in regnum* et reliqua. **19** XIV

ET CETERIS QVIDEM IN CONSTITVTIONIBVS AD HVNC MODVM IVDICATIONES REPERIENTVR] Quoniam omnis ratio de facto iam confesso est, idcirco in omnibus constitutionibus dicit iudicationem de infirmatione rationis fieri praeter in coniectura; in coniectura enim facti nulla confessio est. Quare in coniectura eadem erit iudicatio, quae quaestio: *Factum est.—Non est factum.—Factumne sit?*

QVOT AVTEM IN CAVSA CONSTITVTIONES AVT EARVM PARTES ERVNT] qualitatis scilicet partes; reliquae enim constitutiones partes non habent. Ergo quot in causa constitutiones uel partes erunt, tot necesse erit inueniri quaestiones, rationes, iudicationes, firmamenta.

HIS OMNIBVS IN CAVSA REPERTIS TVM DENIQVE SINGVLAE PARTES TOTIVS CAVSAE CONSIDERANDAE SVNT] Sub diuersa significantia Cicero *partes* posuit: aliae sunt enim partes oratoris officii, aliae partes qualitatis, aliae partes causae, aliae partes orationis. Itaque partes causae sunt, ut suscepto negotio per rerum ordinem ea, quae dicenda sunt, diligenter inspicias. Quod
73 I. cum pertractaueris, id est cum causae partes inspexeris, tum demum tibi ordinandae sunt partes orationis; non enim, inquit, quia primum exordium est, sola tibi primo erunt consideranda principia et scribenda, sed considerato omni negotio tunc adposite sumere exordium debebis.

EAE PARTES ESSE SEX OMNINO NOBIS VIDENTVR] Multi enim quattuor esse dixerunt, id est exordium, narrationem, quaestiones, epilogos. Cicero autem sex esse dicit, id est exordium, narrationem, partitionem, confirmationem, reprehensionem, conclusionem, epilogos scilicet. Et recte confirmationem et reprehensionem: hoc enim maximum est oratoris officium, ut argu-

1sq. *p. 17,12sq. Str.* **4** diximus] *p. 56,22sq.* **5sq.** *p. 17,14–16 Str.* **7sq.** *p. 17,17–19 Str.* **11sq.** *p. 17,22sq. Str.* **13sq.** *p. 17,23sq. Str.* **17sq.** *p. 18,3sq. Str.* **23–25** *cf. p. 18,4–8 Str.* **26** *p. 18,12sq. Str.* **26sq.** *cf. Aristot. rhet. III 13, 1414^{b}8sq.* τὰ δὲ πλεῖστα προοίμιον, πρόθεσις, πίστις, ἐπίλογος. *Fortun. p. 118,7sq.* **28sq.** *cf. p. 18,13sq. Str.*

2 appositissima **D^{ar}?λ** *Becichemus Halm in app. Cic. Mi*: aptissima **D^{pr}α** *Cic. M^{2}i* **4** hoc **E^{v1}ηN**: haec **ω** **5** ipse **ρ** *Christ* Orestes dicere *Cic.* **7** ceteris quidem in **ω** *Cic. i*: in c. qu. *Cic. Mi* **8** reperientur **μ** *Cic. J*: -iuntur **βλ** *Cic. M* confesso **β^{pc}δ^{R}λ** *Becichemus*: confessio **μ** **11** eadem erit **μ**: erit eadem **λ** **13** quod **DLQ^{ar}** **15** erit **μ**: est **λ** **17** tum *hoc loco* **ω** *Cic. J*: *ante* his omnibus *exhibet Cic. M* **19** oratoris **D^{pr}α**: -rii **ω** **26** eae **μ**: he **Q**: caē (= causae?) **O** sex esse *Cic.* **28** autem *om.* **λ**

menta sua primum adserat, deinde aduersariorum dissoluat. Quare, inquit, quoniam primum exordium est, principio exordii praecepta trademus.

20 EXORDIVM EST ORATIO ANIMVM AVDITORIS IDONEE CONPARANS AD RELIQVAM DICTIONEM] Optima definitio est, quae a genere incipit, deinde descendit ad speciem, postremo ita propria conplectitur, ut excludat omnino id, quod cum aliis potest esse commune, ut hic sex partes orationis Cicero ponit. Orator porro duo agit: aut fidem facit aut animos commouet. Quare in quattuor illis mediis partibus fides fit, in narratione, in partitione, confirmatione, reprehensione; in exordio uero uel epilogis animi commouentur. Itaque ut definiat exordium, a genere incipit: *exordium est*, inquit, *oratio*; *195 H.* omnis enim pars oratio est. Deinde sic descendit ad speciem, ita ut excludat quattuor illas partes medias, quibus fides fit: *animum*, inquit, *auditoris idonee conparans*. Sed quia et in epilogis animi conparantur, ita proprium conplectitur, ut excludat etiam epilogos: *ad reliquam*, inquit, *dictionem*. Ita ergo exordii plena definitio est: *Exordium est oratio animum auditoris idonee conparans ad reliquam dictionem*.

Verum cum aliquid fieri uolumus, primum definire debemus quid sit illud, quod fieri uolumus, ut hic de exordio; definiuit enim quid esset exordium: *Exordium est*, inquit, *oratio animum auditoris idonee conparans ad reliquam dictionem*. *74 I.* Deinde debemus definire quid inde fiat, ut hic fecit: *Quod eueniet*, inquit, *si eum beniuolum, attentum, docilem fecerit*. Sed quia non bene aliquid facimus, nisi prius sciamus ubi faciendum sit, prius ostendit ubi faciendum sit, postremo quemadmodum faciendum sit. Ait ergo tunc nos optime exordiri, si causarum genera cognoscamus, hoc est, ubi faciendum sit.

GENERA CAVSARVM QVINQVE SVNT: HONESTVM, ADMIRABILE, HVMILE, ANCEPS, OBSCVRVM] Hic quaestio nascitur: cum supra dixerit genera causarum tria esse, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale, cur hic rursus genera causarum quinque esse dixit? Verum haec quaestio occulta nimis rati-

1sq. *cf. p. 18,15–17 Str.* **3sq.** *p. 18,18sq. Str.* **4–6** *cf. Victorin. def. p. 7,28–8,4; 29,8–11* **20sq.** *p. 18,19sq. Str.* **25sq.** *p. 18,22–24 Str.* **26–61,2** *cf. Boeth. in isag. I p. 34,16–35,2 Sch.–B.* Addit autem ipse (*sc.* Victorinus in translatione Isagogae) quod soli Latinae linguae congruere possit; dicit enim *secundo modo genus dici, ut est genus causae honestum*. Quae genera causarum Graeci in rhetorica arte genera esse non putant, sed σχήματα uocant, id est figuras, genera autem sola principalia accipiunt, demonstratiuum, deliberatiuum scilicet et iudiciale.

2 principio *om.* **λ** exordii **α**: exordium **D**: in exordium *Halm*: de eo **λ** **5** ita propria **μ**: itaque proprium **λ** **8** mediis **E**^{pc}**Fδ**^{R}**λ**: modiis **D**: modis his **ϑ**: *om.* **γ** in^{3}] *an delendum?* **9** confirmatione **λ**: in *praem.* **μ** (*om.* **D** *primo*) **11** sic *om.* **λ** ita *secl. Orelli* **13** et *om.* **λ** **15sq.** est^{2} ... dictionem **μ**: et cetera **λ** **17** debemus **μ**: uolumus **λ** **18** enim *om.* **μ** **19sq.** exordium ... dictionem *om.* **λ** **21** fecerit **ω** *Cic. i*: conf- *Cic. Mi* **25** quinque sunt **μ** *Cic. Grill.*: s. qu. **λ** *Aldus Cassiod.*

one ac difficili disputatione dissoluitur; animaduertere enim debemus quid Cicero secutus sit. Res multae sunt, quarum una substantia, reliquae accidunt. Itaque cum substantiae acciderit una qualitas, potest et alia accidere, sed quae non sit in eodem genere, in quo prima qualitas fuit. Vt puta, si dicas: *Foliorum genera duo sunt, de membrana et de charta*. Hic folium substantia est; accessit ei una qualitas, membrana et charta. Potest tamen eidem substantiae, id est folio, alia qualitas accedere, quae non sit in eodem genere, in quo prima qualitas, si dicas: *Foliorum genera tria sunt: est oblongum, est latum, est quadratum*. Quare, si circa primam qualitatem numerus definitionis uarietur, uitium est; sin autem in eadem substantia circa alias qualitates numerus definitionis uarietur, non est uitium. Vt hic ait primum: *Causarum genera tria sunt*. Causa hic substantia est, accidit ei una qualitas, ut sit demonstratiuum genus, deliberatiuum, iudiciale. Deinde ait: *Causarum genera quinque sunt*. Licet eadem sit substantia, alia tamen ei qualitas accidit; in iudiciali enim siue alio genere causae inuenitur et honestum causae genus et admirabile et humile et
75 I. anceps et obscurum. Ergo duplici hoc modo possumus intellegere, aut quod substantiae multae saepe accidunt qualitates, aut quod multae qualitates substantiales sunt, id est quod eis qualitatibus possunt aliae accidere qualitates. Vt hic substantia est causa; accidit causae, ut sit iudicialis; itaque iudicialis qualitas est. Rursus haec ipsa qualitas substantialis est; nam accidit ei, ut habeat in se aut honestum causae genus aut admirabile aut humile aut anceps aut obscurum. Idem in deliberatiuo genere causae uel demonstratiuo potest usu uenire. Quare nullus hic error est generis causarum circa definitionis numerum, si quidem substantiae nunc plures accidant qualitates, ut supra docuimus, nunc multae sint qualitates substantiales, id est, quibus possint aliae incidere qualitates, quod similiter supra docuimus.

196 H. Ergo quinque genera dixit esse causarum: honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Et definit genera ipsa: *Honestum*, inquit, *causae genus est, cui statim sine oratione nostra fauet auditoris animus*. Definitio nunc ex rebus ipsis, nunc ex euentu rerum colligitur. Has itaque definitiones Cicero non ex rebus ipsis, sed ex euentu rerum colligit. Saepe enim honesti uel non honesti rumorum opinionibus habemur. Et quia rumori facile creditur, peruenit autem rumor usque ad iudicem, orator porro apud iudicem agit, necessario non rei honestum sequi debet, sed opinionem, quae etiam iudici nota est. Ergo Cicero honestum causae genus non ex rebus definit, sed ex euentu rerum, qui

23 *cf. p. 13,13 Str.* **28sq.** *p. 18,24sq. Str.; cf. Victorin. def. p. 17,20–18,1*

1 ac **μ**: et **λ** dissoluitur **μ**: soluitur **λ** **4sq.** filiorum **D**^{ar}**ε** **5** de^{2} *om.* **λ** **7** accedere **DβN**: -ci- **ελ** **8sq.** est oblongum est latum est quadratum **μ**: o. est l. est qu. est **λ** **14** iudiciali **βNλ**: -le **Dε** **18** eis **μ**: et **λ** **22** idem **L**: iđ **N**^{ac}: item **ω** **23sq.** definitionis numerum *scripsi*: -nem -ri **ω** **25** possint **D**^{pc}**O**: possunt **D**^{ac}**αQ** **27sq.** honestum … obscurum *om.* **λ**

notus est iudici: *Honestum*, inquit, *causae genus est, cui statim sine oratione nostra fauet auditoris animus*. Ergo si et statim et sine oratione nostra fauet iudex, opinionem sequitur, id est euentum rerum.

Admirabile, a quo est alienatus animus eorum, qui audituri sunt. Et haec *76 I.* definitio de animis iudicum est. Admirabile est, inquit, causae genus, cum is defenditur, quem ob magnitudinem criminis defendi nullus posse credebat. Itaque hic iudices beniuoli faciendi sunt.

Humile, quod neglegitur ab auditore et non magnopere attendendum uidetur. Humile causae genus est, si de re abiecta sit controuersia. In hoc genere attenti auditores faciendi sunt. Haec quoque definitio de animis iudicum sumpta est.

Anceps, in quo aut iudicatio dubia est aut causa et honestatis et turpitudinis particeps. Haec definitio et ab ipsis rebus sumpta est. Verum anceps, inquit, causa duobus modis est, si aut iudicatio dubia sit aut inhonestissima materia. Vt in Orestis themate, quia non una ratio est, iudicatio quoque fit dubia: *Occidisti.—Iure occidi; nam illa patrem meum occidit.—Etiam si patrem occidit, non iure a filio mater occisa est*. Iudicatio: *an, cum illa patrem occiderit, iuste a filio occisa uideatur*. Deinde potest et haec esse ratio: *Iure occidi; nam ut id facerem Apollo respondit*. Infirmatio rationis: *Etiam si id Apollo respondit, non iuste a filio mater occisa est*. Iudicatio: *an, cum Apollo responderit, iuste mater a filio uideatur occisa*. Ergo in hoc themate iudicatio dubia est. Deinde fit anceps causae genus, si habeat in se causam et honestatis et turpitudinis: *si lenonis filius fortiter faciat et praemium petat*. Honestum est, quod fortiter fecit, turpe, quod filius lenonis. In hoc quoque genere causae beniuolentiam conparare debemus.

Obscurum, in quo aut tardi auditores sunt aut difficilioribus ad cognoscendum negotiis causa inplicata est. Quod obscurum est, tribus modis semper obscurum est: si aut is, qui enarrat, non intellegit aut is, cui narratur, tardior est aut si res ipsa perplexa est. Verum hic duo posuit; superfluum enim fuerat, *77 I.*

4 *p. 18,25sq. Str.; cf. Victorin. def. p. 18,1sq.* **8sq.** *p. 18,26–19,2 Str.* **12sq.** *p. 19,2–4 Str.* **26sq.** *p. 19,4–6 Str.* **27–29** *cf. Hieron. in Ezech. 13 praef.* Et illud rhetoris Victorini breuiter admoneo, ut obscuritatem uoluminum ex tribus rebus fieri scias: uel rei magnitudine uel doctoris imperitia uel audientis duritia.

1 cui **μ**: cum **λ** **2** auditoris ... fauet[2] *om.* **λ** **4** alienatus est animus *Victorin. def. p. 18,2*: e. an. al. *Grill.* alienatus **λ** *Aldus Cic. Victorin. def. Grill.*: alienus **μ** **8** magnopere **ω** *Cic.*: magno opere *Orelli Cic. P Stroebel* **14** aut inhonestissima materia *om.* **λ** **16** patrem[2] **μ**: meum *add.* **Q**: *deest* **O** **18** et haec esse ratio **μ**: esse et h. r. **Q**: et esse h. r. **O** id *om.* **λ** **20** cum ⟨id⟩ *Zwierlein dub.* **20sq.** mater a filio **μ**: a f. m. **λ** **22** turpitudinis ⟨participem⟩ *Capperonnier* **23** faciat **μ**: facit **λ** **24** quoque **μ**: ergo **Q**: *om.* **O** **27** inplicata est **μ**: -cita est **λ**: est -cata *uel* est -cita *Cic.* modis semper **μ**: s. m. **λ** **29** est[2] **NaMiVe$_2$** *Zarottus*: sit **ω**, *prob. Stangl*

cum de oratore hic perfecto loquatur, aliquid de eius inprudentia dicere. Hic itaque iudices dociles facere debemus.

⟨IGITVR EXORDIVM IN DVAS PARTES DIVIDITVR, IN PRINCIPIVM ET INSINVATIONEM]⟩ Ergo ostendit primum quid esset exordium: animorum, inquit, commotio; deinde ostendit quid inde fiat: aut attentus aut docilis aut beniuolus; deinde ubi fiat, id est in generibus quinque causarum, et ostendit quae essent genera. Nunc per quid faciendum, id est, per principium et insinuationem. Itaque breuiter quid in hac lectione contineatur explicabimus:
197 H. *Exordium*, inquit, *in duo diuiditur, in principium et insinuationem*. Horum duorum hanc differentiam teneamus, quod in principio aperte et, ut ipse ait, *protinus* iudices nobis aut attentos aut dociles aut beniuolos conparamus, in insinuatione uero occulte et quibusdam circuitionibus. Hoc quoque conpendium tenere debemus, quod in omnibus causae generibus principio nobis utendum est, in admirabili uero nunc insinuatione, nunc principio; principio tunc, si auditores non omnino erunt alienati, insinuatione tunc, si uehementer erunt alienati.

BENIVOLENTIA QVATTVOR EX LOCIS CONPARATVR] Beniuolos, inquit, **22–23**
iudices quattuor locis facere debemus uel possumus: a nostra persona, ab XVI
aduersariorum, a iudicum, ab ipsa causa. Rursus a nostra persona quattuor ex locis beniuolentiam iudicis possumus conparare, *si de nostris*, inquit, *factis et officiis sine adrogantia dicemus*. Plena enim gloria in his duobus est, in factis et officiis. Officium est, quod ex legibus uel ex natura necesse est nos inplere, factum uero est, quod supra quam debemus praestamus. Ergo *si de nostris factis et officiis*, sed *sine adrogantia dicemus*. Deinde, *si crimina*, inquit, *inlata et aliquas minus honestas suspiciones iniectas diluemus*, id est si ea, quae ad deformationem personae nostrae praeter iudicialem quaestionem fuerint obiecta, diluemus. Deinde si aliquid futurum mali praedicamus, quomodo ipse Cice-
78 I. ro: *moneo, praedico, ante denuntio*. Postremo a nostra persona beniuolentiam conparamus, si, inquit, pro nobis supplici utamur oratione. Deinde ab aduersariorum persona tribus ex locis beniuolentiam iudicis conparamus, si eos aut in odium aut in contemptionem aut in inuidiam deduxerimus. In odium sic: si eorum turpia uel crudelia facta proferamus; in inuidiam sic: si eorum po-

3sq. *p. 19,9sq. Str.;* **10–12** *cf. p. 19,10–14 Str.* **17** *p. 20,8 Str.* **20sq.** *p. 20,10sq. Str.* **23** *cf. Victorin. def. p. 10,27–29* **24sq.** *p. 20,11sq. Str.* **28** *Cic. Verr. 1,36*

3sq. igitur ... insinuationem *addidi* **5** *post* attentus *desideratur* auditor *uel* iudex **9** igitur exordium *Cic. Grill.* in duas partes *Cic. Grill.* **10** hanc *om.* **λ** **11** in *om.* **EFλ** **12** insinuatione **μ**: -em **λ** circu- **ω** *Cic. J*: circum- *Cic. M* **18** locis] *fortasse* ⟨ex⟩ locis *uel* modis *scribendum* (*cf. p. 64,7*) **22** officiis **μ**: in o. **λ** **27** praedicamus **μ**: -emus **E**^{pc}**Fλ** **31** *an* aut in inu. aut in cont. *scribendum?* contemptionem **γ**: -tentionem **Dβ**: -temptum **λ**

tentiam, gratiam, pecuniam proferamus. Et quoniam haec interdum non modo non crimini, sed etiam decori sunt, recte addidit horum omnium usum adrogantem; multae enim res per se malae sunt, multae, cum sint mediae, ex euentu bonae uel malae fiunt. Deinde in contemptionem sic aduersarios adducimus, si eos contemnendos esse dicamus, quod aut neglegentes sint aut ignaui. Ab iudicum persona uero duobus ex locis beniuolentiam conparamus, si eorum bene gesta sine adulatione proferamus et si dicamus praesentis iudicii magnam esse expectationem. Postremo ab ipso negotio duobus ex locis beniuolentiam conparamus, si nostram causam laudando extollamus, aduersariorum uituperando deprimamus.

23 ATTENTOS AVTEM FACIEMVS, SI DEMONSTRABIMVS EA, QVAE DICTVRI ERIMVS, MAGNA, NOVA, INCREDIBILIA ESSE] Nunc docet quemadmodum attentos iudices facere debeamus: attentos, inquit, iudices facimus, si nos magna promittamus esse dicturos, ut ait Vergilius: *maius opus moueo*. Deinde si noua nos dicturos esse dicamus; interdum enim, etiam si magna non sit res, tamen noua animos auditorum facit attentos. Postremo, si incredibilia; necessario etenim attente audiendum est, quod uix credi posse promitto. Deinde si haec, inquit, magna, noua, incredibilia dicamus nunc *ad omnis pertinere*, ut saepe Cicero id, de quo agatur, non ad solum reum, sed ad omnium *79 I.* fortunas dicit pertinere; nunc *ad eos, qui audiunt*, ut Cicero saepe ait hoc ideo *198 H.* agi, ut a iudicibus iudicia transferantur; nunc *ad aliquos inlustres*, si dicamus rem istam ad sacerdotes, ad senatores uel alios huiusmodi pertinere; nunc *ad deos immortales*, ut Cicero de domo sua dicit, rem ad deos pertinere, ne ipsi Ciceronem domo expulisse uideantur; nunc *ad summam rem publicam pertinere*. Ergo his omnibus attentos iudices facimus. Nec non, inquit, etiam tunc attentos iudices facimus, cum nos breuiter dicturos esse promittimus; et ne mentiri nos iudices putent, quod breuiter nos dicturos esse promittimus, *exponere*, inquit, *debemus iudicationem aut iudicationes, si plures erunt*.

Deinde ostendit quo pacto dociles auditores facere debeamus: si, inquit, in principiis ea, quae sunt nobis dicenda, ponamus, ut nobis iudices ad cognoscendum negotium conparemus; praeterea, inquit, cum dociles iudices fa-

11sq. *p. 21,3–5 Str.* **14** *Verg. Aen. 7,45* **18sq.** *cf. p. 21,5 Str.* **19sq.** *cf. Cic. dom. 1* **20** *p. 21,6 Str.* **20sq.** *cf. Cic. Verr. 1,20; 2,1,6; 2,3,224* **21** *cf. p. 21,6 Str.* **23** *cf. p. 21,7 Str.* **23sq.** *cf. Cic. dom. 104* **24sq.** *cf. p. 21,7sq. Str.* **28sq.** *cf. p. 21,8–10 Str.*

1 proferamus **μ**: -emus **λ** **2** crimini **μ**: -is **λ** **4** contemptionem **μ**: -temptu **λ** **6** iudicum **μ**: -cium **λ** persona uero **μ**: autem p. **λ** **14** ait *om.* **λ** **15** enim **μ**: *om.* **Rδ^{R}λ** etiam si magna **μ**: s. m. e. **λ** **17** etenim **μ**: enim **λ** **18** si haec inquit **μ**: i. s. h. **λ** omnis **μ**: -nes **Nλ** *Orelli* **19** id **λ** *Halm*: ait **DβRδ^{R}**: agit **LN^{ac}** **20** audient *Cic.* **23** deos[1] **μQ^{pc}**: eos **Q^{ac}**: *deest* **O** deos[2] **μ**: eos **Q**: *deest* **O** **24sq.** nunc ... ergo *om.* **λ** **25sq.** inquit etiam **μ**: e. i. **λ** **26** attentos iudices facimus *om.* **λ**

cimus, simul attentos iudices facere debemus. Ita ipse Cicero in Cluentiana facit dociles iudices, cum ait: *Animaduerti, iudices, omnem accusatoris orationem in duas diuisam esse partes*. Deinde facit attentos, cum ait: *quarum altera mihi niti et magnopere confidere uidebatur inuidia iam inueterata iudicii Iuniani* et reliqua. Tunc etenim, inquit, iudex melius docilis fiet, si et attentus fuerit effectus. Haec de principiis; nunc nobis de insinuatione dicendum est.

INSINVATIONE EST IGITVR VTENDVM, CVM ADMIRABILE GENVS CAVSAE EST] Diximus principiorum triplicem esse finem, scilicet, ut aut beniuolos iudices aut attentos aut dociles faciamus. Idem nobis et in insinuatione **23–25** XVII
80 I. faciendum est, sed hoc interest, quod in principiis haec aperte facimus, in insinuatione occulte et quibusdam circuitionibus, nec in alio causae genere nisi in admirabili, tunc cum animi iudicum erunt uehementer offensi. Ergo, inquit, insinuatione tunc erit nobis utendum, cum animi iudicum fuerint offensi. Et ostendit, quibus rebus offensos iudicum animos possimus agnoscere (prius enim uulnus inspiciendum est, sic adponenda medicina): tribus, inquit, uel maxime causis animi iudicum offenduntur. Verum cum ait *maxime*, ostendit et aliis causis offendi iudices, sed his plerumque: si aut in negotio ipso inest aliqua turpitudo, ut res ipsa praeter personas aut iudicis aut agentium pariat offensionem; aut si iam aliquid iudicibus ab iis, qui primum dixerint, persuasum uidetur et ideo is, qui post dicturus est, non libenter auditur; aut si illi, qui audituri sunt, alios audiendo coeperint esse defessi [offensi]. Quare, cum haec animaduerteris singula, hac dicendi arte sanabis.

SI CAVSAE TVRPITVDO CONTRAHET OFFENSIONEM] Duobus modis **24**
causa contrahit turpitudinem: aut enim res turpis est aut persona. Si, inquit, persona turpis fuerit, aut alium hominem subicies, qui amatur, aut rem pro persona. Deinde si res turpis fuerit, aut aliam rem, quae honesta est, subicies aut pro re hominem. Si utrumque turpe fuerit, et res et persona, commodum

2–5 *cf. Cic. Cluent. 1* **7sq.** *p. 21,17sq. Str.* **8** diximus] *p. 61,10sq.* **10–12** *cf. p. 61,11–16* **15** *cf. p. 27,19sq. Str.* **15sq.** *cf. p. 21,20 Str.* **23** *p. 21,27 Str.*

1 ita ipse **μ**: ut **λ** **2** iudices cum ait **μ**: ita **λ** **3** deinde *om.* **λ** cum ait **μ**: ita **λ** **3sq.** altera mihi niti **μ**: alteram hi niti **λ** **4** magnopere **βδ**^{R}**O**: magno opere **μQ** *Orelli* uidebatur **μ**: -eatur **λ** *Cic. P* inuidia iam **ξ** *Cic.*: inuidia tam **Q**: inuidiam **μ** (*ex* inuidia ⟨ia⟩m, *ut uid.*): inuidia **δ**^{R}**O** iudici *Cic.* **5** etenim inquit *om.* **λ** iudex melius **μ**: m. i. **λ** **6** nobis *om.* **λ** dicendum est *om.* **λ** **7** est igitur utendum **μ**: i. u. e. **N** *Cic.*: e. u. **λ** **9** iudices *om.* **λ** et *om.* **λ** **11** circuitionibus **Nλ** *Cic. J* (*cf. p. 61,12*): circumi- **μ** *Cic. M* **13** fuerint **μ**: erunt **λ** **14** rebus *om.* **λ** possimus **δ**^{R}**λ**: possumus **μ** **16** uel maxime *post* offenduntur *transp.* **λ** ait **μ**: dicit **λ** **18** agentium **λ** *Becichemus*: agentum **Dβ**: agentis **γ** **19** iis *Stephanus*: hi(i)s **ω** **20** ideo **μ**: inde **λ** **21** defessi offensi **D**^{ac}: offensi **D**^{pc}**γλ**: offensi *del. Halm* **23** turpitudo **μQ**^{pc} *Cic.*: -dinis **λ** contrahet **μ**: -hit **E**^{pc}**ηNQ**^{pc} *Cic.*: -hitur **λ** offensionem **μQ**^{pc} *Cic.*: -sio **λ** **25** fuerit **μ**: est **λ**

erit causam non suscipere; tamen, si quid leuiter turpe fuerit, potest suscipi. Deinde, inquit, debebis dissimulare de defensione; postquam mitiores reddi- *199 H.* deris auditores, paulatim ingredi in eandem defensionem et dicere ea, quae aduersariis displiceant, tibi etiam displicere, sed nihil horum ad tuum negotium pertinere. Deinde, inquit, occulte et de aduersariis detrahere debebis. Po- *81 I.* stremo, inquit, de simili negotio aliquorum iudicum adferri oportebit exem- 6 plum. Animaduertere tamen debemus, ut et in insinuatione quattuor locis praeceperit beniuolentiam conparandam, id est ab ipsa causa, a nostra persona, ab aduersariorum, a iudicum. A causa dixit posse beniuolentiam conparari, ubi ait: *Aut pro eo homine, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet* et reliqua. Deinde ostendit, quemadmodum a nostra persona beniuolentiam conparemus, cum ait: *et dissimulare te id defensurum, quod existimeris; deinde, ubi iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetemptim in defensionem et dicere ea, quae indignentur aduersarii, tibi quoque indigna uideri*. Ab aduersariorum uero persona docet quemadmodum beniuolentiam conparemus, cum dicit: *et negare te quidquam de aduersariis esse dicturum, neque hoc neque illud, ut neque aperte laedas eos, qui diliguntur, et tamen id obscure faciens, quoad possis, abalienes ab iis auditorum uoluntatem*. Postremo docet, ut a iudicum persona beniuolentiam conparemus, cum ait: *et aliquorum iudicium simili de re aut auctoritatem proferre imitatione dignam*. Verum quod ait: *deinde eandem aut similem aut maiorem aut minorem agi rem in praesentia demonstrare*, etenim semper post exemplum facienda est conparatio; conparatio porro nunc a pari, nunc a maiori, nunc a minori semper fiat necesse est.

25 ⟨Sin oratio adversariorvm fidem videbitvr avditoribvs fecisse]⟩ Ostendit, quod primum fuit, si per causae turpitudinem auditores offensi extitissent, quibus modis ab his posset beniuolentia conparari. Nunc inquit, si oratio aduersariorum dictis fidem fecerit et ideo iudices uidentur

10sq. *p. 21,27–29 Str.* **12–15** *p. 22,3–7 Str.* **16–18** *p. 22,8–12 Str.* **19sq.** *p. 22,12sq. Str.* **21sq.** *p. 22,13–15 Str.* **25sq.** *p. 22,15sq. Str.*

1 tamen … suscipi] *an delendum?* **2** postquam **μ**: et p. **E**^{pr}**F**λ **6sq.** iudicum … exemplum **μQ**: -ium … -plum **O** *Cic. Baiter coll. l. 19sq.*: -ium … -plo *Zwierlein coll. p. 158,3sq.* **6** oportebit **μ**: -bat **Q**: *om.* **O** **7** et in **μ**: in **Q**: *om.* **O** locis] *fortasse* ⟨ex⟩ locis *uel* modis *scribendum* (*cf. p. 61,18*) **11** deinde **μ**: inde λ **12** te id **ω** *Cic. Mi*: id te *Cic. i* **13** existimeris λ *Ascensius Cic.*: -aris **μ** *Cic. S*^{2}*i*: defensurus *add. Zarottus* (*del. Orelli*) *Cic. P*^{2}*i* deinde **μ**: inde λ ubi **ω**: cum *Aldus Cic.* **15** uero **μ**: quoque λ **16** te **ω** *Cic. J*: *om. Cic. M* **18** alienes *Cic.* iis *Halm*: hi(i)s **ω**: eis *Aldus Cic.* **19** a **μ**: ad **Q**: ab **O** **20** iudicium **E**^{pc}**ηεO** *Cic.*: iudicum **DβNQ** **21** consimilem *Cic.* **22** praesentia **ω** *Cic. i*: -ti *Cic. Mi* *post* demonstrare *nihil desideratur* (*cf. p. 25,11sq.*) **23** conparatio *om.* λ **25sq.** sin … fecisse *add. Ippolito*: sin oratio aduersariorum &c. *add. Stephanus* **26** fuit **μ**: fiat λ **27** posset **γ**: -sit **Dβ**: -sint λ beniuolentia **μ**: -am λ **28** dictis **μ**: dicti λ

abalienati, tribus modis beniuolentiam conparamus, si aut de eo argumento, quod sibi firmissimum crediderant aduersarii, te dicturum esse promittas, aut
82 I. si ab eo dicto incipias, quod aduersarius nuper dixerit, aut si, inquit, cum admiratione dubites, cui potissimum respondeas quaestioni. Cum enim, inquit, te iudices uiderint paratum ad respondendum, aestimabunt sibi non recte ab iis, qui ante dixerunt, id, quod crediderant, fuisse persuasum.

Postremo docet, quo pacto beniuolentiam nobis a iudicibus conparemus, si forte ipsi iudices defatigati fuerint multos audiendo. Primo, inquit, oportebit polliceri breuius te quam fueras esse dicturum. Deinde, si ita se habebit negotium, utile erit rebus nouis uel ridiculis risum iudicibus aut iocum mouere, atque id duplici modo: aut ex tempore, si forte clamor aut strepitus alicunde fuerit exortus, aut cogitatis paratisque, ut uel a fabula incipias uel apologo ad praesens negotium pertinentibus. Fabulae sunt, quas fere uidemus extitisse ex Phaedris, Medeis, Clytaemestris aliisque similibus. Apologi sunt ex rebus
200 H. humilibus conpositae quaedam formae ac species ad uiuendum, ut extat illa de mure et leone. Ergo si, inquit, negotii dignitas patietur, risum uel iocum mouere oportebit; sin autem tale negotium fuerit, ut iocandum non sit, a re aliqua tristi ac seuera commodum erit incipere. Nam ut, inquit, cibi fastidium nunc dulci re, nunc subamara releuatur, ita, inquit, studium audiendi apud iudices nunc rebus ridiculis, nunc asperioribus redintegratur.

Ac separatim qvidem qvae de principio et de insinvatione dicenda videbantvr haec fere svnt] Supra, inquit, quid in principiis faciendum esset, quid in insinuatione, separatim disputauimus; nunc, inquit, breuiter in utrumque praecepta dabimus.

83 I. Exordivm sententiarvm et gravitatis plvrimvm debet habere] *Sententiarum*, inquit: non illarum, quae generaliter dicuntur, ut est illud:

obsequium amicos, ueritas odium parit

(praeceptum est autem, ne quid in principiis generaliter dicatur), sed hic sententias accipiamus sensus atque inuentiones plurimas atque easdem graues.

9 *p. 22,28sq. Str.* **15** formae ac species] *cf. Theon progymn. p. 59,21sq.* μῦθός ἐστι λόγος ψευδὴς εἰκονίζων ἀλήθειαν. *Phaedr. 1 prol. 4* et quod prudentis uitam consilio mouet. *3 prol. 50* uerum ipsam uitam et mores hominum ostendere. *Gell. 2,29,1* **15sq.** *cf. Aesop. fab. 151; 155; Babr. fab. 107* **16sq.** risum uel iocum mouere] *cf. Phaedr. 1 prol. 3* **18–20** *cf. p. 23,5–8 Str.* **21sq.** *p. 23,9sq. Str.* **25sq.** *p. 23,13sq. Str.* **27** *Ter. Andr. 68* **28** *cf. infra p. 66,15–18*

1 de *Capperonnier* (*cf. Cic. p. 22,18 Str.*): ab **ω** (*ex l. 2sq.*) **3** nuperrime *Cic.* **5** existimabunt **MiVe$_2$Oρ**, *prob. Zarottus* **6** iis *Stephanus*: his **ω** **9** quam] paratus *add.* **E^{pc}FM** *Capperonnier* (*ex Cic. p. 22,28 Str.*) fueris **E^{pc}FT^{ac}MO^{ac}** *Cic.* **11sq.** alicunde **μ**: aliunde **λ** *Stephanus* **12** cogitatis paratisque **δ^{R}**: -us -usque **ω** ab apologo **σ** *Halm in app.* **15** conpositae quaedam formae **μ**: -a qu. -a **λ** ac **μ**: he(e) **λ** **22** uidebantur **μ** *Cic.*: -eantur **λ** **23** in *om.* **R^{ac}λ** inquit *om.* **λ** **24** breuiter **ω** *Cic. J*: breui *Cic. M* **28** est *om.* **λ**

Praeterea, inquit, ut commendati simus auditoribus, in exordio omnia illa habere debemus, quae nobis uel orationi nostrae pariant dignitatem.

SPLENDORIS ET FESTIVITATIS ET CONCINNITVDINIS MINIMVM] In exordio, inquit, nihil splendidum, nihil diligenter accuratum habere debemus, ne ipsa dicendi diligentia diffidentiam negotii demonstremus.

26 ⟨VITIA VERO HAEC SVNT CERTISSIMA EXORDIORVM]⟩ Docuit quid in principiis, quid in insinuatione, quid generaliter in utroque obseruare debeamus; quare, postquam ostendit, quid faciendum esset, praecipit rursus, quid non faciendum sit: *Vitia uero*, inquit, *haec sunt certissima exordiorum*. Cum ait *certissima*, ostendit et supra se nonnihil de uitiis exordii dixisse; ait enim: *splendoris et festiuitatis et concinnitudinis minimum* in exordio esse debebit. Verum haec maxima uitia exordiorum esse dicit atque haec omnino uitanda esse praecipit: *uulgare, commune, commutabile, longum, separatum, translatum, contra praecepta*.

VVLGARE EST, QVOD IN PLVRES CAVSAS POTEST ACCOMMODARI] Id est, quod dicitur generale principium et quod non unius, sed omnium potest esse causarum, si sic incipias: *Iouem ego optimum maximum*, aut: *uellem, si fieri posset, iudices*.

COMMVNE, QVOD NIHILO MINVS IN HANC QVAM IN CONTRARIAM *84 I.*
PARTEM CAVSAE POTEST CONVENIRE] Inter uulgare et commune hoc interest: uulgare omnium controuersiarum est, commune in eadem controuersia utriusque partis; itaque commune specie includitur, uulgare uero generale est. Quare commune erit, quod tam a nobis quam ab aduersariis dici potest.

COMMVTABILE, QVOD AB ADVERSARIO POTEST LEVITER MVTATVM EX CONTRARIA PARTE DICI] Commutabile est, inquit, quod non quidem ab aduersariis dici pro se possit, ita ut a te prolatum est, sed quod mutato uerbo uel addito possit in partem contrariam commutari.

LONGVM EST, QVOD PLVRIBVS VERBIS AVT SENTENTIIS VLTRA QVAM
SATIS EST PRODVCITVR] Meminimus in duobus esse orationem nostram, *201 H.*
nunc in uerbis singulis, nunc in coniunctis, quae sententiae dicuntur. Itaque inquit: longum est, quod nimis aut in uerbis aut in sententiis inuolutum est.

3 *p. 23,17 Str.* **6** *p. 23,21 Str.* **11** *p. 23,17 Str.* **13sq.** *p. 23,22–24 Str.* **15** *p. 23,24sq. Str.* **17** *Cic. diu. in Caec. 43* **17sq.** *Cic. diu. in Caec. 43* **19sq.** *p. 23,25–24,1 Str.* **24sq.** *p. 24,1sq. Str.* **28sq.** *p. 24,2–4 Str.*

6 uitia ... exordiorum *addidi* **7** in^{1} *om.* **λ** **8** debeamus **λ**: debemus **μ**, *def. Stangl* **9** uero *om.* **λ** certissima exordiorum **μ** *Cic.*: e. c. **λ** **10** et supra se **γ**: et supra **Dβ**: se supra **λ** **10–12** ait enim ... in exordio esse debebit **μ**: in exordio enim esse ... debet **λ** **12** esse *om.* **λ** **12sq.** haec omnino uitanda esse praecipit **μ**: ea uitanda dicit **λ** **19** in^{2} **λ** *Cic.*: *om.* **μ** **23** ab **γO**: *om.* **DβQ**, *def. Stangl* **24sq.** quod ... commutabile *om.* **λ** **26** possit **μ**: posset **λ** **28** pluribus **TBUλ** *Cic.*: plurimis **μ** **31** aut in uerbis aut in sententiis **μ**: u. uel s. **λ**

SEPARATVM, QVOD NON EX IPSA CAVSA DVCTVM EST NEC SICVT ALIQVOD MEMBRVM ADNEXVM ORATIONI] Separatum est, quod non est proprii negotii neque eius causae, qua de agitur, ut si homicida tibi accusandus sit et tu ab adulterii facinoribus exordium sumas.

TRANSLATVM EST, QVOD ALIVD CONFICIT QVAM CAVSAE GENVS POSTVLAT] Et supra dixit: *Quare, cum tam diuersa sint genera causarum, exordiri quoque dispari ratione in unoquoque necesse est*. Ergo translatum est, inquit, cum ignorato genere causae aut dociles pro attentis aut attentos pro beniuolis faciendos nobis iudices putamus.

CONTRA PRAECEPTVM EST, QVOD NIHIL EORVM EFFICIT, QVORVM CAVSA DE EXORDIIS PRAECEPTA TRADVNTVR] Contra praeceptum est, inquit, quod iudicum animos sibi non conparat, interdum etiam infestos facit.

Quare finitis exordii praeceptis nunc nobis de narratione dicendum est.

85 I. NARRATIO EST RERVM GESTARVM AVT VT GESTARVM EXPOSITIO] **27**
Definit quid sit narratio. In definitione uero, ut saepe iam diximus, om- XIX
nia, quae ad rem definiendam pertinent, colligi atque includi debent. Quare quoniam non tantum illa narrantur, quae uere gesta sunt, sed etiam illa, quae non sunt gesta, sed geri potuerunt, ideo ait: *Narratio est rerum gestarum aut ut gestarum expositio*. Gestarum rerum expositio est negotiorum ciuilium et historiarum; ut gestarum rerum expositio est comoediarum, fabularum et thematum, quae in auditorio dicuntur.

Ergo tria genera narrationis esse dicit: unum, quod sit in causae expositione, ut est illud: *C. Quintius frater huiusce P. Quintii fuit*, et huic similia. Verum quoniam narratio causae non id solum agit, ut res gestas explicet, uerum etiam multa futuris praestruit quaestionibus, animaduertamus, ut Cicero utrumque conplexus sit: *in quo ipsa causa*, inquit (hoc ad rerum expositionem), *et omnis ratio controuersiae continetur* (hoc ad quaestiones pertinet). Ergo unum narrationis genus est, in quo ipsa causa et omnis ratio controuersiae continetur.

Aliud genus narrationis est, quod extra causam est, sed ad causam facit, ut est illud: *Agonis est quaedam Lilybitana liberta Veneris Erycinae*. Haec narratio extra causam est (agitur enim qui magis debeat accusare), sed tamen ad

1sq. *p. 24,4sq. Str.* **5sq.** *p. 24,6sq. Str.* **6sq.** *p. 19,6–8 Str.* **10sq.** *p. 24,9–11 Str.* **14** *p. 24,15sq. Str.* **23** *Cic. Quinct. 11* **26sq.** *p. 24,17sq. Str.* **31** *Cic. diu. in Caec. 55*

2sq. proprium *Ippolito* **4** ab *om.* **λ** **6** et *om.* **λ** **7** unoquoque genere *Cic.* **10** praecepta **β** *Cic.* **14** narratio] DE NARRATIONE *praem.* **εO** **15** uero *om.* **λ** iam *om.* **λ** **18sq.** ideo ... expositio[1] *om.* **λ** **19** rerum $\mathbf{T}^{pc}$**σQ**: *post* exp. est *transp.* **β**: *om.* **μ**: *deest* **O** **21** auditorio **μ**: adiutorio **λ** **22** esse dicit **μ**: d. e. **Q**: d. **O** **23** C. Quinctius fuit P. Quincti huius frater *Cic.* C. Quintius **μ**: quintus **λ** **24** causae *om.* **λ** **28** narrationis **μ**: causae **λ** **31** Erycinae *uel sim.* **μ** *Cic.*: elicine **λ**

causam facit; locus enim introducitur, in quo se Caecilius iniuriam a Verre passum esse commemorat, qua se laesum accusare debere contendit. Verum haec narratio extra causam quattuor modis fit: aut criminationis causa aut similitudinis aut delectationis aut amplificationis. Criminationis causa fit, ut:
Dio quidam fuit Halesinus; *P. Asellus mortuus est C. Sacerdote praetore*. Simili- 86 I.
tudinis causa fit, ut est illud: *Sic iste multo sceleratior et nequior quam ille Ha-* 202 H.
drianus, aliquanto etiam felicior fuit. [Digressio et haec uideri potest, sed non est, quia non interponitur narratio, quae causae est.] Delectationis causa fit *non alienae ab eo negotio, quo de agitur*, ut si prata, si nemora, si fontes riuosque describas et hanc ipsam descriptionem ad causam adplices. Amplificationis causa fit, ut est illud de Eriphyla, quae uisum ornamentum adamauit: amplificat crimen Verris, quod, cum illa rem uisam adamauerit, Verres multa etiam non uisa concupierit. Ergo secundum genus narrationis hoc est, quae digressio dicitur, quae fit aut criminationis aut similitudinis aut delectationis aut amplificationis causa.

Tertium genus narrandi est, quod extra oratorem est. Hoc est, quod ait: *remotum a ciuilibus causis*; est autem poetarum uel historiographorum. Dat tamen cursim etiam in hanc narrationem praecepta. Haec, inquit, narratio remota a ciuilibus causis duo membra habet: nam aut propter negotia exponenda sumitur, quod est maxime historiographorum, aut propter personas exprimendas, quod est comoediographorum uel tragoediographorum. Versidici uero in utroque uersantur; nam Vergilius Aeneae et mores et facta describit. Ergo haec narratio extra oratorem in duo diuiditur, in negotia et in personas.

Verum illa narratio, quae in negotiis est, tres habet partes: fabulam, historiam, argumentum. Fabulam dicit esse, quae nihil ueri nec ueri simile continet, et dat exemplum: *cuius modi est:*

'angues ingentes alites, iuncti iugo'.

Verum hic quaestio, cum in definitione generali narrationis dixerit: *Narratio* 87 I.
est rerum gestarum aut ut gestarum expositio, cur in fabulae definitione, quae utique, quoniam et ipsa narratio est, generi similis esse debuit, ait: *Fabula est, in qua nec uerae nec ueri similes res continentur*. ⟨* * *⟩

5 *Cic. Verr. 2,1,27* *Cic. Verr. 2,1,104* **6sq.** *Cic. Verr. 2,1,70* **9** *p. 24,19sq. Str.* **11–13** *Cic. Verr. 2,4,39* **24–69,9** *cf. p. 24,25–25,4 Str.; Isid. orig. 1,44,5* **26sq.** *p. 24,28sq. Str.* **27** *Pacuu. frg. 171 (= frg. 397 TRF*^{3}*)* **30sq.** *p. 24,27sq. Str.*

5 P. Annius Asellus *Cic.* C. *om.* **λ** **7** aliquanto **μ** *Cic.*: -do **λ** **7sq.** digressio … est^2 *deleui* **8** quae extra causam est *Halm dub. in app.* delectationis **D**^{ar}**?λ**: deliberationis *bis* **D**^{pc}: delectionis delib- **ϑ**: delib- delectationis **ϑ**^{pc}**ηγ** **12** Verris **μ**: uerbis **λ** **12sq.** multa etiam **μ**: e. m. **λ** **13** hoc est **μ**: est hoc **λ** **18** praecepta haec **μ**: h. p. **λ** **19** nam] aut propter personas exprimendas *add.* **L** **20sq.** quod … exprimendas *om.* **μ** (uel propter personas *add.* **N**^{pcmg}) **22** et^1 *om.* **λ** **30** generi similis esse **μ**: generis e. s. **λ** **31** *post* continentur *lac. ind. Jakobi*

Deinde historia est, inquit, quae res ueras continet, sed a nostra memoria remotas, et dat exemplum: *quod genus:*

'Appius indixit Carthaginiensibus bellum'.

Argumentum est, quod quidem non est factum, sed fieri potuisse creditur, ut in Terentio adulescentis uita narratur:

'nam is postquam excessit ex ephebis, Sosia'.

Negotii ergo narratio tres partes habet: fabulam, historiam, argumentum. Fabula nihil ueri nec ueri simile continet, historia totum uerum, argumentum non uerum, sed ueri simile.

Illa autem narratio, quae uersatur in personis exprimendis, talis esse, inquit, debet, ut in narratione rerum uim et animos personae agentis ostendas,
203 H. et dat exemplum de Terentio, ubi Demeae et Micionis senum persona morum contrario secernitur:

'Venit ad me saepe clamitans: quid agis, Micio?
Cur perdis adulescentem nobis?' et reliqua.

In his omnibus rigor et austeritas personae obiurgantis ostenditur.

Verum ne nos perturbet, quod et in illa narratione, quae in negotiis est, saepe etiam persona describitur (nam describitur Catilina, describitur Sertorius et reliqui), et in illa rursus narratione, quae de personis est, gesta etiam
88 I. narrantur—ne, inquam, nos perturbent, quia mixta sunt, sed animaduertere debemus, quid propter quid dicatur. Saepe enim persona describitur, ut negotium patescat, saepe gesta narrantur, ut apertius qualis sit persona uideatur.

Sed ad praeceptum narrationis illius reuertitur, quae ipsam causam continet et totius controuersiae rationem.

OPORTET IGITVR EAM TRES HABERE VIRTVTES, VT BREVIS, VT APER- **28–29**
TA, VT PROBABILIS SIT] Tres uirtutes sunt narrationis, ut breuis sit XX
narratio, ut aperta, ut probabilis, uerum ut haec tria semper omnia sint, non unum aliquod ex tribus. Itaque istae uirtutes narrationis, licet et aliis partibus orationis conueniant, narrationis tamen sunt propriae, aliarum autem partium orationis uirtutes narrationi conuenire non possunt: quaelibet reprehensio, quaelibet confirmatio, quaelibet criminatio potest habere haec tria,

1sq. *cf. p. 24,29–25,1 Str.* **2sq.** *p. 25,1sq. Str.* **3** *Enn. ann. frg. 216* **6** *Ter. Andr. 51; p. 25,8sq. Str.* **14sq.** *Ter. Ad. 60sq.; p. 25,8sq. Str.* **25sq.** *p. 25,21sq. Str.*

5 uita narratur **μ**: n. u. **λ** **8** historia totum uerum **λ**: histotum uerum $\mathbf{D}^{ar}$**?**: historiatorum (-rito- **β**) $\mathbf{D}^{pr}$**β**: historia gesta praeteritorum **γ** **11** uim et animos personae agentis ostendas **λ**: uis (uim **β**) et an. p. ag. -at **Dβ**: uis p. ag. an. -at **γ**: uis et animus p. ag. -atur *Halm* **14** clamans *Guyet Bentley in Ter.* **20** ne $\mathbf{Na}_2$: non **ω** perturbent **μ**: -et **λ** **24** rationem **λ** (*cf. Cic. p. 24,17sq. Str. et supra p. 67,28sq.*): narr- **μ** **25** uirtutes **ω** *Cic.* λ_4 (*cf. p. 71,9*): res *Cic.* (*cf. Her. 1,14*) **27** narratio *om.* **λ** **30sq.** reprehensio **μ**: de- **λ**

sed quasi aliena; ipsae autem quae habent, narrationi non conueniunt, ut inductiones, ut ratiocinationes et reliqua huiusmodi, quae fidei sunt, non adfectus. Igitur tres istae uirtutes narrationis oratoriae conuenire possunt et illi narrationi, quae extra ciuiles causas est. Namque historia et breuis esse debet in expositione et aperta et probabilis, ut Sallustius sibi omnia in Catilina tribuit: *quam uerissime potero, paucis absoluam*, cum aliis historiographis singula tradidisset in libro primo Historiarum: dat Catoni breuitatem (*Romani generis disertissimus paucis absoluit*), Fannio uero ueritatem.

Sed antequam dicamus, ut breuis narratio fiat, ut aperta, ut probabilis, principio dicendum uidetur, quid sit narratio oratoria, quid agat uel quo distet a reliquis partibus orationis. Oratio, quae negotium explicat atque insinuat audienti, narratio dicitur, explicans quid gestum sit aut per uerum aut per *89 I.*
ueri simile, id est, aut per id quod gestum est, aut per id quod geri potuit. Quae oratio tametsi partibus ratione plenis inclinet in actoris commodum, non tamen ad pugnam continuo easdem partes ducit; negotium enim iudici insinuatur, non pars negotii. Agitur enim, ut causam iudex norit; causa uero duarum partium est. Sed subtilitas exponentis aliquid, quod suae parti prosit, insinuat; nam iudex sic ab uno audit quasi extra partes, et uere is optimus est patronus in narrando, qui ita narrat, ut et aduersarius ita narrare potuisse credatur. Verum talis oratio esse non potest, cum crimina proponuntur; quibus *204 H.*
in propositionibus etsi dicatur: *ille fuit, illud consecutus est*, et cetera similia, tamen narratio non est, quoniam haec omnia ad criminationem continuo ducuntur et non id agitur in hac oratione, ut iudex sciat causam, sed ut audiat crimen admissum. At in narratione cum causa omnis fuerit explicata, tunc crimen aut ab accusatore proponitur post narrationem quasi intentio aut a defensore quasi quaestio, ut purgetur. *Sextus Roscius occisus est.* Accusator dicit: *a filio*, Tullius negat: hinc esse criminatio potest et defensio. Insinuatur iudici per narrationem totum negotium, ubi, quando, quomodo Sextus Roscius sit occisus. Hoc utraque pars dicat necesse est, huic singuli subtiliter interiaciunt id, quod parti suae prosit, non pugnae modo, sed adiuncta ueri similitudine, ut ita narret, quasi et aduersarius eodem modo narrare possit. Explicito negotio causaque cognita incipit aduersarius dicere, quod Sextum

6 *Sall. Catil. 4,3* **7sq.** *Sall. hist. I frg. 4; cf. Cic. de or. 2,53* Qualis apud Graecos Pherecydes, Hellanicus, Acusilas fuit aliique permulti, talis noster Cato et Pictor et Piso, qui neque tenent quibus rebus ornetur oratio ... et dum intellegatur quid dicant, unam dicendi laudem putant esse breuitatem.

1 ipsae **DβQ**: ipsa **γO** **3** narrationis **λ**: -ni **μ** **6** uerissime **E**^{pc}**F**: breuissime **ω** **9** narratio fiat **μ**: oratio fiat narrationis **λ** **10** dicendum **E**^{pc}**F**δ^{R}**λ** (*cf. p. 77,19*): doc- **μ** **11** a **μ**: ex **λ** **12** gestum **μ**: certum **λ** **18** partes et **D**^{ar}**?λ**: parte sed **D**^{pr}: partem sed **α**: partem et *Halm* **18sq.** est patronus **λ**: p. **D**: p. e. **γ** **21** consecutus **λ**: -um **μ** **23** ut^{2} *om.* **λ** **29** est **μ**: est ut **λ** **30** prosit **λ**: proposit **D**^{ac}: propossit **D**^{pc}: proposuit **ϑ**: prodesse possit **E**^{pc}**ηγ**

Roscium filius interemit, et haec est criminatio. Si autem defensor est, proponit crimen quasi quaestionem: *Occidisse patrem Sextus Roscius arguitur?* et adfert argumenta, quibus hoc possit dissoluere. Ita in dictionibus aliis criminationes intelleguntur uel propositiones criminum, cum oratio exponendi quo-
90 I. dammodo inplicatam secum habet intentionem, ut *occidisti* aut *tulisti*. At ubi
6 narratio est, post narrationem dicuntur; sed tamen in narratione significantur iudici, non aperte ab oratore dicuntur.

Brevis erit, si, vnde necesse est, inde initivm svmet, non ab **28**
vltimo repetet] Dixit supra narrationem oratoriam tres uirtutes habere debere, ut breuis sit, ut aperta, ut probabilis; nunc docet, breuis narratio quemadmodum esse possit, et breuis pro qualitate negotii. Breuis, inquit, erit, si initium sumas a rebus necessariis, non ab ultimo, ut puta, si nobis bellum Troianum narrandum sit, debemus a raptu Helenae incipere, non a Leda, quae Helenam genuit. Ergo praecepta dat in breuem narrationem, quae in initio narrationis, quae in fine, quae in medio seruare debeamus. Atque hoc praeceptum de initio narrationis est, quod ait: *Breuis erit, si unde necesse est, inde initium sumet, non ab ultimo repetet.*

Et si, cvivs satis erit svmmam dixisse, eivs partes non dicentvr] Vt puta, cum sufficiat dicere *occidit*, nos dicamus: *et uoluit et potuit et occidit*, cum harum partium summa sit *occidit* et hoc dixisse sufficiat; uerum hoc praeceptum de medio narrationis esse potest.

Et si non longivs, qvam qvod scitv opvs sit, in narrando procedetvr] Id est, si narres quousque narrandum est, non etiam illa narrentur, quae iam in tractatus cadunt, ut puta: *Quidam fortiter fecit. Petit praemii nomine aerarii dimidium. Contradicitur*. Narrandum est, quemadmodum fortiter fecerit, non etiam quemadmodum ad ciuitatem regressus sit et quem-

2 *cf. Cic. S. Rosc. 37; infra p. 95,2* **8sq.** *p. 25,22–24 Str.* **12–14** *cf. Hor. ars 147* **18sq.** *p. 25,24sq. Str.* **19sq.** *cf. infra p. 83,12–14* **22sq.** *p. 25,27–26,1 Str.*

1 est[1] **βλ**: *om.* **μ** defensor est **μ**: defensorem **λ** **4** propositiones **μ**: praep- **λ** exponentis *Stephanus* (*ex p. 70,17*): explicandi **BaMe**, *prob. Orelli* **5** inplicatam **μ**: implicitam **λ** ut **E^{pc}F$δ^{R}$**: aut **μQ**: et aut **O** at **μ**: aut **λ** **6** narratio est **μ**: -one **O**: -onem **Q** **8** sumet **Nλ**: -it **Dβ**: -etur **ε$δ^{R}$** *Cic.* et non *Cic.* **9** repetet **NO**: -it **D**: -etur **βεQ** *Cic.* **10** sit *post* probabilis *transp.* **λ** (*sed cf. p. 69,26sq.*) **11** et **μ**: ut **λ** **13** a raptu Helenae **μ**: a rapta Helena **λ** **14** praecepta dat in breuem narrationem **μ**: narrationem dat sub praecepto breui **λ** **15** debeamus **μ**: debemus **ϑλ** atque **μ**: ideoque (id *add.* **Q^{ac}**) **Q**: adeoque **O** **16** initio **μ**: i. id **λ** **17** sumet **ω**: -etur **βε** *Cic.* et non *Cic.* repetet **D^{pr}NO**: -etur **D^{ar}?βεQ** *Cic.* **18** cuius rei **γ** *Cic.* satis **μ** *Cic.*: statis **Q**: *deest* **O** **19** ⟨si⟩ cum *Halm in app.* **22** quam quod **ω** *Cic. P^2SLJ*: quãque/// *Cic. H*: quam quo *Stroebel in Cic.*: quam quoad *Lambinus in Cic.* scitu **μ** *Cic. P^2J*: scito **λ**: *om. Cic. M* sit **λ** *Cic.*: est **μ** *Cic. v_7 Kayser in Cic.* narrando *Cic.*: narratione **ω** (*cf. p. 74,10*) **23** procedetur **μ**: satis erit summam dixisse eius partes non dicentur *add.* **λ** (*ex l. 18sq.*)

admodum praemium petierit et quemadmodum ei contradictum sit. Verum hoc praeceptum de fine narrationis est.

ET SI IN NVLLAM REM ALIAM TRANSIBITVR] scilicet ut illa tantum narres, quae ad causam pertinent, non etiam aliqua, quae extra sunt et quae *205 H.* ad negotium minime pertinent.

ET SI ITA DICETVR, VT NONNVMQVAM EX EO, QVOD DICTVM SIT, ID, *91 I.* QVOD NON SIT DICTVM, INTELLEGATVR] ut posita secunda quae sunt sua prima declarent: si dicas *inde cum reuersus essem*, utique cum dicis *reuersus*, ostendis te et profectum nescio quo et peruenisse, postremo reuersum.

ET SI NON MODO ID, QVOD OBEST, VERVM ETIAM ID, QVOD NEQVE OBEST NEC ADIVVAT, PRAETERIBITVR] Etenim qui breuitati studet non modo illa in narratione praeterire debet, quae obfutura sunt, uerum etiam illa, quae nihil profutura.

ET SI SEMEL VNVMQVIDQVE DICETVR] id est, ut non modo illa praetereantur, quae aut obfutura sunt aut nihil profutura, uerum etiam illa, quae prosunt, ut semel dicantur, non bis aut amplius.

ET SI NON AB EO, QVO IN PROXIME DESITVM ERIT, DEINCEPS INCIPIETVR] Praeceptum omne duplex est: nunc enim ostendit quid faciendum sit, nunc quid non faciendum. Ita hic Cicero in superioribus ostendit quid esset in narratione faciendum, nunc ostendit quid sit non faciendum: *et si non ab eo*, inquit, *quo in proxime desitum erit, deinceps incipietur*, id est, ne a re illa, quam nuper diximus, ad aliam rem sumamus exordium, si dicas: *profectus urbe sum, et cum essem profectus, ad uillam ueni, et cum uenissem …* Quare is, qui breuiter narraturus est, iterare nihil debet.

AC MVLTOS IMITATIO BREVITATIS DECIPIT, VT, CVM SE BREVES PVTENT ESSE, LONGISSIMI SINT, CVM DENT OPERAM, VT RES MVLTAS BREVI DICANT] Saepe, inquit, etsi dictio in uerbis breuis est, tamen longa efficitur, cum non necessariae res in narratione ponuntur. Quod ut nos non praetereat, primo nobis discendum est, quemadmodum possimus intellegere, quot res ubicumque dictae sint. Singula uerba significant res suas singulas, ut *sedet*,

3 *p. 26,1sq. Str.* **6sq.** *p. 26,2sq. Str.* **10sq.** *p. 26,4sq. Str.* **14** *p. 26,5sq. Str.* **17sq.** *p. 26,6sq. Str.* **18sq.** *cf. infra p. 82,33sq.* **25–27** *p. 26,7–9 Str.*

1 et *om.* λ ei contradictum sit μ: ei sit c. λ **3** nullam in γ *Cic.* ut illa μ: utilia λ **6sq.** sit … sit ω *Cic.*: est … est *Cic.* v_7 *Kayser in Cic.* **7** posita secunda quae sunt] *intellege* quae posita sunt secunda (*cf. p. 202,7sq.*) **8** reuersus^2 μ: -um λ **9** ostendis te **UMeλ**: ostendisti μ profectum μ: per- λ **10** nec *Cic.* **11** etenim μ: est enim λ **14** unumquidque (-quic-) **Dβ** *Cic. Mi*: -quod- γλ *Cic.* $P^2 i$ dicetur μ *Cic.*: -ca- **Q**: -ci- **O** **17** ab eo μ$\mathbf{Q}^{pc}$ *Cic.*: adeo λ quo in ω *Cic.* P^{2pr}: in quo *Cic.* $P^{2mg}J$: quod in $\mathbf{E}^{pc}$η *Cic.* $H^2 S$ *Prisc.*: qui in *Cic. H*: qui *Cic. L*: in quo in $\mathbf{Q}^{pc}$ proxime ω *Cic.*: -mo *Cic.* P^2 *Prisc.* **19** superioribus μ: s. omnibus λ **20** nunc … faciendum^2 *om.* λ **21** ne a re μ: in ea re λ **25** decipit γ *Cic.* (*cf. p. 73,10*): -ce- ω **26** breui μ**O** *Cic. M*: breuiter **NQ** *Cic. J* **29** discendum μ: dic- $\mathbf{AE}^{vl}\mathbf{F}^{vl}\delta^{R}$λ **30** dictae λ: -ta μ sint μ: sunt λ

currit, *eo*, *uenio*. Item copulatio rationabilis uerborum plurimorum unam rem 92 I. continet (maxime autem, si in narratione sit), cum praemissa uerba tertia persona concludit, ut: *M. Lepido cum omnibus copiis Italia pulso segnior neque minus grauis et multiplex cura patres exercebat*. Haec tertia persona unam rem fecit omnium superiorum. Itaque in oratione tot res erunt, quot erunt tertiae personae. Ergo in hac oratione: *Accessi ad aedes, puerum euocaui, respondit, quaesiui dominum, domi negauit esse* tertia persona est *respondit*. Iam igitur una res est; fit autem altera, cum ait: *domi negauit esse*. Quare cum sufficeret *domi negauit esse*, abundauit rebus superfluis, quia dixit ante *respondit*. Ita ergo *multos imitatio breuitatis decipit*, qui, cum res breuissime dicant, tamen, quia plures quam oportet dicunt, incipiunt breues non esse. Quamobrem, inquit, si breues esse uolumus, non solum uerba non necessaria praeterire debemus, sed etiam res.

APERTA AVTEM NARRATIO POTERIT ESSE, SI, VT QVIDQVE PRIMVM **29** 206 H. GESTVM ERIT, ITA PRIMVM EXPONETVR] Dixit quemadmodum breuis narratio esse possit; nunc quemadmodum aperta esse possit exponit. Illud autem praescire debemus, quod et in apertam narrationem illa dat praecepta, quae et in breuem: hic etiam quid in principio apertae narrationis, quid in fine, quid in medio facere debeamus ostendit. Nunc itaque totam conplectitur narrationem, cum ait: *Aperta autem narratio poterit esse, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponetur*, scilicet, ut non peruerso narrandi ordine fiat iudicibus in cognitione confusio.

ET RERVM AC TEMPORVM ORDO SERVABITVR] scilicet ne id primum narres, quod postea factum est. Quod si feceris, et in rerum et in temporis ordine deliquisti.

VT ITA NARRENTVR, VT GESTAE RES ERVNT AVT VT POTVISSE GERI VIDEBVNTVR] hoc est, quod ait supra in definitione narrationis: *Narratio est rerum gestarum aut ut gestarum expositio*, id est ueri et ueri similis.

93 I. HIC ERIT CONSIDERANDVM, NE QVID PERTVRBATE, NE QVID CONTORTE DICATVR] Vt in praeceptis breuis narrationis primo ostendit quid faciendum esset, deinde quid non faciendum, ita et hic ostendit primo quid faciendum esset, nunc quid non faciendum: *Considerandum*, inquit, *erit, ne quid perturbate dicatur*, id est, si rerum ac temporum in narratione ordo mu-

3sq. *Sall. hist. I frg. 84* **6sq.** *p. 26,12sq. Str.* **14sq.** *p. 26,19sq. Str.* **23** *p. 26,20sq. Str.* **26sq.** *p. 26,21sq. Str.* **27sq.** *p. 24,15sq. Str.* **29sq.** *p. 26,22–24 Str.*

5 superiorum] *an* ⟨copulationem⟩ *addendum?* **6** euocaui **ω** *Cic.*: uo- **ϑ** *Cic. Ssn₃, prob. Stroebel* **16** esse possit[1] **μ**: p. e. **λ** **20** cum *om.* **λ** **21** ita primum exponetur **μ**: et cetera **λ** **26** *initium lemmatis non indic.* **D** potuisse **μ** *Cic.*: potius se **λ** **28** ueri et ueri similis **DβQ**: uera et ueri similis **γ**: ueri similis et uera **O**

tetur. Deinde *ne quid contorte*, id est, cum interdum non facilis transitus ac directus est, sed implicitus aut obscurus.

NE QVAM IN ALIAM REM TRANSEATVR] ne omissis rebus ad praesens negotium pertinentibus non narranda atque aliena narremus. Hoc praeceptum etiam de breui narratione dedit: *et si in nullam rem aliam transibitur*.

NE AB VLTIMO REPETATVR] ita ut supra de breui narratione: *Si, unde necesse est, inde initium sumet, non ab ultimo repetet*. Verum hoc praeceptum etiam hic de initio narrationis est.

NE AD EXTREMVM PRODEATVR] ita ut supra de breui narratione: *Et si non longius, quam quod scitu opus est, ⟨in⟩ narrando procedetur*. Verum hoc praeceptum etiam hic de fine narrationis est.

NE ⟨QVID⟩, QVOD AD REM PERTINEAT, PRAETEREATVR] Hoc uitium mediae narrationis est, ita ut principii uitium est, si ab ultimo repetatur, finis autem, si ad extremum prodeatur.

Deinde concludit: illa, inquit, omnia de breui narratione praecepta etiam in aperta nobis seruanda sunt. Nam ut aperta possit esse narratio, breuis debet esse. Nam saepe, inquit, narratio non intellegitur, id est aperta non est, *longitudine magis quam obscuritate*. Ergo ut aperta sit narratio et ut intellegatur, minime longa, id est breuis esse debebit.

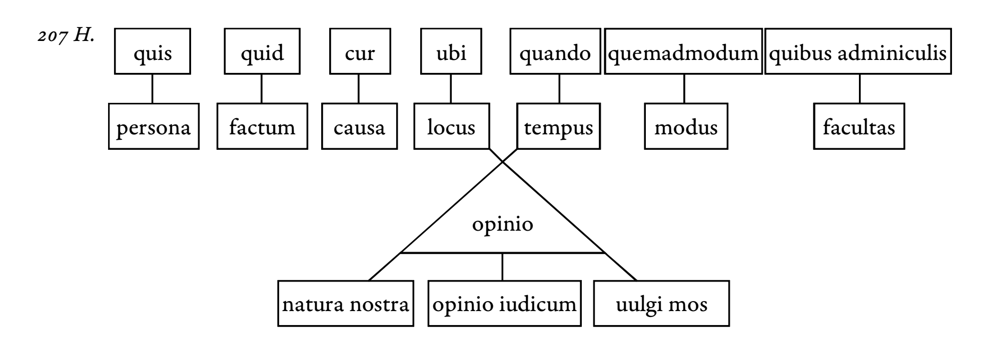
Praeterea, inquit, ut apertam habeamus narrationem, uti, inquit, dilucido ac de proximo petito sermone debemus.

XXI PROBABILIS ERIT NARRATIO, SI IN EA VIDEBVNTVR INESSE EA, QVAE *94 l.*
SOLENT APPARERE IN VERITATE] Secundum ordinem diuisionis suae, postquam de breui et aperta narratione tractauit, nunc incipit de narratione probabili disputare. Probabilis, inquit, erit narratio, si in ea fuerint illa omnia, quibus solet ueritas inueniri; nam in his septem omnis ad fidem argumentatio continetur:

3 *p. 26,24 Str.* **5** *p. 26,15q. Str.* **6** *p. 26,24sq. Str.* **6sq.** *p. 25,23sq. Str.* **9** *p. 26,25 Str.* **9sq.** *p. 25,27–26,1 Str.* **12** *p. 26,25sq. Str.* **15sq.** *cf. p. 26,26–28 Str.* **20sq.** *cf. p. 26,30 Str.* **22sq.** *p. 27,1–3 Str.*

1 interduo **DL** **2** est sed implicitus aut obscurus **λ**: est aut (sed **βN**) o. **μ** **5** nullam in *Cic.* **6sq.** de … uerum *om.* **λ** **7** sumet **D**: sumetur **α** *Cic.*: *deest* **λ** repetet **D**: repetetur **α** *Cic.*: *deest* **λ** **9sq.** de … uerum *om.* **λ** **10** scitu **Eηγ**: scit **DA**: *deest* **λ** in *add. Capperonnier* (*cf. p. 71,22*) **12** quid *add.* **γ**Q^{pc} *ex Cic.* **16sq.** breuis … narratio *om.* **μ** **18** ergo … narratio *om.* **λ** **19** debebit **μ**: debet **λ** **24** narratione^2 *om.* **λ** **25** erit narratio **μ**: n. e. **λ** **26–75,4** nam … reliquerunt] *schemate circumstantiae inserto confinia retractata esse uidentur; principio Victorinus fortasse haec fere scripsit:* Nam in his septem omnis ad fidem argumentatio continetur: [(*Schema*) septem illa superiora] quis, quid, cur, ubi, quando, quemadmodum, quibus adminiculis. ⟨Haec autem⟩ omnes artium scriptores tractarunt et in praeceptis suarum artium reliquerunt.

207 H.

Septem illa superiora *quis*, *quid*, *cur*, *ubi*, *quando*, *quemadmodum*, *quibus adminiculis* omnes artium scriptores tractarunt et in praeceptis suarum artium reliquerunt. Verum Cicero rerum ac temporum personarumque considerans naturam addidit illis omnibus octauam *opinionem*, et recte: res enim omnes non per se sunt neque ex natura ualent, sed opinione. Neque enim, cum dicimus *tunicam*, per se ipsam intellegimus tunicam esse [qua uestimur]; sed quia nostra nobis opinione persuasum est, cum audierimus *tunicam*, intellegimus rem esse, qua uestimur. Et reliqua similiter colligere possumus. Ergo Cicero omnia illa secundum opinionem a nobis tractanda esse dicit. Hanc uero opinionem in tribus plenam esse dicit, si id, quod dicimus, a nostra natura non abhorreat, id est ab eorum natura, pro quibus agimus, scilicet ne de pudicitia agat leno, de castitate meretrix; quod si fit, probabilis narratio non erit. Deinde ut id, quod agimus, a populi more non abhorreat, scilicet ne contra consuetudinem audientium loquaris, si apud Romanos narres contra iustitiam et si apud Scythas mores barbaros reprehendas. Postremo, si id, quod agimus, cum eorum, quicumque audiunt iudicaturi, opinione consentiat. Itaque nar-
95 I. rationem probabilem dicit esse, si in ea sint septem illa: *quis*, *quid*, *cur*, *ubi*, *quando*, *quemadmodum*, *quibus adminiculis*.

Sed cum omnia hic posuerit, unum non posuit, id est modum, quod est *quemadmodum*; et recte modum inter praecepta probabilis narrationis non posuit: non enim in modo fides fit, sed magis auxesis criminis. Et quoniam praecepta haec et ad coniecturam accommodanda erant, ubi factum negatur, merito modus esse non debuit, quia modus non excutitur, nisi factum conceditur; cum autem in coniectura, ubi factum negatur, omnino esse non poterit, multo magis alibi modus non erit. Si autem in reliquis statibus fuerit, au-

13–17 *cf. infra p. 113,9–114,2* **15** *Cic. rep. III (de Carneade sc. illo philosopho Atheniensi cogitat)* **22–25** *cf. infra p. 158,33sq.; 159,14sq.*

3 tractarunt **μ**: -uerunt **σλ** **7** qua uestimur *deleui* uestimur **μ**: -imus **Q**: -iamur **O** **8** cum **μ**: ut cum **Q**: *deest* **O** **10** illa ... esse *om.* **μ** **16** mores barbaros **μ**: b. m. **Q**: b. m. b. **O** **18** dicit esse **λ**: e. d. **μ** **22** fides *om.* **ϑλ** **24** esse ... modus^2 *om.* **λ**

xesis facti erit, non probabilis expositio. Ergo hic uideamus septem illa absque solo modo: persona, *si personarum dignitates seruabuntur*; causa et factum, *si causae factorum extabunt*; facultas, *si fuisse facultates uidebuntur*; tempus, *si tempus idoneum*; locus, *si locus opportunus*. Videamus et opinionem, quae his omnibus a Cicerone addita est: *si res et ad eorum, qui agent, naturam et ad uulgi morem et ad eorum, qui audient, opinionem accommodabitur*.

SI PERSONARVM DIGNITATES SERVABVNTVR] non honores, sed prout quaeque digna sit.

SI TEMPVS IDONEVM, SI SPATII SATIS] Duo sunt tempora, unum per spatium, id est per interuallum, aliud per opportunitatem. Spatium est ut unus, alter, multi dies, menses, anni. Opportunitas est occasio ex hominum actibus facta, ut bellum, pax, ludi, seditio. Hoc est ergo, quod ait: *si tempus* *208 H.* *idoneum, si spatii satis*. Iam cum ait: *si tempus idoneum*, ostendit tempus esse per opportunitatem.

30 ILLVD AVTEM IAM PRAETEREA CONSIDERARE OPORTEBIT, NE, AVT CVM OBSIT NARRATIO AVT CVM NIHIL PROSIT, TAMEN INTERPONATVR, AVT NON LOCO AVT NON QVEMADMODVM CAVSA POSTVLET NARRETVR] Supra docuit, quae in narratione seruanda sint et quemadmodum facienda; nunc in ipsam narrationem quattuor praecepta dat. Quaestio est enim, an *96 I.* ubique narrandum sit; deinde, si narrandum, quo loco narrandum; postremo, si ita narretur, quemadmodum causa postulet. Non ubique narrandum est, inquit; etenim cum obest narratio, praetereunda est, et cum nihil prodest, praetereunda est. Deinde, inquit, uidendum est quo loco narrandum sit; saepe enim post argumenta narrandum est, ut Cicero in Miloniana fecit. Postremo secundum causae genus narrandum est, ut quod non est praetereundum non praetereas, quod praetereundum praetereas.

OBEST TVNC, CVM IPSIVS REI GESTAE EXPOSITIO MAGNAM EXCIPIT OFFENSIONEM] Obest, inquit, narratio, si, cum aperis atque insinuas rei gestae qualitatem, necesse habes tibi auditorem reddere infensum. Quod cum contingit, non contexte, inquit, narrare debebis nec causam omnem indicare, sed singulas causae partes proponere et his statim argumenta supponere, ut res dubia fidem pro agentis accipiat uoluntate. Praeterea, inquit, et cum nihil

2–6 *p. 27,3–9 Str.* **7** *p. 27,3sq. Str.* **9–14** *cf. infra p. 99,17–100,3* **9** *p. 27,5sq. Str.* **15–17** *p. 27,11–14 Str.*

2sq. causa et factum si causae **λ**: f. et c. si causae **E**^{pc}**F**: causas **D**: causa **ϑ**: causa si causae **δ**^{R}: si causae **R**^{ac}: causae si causae **L**: causa si causa **N** **3** facultates faciundi *Cic.* **5** omnibus **βλ**: quae *add.* **D** (*unde* octaua *Halm in app.*): quoque *add.* **γ** **6** morem **ω** *Cic. S*^{2}*i*: rumorem *Cic. Mi* **7** prout **μ**: ut pro **λ** **11** menses **βλ**: menses menses **D**: mensis menses **γ** **15** iam *deest in Cic.* **21** ita ⟨an⟩ *Halm* **27** tum *Cic.* excipit **μ** *Cic.*: -ce- **λ** **29** habes **βNλ**: -et **Dε**

prodest, narratio praeteriri debet. Nihil autem prodest narratio, cum ita ab aduersariis causa iudicibus exposita est, ut a nobis aliter narrandum non sit.

Denique iam supra diximus interdum non opportuno loco poni narrationem. Verum hoc genus praecepti differt in id tempus, quo de dispositione dicturus est.

NON QVEMADMODVM CAVSA POSTVLAT NARRATVR, CVM AVT ID, QVOD ADVERSARIO PRODEST, DILVCIDE ET ORNATE EXPONITVR AVT ID, QVOD IPSVM IVVAT, OBSCVRE DICITVR ET NEGLEGENTER] Praeuaricatio duobus modis fit, si utilia nostrae causae cum obscuritate dicamus aut utilia aduersariorum manifeste atque aperte proferamus. Verum haec tunc uitia sunt, si, cum id facimus, nihil nobis prodest; saepe enim prodest, ut tali praeuaricatione aliud, quod uolumus, obtinere possimus. Nam ut obtineat Dauus,
97 I. ne Chremes det filiam Pamphilo, aperte narrat id, quod contra Pamphilum poterat uideri, illum peregrinam amare et filium ex ea suscepisse.

Nunc secundum ordinem post narrationis ad partitionis praecepta ueniamus.

RECTE HABITA IN CAVSA PARTITIO INLVSTREM ET PERSPICVAM TO- **31–33**
TAM EFFICIT ORATIONEM] Antequam de praeceptis partitionis dica- XXII
mus, prius dicendum uidetur quid intersit inter partitionem et diuisionem: partitio est totius causae per partes constitutio, diuisio est rerum sub partitione iacentium. Verum hic hoc animaduertendum est, ut definitionem partitionis non ab eo, quid sit, sed ab eo, quid faciat, collegerit: *Recte*, inquit, *habita in causa partitio inlustrem et perspicuam totam efficit orationem*. Narrationis porro definitionem ab eo, quid sit, scimus esse collectam: *Narratio est rerum gestarum aut ut gestarum expositio*. Dicit itaque partitionem duas habere partes, distributionem et aliam, quae ostendit quid aduersarii confiteantur et quid in contentione uersetur. Verum utrarumque harum partium duplex ef-
209 H. fectus est: aperit causam et controuersiam constituit; aliud est enim quo aperitur causa, aliud quo constituitur controuersia. Namque aperitur causa et ⟨in⟩ narratione, in qua etiam si intellegitur quae sit controuersia, non tamen ab oratore constituitur; constituere est enim proponere et dicere quid in controuersia sit. Ergo in narratione aperitur causa, non constituitur controuersia.

3 supra] *p. 76,23sq.* **6–8** *p. 28,1–4 Str.* **12–14** *cf. Ter. Andr. 206–227* **17sq.** *p. 28,11sq. Str.* **20sq.** *aliter Cic. top. 28sqq.; Victorin. def. p. 14,3sq.* Sciamus autem diuisionem (*ω*: definitionem *edd.*) a genere esse, cum species enumerantur, partitionem (*an* a toto *addendum?*), cum partes. **24sq.** *p. 24,15sq. Str.*

6 non **ω** *Cic. P*^{2}*i*: cum non *Cic. M*: tum non *Cic. S*^{2}*i* **8** adiuuat *Cic. Fortun.* **15** post *Zwierlein*: positae **ω** **17** inlustrem **ω** *Cic. M*^{2}*J*: inlustra est *Cic. M* **18** efficit **αQ**^{pr} *Cic.*: off- **D**: efficis **λ** **21** est *om.* **N**^{ac}**λ** **28sq.** quo ... quo **α**: quod ... quod **ω** **29sq.** et ⟨in⟩ **Mi**: et **ω**: in **Na**^{pc} *Zarottus* **32** non **μ**: n. tamen **λ** (*ex l. 30*)

At in partitione tametsi aperiatur causa, tamen et constituitur controuersia, ut non unum sit, sed utrumque fiat. Nam aperit utique causam qui partitur, quamquam alio modo aperit quam in narratione; cum enim dicit *dicturus sum de illo*, aperta causa est partitione. Hoc in distributione; item in alia partitione, cum dicitur: *illud manifestum est, non negatur; illud negatur*, utique aperitur causa, sed partitione, ut diximus; in eo tamen et constituitur controuersia, 98 I. cum quid in confessione sit docetur, quid in negatione. Alia autem partitio, quae *distributio* nuncupatur, potest aperire tantum causam res enumerando; at cum uel uerba iunguntur uel oratio, quae dicat de his esse dicendum, tunc constituitur controuersia. *Quaestor Verres fuit, legatus, praetor urbanus, praetor Siciliensis*: hoc solum dicere aperire causam est, sed partitione per distributionem; at uero illud adiungere: *quare haec erit quadripertita distributio totius accusationis meae*, hoc est constituere controuersiam. Itaque, ut diximus, partitio species habet duas: unam, quae quid cum aduersariis conueniat docet et quid in controuersia sit, alteram, quae distributionem habet membrorum in reliquam orationem.

Illa superior species cum proposuerit quid conueniat, id ipsum ad se inclinat, ut pro se faciat id, quod aduersarius confitetur; postea uero subiungit id, quod sit in controuersia. Fecit hoc Cicero pro Tullio: *Dicam*, inquit, *uim factam a P. Fabii familia: aduersarii non negant*. Hic id proposuit, quod aduersarii fateantur. Deinde ⟨id⟩ ipsum pro se fecit dicendo: *Damnum datum esse M. Tullio concedis: uici unam rem; ui hominibus armatis non negas: uici alteram; dolo malo familiae P. Fabii, id non totum negas: a familia P. Fabii factum esse concedis, dolo malo negas: de hoc iudicium est.* Sed prima pars est, cum dicit: *Damnum datum M. Tullio concedis: uici unam rem.* Item adiunxit alteram partem, in qua confessionem docet, cum dicit: *Vi hominibus armatis non negas: uici alteram*. Post quid in controuersia sit proponit, cum dicit: *Dolo malo factum negas: de hoc iudicium est*.

Sed quoniam non in omni negotio aduersarius fatetur, illa altera adhibenda partitio est, quae *distributio* nuncupatur, ubi totius causae membra ponuntur. Verum haec membra aut ea sunt, quae uere in eodem negotio continentur, ut in Verrinis de quaestura, legatione, praetura urbana, praetura Siciliensi, quam quadripertitam distributionem totius accusationis suae Tullius esse dixit. Item illa distributio de frumento, quam fecit dicendo emptum, decu- 99 I.

12sq. *Cic. Verr. 2,1,34* **19–28** *Cic. Tull. frg. 1; cf. Iul. Vict. p. 65,4–9* **32–34** *cf. Cic. Verr. 2,1,34* **34–79,1** *cf. Cic. Verr. 2,3,12*

1 aperiatur $\mathbf{D}^{pr}\boldsymbol{\beta}\mathbf{O}$: -ietur $\mathbf{D}^{ar}$?: -itur **γQ** **2** qui (que **Q**) partitur $\mathbf{E}^{vl}\mathbf{F}^{pr}\boldsymbol{\lambda}$: quia partitur **μ** **12** haec eadem *Cic.* **15** docet **μ**: dicet **λ** **19** sit **μ**: fit **FQ**: si **O** **20** id *om.* **μ** **21** id *addidi* **22–25** ui … rem *om.* **μ** **22** ui **O**: in **Q**: *deest* **μ** **23** id … Fabii^{2} **Q**: *om.* **O**: *deest* **μ** **24** pars **Q**: *om.* **O**: *deest* **μ** **25** damnum **O**: *om.* **Q**: *deest* **μ** **30sq.** ponuntur **μ**: prop- **λ** **34** fecit **μ**: facit **λ**

manum, aestimatum. Aut si partitio de ipsa causa non sumitur, ea membra ponit orator, quae ipse ingenio inuenit et sibi dicenda constituit, non ex negotii factis ad causam sumpta, sed argumentatione oratoris in causa conlocata, ut in Diuinatione: *Ego sic intellego: cum de pecuniis repetundis quaestio sit, si*
210 H. *nomen cuiuspiam deferatur, haec duo in primis spectari oportere, quem maxime actorem uelint ii, qui eas iniurias passi sint, et quem minime uelit is, qui eas iniurias fecisse arguatur*. Item pro Sexto Roscio, cum unum crimen sit parricidii ac propterea unum negotium, partitur tamen Tullius non causam, sed orationem, dicendo [in] crimen, audaciam et potentiam: *Criminis confictionem accusator Erucius suscepit, audaciae partes Roscii sibi depoposcerunt, Chrysogonus autem potentia pugnat*.

ALTERA EST, IN QVA RERVM EARVM, DE QVIBVS ERIMVS DICTVRI, **31**
BREVITER EXPOSITIO PONITVR] Partitionis duae partes sunt: una, quae quid cum aduersariis conueniat indicat et quid in controuersia sit demonstrat; altera, quae dicitur *distributio*. Haec eadem duplex: nam aut ea membra continet, quae in causa sunt, aut ea, quae ingenio fingit orator.

QVIBVS DICTIS INTELLEGAT FORE PERORATVM] Praecipit, ut partitione conpleta nihil amplius dicamus praeter conclusionem.

QVAE PARTITIO QVID CONVENIAT ET QVID NON CONVENIAT OSTEN- **32**
DIT] In hac partitione id, quod aduersarius confitetur, ad causae nostrae com-
100 I. modum nos docet inclinare debere. Et dat exemplum, si dicat accusator: *Matrem occisam ab Oreste filio constat*. Iam cum ait *matrem a filio constat occisam*, id, quod aduersarius confitetur, ad se inclinat; consideratione enim sanguinis non uidetur debuisse a filio mater occidi. Deinde si dicat Orestes uel eius defensor: *Constat a Clytaemestra Agamemnonem occisum*, confessionem aduersarii sine dubio ad se inclinat; consideratione enim iuris occidi maritus ab uxore non debuit. Iam quid in controuersia sit ex iudicatione colligitur, id est, an recte Orestes matrem occiderit, cum illa patrem occiderit Orestis. Quare

4–7 *cf. Cic. diu. in Caec. 10* **7–9** *cf. Schol. Gronov. D p. 305,27–30* TRES SVNT. Partitio causae. In tres partes diuiditur: prima est defensio Roscii, secunda accusatio Rosciorum, tertia ad inuidiam Chrysogoni pertinet quae ex potentia nascitur. **9–11** *Cic. S. Rosc. 35* **12sq.** *p. 28,18sq. Str.* **17** *p. 28,21 Str.* **19sq.** *p. 28,23sq. Str.*

3 sumpta ... conlocata *Christ*: -tis ... -tis **ω** **4** intellego, iudices *Stephanus Cic.* cum **λ** *Stephanus Cic.*: *om.* **μ** quaestio sit si *deest in Cic.* **5** deferatur, si certamen inter aliquos sit cui potissimum delatio detur *Cic.* spectari **ε**$\boldsymbol{\delta}^{R}$ *Cic.*: expectari **ω** **6** uelint actorem esse *Cic.* actorem $\mathbf{M}^{pc}$**λ** *Cic. Capperonnier*: auct- **μ** ii $\mathbf{B}^{ac}$ *Halm*: hi(i) **ω** qui eas iniurias passi sint **ω**: quibus factae esse dicantur iniuriae *Cic.* **9** dicendo **ω**: diuidendo *Halm*: diducendo *Di Maria* in *deleui* (*cf. p. 78,34–79,1*) confictionem **μ** *Cic.*: -fectio- **Q**: -fessio- **O** **10** depoposcerunt **ω** *Lambinus in Cic.*: poposcerunt *Cic.* **11** autem is qui plurimum potest *Cic.*, is ... potest *del. Pluygers in Cic.* **14** indicat *om.* **λ** **15** aut ea $\boldsymbol{\delta}^{R}$**λ**: autem **D**: aut **α** **19** et **ω** *Vict.*: aut *Cic.*

accusatoris talis erit partitio: *Interfectam matrem a filio cum aduersario mihi conuenit, cum illa occiderit Agamemnonem; an a filio occidi debuerit quaestio est*. Rei uero talis erit partitio: *Interfectum a Clytaemestra Agamemnonem conuenit; an a filio Clytaemestra debuerit occidi quaestio est*.

Qvae avtem partitio rervm distribvtam continet expositionem, haec habere debet: brevitatem, absolvtionem, pavcitatem] In omni distributione, siue quam habet orator in membris negotii siue quam in membris, quae ipse format et fingit dicenda, seruare debet haec tria: breuitatem, absolutionem, paucitatem. Breuitas in uerbis est, absolutio in toto, paucitas in generibus.

Brevitas est, cvm nisi necessarivm nvllvm adsvmitvr verbvm] ut sic partiamur: *Dicemus de decumano frumento, deinde de empto, postremo de aestimato*, non: *Dicemus de decumano frumento, deinde, ubi maius est crimen, de eo, quod solet publicis pretiis conparari, postremo, ubi nihil auaritia Verris intactum reliquit, dicemus etiam de aestimato frumento*. Haec itaque superflua uerborum in breuitate partitionis uitare debemus, ut animus auditoris non uerbis, sed rebus potius occupetur.

Haec in hoc genere idcirco est vtilis] *in hoc genere*, id est in distributione, breuitas utilis est ad animos auditorum non uerbis, sed rebus po- *211 H.* *101 I.*
tius occupandos.

Absolvtio est, per qvam omnia, qvae incidvnt in cavsam, genera, de qvibvs dicendvm est, amplectimvr in partitione] Absolutionem conficimus, si omnia, quae incidunt in causam, partientes ponamus. Haec, quae incidunt, omnia nunc speciebus confici possunt, nunc generibus. Quoniam autem specierum maior est multitudo, angustior generum uis et natura (quippe cum genus multas in se species teneat), qui facit partitionem de speciebus omnibus causae incidentibus, absolutionem quidem seruat, quod omnes species in partitione proponit, sed peccat, quod specierum latior distributio est et in partitione amplius quam quattuor partes omnino esse non debent. Ergo ut absolutio melius in distributione seruetur, species illae ad genera reuocandae sunt, ut paucis generibus cum species omnes conplexi fuerimus absolutionem conficiamus, quod omnia, et paucitatem, quod genera

1sq. *p. 28,26sq. Str.* **3sq.** *p. 28,27sq. Str.* **5–7** *p. 29,4–7 Str.* **11sq.** *p. 29,7sq. Str.* **12sq.** *cf. Cic. Verr. 2,3,12; supra p. 78,34–79,1* **18** *p. 29,8 Str.* **21sq.** *p. 29,11–13 Str.*

1sq. conuenit mihi cum aduersariis *Cic. Iul. Vict.* **3** interfectum esse *add. Cic. Iul. Vict.* **5** autem **ω** *Cic. J Iul. Vict.*: *om. Cic. M* distributam **ω** *Cic. P[3mg]i Fortun. Iul. Vict.*: -tarum *Cic. Mi* **11** *initium lemmatis non indic.* **D** **12** partiamur **αQ**: patiamur **DO** de[2] *om.* **λ** **13** dicemus **D[ar]N**: dica- **λ**: doce- **D[pr]βε** **18** haec … utilis *om.* **λ** **22** in partitione **ω** *Cic. M*: in qua p. (*sc.* uidendum est, ne *etc.*) *Cic. P[2]J Iul. Vict.* **29** distributio est **μ**: -ione **λ** **31** reuocandae **λ**: reseruandae **μ**: referendae *Stangl*

conlocamus. Omnia, inquit, genera, quae incidunt in causam, in distributione conlocare debemus, ne aut utile aliquod genus praetereamus aut postea causae, quod est uitiosius, inferamus.

PAVCITAS IN PARTITIONE SERVATVR, SI GENERA IPSA RERVM PONVNTVR NEQVE PERMIXTE CVM PARTIBVS INPLICANTVR] Tunc, inquit, pauca in partitione conlocamus, cum quid sit genus, quid sit species iam scimus et separamus, ne cum generibus species inplicemus. Itaque si studere uolumus paucitati, etiam genera pauca in partitione conlocare debemus.

NAM GENVS EST, QVOD PLVRES PARTES AMPLECTITVR, VT ANIMAL, PARS EST, QVAE SVBEST GENERI, VT EQVVS. SED SAEPE EADEM RES ALII
102 I. GENVS, ALII PARS EST; NAM HOMO ANIMALIS PARS EST, THEBANI AVT TROIANI GENVS] Ὂν Graeci substantiae et accidenti genus ponunt, sed non bene; pars enim omnis generi suo similis esse debet. Substantia porro res est, quae aliis rebus subest capax accidentium qualitatum; deinde accidens est quod inest et quod in substantiam cadit. Quare quoniam illud superius ὂν utrumque esse non potest, non recte substantiae et accidenti genus factum est. Ergo quoniam praecipimus, ut species generi semper similes esse debeant, uideamus ubi hic Cicero quasi uideatur errasse; nam posuit *hominem* respectu duplici, ut ad inferiora genus sit, ad superiora species. Huic *animal* praeposuit, ut speciem faceret id, quod *homo*; cum id ipsum genus uellet ostendere, quod *homo* est, subiecit huic speciem *Troianum*, *Thebanum*. Nonne uidetur esse uitiosum quod, cum *homo* substantia sit, *Troianus* [autem] uel *Thebanus* accidens? Etenim parum recta subiectio est sub eo, quod substantia sit, id, quod est accidens, conlocari; nam rectum illud praeceptum est in faciendis generibus et speciebus et indiuiduis rem aut substantialem in omnibus esse seruandam aut accidens, ut, cum in genere sit substantia, et in genere et in specie et ⟨in⟩ indiuiduo sit. *Animal* namque substantia est: huic cum suppono speciem, substantia esse debet; suppono autem *hominem*. Item cum suppono *homini Ciceronem*, substantiam pono: sic factum est, ut in omnibus

4sq. *p. 29,15–17 Str.* **9–12** *p. 29,17–21 Str.* **12–17** *cf. Aristot. met. II 3, 998^{b}22* οὐχ οἷόν τε δὲ τῶν ὄντων ἓν εἶναι γένος οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ὄν. *Porph. isag. p. 6,5* Οὐ γάρ ἐστι κοινὸν ἓν γένος πάντων τὸ ὄν. *Boeth. in isag. I p. 73,7sqq. 74,13sqq.; II 216,6–220,10; Victorin. def. 12,15–20; Cand. 1,14sq.; cf. infra p. 105,3–5*

1 conlocamus ... genera *om.* **μ** (omnia *iam add. Christ*) **5** permixte **ω** *Cic. Iul. Vict.*: -tum *Cic. HL*: -tim *Stroebel in Cic.* **6** iam *om.* **λ** scimus $\mathbf{D}^{ac}\mathbf{Na}^{ac}$ *Zarottus*: sciamus $\mathbf{D}^{pc}\boldsymbol{\alpha\lambda}$ **6sq.** et separamus *om.* **μ** **10** sed **μ** *Cic.*: et **λ** **13** omnis **μ**: omni **λ** **14** accidentium **μ**: et *add.* **λ** **15** quod inest et quod **O**: quod inest et **Q**: et quod et quod $\mathbf{D}^{ar}$: et quod $\mathbf{D}^{pr}$: et id quo **ϑ**: id quod $\mathbf{E}^{pc}\boldsymbol{\eta\gamma}$ **17** praecepimus **Dβ** (*sed cf. p. 120,29*) **20** id^1 **γ**: ad **ω** **21** Troianum $\mathbf{L}^{mg}$ *Orelli*: romanum **ω** **22** esse uitiosum **μ**: u. e. **λ** cum ... [autem] *Stangl*: [cum] ... autem *temptaui* Troianus $\mathbf{L}^{mg}$ *Orelli*: romanus **ω** **26** accidens **DβQ**: accidentem **γ**: accidentalem $\mathbf{F}\boldsymbol{\delta}^{R}\mathbf{O}$ et in genere *om.* **λ** **27** in *add.* $\mathbf{E}^{pc}\mathbf{F}^{pc}\boldsymbol{\delta}^{R}$

substantia seruaretur. Pari ratione si id, quod genus est, accidens fuerit, etiam *212 H.* speciem accidentis debeo conlocare, pariter et indiuiduum: ut ⟨si⟩ genus ponam *colorem* (accidit enim color corpori), huic cum suppono speciem *album* uel *nigrum*, intellego et hoc quoque accidens esse. Eritque etiam similis ratio, cum sub *albo* pono *hoc album*, quod est indiuiduum; indiuiduum est enim, quod oculis digitoque monstratur. Ergo et *album* et *color* accidentia cuncta sunt, corporis scilicet, quamobrem *Troianus* et *Thebanus* accidentia sunt; ac- *103 I.* cidunt enim substantiae cuilibet, aut *homini* aut *equo*. Cicero uero *hominem* ponit, id est substantiam, et recte facit huic genus dando *animal*; namque *animal* substantia est. Non recte autem, cum *homini* speciem supponeret, *Thebanum* et *Troianum* supposuit, quoniam haec, ut diximus, accidentia sunt. Sed hoc frustra in quaestionem uenit: licet enim id, quod accidens est, poni substantiam cum eo ipso sibi copulato, cui supponitur. Vt puta, *homo*, ut diximus, *animalis* species est, *hominis* uero species est *Thebanus*, quod est accidens; hic non *Thebanum* solum audire debeo, sed *hominem Thebanum*, ut simul cum *Thebano* et *hominem* audiendo faciam id, quod est accidens, substantiale. Quare Cicero recte *hominem animalis* speciem posuit, et genus *Thebani* aut *Troiani*, *hominis* scilicet. Itaque inquit: ideo diligentius genera et species generum definire uolumus, ut intellectis aperte generibus, quo breuior sit partitio, etiam genera pauca in partitione eadem conlocemus.

XXIII NAM QVI ITA PARTITVR: OSTENDAM PROPTER CVPIDITATEM ET AVDACIAM ET AVARITIAM ADVERSARIORVM] In partitione, quae dicitur distributio, tria semper dicit esse seruanda: breuitatem, absolutionem, paucitatem. Breuitas in uerbis est, absolutio, ut omnia genera, quae in causam incidunt, in partitione ponamus, paucitas, ut sola rerum genera, quae partium sunt, absque partibus suis in partitione ponamus, et quae genera partes aliorum generum esse non possint. Nunc itaque de paucitate tractatus est, et dat exemplum uitiosae distributionis, id est, in qua genus et pars eius simul posita sunt: *Nam qui ita*, inquit, *partitur: ostendam propter cupiditatem et audaciam et auaritiam aduersariorum*, is, inquit, errauit. Etenim paucitatem seruare nesciuit, si quidem non sola rerum genera posuerit, sed et genus et partem generis; cupiditas enim genus est, pars cupiditatis auaritia. Ergo in superioribus quid faciendum esset ostendit, nunc quid non faciendum. Et haec fere biper- *104 I.* tita praeceptorum omnium disciplina est.

21sq. *p. 29,23–25 Str.* **33sq.** *cf. supra p. 72,18sq.*

2 si *addidi* **4** et *om.* **λ** **6** album **μ**: hoc album **Q**: *deest* **O** **7** corporis **μ**: -ri **Lλ** Troianus *Orelli*: romanus **ω** **8** enim **μ**: autem **λ** **13** substantiam **λ**: in -am (-a **β**) **μ** cum eo ipso **μ**: eo ipso **Q**: corpori **O** **15** debeo *om.* **λ** **17** recte hominem **μ**: h. r. **λ** **19** uolumus **μ**O^{ac}: uoluimus **Q**O^{pc} **25sq.** paucitas ... ponamus *om.* **λ** **27** possint **μ**: possunt δ^{R}**λ** **33sq.** haec fere bipertita **μ**: f. b. h. **λ**

HOC IGITVR VITANDVM EST] ut sciamus nunc illud praecipi, quod faciendum non sit. **33**

QVOD SI QVOD IN GENVS INCIDENT PARTES, ID CVM IN PRIMA PARTITIONE CAVSAE ERIT SIMPLICITER EXPOSITVM] Genera, inquit, ipsa rerum in partitione ponenda sunt, sed, si cui generi partes suas fuerit necesse supponi, postquam, inquit, partitionem coeperimus exequi et ad id genus uenerimus, tunc nos partes eius conuenit explicare; in partitione tamen partes generi iungere non debemus. In tractatibus quaestionum debemus de generis partibus disputare.

ATQVE ILLVD QVOQVE PERTINET AD PAVCITATEM] Quoniam de paucitate tractatus est, *atque illud quoque pertinet ad paucitatem*, inquit, *ne plura* *213 H.* *quam satis est nos demonstraturos esse dicamus, hoc modo*, inquit: *Ostendam aduersarios, quod arguimus, et uoluisse et potuisse et fecisse*, cum in tertio cuncta sint; deinde, inquit, cum simplex quiddam in controuersia sit, nos tamen distributione utamur.

AC SVNT ALIA QVOQVE PRAECEPTA PARTITIONVM, QVAE AD HVNC VSVM ORATORIVM NON TANTOPERE PERTINEANT] Ostendit partitionum multa esse alia praecepta, sed tamen quae ad partitionem philosophicam, non ad rhetoricam pertineant; ad philosophicam, inquit, de qua haec ipsa praecepta transtulimus, ideo, inquit, quia nihil horum in reliquis artibus inueniebamus. Ostendit haec de partitione praecepta Latinos numquam habuisse in artibus suis, se primum transtulisse de Graecis.

ATQVE HIS DE PARTITIONE PRAECEPTIS IN OMNI DICTIONE MEMINISSE OPORTEBIT] Extremum hoc dat in partitione praeceptum, ut, quod primum in partitione ponimus, id primum adgrediamur et explicemus, quod secundum ponimus, id secundo adgrediamur loco, quod tertium, tertio; postremo ut finitis per ordinem suum partibus dictionem omnem extremis epilogis concludamus.

1 *p. 30,3 Str.* **3sq.** *p. 30,5–7 Str.* **10** *p. 30,10 Str.* **11–13** *p. 30,10–13 Str.; cf. supra p. 71,19sq.* **14sq.** *cf. p. 30,14sq. Str.* **16sq.** *p. 30,17sq. Str.* **19–21** *cf. p. 30,19–21 Str.* **23sq.** *p. 30,22sq. Str.*

3 *initium lemmatis non indic.* **D** incident partes **ω** *Iul. Vict.*: plures i. p. **γ** *Cic.* **3sq.** partitione causae **ω** *Cic. i*: c. p. *Cic. Mi Iul. Vict.* **8sq.** generis partibus **μ**: p. g. **λ** **11** quoque ... paucitatem *om.* **λ** ne aut *Cic. Iul. Vict.* **12** nos demonstraturos esse **ω**: d. n. *Cic. Mi Iul. Vict.*: d. n. e. *Cic. i* inquit *om.* **λ**, *del. Capperonnier* **13** quod arguimus **μ** *Cic. J*: quod arguamus *Cic. M Iul. Vict.*: *om.* **λ** et uol. et pot. **ω**: et pot. facere et uol. *Cic.*: et pot. et uol. *Iul. Vict.* **14** deinde *deest in Cic. Iul. Vict.* in controuersia sit **ω**: agatur *Cic. Iul. Vict.* nos *deest in Cic. Iul. Vict.* **15** utamur distributione *Cic. Iul. Vict.* **17** tantopere **ω** *Cic. H*^{2}*Si*: tanto opere **Q** *Cic. Mi* pertineant **μ** *Cic.*: non p. **λ** **18** partitionem *om.* **μ** **20** reliquis **ω**: ceteris *Cic.* **24** partitione **ω**: -em *Ippolito* **26** id *scripsi*: ut **ω** **27** ut **λ**: et **Dβ**: *om.* **γ**

34–36 XXIV CONFIRMATIO EST, PER QVAM ARGVMENTANDO NOSTRAE CAVSAE FIDEM ET AVCTORITATEM ET FIRMAMENTVM ADIVNGIT ORATIO] Definitio confirmationis non per id, quod est, sed per id, quod facit. Et quod ait *nostrae causae*, commune praeceptum est tam defensoris quam accusatoris; uterque enim utroque semper utitur, id est et confirmatione et reprehensione. Scire autem debemus exordium, narrationem, partitionem et conclusionem in omnibus causae generibus uel constitutionibus generali disciplina eadem praecepta retinere, confirmationem uero et reprehensionem per singula causarum genera uel singulas constitutiones diuersa et propria semper habere praecepta. Nunc itaque iuxta ordinem partium post partitionem tractat de confirmatione. Et quoniam, ut supra diximus, in singulis causarum generibus uel constitutionibus diuersa et propria habet praecepta, quia mora est, ut per singulas species confirmationis praecepta dicantur, generaliter et confuse praecipit, quibus de locis argumentandi rationibus tractis in omni causarum genere uel in omnibus simul constitutionibus confirmatio effici possit. Et hoc in primo libro agitur, id est, ut in omne genus formamque causarum quaedam communitas argumentationum uel silua ponatur. Secundus autem liber hoc continet, ut in singulis causarum generibus ac formis propria et certa et diuersa praecepta separentur, de primo libro cunctis argumentandi rationibus tractis. *105 I.*

34 PER QVAM ARGVMENTANDO] Hoc enim proprium confirmationis est; alioquin et narratio fidem facit, sed non argumentando.

FIDEM ET AVCTORITATEM ET FIRMAMENTVM] Fides est argumentum, quo crimen probamus, id est fidem crimini facimus; auctoritas est argumentum uerius atque honestius et cui quasi necesse habeat credi; firmamentum est creberrima argumentatio.

OMNIS RES ARGVMENTANDO CONFIRMATVR] *omnis res*, sed quae in ὑποϑέσει est, quae *causa* dicitur. Cuius causae ista definitio est: *lis cum certa persona*. Haec quidem omnis res ex illis septem locis argumenta contrahit: *quis*, *quid*, *cur*, *ubi*, *quando*, *quemadmodum*, *quibus adminiculis*. Verum ex his duo prima omnem uim argumentationis continent, quinque reliqua secundo subiacent. Itaque duo haec prima *quis* et *quid* apertioribus nominibus Cicero et ad opus uicinioribus nuncupauit, id est, *personam* et *dictum factumue*, quod *negotium* est. Itaque omnis res confirmatur aut ex attributis personae ar- *106 I.* *214 H.*

1sq. *p. 31,17–19 Str.* **6–20** *cf. infra p. 148,10–28; 149,18–20* **10** *cf. 31,15sq. Str.* **21** *p. 31,17 Str.* **23** *p. 31,18 Str.* **27** *p. 31,26 Str.* **30** *cf. supra p. 75,2sq.* **32–34** *cf. p. 31,26sq. Str.*

3 est **μ**: esset **λ** **13** dicantur **μ**: du- **λ** **24** crimini **D**^{pr}**α**: -is **ω** **25** cui] *an* quod *scribendum?* **27** omnis res ... confirmatur **ω** *Cic.* S^{3pri}: omnes res ... confirmantur *Cic. Mi* **28** ὑποϑέσει *Aldus*: ΥΠΟΤЄϹΙ **DβN**: ΥΠΟΘЄϹΙ **ε**: yp(p)othesi **λ** **29** haec] ac *Halm in app.*

gumentis sumptis aut ex attributis negotio. Personis autem attributa sunt undecim: *nomen*, *natura*, *uictus*, *fortuna*, *habitus*, *adfectio*, *studium*, *consilia*, *facta*, *casus*, *orationes*.

Itaque si haec omnia attributa personae sunt, quae sit ipsa persona uideamus. Nomen esse non potest, quia primum attributum personae est; homo esse non potest, quia natura personae attributum est et natura mortalium in duo diuiditur, in homines et feras. Quae est ergo persona? Illa scilicet, quae in pronominibus finitis est, ut *ego*, *tu*, *ille*, *hic*, *haec*. Itaque ex persona nulla argumentatio potest sumi. Cum enim dixero *hic*, quod argumentum feci? Ex attributis autem personae sumitur omnis argumentatio, per quae se aperit et quibus inpletur ipsa persona. Attributis suis igitur personarum omnium uis probatur.

Nomen est vnivscvivsqve personae] Antequam ad hoc nomen, quod definiendum est, ueniamus, prius de significantia nominis dicamus. Nomen hoc, quod sonat *nomen*, quattuor significantias habet. Vna talis est, quae in appellatione rerum omnium est. Verba autem nostra omnia rerum nomina sunt, ut *salio*, *curro*; utique his omnibus res significantur. Vnde multi illum sapientissimum ac beatissimum esse dixerunt, qui rebus nomina inposuit. Sane ut sciamus omnes partes orationis, id est omne, quod loquimur, *107 l.* nomina esse rerum, cum de Sibyllae responsis ageretur (in responsis autem omnes octo partes orationis fuerint necesse est) quid ait Vergilius? *Foliisque notas et nomina mandat*. Ergo haec una significantia nominis, quae in omnium rerum appellatione est; alia nominis significantia talis est, qua unam partem orationis de octo partibus orationis uidemus esse signatam, ut nomen, pronomen, uerbum; tertia nominis proprii, ut hominis, ut deorum; quarta autem haec quadripertita est, qua unaquaeque persona sine alterius communione signatur. Et ut sciamus unam de quattuor hanc esse significationem nominis, sic proposuit, ut ostenderet, quod nomen esset definiturus: *Nomen est*, inquit, *cuique personae, quo quaeque suo proprio et certo uocabulo appellatur*. Ergo ut proprium personae hoc nomen et certum sit, per quattuor tenditur: praenomen, nomen, cognomen, agnomen.

2sq. *p. 32,1–3 Str.* **13** *cf. 32,3sq. Str.* **17–19** *cf. Cic. rep. 3,3; Tusc. 1,62* **21sq.** *Verg. Aen. 3,444* **23–25** *cf. Dion. Thrax p. 23,5sq.; Don. gramm. min. p. 585,4sq.; mai. p. 613,3sq.; Charis. ars p. 193,8sq.; Diomed. ars p. 300,26sq.* **28sq.** *cf. p. 32,3–5 Str.*

2 studia *Cic.* **3** casus **μ**: et *add.* **λ** **7** persona? Illa **γ**: persona illa? **β**: persona illa. **ω** **8** haec **λ**: haec hoc **μ** **9** sumi **μ**: summi **λ** **17** omnibus **μ**: nominibus **N**^{vl}**λ** **18–21** inposuit. Certe ut sciamus ... rerum, cum ...? *Zarottus*: inposuit: certe ut sciamus ... rerum. Cum ...? *Capperonnier, quem omnes posteriores secuti sunt* **19** sane **λ**: certe **μ** **22** mandat **μ**: -as **Q**: -a **O** **23** rerum *Christ*: uerborum **ω** **29** cuique personae **ω**: quod uni c. p. datur *Cic.* (*cf. p. 86,16*) quo quaeque **μ**: quoque **λ** (*cf. p. 86,17*) suo quaeque *Cic.*

Praenomen porro interdum una, interdum duabus, interdum tribus litteris continetur, ut C Gaius, ut CN Gnaeus, ut SEX Sextus, fuitque nonnulla apud maiores nostros praenominis ratio: nam et *Quintum* ideo dixerunt, quod quinto fortassis loco natus esset, et *Lucium* ideo, quod fortasse esset initio lucis exortus. Verum quoniam haec apud nos ratio nihil ualet, argumentum de praenomine non quaeremus. Nomen porro maiorum est tractum ex familia uel sanguine, ut *Tullius* ex Tulliis, *Cornelius* ex Corneliis. Cognomen *215 H.* autem proprium personae est, ut *Cicero*, ut *Scipio*. Iam agnomen extrinsecus uenit, et uenit tribus modis, aut ex animo aut ex corpore aut ex fortuna: ex animo sic, ut *Superbus*, ut *Pius*; ex corpore sic, ut *Crassus*, ut *Pulcher*; ex fortuna sic, ut *Africanus*, ut *Creticus*. Quattuor his itaque partibus personae pro- *108 I.* prium et certum nomen includitur: praenomine, nomine, cognomine, agnomine, ut praenomen *Publius*, nomen *Cornelius*, *Scipio* cognomen, *Africanus* agnomen. Argumentum autem, si necesse fuerit, in tribus quaeremus: in nomine, cognomine, agnomine.

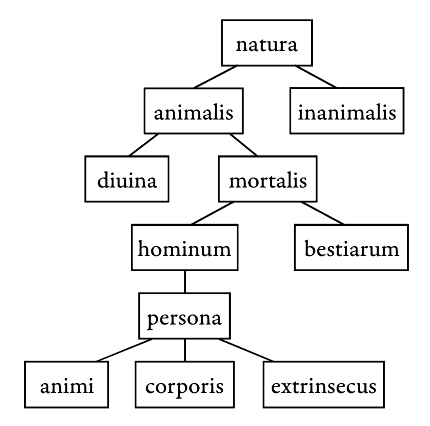
Itaque definitionis istius haec est propositio: *nomen est cuique personae*. Deinde hinc incipit definitio: *quo quaeque suo*, id est uocabulo. Sed quod suum est, potest esse commune cum fratribus, cum propinquis, ut *Tullius*: multi itaque Tullii, quia nomen ex sanguine est. Deinde addidit *proprio*. Rursus et uocabulum proprium potest esse commune, ut *Cicero* proprium uocabulum, sed tamen multi possunt esse Cicerones. Itaque addidit *certum*, scilicet quod ex omnibus quattuor constat, quo uniuscuiusque personae uerum et non nisi eius possit nomen intellegi; et recte *certum nomen*: interdum enim ex libidine et quadam obtrectatione nomen inponitur, ut illud in Sallustio: *tyrannumque et Cinnam appellantes*. Itaque huiusmodi nomen certum esse non potest. Quotienscumque autem specialiter aliquid uolumus includere, his tribus includimus *suo*, *proprio*, *certo*, ut Tullius: *Suis eum certis propriisque criminibus accusabo*.

2 *cf. Quint. inst. 1,7,28; Victorin. ars 4,100* **3–5** *cf. Varro ling. Lat. 9,60; Maltby 348sq. 516* **24sq.** *Sall. hist. I frg. 64* (= *Seru. Aen. 4,214*) tyrannumque et Cinnam maxima uoce appellans (*cf. Seru. Aen. 1,5*) **27sq.** *Cic. Verr. 2,1,43*

1 interdum duabus **R**δ^{R}**λ**: *om.* **μ** **1sq.** litteris continetur **μ**: c. l. **λ** **2** ut^{1} … Sextus *om.* **λ** ut C Gaius ut CN Gnaeus *scripsi*: ut G Gaius ut GN Gnaeus **ω** **3** et *om.* **λ** **4** ideo **D**^{pr}**α**: si deo **D**^{ar}**?**: *om.* **λ** **4sq.** fortasse esset … exortus **μ**: fortassis … sit ortus **λ** **5** nihil **μ**: nil **λ** **6** quaeremus **D**^{ac}**Q**: -imus **D**^{pc}**αO** nomen **λ** *Pithou*: cognomen **μ** **7** Tullius ex Tulliis Cornelius ex Corneliis **λ** *Orelli in app.*: Tullius ex Corneliis **D**^{ac}: Tullius Cornelius ex Corneliis **D**^{pc}**α** cognomen **λ** *Pithou*: nomen **μ** **8** ut^{2} *om.* **λ** iam *om.* **λ** **11** ut^{2} **λ**: et **μ** **11–14** quattuor … agnomen *om.* **λ** **13** praenomen Publius **Dβ**: p. pr. **γ**: *deest* **λ** **16** cuique personae **ω**: quod uni c. p. datur *Cic.* (*cf. p. 85,29*) **17** quo quaeque **μ**: quoque **λ** (*cf. p. 85,29*) suo quaeque *Cic.* **19** addidit **UJλ**: addit **μ** **25** maxima uoce appellans *Seru.*

NATVRAM IPSAM DEFINIRE DIFFICILE EST] Haec ratio est, ut difficilis sit naturae definitio: etenim apud sapientes contentio est quid prius sit, deus an natura. Si natura prior est, ergo deus natus est; atqui deus nasci non potuit. Rursus, si deus prior est, nata est natura; quod si nasci potuit natura, incipit *109 I.* non esse natura. Itaque naturae difficilis definitio est. *Difficilis*, inquit; alioquin ostendit posse definiri. Denique sapientes quidam sic definiere naturam: *Natura est ignis artifex quadam uia uadens in res sensibiles procreandas*. Etenim manifestum est omnia principe igne generari. Plato autem sic definiuit: *Natura est dei uoluntas*. Et inter ceteras haec magis probanda definitio; nam si deus et natura ita sunt, ut ex his alterum prius non sit (necesse est autem ex primo nasci quod secundum est), deinde, si quod nascitur nec deus est nec natura, recte naturam dei dixit esse uoluntatem: deus enim semper uoluerit et uelit necesse est; ita, quoniam nasci natura non potuit, si dei uoluntas est, ut deus nasci non potuit, ⟨* * *⟩ nec natura. Illud autem scire debemus, naturam illud esse, quod mundum, ultra mundum naturam non esse, sed deum; uoluntatem autem dei, qua mundus est, eandem esse naturam. **34–35**

Itaque hic Cicero naturae principalem definitionem dimisit, dixit autem *216 H.* esse difficilem. Partes autem eius enumerat, sed *quarum*, inquit, *indigemus*.

Itaque partem illam naturae reliquit, quae inanimalia generat (neque enim eius indiget qui rhetoricam scribit), illius autem naturae partes exequitur,

1 *p. 32,5sq. Str.* **7** *Diog. Laert. 7,156* Δοκεῖ δὲ αὐτοῖς τὴν μὲν φύσιν εἶναι πῦρ τεχνικόν, ὁδῷ βαδίζον εἰς γένεσιν, ὅπερ ἐστὶ πνεῦμα πυροειδὲς καὶ τεχνοειδές. *Cf. Cic. nat. deor. 2,57* **9** *locus Platonis incertus, cf. Benz 1932, 350–353; Hadot 1971, 88–90*

3 si natura **βR^{pc}Nλ**: natura **L**: *om.* **DR^{ac}** **5** definitio est difficilis *om.* **λ** **7** uia **μ**: ui **λ** **13** itaque **δ^{R}** *Zwierlein* natura non potuit **μ**: non p. nat. **λ** **14** *post* potuit *excidisse suspicor e. g.* ⟨nec deus prior est⟩ *uel similia* **18** quarum **μ**: quorum **λ** *post* indigemus *schema spurium, ut uid., add.* **ω** **20** scribit **Nλ**: scripsit **μ**

quae motu suo in rebus agit aliquid, id est, quae uiuit. Etenim ille, qui rheto- *110 I.* ricam scribit, praeceptis suis personam debet includere; persona autem homo; huius itaque naturae indigemus, in qua homo.

Haec igitur natura, quae motu suo in rebus aliquid agit, principaliter in duo scinditur, in diuinam naturam et in mortalem. Ac diuina quidem natura ad rhetoricam non pertinet, et ideo hanc omisit. Sciri tamen debet, quia loco argumenti saepe rerum diuinarum inducitur disputatio, ut illud est: *Quae res faciat ut uigeamus? Quae ut occidamus?* Sed hoc ad rhetoricam, non tamen ex rhetorica descendit. Itaque confert se ad mortalem naturam, rursusque hanc in duo diuidit, in homines et in bestias: omne, quod extra hominem uiuit cum anima et corpore, *bestias* nominauit. Remoueamus itaque et naturam illam mortalem, quae bestiarum est, hancque solam inspiciamus, in qua homines sunt, et de eadem natura circa certam personam inuenta dupliciter argumenta capiamus: etenim ea, quae in homine sunt naturae, nunc tantum naturae sunt, nunc ita naturae, ut et industriae uel artis esse credantur. Tripliciter autem debemus in homine inspicere atque explorare naturam: quae sit natura animi, quae corporis, quae extrinsecus. Verum quae in homine extrinsecus sunt, ea tantum naturae sunt; quae autem in homine animi uel corporis sunt, ea et naturae possunt esse et disciplinae.

Itaque primum uideamus quae naturae in homine sint extrinsecus, ut sexus. Sexus enim tantum naturae est nec ex disciplina potest aliquando contingere. Ita et natio et patria et cognatio et aetas tantum naturae sunt. Natio est, inquit, ut consideres, utrum Graecus sit an barbarus (hoc secundum ipsorum Graecorum sententiam, qui absque se reliquos barbaros appellabant). Patria est, inquit, ut consideres Atheniensis an Lacedaemonius, Aquileiensis an Mediolanensis sit. Cognatio est, inquit, ut consideres, quibus maioribus oriundus sit, unde sanguinem ducat, fitque hinc optimum argumentum, ut illud *111 I.* est in Vergilio: *bellumne inferre paratis, Laomedontiadae?* Sed et hoc argu- *217 H.* mentum quasi ex nomine fieri uidetur, quod ait *Laomedontiadae*, cum hic ex natura colligenda nobis insinuet argumenta. Hoc itaque interest, quod in nomine ex sono ipso nominis colligimus argumentum (ut ex *Verre*, quod euerrat prouinciam), in natura autem non ex nominis sono, sed ex eius actu uel mori-

23sq. *cf. Cic. rep. 1,58* Graeci dicunt omnes aut Graios esse aut barbaros. **28** *Verg. Aen. 3,248* **31sq.** *Cic. Verr. 2,2,19* uidete satisne paratus ex illo omine urbano ad euerrendam prouinciam uenerit. *2,2,52* quam ... domum, quam urbem adiisti, quod fanum denique, quod non euersum atque extersum reliqueris? *cf. Cassiod. inst. 2,3,15; Isid. orig. 2,30,5*

9 descendit **α**: dis- **D**: -dunt **λ** **14** in homine sunt naturae **Dβ**: in -is sunt -a **γ**: in -es sunt -ae **λ** **15** et *om.* **λ** artis **μ**: artes **λ** **20** naturae *Orelli in app.*: -a **ω** sint *Capperonnier*: sit **ω** **23** sit an barbarus **μ**: an b. sit **λ** **25** Aquileiensis $\mathbf{D}^{pc}$**α**: aquilensis $\mathbf{D}^{ac}$**?**: aquiliensis **λ** **28** est in Vergilio **μ**: uirgilii **λ** Laomedontiadae, bellumne inferre paratis *Verg.* **29** fieri uidetur **μ**: u. f. **λ** **30** *an* utique *scribendum?*

bus, cuius nomen est, colligimus argumentum. Etenim cum dicimus *Laomedontiadae*, in sono nominis nihil est, in actu autem Laomedontis perfidiae positum est argumentum. Aetatem autem, inquit, inspicere debemus, utrum puer sit an grandior an senex, ut cuicumque aetati crimen, quo de agitur, aut conuenire aut non conuenire doceamus.

Haec de his, quae extrinsecus sunt, quae tantum naturae sunt; nunc uenit ad ea, quae corporis et animi sunt et quae tam naturae quam disciplinae esse possint. Etenim interdum per se multum ualet natura, interdum tenuis et infirma est; disciplina enim uel usu saepe mutatur. Enumerat itaque quae ista sint ueluti communia, ut consideremus utrum aliquis ualens an inbecillus sit, longus an breuis, formonsus an deformis, uelox an tardus; haec omnia corporis sunt, quae facile uidemus saepe hominibus ex natura, saepe ex arte contingere. Deinde, inquit, debemus inspicere memor an obliuiosus sit, comis, officiosus, pudens, patiens an contra; haec rursus omnia animi sunt, quae similiter uidemus tam ex natura nobis quam ex arte prouenire. Verum cuncta ista,
112 I. inquit, quae animi et corporis sunt, quamquam saepe et ex disciplina uel arte contingant, tamen qualia uel quanta sint non nisi in sola natura considerare debemus. Ea autem, quae industria conparantur, in habitu rectius considerabimus.

IN VICTV CONSIDERARE OPORTET] Victus hominis est omne illud XXV
tempus a pueritia usque ad id, quod agit [uel quo de agitur]. Itaque considerare debemus, non *apud quos natus sit*, quod naturae est, sed *apud quos educatus*, unde incipit uictus. *Apud quos*, inquit: interest enim inspicere illorum uitam, apud quos educatus sit; ex his enim uiuendi potuit capere disciplinam. Sed quia homines interdum non ut uolunt educant aliqua necessitate conpulsi (quippe et seueriores saepe dissolutius et dissolutiores saepe seuerius educant), recte quaerendum dicit non solum *apud quos* educatus sit, sed etiam *quo more* educatus sit. Deinde, inquit, inspicere debemus, ad cuius arbitrium sit educatus, id est patris, patrui, cognati an alienioris. Animaduertamus itaque, ut uictus a primis annis usque ad aetates alias protendatur. Dixit primo quaerendum quemadmodum sit educatus; hoc *quemadmodum* in tria diuisit:

10sq. *p. 32,17–19 Str.* **13sq.** *p. 32,19–21 Str.* **20** *p. 32,24sq. Str.* **20sq.** *cf. Cic. Verr. 2,1,32sq.* **22sq.** *p. 32,25 Str.* **28** *p. 32,25 Str. cf. p. 32,25sq. Str.*

4 cuicumque ... agitur *om.* **λ** quo de **D**^{ac}: quod **D**^{pc}**α**: *deest* **λ** **8** possint **DβNO**: possunt **εQ** **9** est *om.* **λ** **10** ueluti **μ**: uelut **λ** communia] *sc.* naturae ac disciplinae inbecillus **ω** *Cic. M*: -lis **NQ** *Cic. M*^{2}*J* **11** formonsus **D**^{ac} *Cic. M*: -mos- **D**^{pc}**αλ** *Cic. J* **13** inspicere, acutus an hebetior *Cic.* **13sq.** officiosus **ω** *Cic. J*: an infacetus *add. Cic. M* **14** pudens **ω** *Cic. M*: prudens **N** *Cic. J* rursus *om.* **λ** **16** et^2 **DβO**: *om.* **γQ** uel **μ**: et **Rλ** **20** hominis est **μ**: est h. **λ** **21** quo (**Dβ**) agit uel quo de ⟨eo⟩ agitur *Christ* uel quo de agitur *om.* **P**, *prob. Stephanus* **22** quos^2 **ω** *Cic. J*: quem *Cic. M* **23** illorum **μ**: eorum **Q**: *deest* **O** **25** ut **μ**: ita ut **λ** **26** dissolutius et **ηNλ**: *om.* **μ** **26sq.** educantur **D**^{ar}**Q** **29** alienioris **μ**: a lenioris **λ** **30** aetates **μ**: -tis **λ**

apud quos, quo more, cuius arbitratu. Deinde educatus puer solet discendas litteras sortiri easdemque liberales. Itaque qui liberales litteras discit, duplices habere debet magistros: qui faciant uirum bonum et qui faciant dicendi peritum, et his duobus plenus orator. Recte ergo etiam hoc quaerendum: *quos habuerit artium liberalium magistros, quos uiuendi praeceptores*. Ita non *utrum habuerit* magistros, utrum uiuendi praeceptores, sed *quos habuerit* quaerendum. Deinde etiam hic animaduertendus ordo est: postquam litteras quis didicerit *218 H.* et certam uiuendi acceperit disciplinam, tunc necesse est ut habere incipiat amicos, sed quaerendum est *qualibus amicis utatur*; amicus enim mihi esse non potest nisi similis mei. Deinde *quo in negotio, quaestu et artificio sit occupatus* quaerendum; necesse est enim ut in uita nostra aliquid agamus, quo nos occupemus. Et hic actus in uita aliquid agentium triplex est: nam aut *113 I.* negotium est, ut mercatura, ut militia, ut agricultura et cetera; aut quaestus est, ut praeco, ut parasitus, ut scaenicus et similia; aut artificium, ut artem scilicet aliquam plene cognitam aut exerceas aut tradas, ut orator, ut rhetor et alia huiusmodi. Alioqui scire aliquid perfecte et exercere nolle habitus est; deinde aliquid non plene scire neque id quodcumque exercere adfectio est; uerum uniuscuiusque rei et habitus et adfectio si exerceatur et in actu sit, uictus est. Animaduertendum, inquit, etiam *quomodo rem familiarem administret, qua consuetudine domestica sit*; ex rebus enim priuatis et domesticis quemadmodum quis in re publica uiuat facile possumus agnoscere.

In fortvna qvaeritvr] Hoc quasi naturae esse magis uidetur, ut ⟨consideremus⟩ *seruus quis an liber sit*; serui enim saepe nascuntur. Sed ut taceamus ut multi semper ex fortuna serui sint, etiam illos, qui nascuntur, ex fortuna seruos esse manifestum est. Etenim ex captiuis primum serui facti sunt, captiuitas bello, in bello non nisi incerta fortuna; itaque seruum esse fortunae est. Hoc etiam in fortuna considerandum *pecuniosus sit an tenuis, priuatus an cum potestate*. Sed quia non uno modo capimus potestatem, recte addidit: *si cum potestate, iure an iniuria*. Hoc etiam fortunae est, ut uideamus utrum *felix, clarus an contra* sit. Considerare etiam debemus non *utrum liberos habeat*, quod naturae est, sed *quales liberos habeat*, ut est illud in Vergilio:

1 *p. 32,25sq. Str.* **4sq.** *p. 32,26sq. Str.* **9** *p. 32,27–33,1 Str.* **10sq.** *p. 33,1 Str.* **16–19** *cf. p. 91,8sq.; 92,25–29* **19sq.** *p. 33,2sq. Str.* **22** *p. 33,3 Str.* **23** *cf. p. 33,3sq. Str.* **27sq.** *p. 33,4 Str.* **29** *p. 33,5 Str.* **30** *p. 33,5sq. Str.* **31** *p. 33,6 Str.*

1 apud quem (quos *J*) et quo more et cuius arbitratu *Cic.* arbitratu **μ** *Cic.*: arbitrio **λ** (*ex p. 89,28*) **2** liberales litteras **μ**: litt. lib. **λ** **5** quos uiuendi **μ**: aut **λ** praeceptores **μ**: quos uiuendi educatores (praeceptores **Q**^{pc}) *add.* **Q**: *deest* **O** **6** utrum uiuendi **μ**: aut **Q**: *deest* **O** **9** qualibus **μ**: qualibet **λ**: quibus *Cic.* **10** et *deest in Cic.* **13** mercatura ut **L**: -tor aut **ω** ut[3] **ε**: aut **ω** **14** et **Mλ** *Halm*: aut **μ**: ut **L** **22** quaeritur **βδ**^{R}**λ** *Cic.*: quaeretur **μ** **23** consideremus *addidi* **26** bello[1] *om.* **λ** **30sq.** non … Vergilio **μ**: quales liberos habeat (-nt **O**) non utrum habeat (-nt **O**) sed quales habeat (-nt **O**) ut uirgilius **λ**

'Vade' ait 'o felix nati pietate'; non *nato* felix, sed *nati pietate*. Itaque in eo fortunam inspexit, quippe *'uade' ait 'o felix'* inquit; facit enim fortuna felicem. Quod si, inquit, is, cuius uictus quaeritur, mortuus erit, non de morte, sed de mortis eius genere quaeretur; alioqui mors naturae est.

114 I. HABITVM AVTEM HVNC APPELLAMVS ANIMI AVT CORPORIS CON- **36**
STANTEM ET ABSOLVTAM ALIQVA IN RE PERFECTIONEM] Habitus, inquit, iste est alicuius rei siue in animo siue in corpore a natura coepta, sed usu conroborata et plena perfectio: scire enim plene aliquid habitus est; iam si id uolueris exercere, uictus est. Videamus itaque habitum qualem esse dicat: *ut uirtutem*, inquit; hic habitus animi. Virtus autem quadruplex: iustitia, temperantia, fortitudo, prudentia; sed tunc habitus, si uirtutem ita teneamus acceptam, ut numquam a semel conparata recedamus. Nam si frequenter sua cuique reddamus et aliquando rapiamus, iam iustitiae habitum per intemperantiam non tenemus; similiter et circa reliquas uirtutes. Ita enim est habitus definitus: *Habitum appellamus animi aut corporis constantem et absolutam aliqua in re perfectionem*; *absoluta*, ut plena sit, *constans*, ut semper eadem sit ne-
219 H. que aliquando a se recedat, et tunc est uere habitus. Deinde *aut artis*, inquit, *alicuius perceptionem*, ut puta: ego rhetoricam plene quidem noui, sed exercere nolo; itaque licet non exerceam, in eo tamen, quod rhetoricam plene noui, habeo oratoris habitum. Ita et in ceteris artibus plena perceptio habitus est. *Aut quamuis scientiam*; inter scientiam et artem hoc interest: ars quidem duplex est, una in scientia, alia in actu; uerum scientia rursus duplex est: est scientia artis, est non artis; neque enim aurum, gemmas probare artis est, aut scire quot milia hominum in illo sint populo, quanto spatio haec urbs ab illa distet; haec itaque scientia est, sed non artis. Sed quoniam et artis est, quaelibet, inquit, scientia, si plena in nobis fuerit, *habitus* nuncupatur. Sed hucusque de habitu animi. Deinde, inquit, et *corporis aliqua commoditas studio et industria conparata* habitus dicitur, ut si corpus palaestra roboremus, si uelocitatem nobis exercendi studio conparemus.

115 I. Verum et animi et corporis habitum Cicero in bonis conlocauit: quippe habitum dixit esse *uirtutem*, *artis perceptionem*, deinde *aliquam corporis commoditatem*. Ita et Aristoteles habitum omnem in bonis posuit, cum secun-

1 *Verg. Aen. 3,480* **3sq.** *p. 33,6sq. Str.* **5sq.** *p. 33,8sq. Str.* **8sq.** *cf. p. 90,16–19; 92,25–29* **9sq.** *cf. p. 33,10 Str.* **17sq.** *p. 33,10 Str.* **21** *p. 33,10sq. Str.* **21sq.** *cf. p. supra p. 23,18–23; 24,25–32* **27sq.** *cf. p. 33,11sq. Str.* **32** *aliter Aristot. eth. Nic. II 1sqq.*

1 ait *om.* **λ** **2** inquit *om.* **λ** **3** *pro* uictus *uerbum* fortuna *exspectandum esse admonet Zwierlein* **5** hunc **ω** *Cic. Mi*: *om. Cic. i, del. edd. Ciceronis* (*cf. l. 15*) **6** aliqua in re **RN** *Cic.* (*cf. l. 15sq.*): aliquam **ω** **9** esse dicat **μ**: d. e. **λ** **9sq.** ut (aut *Mi*) uirtutis *Cic.* **12** a *om.* **λ** **13** et *om.* **λ** **17** est *om.* **Lλ** aut **α** *Cic.*: ut **DQ**: in **O** **21** aut quamuis scientiam *lemma in* **D** aut **γλ** *Cic. M²J*: ut **Dβ** *Cic. M* **22** rursus duplex est **μ**: d. e. r. **λ** **29** exercendi **μ**: -do **λ**

dum definitionem possit et in malis habitus esse. Nam si demus semper operam, ut nihil intellegamus, studio stulti sumus, et erit hic habitus industria conparatus; et rursus, si exercitium corporis deuitemus, studio inbecilli sumus, ⟨et⟩ erit aeque hic habitus corporis industria conparatus. Sed nescio quomodo recte habitus malorum non est positus neque a Cicerone neque ab Aristotele; nam si hoc ipsum nomen inspiciamus et eius sonum, uideamus *habitum* dictum esse ab eo, quod *habere* uoluerimus; natura autem nostra talis est, ut numquam mala uelimus. Malorum ergo esse habitus non uidetur, est tamen: nam et Catilina habitu malus fuit, id est, malitiam sibi industria conparauit.

ADFECTIO EST ANIMI AVT CORPORIS EX TEMPORE ALIQVA DE CAVSA COMMVTATIO] Habitum esse diximus siue in animo siue in corpore alicuius rei perfectionem. At contra siue in animo siue in corpore alicuius rei inchoatio adfectio est, quae subito aliqua ratione nascitur, mox recessura, ut si quid nobis boni nuntietur et laeti esse incipiamus, si quid uideamus et id ipsum concupiscamus, uel si aliquid timere incipiamus, si moleste ferre. Istae omnes animi sunt adfectiones. Deinde corporis, si subito in morbum incidamus, si aliquid in nobis debilitetur, sed ad tempus, post autem sanetur. Hae itaque erunt adfectiones corporis et reliquae his similes.

STVDIVM AVTEM EST] Studium est, inquit, ad aliquam rem adsidua et uehemens animi cum magna uoluntate occupatio. Alioqui adsidua et uehemens esse non potest, si in ipso opere non habuerit uoluntatem. Et dat res non quae studium sint, sed quarum studium sit: *ut philosophiae*, inquit, non *philosophia*, ut *poeticae aut geometricae, litterarum*, non *poetica aut geometrica,*
litterae. Itaque si quid uehementer et cum magna uoluntate uolumus, studi- *220 H.*
um est; deinde si id, quod uolumus, aliqua ex parte consequimur, adfectio est; *116 I.*
sin autem plenum et perfectum tenemus, habitus est; quod si hoc ipsum plenum uel semiplenum agendo exercere uoluerimus, erit uictus. Ita unum qualitate diuersa in multa attributa conuertitur.

CONSILIVM EST] Duo semper sunt, unde dubitamus et unde consilium est: aut enim ut faciamus aliquid quaerimus aut ut non faciamus. Ita et leges,

6sq. *cf. anon. p. 214,17sq.* **11sq.** *p. 33,12–14 Str.* **13sq.** *cf. anon. p. 214,9* **20** *p. 33,16 Str.* **20sq.** *cf. p. 33,16–18; 88,19–21 Str.* (*ex hoc posteriore loco hausit Alcuin. rhet. p. 537,32sq.*) **23sq.** *p. 33,18sq. Str.* **25–29** *cf. p. 90,16–19; 91,8sq.* **30** *p. 33,19 Str.* **31–93,2** *cf. Cic. leg. 1,18*

2 ut **μ**: ut si **λ** habitus ⟨animi⟩ *Zwierlein dub.* **3** inbecilli **μ**: -les **λ** **4** et *add. Zwierlein* erit aeque **μ**: erit **Q**: eritque **O** **6** ipsum *om.* **λ** **9** est[1] **μ**: et **λ** et *om.* **λ** **15** nobis boni **μ**: b. n. **λ** **16** uel si *Zwierlein*: uel **μ**: si **λ** **18** debilitetur **μ**: -litur **λ** hae **D**: haec **αλ** **19** reliquae his **λ**: -a eis **Dβ**: -ae eis **γ** **20** autem est **ω** *Cic. P^{2}i*: e. a. *Cic. Mi* **21** uoluntate **ω** *Cic.*: uolup- *Alcuin. et edd. Cic. coll. p. 88,21 Str.* **22** uoluntatem **μQ**^{pc}: uolup- **λ** **24** aut[1] **ω**: et *Christ*: *deest in Cic.* aut[2] **RPQ**, *prob. Stephanus*: et **μO**: *deest in Cic.* **25** uoluntate **μQ**^{pc}: uolup- **λ**

quae consilio scribuntur, duo semper haec continent: aut fieri iubent aut fieri prohibent. Sed quia, cum de re aliqua dubitamus, incerta quaedam ratio in ancipiti cogitatione uersatur, postquam id ipsum statueris, erit *excogitata ratio*, et ideo *excogitata*, quia fuerat iam ante cogitata. Ita *excogitata ratio* consilium est.

FACTA AVTEM ET CASVS ET ORATIONES] Ex his quoque non minima colligimus argumenta, ut de factis personae argumenta capiamus, de dictis, de his, quae ei acciderunt, ut damnum, ut morbus, ut orbitas et reliqua similia. Verum haec per tria, inquit, tempora debemus inspicere: tunc enim de futuro argumentum possumus facere, si id ita et ante fuisse ⟨et nunc esse⟩ doceamus, ut puta: *Quia hoc fecit hoc facit, etiam hoc facturus est. Quia hoc passus est hoc patitur, hoc etiam passurus est. Quia hoc dixit hoc dicit, hoc etiam dicturus est.* Hucusque autem attributa personae.

AC PERSONIS QVIDEM HAEC VIDENTVR ESSE ATTRIBVTA, NEGOTIIS **37**
AVTEM] Septem sunt quidem, ut diximus, elementa, unde omnis argu- XXVI
mentatio capitur ad quamcumque rem: *quis*, *quid*, *cur*, *quando*, *ubi*, *quemadmodum*, *quibus adminiculis*. Horum duo prima omnia continent; nihil autem aliud quaeritur nisi quis fecerit et quid factum sit. Atque haec ipsa Cicero propriis et apertioribus et ad rem uicinioribus nominibus appellauit: quis enim *personam* dixit, quid *negotium* uocauit. Ac personae quidem, quam in
117 I. pronomine posuimus, quae essent attributa, iam dictum est; nunc antequam dicamus quae negotio attributa sint, quid sit ipsum negotium uideamus.

Negotium est factum, de quo quaestio est; uerum hoc factum nunc in facto est, nunc in dicto, nunc in cogitato. Omne hoc itaque factum, de quo quaestio est, *negotium* appellatur. Ac factorum quidem genera tria sunt: est factum illud, de quo quaestio est. Est factum, quod in negotio est, quo illud factum, de quo quaestio est, probatur. Atque hoc factum tribus temporibus consideratur: ante, in, post. Est tertium genus facti, quod extra negotium est, ex quo ad id factum, de quo quaestio est, trahitur argumentum. Vt Cluentii factum est iudiciale de ueneno, quod occiderit Oppianicum; deinde extra

6 *p. 33,20sq. Str.* **11sq.** *cf. anon. p. 216,14sq.* **14sq.** *p. 33,25sq. Str.* **15** diximus] *p. 74,26–75,4* **18–20** *cf. supra p. 84,32–34* **20sq.** *cf. supra p. 85,7sq.* **25–94,3** *cf. anon. p. 216,20–23*

2 ratio *om.* **λ** **3** excogitata **ω** *Cic. M*: uere e. *Cic. J* **4** ita excogitata *om.* **μ** **6** non *om.* **λ** **8** morbus **β**δ^{R}**λ**: morsus **D**: mors **γ** **9** inquit tempora **μ**: t. i. **λ** **10** id *om.* **μ** et nunc esse *addidi* **11** etiam *om.* **λ** **12** etiam[1] *om.* **λ** etiam[2] *om.* **λ** **13** autem *om.* **λ** attributa personae **μ**: de attributis personis **λ** **14** ac … attributa *om.* **λ** esse attributa **μ** *Cic. Mi*: a. e. *Cic. i*: *deest* **λ** **15** quidem *om.* **λ** **16** quando ubi **μ**: u. qu. **λ** **24** cogitato **Q**: -tu **μ**: *deest* **O** **25** quidem *om.* **λ** **26** factum[1] *bis in* **DβL** **28** est[1] **D**: est et **α**: *om.* **λ** **29** ex quo ad E^{pr}**ηγ**: a quo ad **ϑ** *Halm dub. in app.*: sed de quo ad **λ** (*cf. p. 94,4sq.* extra neg., sed ad neg.): ad quod **D**

hoc negotium facta eius alia ad argumentum praesentis trahuntur, quod multos ante ueneno necarit. Hoc tertium factum in attributis personae accepimus: *facta, casus et orationes*. Tria itaque sunt genera factorum: factum de quo quaestio est, factum quo id factum, unde quaestio est, probatur, factum extra negotium, sed ad negotium. Itaque factum illud, de quo quaestio est, *negotium* appellatur.

Huic negotio quattuor principaliter attributa subiecit: unum, quod in ipso negotio est, quae *continentia cum ipso negotio* appellauit, id est, quibus illud factum, de quo quaestio est, probatur et quae ab ipso negotio uidentur nullo *221 H.* modo posse separari. Secundum attributum est, in quo illa, quae *in gestione negotii* sint necesse est, uidere debemus. Aliud est enim ipsum negotium, aliud illa, quae in gestione negotii continentur; ut puta, *occidit* negotium est, in ipsius autem negotii gestione illa sunt: *illo tempore occidit*, *in illo loco occidit*, *fuit occasio ut occideret* et reliqua, quae in gestione negotii continentur. Tertium attributum est, quod *adiunctum negotio* nominatur. Hoc neque negotium neque in gestione negotii, sed extra negotium est; hoc ab oratore sumitur, cuius adsumptione res illa, de qua quaestio est, aut similis aut dissimilis demon- *118 I.* strabitur. Itaque omnia exempla attributa negotio sunt, sed quoniam extrinsecus ueniunt, *adiuncta negotio* nominantur. Quartum attributum est negotio, quod gestum *negotium consequitur*. Hoc quoque extrinsecus est; non enim in negotio uel in gestione negotii continetur, sed an post negotium contigerit consideratur; ut puta, factum Milonis hae res consecutae sunt, ut: de eodem facto legem nouam senatus tulit; caedem, quae in Appia uia facta esset, contra rem publicam factam esse iudicauit. Haec omnia non in negotio neque in gestione negotii sunt, sed gestum negotium consecuntur.

Et quoniam iam scimus quot attributa negotio sint uel quae sint, nunc in singulis quae nobis sint ad argumentum ducenda uideamus. Ac primo illa consideremus, quae *continentia cum ipso negotio* appellantur, sine quibus negotium et quae sine negotio esse non possunt. Haec itaque quinque sunt: summa ipsius negotii, summae causa et facti tria tempora ante, in, post, quod factum inter genera factorum secundum esse memorauimus. Summa negotii talis est, ut *parentis occisio*; *patrem* enim *occidit* negotium est, negotii summa est

3 *cf. p. 33,20sq. Str.* **7–25** *cf. anon. p. 216,24–217,3* **8** *p. 33,26sq. Str.* **10sq.** *p. 33,27 Str.* **15** *cf. p. 34,1 Str.* **20** *cf. p. 34,2 Str.* **22–24** *cf. Cic. Mil. 12–14* **27–31** *cf. anon. p. 217,4–6* **30sq.** *cf. supra p. 93,26–28* **31–95,1** *cf. anon. p. 217,6–8*

1 argumentum **λ**: quod *add.* **μ** praesentis **λ** (*sc.* negotii): praeponit **D**: praeponitur (ponitur **E**^{ac}) **ϑ**: proponitur **E**^{pc}**ηRN**: praeponi **L** **3** sunt genera factorum **λ**: g. f. s. **μ** **15** ⟨ipsum⟩ negotium *Zwierlein dub.* **21** continetur **μ**: -entur **λ** **22** ut^{2} **μ**: quod **λ** **23** Appia uia **μ**: u. a. **λ** **26** iam *om.* **μ** quot (quod **DE**^{ac}**R**^{ac}**M**) **μ**: quo **Q**: quae **O** **28** continentia **μ**: -ae **λ** **30** causa **μ**: -ae **λ**

parentis occisio. In hac de ipsis nominibus, de pronuntiatione fit argumentum, si cum quadam admiratione dicamus: *Occidisse patrem Sextus Roscius dicitur?* Deinde causa illa est, ut puta: *Occidit, quia inimicus fuit*, aut contra: *Quia inimicus non fuit, non occidit*. Iam post causam facta considerare debemus, quibus illud factum, de quo quaestio est, adseramus. Haec facta per tria tempora, ut saepe iam dictum est, diuiduntur, ut consideremus quid ante factum sit, quid in re ipsa factum sit, quid postea factum sit, ut: *Milo quid ante fecit? In senatu fuit, domum uenit, calceos et uestimenta mutauit, profectus est. Deinde* 119 I. *quid fecit in re ipsa? Ad Albanum peruenit, impetus in illum factus est; tum ille reiecit paenulam, de raeda desiluit, se defendit, Clodius occisus est. Postea quid fecit? Profectus est Lanuuium, flamines creauit, propter inuidiam Romam cito noluit reuerti*. Ergo his factis factum probatur aut defenditur illud, quod in quaestione est, id est: *Milo Clodium occidit*. Necesse est itaque haec quinque in eodem negotio, de quo quaestio est, contineri. Frustra enim aliquod factum obicimus, immo nec factum est, nisi eius summam dicamus, nisi causam eiusdem facti doceamus, nisi quid ante, quid in re, quid postea factum sit, demonstremus. Recte ergo *continentia cum ipso negotio* nominata sunt.

DEINDE CAVSA EIVS SVMMAE, PER QVAM ET QVAMOBREM ET CVIVS CAVSA FACTVM SIT QVAERITVR] Multae quidem causae sunt. Nam ut omnia 222 H. ista nascantur, quae in mundo sunt, necesse est causa praecedat. [Et hoc ipsum negotium, de quo quaestio est, causa dicitur.] Verum haec causa hominis circa factum duplex est: aut enim propter rem aliquam iam ante animo prouisam quodcumque facimus, et erit causa, quae *ratiocinatio* dicitur; aut subito necessitate aliqua praesentis temporis in factum aliquod praecipitamur, et erit causa, quae *inpulsio* dicitur [et quaecumque causa ex confessione ueniam meretur, inpulsio est]. Harum nunc utramque causam Cicero hic tetigit: *per quam quamobrem*, inquit, *et cuius causa factum sit quaeritur*: *quamobrem* ratiocinatio est, *cuius causa* inpulsio est.

2 *cf. Cic. S. Rosc. 37; supra p. 71,2* **4–7** *cf. anon. p. 217,10sq.* **7–10** *cf. Cic. Mil. 28sq.* **18sq.** *p. 34,7–9 Str.* **21–28** *cf. anon. p. 217,8–10* **25sq.** *cf. infra p. 150,24–27*

1 hac *scripsi*: hoc **ω** de[2] **μ**: et de **λ** fit **λ**: fiat **Dβ**: fiet **γ** **2** dicitur **ω**: arguitur *Cic.* **11** flamines] -em *Orelli in app.* („*sed est potius Victorini error*“ *Halm*) **17** continentia **α**: -tie **λ**: -etur **D** **18** cuius rei **γ** *Cic.* (*cf. l. 27sq.*) **19** quaeretur *Cic. PR* **20** causa praecedat **μ**: -ae -ant **λ** **20sq.** et … dicitur *deleui* **23** prouisam **μ**: praeuisam **λ** *Pithou* et *om.* **λ** **25sq.** et[2] … est *deleui* **26** nunc *om.* **λ**

38–41 In gestione avtem negotii] De septem elementis persona iam dicta est; remanserunt sex, quae negotio attributa sunt: *quid*, *cur*, *quando*, *ubi*, *quemadmodum*, *quibus adminiculis*. Ex his rursus duo, *quid* et *cur*, id est factum illud triplex et facti causam, continentia cum ipso negotio esse monstrauimus; reliqua quattuor in gestione negotii sunt: *ubi*, *quando*, *quemadmodum*, *quibus adminiculis*. Addidit Cicero quintam occasionem, de qua post dicemus. Quinque itaque res secundo attributo subdidit: locum, tempus, occasionem, modum, facultates, et recte haec in gestione negotii esse dixit; illa *120 I.* enim superiora quinque *summa negotii*, *summae causa*, *quid ante factum sit*, *quid in re factum sit*, *quid postea factum sit* negotium, id est factum illud, de quo quaestio est, probant; quod si negotium probant, in gestione negotii non sunt. Verum in gestione negotii necesse est ut haec rursus quinque sint: locus, tempus, occasio, modus, facultates. Etenim cum dicimus: *Milo in senatu fuit, domum uenit, postea profectus est*, gestio negotii est quidem, sed in ipsa negotii gestione tempus ostendimus, id est, Milonem hora undecima profectum. Deinde cum dicimus: *Venit ad Albanum, impetus in illum factus est*, gestio quidem negotii est, sed in ipsa negotii gestione et occasionem ostendimus, quod necesse habuerit illa iter facere, et locum ostendimus, quod de loco superiore impetus in illum factus sit, et facultates, quod Clodius habuerit armatos. Ergo gestio negotii sine his quinque esse non potest: loco, tempore, occasione, modo, facultatibus. Quod si sine his quinque negotii gestio esse non potest, recte haec in gestione negotii considerare debemus.

38 Locvs consideratvr, in qvo res gesta sit, ex opportvnitate, qvam videatvr] Vt sciamus quem locum considerandum praecipiat, qui sint alii loci uideamus. Ac primo secundum Lucretii ceterorumque sententiam inane totum locus est; quod inane patet rebus occupaturque ab elementis igni, aere, aqua, terra. Ergo haec elementa in loco sunt, id est, in inani. Sed rursus ipsa elementa loci sunt, ut ignis sideribus locus est, aer auibus, aqua natantibus, terra gradientibus uel his omnibus, quae in eadem nascuntur. Itaque et terra omnis locus est, et rursus in terra locus. Qui locus nobis non ex eo,

1 *p. 34,13 Str.* **6sq.** *cf. p. 75,4sq.; 99,17–100,3* **12sq.** *p. 34,14sq. Str.; Alcuin. rhet. p. 539,7sq. (cf. p. 527,11)* **23sq.** *p. 34,15–17 Str.* **26** *cf. [Lucr.] 1,334* Qua propter locus est intactus inane uacansque (*recte del. Bentley*). *Epicur. Her. 39sq.* Ἀλλὰ μὴν καὶ ... τὸ πᾶν ἐστι ⟨σώματα καὶ κενόν⟩. ... Εἰ ⟨δὲ⟩ μὴ ἦν ὃ κενὸν καὶ χώραν καὶ ἀναφῆ φύσιν ὀνομάζομεν, οὐκ ἂν εἶχε τὰ σώματα ὅπου ἦν οὐδὲ δι’ οὗ ἐκινεῖτο, καθάπερ φαίνεται κινούμενα.

1 in gestione autem negotii **λ**: in gestione negotii haec quinque quaerenda sunt *praem. cum schemate* **μ** **9** summae causa **DβN**: -a -ae **ε**: -ae -ae **λ** **11** probant[1] **D**^{pc}**α**: -at **D**^{ac}**O**: -auit **Q** non *om.* **λ** **13** occasio modus **ω** *Cic. ln₃ Alcuin.*: m. o. *Cic.* facultates **ω** *Cic. i*: -tas *Cic. Mi Alcuin.* **15** et tempus **J** *Ippolito* **21** si *om.* **λ** **25** ceterorumque **μ**: et ceterorum **λ** (*cf. p. 16,17*) **27** in[2] **δ**^{R}**λ**: *om.* **μ** **28** loci **μ**: loca **σλ** sideribus **A**^{pr}**EηNλ**: siderebus **D**^{ar}**A**^{ar}: sidereus **D**^{pr}**ε** **28sq.** aqua ... gradientibus *om.* **λ** **29** eadem **μ**: eodem **λ**

quod locus est, considerandus est, sed ex eo, qualis sit, ut ex opportunitate
eius aliquid in eo aut fieri potuisse aut fieri non potuisse doceamus. Hoc ita-
121 I. que sit praeceptum in loco qualitatem eius atque opportunitatem nos inspi-
223 H. cere atque aestimare debere. Necesse est enim nos ubicumque esse, sed illud,
ubi sumus, quale sit considerandum est. Atque haec opportunitas loci per
multa consideranda est: nam et magnitudo loci inspicienda est, utrum ibi tot
milia hominum ceperit; deinde interuallum inspiciendum est, ut in Quintia-
na: *septingenta milia biduo esse decursa*, et quoniam interualli duo genera
sunt, *longinquitate*, inquit, *et propinquitate*; deinde considerandum semotus
locus an celebris sit; deinde natura ipsius loci uidenda, tumulosus, decliuis,
planus, saxosus, palustris, siluestris; quae sit praeterea uicinitas eius loci, in
qua natura sit, ut ideo ibi aliquid fieri potuerit uel non potuerit, quod uicinia
talis sit uel omnis regio; etiam hoc, inquit, in loco considerare debemus, sacer
an profanus sit, publicus an priuatus, alienus an ipsius, de quo agitur; quod si
ipsius non erit, etiam hoc uidendum, an aliquando ipsius fuerit. Ex his igitur
tot opportunitatibus loci multa ad negotium colligere possumus argumenta.

Tempvs avtem est id, qvo nvnc vtimvr] Tempus generaliter defi- **39**
nire difficile est, quod tempus semper fuerit necesse est siue ante mundum si-
ue cum mundo; multi enim natum mundum, multi natum non esse conten-
dunt. Ergo hoc tempus generale, quia nec initium nec finem habet, aeternitas
est, quam Graeci *αἰῶνα* appellant. Verum hoc tempus quoniam definire diffi-
cile est, illud definit, quo nunc utimur: *Tempus est*, inquit, *pars quaedam ae-
ternitatis*, aut annuum ⟨aut menstruum⟩ aut diurnum aut nocturnum spatium
significans. Ex cursu enim siderum certis temporibus certum nomen inposi-
tum est: septem stellae septem circulis contra caelum uoluuntur, quae cum
singulae ad id signum, unde profectae sunt, fuerint reuersae, certum tempus
includunt. Quod si omnes septem simul ad ea signa, unde profectae sunt, re-
122 I. uertantur, tunc fit illud tempus, quod annus magnus dicitur, et necesse est
omnia rursus per ordinem suum, quae ante nata sunt, renasci. Ergo si ad exor-
dium suum simul omnes stellae reuertantur, annus magnus dicitur; singula-
rum autem cursus habet tempus suum, sed omne tempus certis uocabulis non
tenetur. Nam Saturni cursus habet tempus, sed tempus ipsum non habet no-

8 *cf. Cic. Quinct. 81* septingenta milia uis esse decursa biduo? **17** *p. 34,23 Str.* **17sq.** *p. 34,24 Str.* **20sq.** *cf. adu. Ar. 4,15* **22sq.** *p. 34,23–25 Str.* **23sq.** *cf. p. 34,25sq. Str.* **27–29** *cf. Cic. nat. deor. 2,51; Verg. ecl. 4,5* magnus ab integro saeclorum nascitur ordo.

8 biduo **μ**: ibi duo **λ** **9** inquit *om.* **λ** **10** celebris **μ**: celeber **λ** **12** ibi aliquid **μ**: a. i. **Q**: a. **O** uicina **ϑQ** **13** etiam hoc **μ**: h. e. **λ** inquit *om.* **λ** **15** etiam hoc **μ**: h. e. **λ** **19** natum non **μ**: non natum **λ** **21** *αἰῶνα Aurispa*: (a)eona **ω** hoc tempus quoniam **λ**: qu. h. t. **μ** **23** aut menstruum *addidi ex Cic.* **26** certum tempus **μ**: t. c. **λ** **29** quae] *an* quo *scribendum?* **30** suum *om.* **λ**

men, item Iouis, Martis, Veneris atque Mercurii. Solis uero cursus cum se expleuerit, annus est, Lunae cum se expleuerit, mensis est. Iam uero ex Sole supra terras posito diem uocabimus, ex Sole sub terris posito noctem uocabimus.

Horarum autem duodecim haec esse origo memoratur: quodam tempore Hermes Trismegistus, cum esset in Aegypto sacrum quoddam animal Serapi dedicatum, quod in toto die duodeciens urinam fecisset pari semper interposito tempore, per duodecim horas diem diuisum esse coniecit; et exinde hic horarum numerus custoditur. Deinde alii dicunt ex quadratura caeli, quae secundum musicam rationem in duodecim partes dicitur esse diuisa, horas duodecim esse numeratas. Aquam enim per totum diem exceperunt tenuissima cauerna defluentem, et hanc maiores nostri in duodecim partes diuiserunt; ex his partibus horis numerum inposuerunt. Sed iam tempus est, ut ad rationem temporis reuertamur.

Quod tempus, id est hoc, quo nunc utimur, spatium accipiamus, quod *224 H.*
aut in multis annis sit aut in anno aut in mensibus aut in mense aut in diebus uel die aut in noctibus uel nocte aut in horis uel hora uel momento. Verum hoc tempus nostrum philosophi in duo tempora diuiserunt, in praeteritum et futurum. Praesens autem esse negauerunt, quod in eo, quod praesens dicimus, si quid iam aliqua ex parte confectum est, praeteritum sit, si quid mox perfici habeat, futurum sit. Ita Vergilius: *tot iam uoluentibus annis*; quod *123 I.*
enim uoluitur non stat, quod non stat praesens non habet. Oratores autem tempus nostrum in tria tempora diuidunt: praeteritum, praesens, futurum. Ac praeteritum tempus in tria tempora diuidunt: in illud tempus uetus atque obsoletum et perantiquum, deinde in illud, quod licet uetus sit et a nostra memoria remotum tamen in litteris continetur, postremo in illud, quod nuper gestum est et cuius de his, qui uiuunt, plerique meminerunt. Praesens uero tempus in duo diuidunt, in praesens et magis praesens. Praesens tempus est

5–9 *cf. Horap. 1,16* Ἰσημερίας δύο πάλιν σημαίνοντες, κυνοκέφαλον καθήμενον ζωγραφοῦσι ζῷον. Ἐν ταῖς δυσὶ γὰρ ἰσημερίαις τοῦ ἐνιαυτοῦ δωδεκάκις τῆς ἡμέρας καθ᾽ ἑκάστην ὥραν οὐρεῖ, τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ταῖς δυσὶ νυξὶ ποιεῖ ... Καὶ ὅτι ἐν ταῖς ἰσημερίαις μόνος τῶν ἄλλων ζῴων δωδεκάκις τῆς ἡμέρας κράζει καθ᾽ ἑκάστην ὥραν. *Damasc. uita Isid. frg. 100 (= Phot. Bibl.* $343^{a}2$) Τὰς δώδεκα ὥρας ἡ αἴλουρος διακρίνει, νύκτας καὶ ἡμέρας οὐροῦσα καθ᾽ ἑκάστην ἀεί, δίκην ὀργάνου τινὸς ὡρογνωμονοῦσα. *Physiol. 45* Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ πίθηκος, ἐὰν ἑπτάκις οὐρήσῃ τῆς νυκτός, [γινώσκουσιν ὅτι] ἰσημερία γίνεται. *R. Reitzenstein, Poimandres, p. 265 adn. 3* **9–13** *cf. Macr. somn. 1,21,9–22* **21** *Verg. Aen. 1,234*

3 terras **μ**: -am **λ** uocabimus[1] **μ**: uocamus **λ** **6sq.** Serapi dedicatum **μ**: -pi dic- **λ**: -pidi dic- *Zarottus*: -pidi dedic- *Halm* **8** et *om.* **λ** **10–12** dicitur ... partes *om.* **λ** **11** numeratas *scripsi*: nominatas **μ**: *deest* **λ** **17** in noctibus **α**: inoctibus **D**: noctibus **λ** **18** in[2] *om.* **λ** **19** eo **μ**: eodem **λ** **20** iam ... quid[2] *om.* **λ** **21** tot iam] olim *Verg.* **25** obsoletum **D**^{pc}**α**: -lu- **D**^{ac}**?**: -li- **O**: ac solitum **Q** (*uerbo* atque *omisso*) **28** praesens[3] **ϑλ**: magis praesens **ηγ**, *prob. Halm*: *om.* **D**

nunc, nunc insurgite remis. Hoc est, quod ait: *et item quae instent in praesentia et cum maxime fiant*; *instans* enim tempus praesens est, ut ait Iuno ad Iuturnam, cum iam fata Turnum tenerent: *atque instantibus eripe fatis*. Denique ut sciamus illam praesentia fata dixisse, addidit postea tempus, quod magis praesens esset: *si quid praesentius audes*. Praesens ergo tempus duo tempora habere dixerunt, praesens et magis praesens. Futurum autem tempus in duo diuiserunt, in ocius et serius, id est in id, quod mox futurum est, et in id, quod tardius futurum est. Atque haec tria tempora cum partibus suis hic in hoc attributo, quod de tempore est, continentur.

ET ITEM COMMVNITER IN TEMPORE PERSPICIENDO LONGINQVITAS EIVS EST CONSIDERANDA] Tempus esse diximus spatium, quod in annis, mensibus, diebus, noctibus horisque uersetur. In hoc, inquit, communiter tempore longinquitatem eius debemus inspicere. In qua longinquitate duo oportet attendere: utrum in illo spatio huius negotii magnitudo potuerit impleri et utrum tot simul res potuerint effici. Quod enim in rebus difficile est, aut numero aut magnitudine sit necesse est.

124 I. OCCASIO EST AVTEM PARS TEMPORIS HABENS IN SE ALICVIVS REI **40**
IDONEAM FACIENDI AVT NON FACIENDI OPPORTVNITATEM] In illa men- XXVII
sura temporis ex motu caeli facta ex actibus nostris uel ipsius mundi qualitas proueniens occasionem parit faciendi aliquid uel non faciendi. In tempore enim mensura ac spatium consideratur, in occasione qualitas temporis, ex qua opportunitas nascitur faciendi aliquid uel non faciendi. Hoc itaque inter se distant tempus et occasio, genere autem similia sunt. Verum haec occasio, ut diximus, ex actibus nostris uel ipsius mundi parit nobis ad aliquid opportunitatem. Et haec occasio uel opportunitas in tria genera distribuitur: publicum, commune, singulare. Publicum est, inquit, quod ad totam pertinet ciuitatem, si aut bellum sit aut ludi aut aliqui dies festus; in hac utique publica occasione est opportunitas aliquid faciendi uel non faciendi. Commune est, inquit,
225 H. quod ex actibus mundi prouenit, ut si messis sit, si uindemia, calor, frigus.
Singulare autem est, inquit, quod unicuique potest prouenire priuatim, si nuptiae sint, sacrificium, funus, conuiuium, somnus. Et recte in priuata occasione somnum etiam posuit; non enim ex necessitate temporis, sed ex corporis atque animi ratione dormitur: interdum enim lassi aut maesti per diem

1 *Verg. Aen. 5,189* **1sq.** *p. 35,7sq. Str.* **3** *Verg. Aen. 10,624* **5** *Verg. Aen. 12,152* **10sq.** *p. 35,10sq. Str.* **17–100,3** *cf. supra p. 76,9–14* **17sq.** *p. 35,16–18 Str.* **25sq.** *cf. p. 35,25–27 Str.* **26sq.** *cf. p. 35,27–36,1 Str.* **28sq.** *cf. p. 36,1–3 Str.* **30sq.** *cf. 36,3–5 Str.*

2 cum **ω** *Cic. Mi*: quae *Cic. J* **2–5** ut … audes *om.* **λ** **5** praesens ergo **μ**: denique pr. **λ** (*ex l. 3?*) **17** autem est *Cic.* **24** mundi] qualitas proueniens *add. Becichemus* (*ex l. 19sq., ut uid.*): *an* proueniens *solum exciderit?* **25** et **λ**: uerum **μ** (*ex l. 23, ut uid.*) distribuitur in tria genera *Cic.*

dormimus, interdum solliciti atque occupati nocte uigilamus. Triplex itaque occasio: publica, communis, priuata. Ex his occasionibus multa possumus argumenta colligere.

41 Modvs avtem est, in qvo qvemadmodvm et qvo animo factvm sit qvaeritvr] Modum Cicero diligenter inspexit atque ita definiuit ut nemo umquam. Namque modum in duobus inspiciendum docet: in modo facti et in animo facientis. Vt si dicas *clam*, est quidem modus facti, quod quasi res occulte geratur, uerum in eo est et animus facientis insidiosus, latens atque instructus dolis. Ita in eo, quod *clam* dicimus, et modus et animus inue- *125 I.*
nitur. Similiter omnes modi ex modo et ex animo inspiciendi sunt. Verum in ipso animo duo rursus debemus inspicere: prudentiam et inprudentiam, id est, utrum aliquid consilio an animi inpulsu fecerit; in his enim causa facti quaeritur, quam duplicem esse supra diximus circa facientis uoluntatem, ratiocinationem scilicet et inpulsionem. Ita ratiocinatio erit prudentia animi, inpulsio uero inprudentia. Verum hi erunt ex prudentia modi: *clam—palam, ui—persuasione*. Haec omnia prudenter admissa sunt, id est, ut res fieret, consilium ante praecessit. Inprudentia porro ad purgationem iungitur, quae pars ueniae est. Cuius purgationis partes tres sunt inspiciendae: inscientia, casus, necessitas. In his quoque modis factum quidem manifestum est, sed animus inuenitur inuitus. Adiungitur ad inprudentiae modos etiam adfectio, quam paulo ante personae diximus attributam. Quam adfectionem esse diximus animi aut corporis repentina de causa permutationem. Verum hic, quoniam in modo animus attendendus est, animi solas circa adfectionem posuit commutationes, id est molestiam, iracundiam, amorem. Itaque his adfectionibus animi inprudentes in factum inpellimur, et recte inprudentes: quippe adfectio est repentina animi commutatio. Ergo quod repentinum est, prospici non potest; si prospici non potest, inprudentia est.

Facvltates svnt avtem, qvibvs facilivs fit avt sine qvibvs aliqvid confici non potest] Facultates Cicero duplici qualitate definiuit duasque illis potentias dedit, ut sit primum genus facultatum illud, sine quo aliquid fieri non potest, aliud, quo aliquid facilius conpleatur. Etenim haec duo prima proponamus: *fit—non fit*; iam ex eo, quod fit, rursus duo descendunt: *facile fit—difficile fit*. Ita in duobus ponitur facultas: in genere, id

4sq. *p. 36,5–7 Str.* **13** supra] *p. 95,21–28* **15–27** *cf. anon. p. 218,12–14* **15sq.** *p. 36,8sq. Str.* **18sq.** *p. 36,10sq. Str.* **21** diximus^1] *p. 85,1–3; 92,11–19* **24** *p. 36,12 Str.* **28sq.** *p. 36,13sq. Str.*

4 et *om.* **μ** 8 et *om.* **λ** 9 instructus **μ**: structus **λ** 10 et **λ**: et animi **Dε**: facti et **βN** 12 animi *om.* **λ** inpulsu **α**: -sus **ω** 16 id est *om.* **λ** 18 inspiciendae **D**^{ar}**?α**: -dum **D**^{pr}: *om.* **λ** 22 repentina de causa **μ**: -am de c. **λ** 24 *an* utique *scribendum?* 26 repentina animi **μ**: a. r. **λ** 28 sunt autem **DβN**: sunt autem aut **ε**: sunt **Q**: autem sunt **O**: sunt aut *Cic.* 32 non **μ**: si **λ** 32sq. descendunt **μ**: -dant **λ**

est in eo, quod fit, et in specie, id est in eo, quod facile fit. Illud autem, quod
126 I. difficile fit, ita potest argumentis torqueri, ut illud uideatur esse, quod non fit,
et idcirco in hoc non sunt positae facultates. Dupliciter igitur facultates esse
teneamus, primo illas, sine quibus aliquid fieri non potest, deinde illas, quibus
226 H. aliquid facile conpletur. Vt si quis uelit rhetoricam discere, prima ei erit ad
discendum facultas, sine qua effici non potest, id est animus, ingenium, in-
strumenta artis ipsius et magister; deinde erunt illae facultates, quibus facilius
fit, si sit doctus et beniuolus magister. Ita et ad mortem facultas, sine qua fieri
non potest, uenenum; qua facilius fit, uenenum cum poculo. Si autem in pa-
ne detur uenenum, pars illa est, quae difficile fit, quae ita potest argumentis
torqueri, ut pars illa uideatur esse, quae non fit; quod quidem Cicero pro
Cluentio disputauit, cum negauit in pane dari uenena potuisse. Hoc autem
scire et tenere debemus etiam tempus et locum et cetera praeter modum fa-
cultates esse posse, si generaliter considerentur, non ex specie uel ex opportu-
nitatibus suis; necesse est enim et quodcumque tempus et quemcumque lo-
cum fuisse, cum aliquid factum est. Alioqui facultas prima non erit faciendi,
nisi ista sint. Ita Cicero in Rosciana: *Non potuit*, inquit, *occidere patrem Rosci-
us, quia absens fuit*. Hic argumentum a loco fecit. Deinde ait: *Age nunc uidea-
mus reliquas facultates*. Ergo iam et locus facultas est, sed facultas, si generali-
ter consideretur; at si opportunitas eius fuerit inspecta, tunc ex loco argu-
menta sumentur.

ADIVNCTVM NEGOTIO AVTEM INTELLEGITVR QVOD MAIVS] Attribu- **41–42**
ta negotio iam duo transacta sunt, continentia cum ipso negotio et illa, XXVIII
quae in gestione negotii continentur. Ac prima quidem cum attributis suis
persona transacta est, id est *quis*; deinde *quid* et *cur* continentia cum negotio
demonstrauimus; deinde *quando*, *ubi*, *quemadmodum*, *quibus adminiculis* in
gestione negotii posita docuimus. Ita septem prima illa elementa in duobus
127 I. negotio attributis uidemus inclusa, nec iam uidetur relictum quod in aliis du-
obus negotio attributis ad argumentum considerare debeamus, id est in his,
quae *adiuncta negotio* nominantur, et in his, quae gestum negotium conse-
cuntur. Verum et in his eadem septem, quae et in superioribus, considerare
debemus, nec aliquod negotium sine his septem elementis umquam poterit
inueniri, ut quiuis homo sine liniamentis suis. Itaque cum in nostro negotio

11sq. *cf. Cic. Cluent. 173* **17–19** *cf. Cic. S. Rosc. 74sqq.* **22** *p. 36,15 Str.* **33** *cf. infra p. 103,6sq.*

3 esse *om.* **λ** **5** aliquid **λ**: conpletur *add.* **D**: c. deinde quibus *add.* **ϑ**: c. et *add.* **ηγ** ei erit **μ**: erit ei (et **Q**) **λ** **12** dari uenena **μ**: u. d. **λ** **13** et tenere *om.* **λ** et^{2} *om.* **λ** **18** hic *om.* **λ** **19** est sed facultas *om.* **λ** **22** negotio autem **ω** *Cic. M*: a. n. *Cic. J* autem id **γO** *Cic.* (*sed cf. p. 102,10–13*) **27** prima illa elementa **μ**: p. e. i. **Q**: p. e. **O** **28** quod **α**: quid **ω**: ⟨quam⟩ quid *Christ* **28sq.** duobus **μ**: *om.* **Q**: *deest* **O** **31** et^{2} *om.* **λ**

ex omni circumstantia argumenta ceperimus et fides in aliquo claudicarit, ex alienis argumenta sumenda sunt; quae cum adsumuntur, aut fidem faciunt aut augent. Verum haec cum aliena sint, id est extra nostram causam, uidendum est qua nostro negotio parte copulentur; quae copulatio respectus dicitur, quem respectum Graeci *σχέσιν* dicunt. Etenim, cum etiam ista aliena negotia septem illa elementa contineant, quae in nostro negotio continentur, non possunt sibi omnia conuenire, sed quaedam. Haec quidem considerare debemus in alieno negotio, qua *σχέσει* nostrum negotium respiciant, ut praeuiso et cognito copulationis genere ad argumentum nostri negotii facta conlatione copulentur. Verum huius respectus nouem modi sunt, scilicet ut sit adiunctum negotio nostro et quod maius est et quod minus, quod simile, quod aeque magnum, quod disparatum, quod contrarium, et genus et pars et euentus; haec itaque nouem omnia *τῶν πρός τι* sunt, id est ad aliquid. Itaque quasi *227 H.* semper in binis sunt, et recte: nisi enim ad aliquid nullus potest esse respectus. Ita cum dicimus *maius*, tunc intellegimus maius, si minus consideremus; rursus tunc intellegimus minus, si maius consideremus. Ita et reliqua ex aliorum conlatione cognoscimus. Verum nunc uideamus quemadmodum hos respectus negotiorum considerare debeamus.

MAIVS ET MINVS ET AEQVE MAGNVM EX VI ET EX NVMERO ET EX FI- *128 I.* GVRA NEGOTII SICVT EX STATVRA CORPORIS CONSIDERATVR] Haec tria, id est maius et minus et aeque magnum, tribus modis considerare debemus: ui, numero, figura. Vis in singulis nominibus uerbisque consistit et in persona; omnis enim persona et omne dictum factumue habet uim suam. Etenim si dicas *parricidium*, statim quantum hoc sit et in qua ui sit, animi aestimamus; ita *homicidium*, *adulterium* et reliqua facile quid sint, cum fuerint audita, cognoscimus. Similiter et personae habent uim suam. Etenim cum dixeris *Ciceronem*, statim ex boni uiri consideratione quae in illo uis sit agnoscimus;

1 circumstantia] *cf. Quint. inst. 5,10,104; [Aug.] rhet. p. 47,1–48,6; Fortun. p. 107,6sq.* **10–13** *cf. p. 36,15–18 Str.* **19sq.** *p. 36,18–20 Str.; anon. p. 219,13sq.* **23** *cf. supra p. 84,33sq.*

1 fecerimus *Halm* **3** extra nostram causam **μ**: a nostra causa **λ** **5** CXЄCIN **DβN**^{ac}: ЄXЄCIN **εδ**^{R}: exesin **Q**: exensim **O** ista **μ**: i. nota **Q**: i. uota **O** **7** sed quaedam. Haec quidem *scripsi*: sed quaedam in (in *add.* **γ**) hoc, quaedam **N** *cett. edd.* quidem *scripsi*: quaedam **ω** **8** *σχέσει Halm*: CXЄCIN **DβN**^{ac}: ЄXЄCIN **ε**: per ЄXЄCIN **δ**^{R}: exesim **Q**: exensim **O** respiciant **δ**^{R}**λ**: -ciantiant **D**^{ac}: -ciat **D**^{pc}: -cit **α** **9** conlatione] copul- **ϑL**^{ar}**N**^{ac}**O** **11** et[1] *deest in Cic.* et[2] *om.* **λ** **11sq.** quod simile quod aeque magnum **ω** *eodem ordine quo et codd. Cic.; ordinem rectum* et quod aeque magnum et quod simile *in Cic. rest.* $λ_4$ *Schuetz* (*cf. et anon. p. 218,28sq.*) **12** et quod contrarium et quod disparatum *Cic.* **13** itaque[1]] *an* utique *scribendum?* *τῶν πρός τι Aurispa* **A**^{2} *Orelli*: TANΠPOCTI **D**^{ar}**?**: toni et puncti **D**^{pr}**α**: ALONTI pocti **Q**: *spat. rel. om.* **O** **18** debeamus **E**^{pc}**Fσλ**: debemus **μ** **22** ui numero **βNλ**: ut numerus **Dε** in[1] *om.* **μ** consistit **M**^{pc}**λ**: consistat **μ** in[2] *om.* **μ** **23** persona **ϑλ**: res **E**^{pc}**ηγ**: *om.* **D** **24** animo **βN** **25** sint **μ**: sit **λ**

deinde cum dixeris *Catilinam*, ex consideratione pessimi hominis statim quae in illo uis sit agnoscimus. Numerus est, cum minus ac maius non ex ui, sed ex rerum uel ex personarum numero demonstramus. Figura est, quae in toto negotio consideratur, id est per omnia illa septem elementa, ut consideres, quid factum sit, quis fecerit, ubi fecerit, quando fecerit, quemadmodum fecerit et reliqua. Quae, inquit, figura totius negotii ita est, ut corporis statura, in qua statura omnia liniamenta corporis continentur.

Itaque ut melius intellegamus, notum proponamus exemplum, illud scilicet, quod Cicero negotio suo adiunxit: nam cum Catilinam diceret occidendum, ex adiuncto quid maius uel minus esset argumenta collegit. Quod utique maius et minus et aeque magnum ex ui, numero, figura iam dudum diximus adprobandum. Ita et Cicero: *An uero Publius Scipio pontifex maximus Tiberium Gracchum mediocriter labefactantem statum rei publicae priuatus interfecit, Catilinam orbem terrae caede atque incendiis uastare cupientem nos*
129 I. *consules perferemus?* Hic ex ui rerum intellegimus minus esse *statum rei publicae* quam *orbem terrarum*. Deinde similiter ex ui ⟨uerborum⟩ intellegimus minus esse *labefactare* quam *uastare*. Ita et ex ui personarum, cum *Gracchus* et *Catilina* nominantur, *Catilina* magis timendus agnoscitur. Praeterea ex numero intellegimus maius esse duos *consules* quam *Scipionem*. Hic figuram non posuit totius negotii, id est, quemadmodum occiderit Gracchum Scipio, ubi occiderit, quando occiderit, unde occiderit, uerum haec, quia nihil proderant, praetermisit atque uno uerbo conclusit, quod ait *interfecit*; cuius uerbi considerata ui maius esse intellegimus *interficere* quam *ex urbe eicere*. Verum in aliis exemplis et ex figura debet fieri conparatio, ut maius aliquid minusue demonstres, si dicas: *Illud tunc factum est, ibi factum est, ita factum est, propterea factum est* et reliqua, quae in elementis principalibus continentur.

228 H. SIMILE AVTEM EX SPECIE CONPARABILI AVT EX CONFERENDA ATQVE 42
ADSIMILANDA NATVRA IVDICATVR] cum facimus argumentum ex adiuncto negotio per similitudinem, in qua similitudine qualitas consideranda est; superiora enim maius ⟨et⟩ minus et aeque magnum ex quantitate cognoscimus. Nec putemus hoc esse par, quod simile: etenim par ex mensura definita et ex conparata utriusque quantitate cognoscimus, simile autem non in eo, quan-

6sq. *cf. supra p. 101,33* **12–15** *Cic. Catil. 1,3; cf. Quint. inst. 8,4,13; Mart. Cap. 5,496* **27sq.** *p. 36,21sq. Str.; anon. p. 219,19sq.*

3 uel **μ**: et **λ** **5** quis **N**: qui **ω** **12** et **μ**: haec **λ** uir amplissimus Publius Scipio *Cic.* **13** Tiberium (-us **D**ar) Gra(c)c(h)um **μ**: trib' crachum **Q**pc (t. g. mediocriter *om.* **Q**ac): tibi Cracchum **O** **16** uerborum *add. Zwierlein* **17** et[1] **Dδ**R: *om.* **αλ** **18** ex **γ**: et **ω**: et ex **σ** **20sq.** Gracchum ... occiderit[2] *om.* **λ** **25** tunc **μ**: tum **λ** **28** adiunctis **D**ar?, *prob. Halm* (*sed cf. p. 104,17sq.*) **29** in qua similitudine *om.* **λ** **30** et[1] *add.* **γ** *ex Cic.* **31** par[2] **μ**: parem **λ** **32** conparata utriusque **μ**: -to -rosque **Q**: -to -roque **O** quantitate **μ**: cum antiquitate **λ**

tum sit, sed in eo, quale sit, attendimus. Ita non ex mensura fit simile, sed ex uultu et superna quadam facie declaratur. Simile itaque duobus modis considerare debemus, in specie formarum et in natura rerum.

⟦Et scriptores quidem artium simile genus ponunt, sub ⟨simili⟩ similia tria: εἰκόνα, id est imaginem, παραβολήν, id est conlationem, παράδειγμα, id *130 I.* est exemplum. Per imaginem simile fit, cum ex simili specie uultus uultibus conparamus, ut

os umerosque deo similis.

Per conlationem simile facimus, cum rerum diuersarum conferimus et copulamus non speciem, sed naturam, ut

qualis mugitus, fugit cum saucius aram
taurus;

aut: *Poenorum qualis in aruis*
saucius ille graui uenantum uulnere pectus,
tunc demum mouet arma leo.

Hic enim Vergilius, ut probaret Turnum rebus omnibus fractis non deiectum, sed iratum magis, quia uix hoc creditur, negotio suo fidem fecit ex adiuncto negotio per similitudinem, quae sit in parte naturae: sic, inquit, et leo magis irascitur, postquam fuerit uulneratus. Per exemplum autem tunc simile facimus, si in exemplo ipso qualitas ostendatur. Saepe enim exemplum in quantitate uersatur, id est in ui uel numero uel figura. Inuenitur tamen et qualitas in exemplo, ut Cicero, cum circa bellum causarum similium conparat naturas, ait: *Vt Helena*, inquit, *Troianis, sic tu, Antoni, huius belli semen fuisti.*⟧

Contrarivm est qvod positvm in genere diverso ab eo, cvi contrarivm dicitvr, plvrimvm distat, vt frigvs calori, vitae

4–6 *cf. p. 40,21–23 Str.; infra p. 119,18–20* **5** *cf. Quint. inst. 5,11,23* παραβολή, quam Cicero conlationem uocat. **6sq.** *cf. p. 40,23–25 Str.; infra p. 119,21sq.* **8** *Verg. Aen. 1,589; cf. infra p. 119,23* **9sq.** *cf. p. 40,25sq. Str.; infra p. 120,1sq.* **11sq.** *Verg. Aen. 2,223sq.; cf. infra p. 119,24sq.* **13–15** *Verg. Aen. 12,4–6* **19sq.** *aliter p. 40,26–28 Str.; cf. infra p. 120,5sq.* **23** *cf. Cic. Phil. 2,55* Vt igitur in seminibus est causa arborum et stirpium, sic huius luctuosissimi belli semen tu fuisti. ... Vt Helena Troianis, sic iste huic rei publicae causa belli. *Plut. Ant. 6,1* Κικέρων ἐν τοῖς Φιλιππικοῖς ἔγραψε τοῦ μὲν Τρωικοῦ πολέμου τὴν Ἑλένην, τοῦ δ᾽ ἐμφυλίου τὸν Ἀντώνιον ἀρχὴν γενέσθαι, περιφανῶς ψευδόμενος. *Mart. Cap. 5,487* A simili per se: *ut Helena Troianis, sic ciuibus belli semen tu fuisti.* **24–105,1** *p. 36,22–24 Str.*

3 in natura **λ** *Halm*: inatura **D**: natura **α** **4–23** et ... fuisti *anticipatio earum rerum, quas p. 119,20–120,17 de comparabili Victorinus exponit, postea hic a quocumque addita uidetur* **4** ⟨simili⟩ similia *scripsi*: -lia **μ**: -li **β**$\boldsymbol{\delta}^{R}$**Q**: -le $\mathbf{A}^{ac}$**O** **5** εἰκόνα *Capperonnier*: ICONA $\mathbf{D}^{ar}$**?λ**: ICON $\mathbf{D}^{pr}$**α**: εἰκών *Aldus* παραβολήν *Aldus*: PARABOLEN $\mathbf{D}^{pr}$**α**: PA RASIOLEN $\mathbf{D}^{ar}$**?**: parabolem **λ** παράδειγμα *Stephanus* (-διγμα *iam Aldus*): PARA DIGMA **ω** **7** conparamus **μ**: -tur **λ** **9** conferimus **μ**: -ramus **λ** **13–15** aut ... leo **μ**: uel cum p(o)enorum saucius leo mouet arma **λ** **17** magis *om.* **λ** **21** id est *om.* **λ**

MORS] Aristoteles *opposita* genus posuit, *contrarium*, *disparatum*, *ad aliquid* sub oppositis. *Contrarium* porro Aristoteles sic definiuit: *sub eodem genere species multum inter se diuersae*, hac ratione, ut omnia ad unum illud genus referantur, quod supra omnes res principale Graeci ponunt, id est ὄν, quod La-
131 I. tini *ens* uocant, id est, quod esse possit. Verum contraria tribus modis inueniri possunt: cum aut sub eodem genere species multum inter se distant, aut cum sub singulis generibus diuersis species etiam diuersae sunt, aut cum duo genera inter se diuersa sunt. Itaque hic Cicero in diuersis generibus posita contraria demonstrauit, frigus et calorem; his autem genus qualitas, sed diuersa. Deinde similiter sub diuersis generibus species longe inter se diuersas posuit, id est uitam et mortem; uitae autem genus bonum, mortis malum. Itaque contraria sunt, quae se e regione spectant et quae ex diuerso posita plena sunt. Sub disparato autem Aristoteles duas species posuit, priuantia et negantia.
229 H. Priuantia sunt ut *uisio—caecitas*, *felicitas—infelicitas*. *Visio* et *felicitas* habitus sunt; *caecitas* et *infelicitas* id agunt, ut prima id, quod habuerunt, non habeant: numquam enim *caecitas* fiat necesse est, nisi *uisio* ante tollatur, nec est *infelicitas*, nisi prius *felicitas* excludatur. Idcirco ergo haec *priuantia* nominata sunt, quod primorum priuationem secunda demonstrent. Negantia porro sunt quae negatione separantur, ut *sapit—non sapit*, *sedet—non sedet*. Negatio hic illud agit, ut primum neget, non tamen constituat secundum. Nam cum ait *non sedet*, solum *sedere* negat, non tamen constituit, utrum stet an ambulet, sed sufficit ei negare, quod sedeat. Hic autem Cicero in disparato sola negantia posuit, id est *sapere—non sapere*; esse tamen inter disparata et priuantia nosse debemus.

GENVS EST QVOD PARTES ALIQVAS AMPLECTITVR, VT CVPIDITAS, PARS QVAE SVBEST GENERI, VT AMOR, AVARITIA] Notum est quid sit genus, id est, sub quo multae sunt partes. Sunt autem ea, quae sub genere sunt, ⟨* * *⟩. Verum cum de his facimus argumentum, ex adiunctis negotio facimus argumentum. Quotiens autem de genere quaestio est, ex specie faciendum est argumentum; quotiens de specie quaestio est, ex genere faciendum est argu-

1sq. *cf. Aristot. categ. 10, 11^b17sqq.; Boeth. categ. p. 30,27sqq.* **2sq.** *Aristot. categ. 6, 6^a17sq.* Τὰ γὰρ πλεῖστον ἀλλήλων διεστηκότα τῶν ἐν τῷ αὐτῷ γένει ἐναντία ὁρίζονται. **3–5** *cf. supra p. 81,12* **5–8** *cf. Aristot. categ. 11, 14^a20–22* Ἀνάγκη δὲ πάντα τὰ ἐναντία ἢ ἐν τῷ αὐτῷ γένει εἶναι ἢ ἐν τοῖς ἐναντίοις γένεσιν ἢ αὐτὰ γένη εἶναι. **22sq.** *aliter Cic. top. 47–49* **25sq.** *p. 37,1–3 Str.*

24 eo **ω** *Cic. i*: eodem *Cic. Mi* **25** contrarium **ω** *Cic. M*: esse *add. Cic. J* uitae **μ** *Cic.*: uita et **λ** **4** principale **D**^{ac}: -es **D**^{pc}**αλ** **5sq.** inueniri possunt **μ**: inueniuntur **λ** **6** cum aut **μ**: aut cum **λ** **12** spectant et quae ex **μ**: eque spectant et ex **λ** posita **μ**: apud se **λ** **16** est^{2} *om.* **λ** **17** ergo *om.* **λ** **25** est *post* amplectitur *transp.* **λ** **26** pars est *Cic.* **27** multae sunt **μ**: s. m. **λ** partes. Partes sunt autem **δ**^{R}, *prob. Halm* eae **Eη**, *prob. Halm* *post* sunt^{3} *haec fere excidisse suspicor:* ⟨similia sui generis, ut amor et auaritia similia cupiditatis sunt⟩ **30–106,1** faciendum est argumentum **μO**^{ac}: f. a. e. **QO**^{pc}

mentum. Vt Cicero, cum pro Roscio ageret, id est speciem suscepisset (Roscius enim ad filium species est), argumentum fecit ex genere, cum dixit tam fe- *132 I.* ros mores in filium cadere non potuisse; filius enim genus, Roscius species est. Ita et cum de genere quaestio est, ex specie colligendum est argumentum, ⟨ut⟩ si quaeratur an omnes matres ament filios suos, et tu ex specie facias argumentum: *Adeo omnes matres non amant filios suos, ut Medea filios suos etiam occiderit*. Ita et in reliquis.

Eventvs est exitvs alicvivs negotii, in qvo qvaeri solet qvid ex qvaqve re evenerit, eveniat, eventvrvm sit] Euentum illum accipiamus, qui unicuique rei naturaliter uidetur adiunctus, qui rem suam, postquam res ipsa contigerit, necesse est consequatur. Et tunc uere de euentu facere possumus argumentum, si ipse euentus certus sit. Alioqui si euentum illum accipiamus, qui ex casu uenit, fieri inde non potest argumentum, quod adiunctum negotio esse possit. Facis itaque de euentu argumentum, si eum, quem probaueris insolentem, futurum spondeas adrogantem. Ita insolentiae euentum adrogantiam doces, quam rursus adrogantiam ad odium causam esse demonstras.

Qvare hoc in genere, vt commode qvid eventvrvm sit ante animo concipi possit, qvid qvaqve ex re soleat evenire considerandvm est] Vt, inquit, ex euentu facile possimus certa argumenta colligere, primo, inquit, ipsi nobiscum pertractare et considerare debemus quis uniuscuiusque rei esse soleat euentus; et ut sciamus naturalem euentum, non fortuitum nobis considerandum, denique *soleat*, inquit, *euenire*: consuetudo perpetua est; quod perpetuum est, fortuitum esse non potest. Ergo considerandus nobis erit in rebus singulis certus et naturalis euentus.

43 Qvarta avtem pars est ex his, qvas negotiis dicebamvs esse attribvtas, consecvtio] Negotio quattuor esse diximus attributa. Dictum iam de tribus attributis, et ostendimus quae essent continentia cum *133 I.* ipso negotio, in gestione negotii, adiuncta negotio; nunc de his docendum *230 H.* est, quae gestum negotium consecuntur. Quod quidem quartum attributum uidetur cum ea parte pugnare, quae in primo attributo est post negotium; sci-

8sq. *p. 37,3–5 Str.* **9** *cf. anon. p. 220,6* **18–20** *p. 37,5–7 Str.* **26sq.** *p. 37,9sq. Str.*

1 id est *om.* **λ** **1sq.** Roscius … est *del. Ippolito* **3** potuisse **μ**: posse **λ** est *om.* **λ** **4** ut *add.* **γ** **6** filios suos etiam **μ**: etiam f. s. **λ** **9** euenturum **ω** *Cic. M*: euenturumque *Cic.* P^2J **12** possumus **μ**: possum **λ** ipse euentus certus **μ**: e. i. c. **λ** **13** uenit **μ**: euenit **λ** **18** commode **α** *Cic. Mi*: -di **DO**: -dius $\mathbf{R}^{mg}$**Q** *Cic.* P^2i (*cf. p. 108,23*) **19** colligi *Cic.* (*cf. l. 20* colligere) **20** possimus $\mathbf{E}^{pr}\mathbf{F}^{pc}\delta^{R}\lambda$: -sumus **Dβ**: -sis **γ** certa *om.* **μ** **21** inquit **D**β$\mathbf{R}^{ac}$: *om.* **L**$\mathbf{R}^{pc}$**Nλ** et considerare debemus **μ**: d. et c. **λ** **26** his rebus *Oudendorpp in Cic.* **27** quattuor **μ**: res *add.* **λ** attributa **μ**: attributas **λ** (*sc.* res) **30** quidem quartum **μ**: quartum quidem **λ**

mus enim quinque esse in primo attributo: summam negotii, causam ipsius summae et factum triplex, ante negotium, in negotio, post negotium. Hoc extremum factum, quod est post negotium, uidetur simile esse huic attributo, de quo nunc agimus, quod dicitur *consecutio*. Nam utrumque post negotium est, sed hoc distant, quod supra post negotium facta illius consideranda sunt, de quo agitur, qui aliquid fecisse memoratur, hic autem facta consideranda sunt, sed extranea. Itaque consideranda sunt quae gestum negotium consequantur. Haec in duobus semper debemus attendere, in personis et in natura gesti negotii. In personis sic: si animaduertamus quid de gesto negotio homines fecerint aut senserint aut iudicarint, ut de facto Milonis, ut de lege Clodii. In natura ipsius negotii sic: si res illa facta sit, cui necesse sit euentum aliquem esse coniunctum, ut parricidium furor necesse est consequatur, et rursus parricidam ueri simile non est dormisse. Haec enim gestum negotium consecuntur, quae non in personis animaduersa sunt, sed in natura gesti negotii. In his itaque duobus et Cicero animaduertenda dixit ea, quae gestum negotium consecuntur.

Ac primo de personis: *Primo*, inquit, *quod factum est, quo id nomine appellari conueniat*. Vtique hoc consequitur; res enim prima est, dein nomen. Homo autem necesse est rei nomen inponat; ita Cicero de nomine constituendo disputat in Diuinatione: *Non tam*, inquit, *haec accusatio quam defensio est existimanda*.

134 l. *Deinde*, inquit, *eius facti qui sint principes et inuentores, qui denique auctoritatis eius et inuentionis conprobatores atque aemuli*. Haec quoque post rem sint necesse est; neque enim potest inueniri nisi quod latet; est porro quod latet animaduertendum. ⟨Quaerendum⟩ itaque qui fuerint illi, qui primi illud fecerint, unde nunc agitur, qui deinde factum probauerint ac secuti sint. Si optimi sunt, laudas factum; si pessimi, reprehendis. Vt Cicero in Diuinatione dicit semper homines nobiles accusasse et eos cum magno commodo rei publicae magnam semper gloriam consecutos.

Deinde, inquit, *ecqua de ea re aut eius rei sit lex*. Lex etiam consequitur; lex enim semper in rem, quia res talis uisa est, constituitur. Verum quod ait *de*

12sq. *cf. Cic. S. Rosc. 65sq.* **17sq.** *p. 37,11–13 Str.* **20sq.** *Cic. diu. in Caec. 5* **22sq.** *p. 37,13–15 Str.* **28sq.** *cf. Cic. diu. in Caec. 66* **30** *p. 37,15sq. Str.*

2 triplex **μ**: id est *add.* **λ** **6** qui **λ**: et qui **μ** **12** parricidium **μ**: -ii **λ** rursus **μ**: ut *add.* **λ** **13** est *Halm*: sit **ω** **17** primum inquit *Cic.* **18** dein **μ**: deinde **ηλ** *Stephanus* **19** imponat **E**^{pc}**ηλ**: enim ponat **D**^{ar}: ponat **D**^{pr}**α** **20** tam … haec **ω**: potius *Cic.* **24sq.** latet animaduertendum. ⟨Quaerendum⟩ itaque *scripsi*: latet. Animaduertendum itaque **ω**: latet, animaduertendum. Itaque *Zarottus* **26** probauerint **μ**: -barint **λ** **30** ecqua *Halm*: //cqua **D**^{ar}: hęcqua *uel sim.* **D**^{pr}**AR**^{ac}**λ**: et quae **EηLR**^{pc}**N** *Cic.*: ecquae *Orelli et edd. Ciceronis* lex^2 **μ**: hoc **λ**

ea re, totum est; quod ait *eius rei*, pars est. Interdum enim totum factum aliqua lege aut damnatur aut absoluitur, interdum pars facti.

Deinde quod ait *consuetudo, actio, iudicium, scientia, artificium*, et haec omnia gestum negotium consequentur. Nam et consuetudo rei iam ante gestae est, et rursus rem gestam solet aliqua actio consequi uel iudicium, ut praeiudicium natum esse uideatur. Deinde necesse est ante aliquid fieri, ut ex eo scientia consequatur uel artificium.

Verum haec omnia et in personarum actibus peruidenda sunt et in negotii ipsius natura. Idcirco ait: *Deinde natura eius euenire uulgo soleat an insolenter et raro*. Ait negotii ipsius animaduertendam esse naturam, id est, qui soleat euentus factum istud consequi. Sed hic euentus ab illo euentu, quem in *231 H.* adiunctis negotio demonstrauimus, hoc distat, quod ille euentus naturaliter certis rebus adfixus est et rem suam quadam ui ac necessitate consequitur, hic autem euentus interdum necessarius et naturalis est, ⟨ut⟩: *Parricidium furor necesse est consequatur*, interdum uarius et commutabilis, ut: *Amor noceat necesse est*, et ut: *non noceat necesse est* (saepe enim malum euentum amor habet, saepe bonum). Denique ut ostenderet Cicero euentum istum ex natura nego- *135 I.* tii ita esse considerandum, ut scias et in contrarium posse conuerti, *deinde*, inquit, *natura eius euenire uulgo soleat an insolenter et raro*. *Vulgo*, id est passim, frequenter. Ergo firmius argumentum est, si ⟨id,⟩ de quo agimus, euentus frequentius consequatur, si dicas: *Amor magis nocet*. Praeterea hoc sciamus interesse inter istum euentum et illum superiorem, quod hic totius negotii euentus est, ille uero uniuscuiusque rei. Ait enim supra: *Quare hoc in genere, ut commode quid euenturum sit ante animo concipi possit, quid quaque ex re soleat euenire considerandum est.*

Postea homines id sva avctoritate conprobare an offendere in his consverint] Et hic euentus, qui naturam negotii consequitur, qualis apud homines habeatur, id est bonus an malus, attendendum est. Ita et supra dixit attendendum qui homines primum fecerint, qui deinde conprobauerint; non enim ex eo, quia aliquid consequitur, argumentum ⟨factum⟩ est, sed quia aut bonum aut malum est quod consequitur, id est, [sed] quia tale est. Ita semper non ex re, sed ex qualitate fit argumentum.

3 *p. 37,16sq. Str.* **9sq.** *p. 37,17sq. Str.* **12sq.** *cf. supra p. 106,8–25* **14sq.** *cf. supra p. 107,12* **23–25** *p. 37,5–7 Str.; cf. supra p. 106,18–20* **26sq.** *p. 37,18sq. Str.*

3 actio **ω** *Cic. J*: pactio *Cic. M* **4sq.** gestae **μ**: -a **R**^{ac}**λ** **9** eius **O** *Cic.*: eius rei **μQ** (*cf. l. 19*) **9sq.** insolenter **μQ**^{ar}: -lerter **Q**^{pr}: -lertem **O** (*cf. l. 19*) **14** ut *add.* **α** **19** insolenter **μ**: -lerter **λ** (*cf. l. 9*) **20** id *addidi* **23sq.** commode **β** *Cic. Mi*: -di (inc- **Q**) **ω**: -dius **δ**^{R} *Cic. P²i* (*cf. p. 106,18*) **24** colligi *Cic.* **26sq.** offendere **ω** *Cic. H²S²i*: defendere **T**^{ac} *Cic. M*: defendi *Cic. i*: offendi **δ**^{R} *Cic. P²S³* **27** consuerint **ω** *Cic. H edd.* („*minus numerose*“ *Stroebel ad loc.*): consueuerint **D**^{pc}**α** *Cic. H²i, prob. Stroebel*: consuerunt *Cic. Pi*: consueuerunt *Cic. VS* **30** factum *add. Zwierlein* **31** sed² *om.* **ϑ**: non quia est, quod consequitur, sed **γ**

ET CETERA, QVAE FACTVM ALIQVOD SIMILITER CONFESTIM AVT EX INTERVALLO SOLENT CONSEQVI] Interdum enim uicinus, interdum tardior est euentus. Vt puta, si quem uoluero occidere, uicinus est euentus, ut mox me oderit. Deinde si trado alicui disciplinam, tardior hic euentus; primo enim fortassis offenditur, deinde amat ac diligit.

DEINDE POSTREMVM ATTENDENDVM EST] Dat postremum breue et commune praeceptum utrum aliquid honestum sit an utile in his esse considerandum, quae gestum negotium consecuntur. Verum quae sint partes honestatis atque utilitatis in deliberatiuae praeceptis se demonstraturum esse pro-
136 I. mittit.

OMNIS AVTEM ARGVMENTATIO, QVAE EX HIS LOCIS, QVOS COMMEMORAVIMVS, SVMETVR, AVT PROBABILIS AVT NECESSARIA DEBEBIT **44** XXIX
ESSE] Ait supra, cum de confirmatione loqueretur, *huius*, inquit, *partis certa sunt praecepta, quae in singula causarum genera dentur; uerum tamen non incommodum uidetur quandam siluam atque materiam uniuerse ante permixtam et confusam exponere omnium argumentationum*. Tria nobis in confirmatione traduntur: materia, argumentum, argumentatio. Materiam nobis iam tradidit, id est locos, de quibus argumenta caperemus, quos locos diuisit in attributa personae et attributa negotio. Attributa personae undecim esse dixit, negotio quattuor, atque horum omnium partes enumerauit ac tradidit. Nunc
232 H. itaque dicturus est de argumento. Nec nos confundat, quod pro argumento argumentationem ponit. Antiqui genus ponebant argumentationem, sub argumentatione uero argumentum et argumentationem. Itaque hoc uerbo communiter utebantur, ut pro argumento recte argumentatio diceretur. Verum antequam dicamus, quae genera sint argumentorum, dicamus prius quid considerare et conferre debeamus, ut argumenta faciamus.

Secundum Aristotelem decem categoriae sunt, id est decem res, in quibus omnia, quae in mundo sunt, continentur. Harum rerum una substantia est, reliquae nouem qualitates, id est, quae substantiae accidant. Itaque cum res nuda est, nihil aliud quam res est; tunc autem ex ea facere possumus argumentum, si eius qualitatem inspiciamus. Itaque omnia uerba uel nomina habent res suas, habent et qualitates. Quae qualitates cum sibi conueniunt, faci-

1sq. *p. 37,19–21 Str.* **6** *p. 37,21sq. Str.* **11–13** *p. 37,27–38,2 Str.* **13–16** *p. 31,19–23 Str.; cf. supra p. 84,6–15* **27–29** *cf. supra p. 42,2–8*

1 aliquod **ω** *Cic. J*: aliquid *Cic. M* **2** solent consequi **μ** *Cic.*: c. s. **λ** **3sq.** mox me **μ**: me mox **λ** **6** postremum[1] **ω**: -mo **N** *Cic.* **11** autem **μ** *Cic.*: *om.* **λ**: *post* argumentatio *transp. Cic. P* ex **ω** *Cic. S²J*: *om. Cic. M* **14** dentur **ω**: diuidentur *Zarottus Cic. Pi*: -duntur **E^pc F** *Cic. HVSi* **15** uniuerse **λ** *Halm*: -sae **DβN^ac**: -sam **εδ^R** *Cic. P²Si*: -sarum *Cic. HVP*: -saliter *Cic. S²i* **15sq.** permixtim et confuse *Weidner in Cic.* **30** ea **μ**: ipsa **λ** possumus **μ**: possimus **λ**

unt argumentum, cum non conueniunt, non faciunt argumentum, ut puta, ponamus *occidit*: *occidit* res est; huius rei quae sit qualitas attendamus, id est, quaedam asperitas, quaedam inmanitas. Deinde ponamus *inimicum*; rursus *inimicus* res est, eius rei porro qualitas similiter aspera atque crudelis. Itaque *137 I.* quoniam utraque sibi haec qualitas conuenit, factum est argumentum. Ita duae similes qualitates cum sibi fuerint copulatae, faciunt aliam qualitatem, id est: *Occidit, quia inimicus fuit*. Quae qualitas talis est, ut argumentum probabile factum esse uideatur. Ita si dicas: *Occidit, quia gladio percussit*, argumentum est, quia utriusque rei qualitas similis. Alioqui, cum in eo, quod est *occidit*, iam nota sit et res et qualitas rei, deinde ⟨si⟩ ponas *uirgam*, cuius res et qualitas nota est: quoniam similes sibi non sunt istae qualitates, conductae in unum non faciunt argumentum, si dicas: *Percussit uirga et occidit*. Semper itaque non res, sed qualitates rerum debemus attendere atque conferre, ut argumenta faciamus.

Argumentorum porro genera duo: probabile et necessarium. Probabile est, quod ueri similitudine fidem facit, ut puta: *Quia inimicus fuit, occidit*. Verum de probabili post dicemus, nunc autem de argumento necessario disputabimus: *Necessarium est*, inquit, *quod aliter ac dicitur nec fieri nec probari potest*. Necessarium argumentum ad fidem cogit ac trahit, probabile autem inrepit atque persuadet. Necessarium porro tale est argumentum, si ea proferas, quorum talis sit natura, ut sic fieri necesse sit, si dicas: *Si natus est, morietur. Si peperit, cum uiro concubuit*. Haec necesse est ut se consequantur; quod si necesse habes credere, necessarium factum est argumentum. Illud tamen scire debemus, argumentum necessarium paene non esse solumque esse inter homines probabile. Nempe nobis necessarium uidetur ex uero constare; nam si probabile ex ueri simili, ex uero necesse est necessarium. Inter homines autem uerum latet totumque suspicionibus geritur. Ergo necessarium esse non potest argumentum. Sed quantum inter homines potest necessarium? Quantum secundum opinionem humanam ualet! Alioqui secundum Christianorum opinionem non est necessarium argumentum: *Si peperit, cum uiro concubuit*, neque hoc rursus: *Si natus est, morietur*. Nam apud eos manifestum est et sine *138 I.* uiro natum et non mortuum. Ergo necessarium argumentum illud est, quod

18sq. *cf. p. 38,6sq. Str.* **22** *p. 38,7sq. Str.* **27** uerum latet] *cf. Macr. somn. 1,3,18* latet, inquit (*sc.* Porphyrius), omne uerum.

1 cum … argumentum^{2} *om.* **λ** **4** eius *om.* **λ** **7** talis *om.* **μ** **8** factum *om.* **μ** **10** si *addidi* **11** ⟨aeque⟩ nota *Zwierlein* conductae **D**^{ar}**?λ**: coniunctae **D**^{pr}**α** **17sq.** disputabimus **μ**: dicemus **λ** **23** habent **D**^{ar}**?**: -et *Halm* **24sq.** esse inter homines **μ**: i. h. e. **λ** **26** simili **μ**: -le **λ** **28** quantum … necessarium? Quantum **ω** (*sic interp.* **RN** *Zarottus*): tantum … necessarium, quantum **β** *Ascensius* **28sq.** quantum secundum **μ**: s. qu. **Q**: qu. **O** **29sq.** Christianorum opinionem **μ**: o. c. **Mλ** **31** et *om.* **μ** **32** necessarium argumentum **μ**: iam (in **O**) a. n. **λ**

233 H. iam opinione persuasum est. Atque ut scias hoc necessarium non esse omnino necessarium, ostendit Cicero etiam hoc hominibus persuaderi, cum ait: *Necessarie demonstrantur ea, quae aliter ac dicuntur nec fieri nec probari possunt*. Ergo si probantur, iam non erunt necessaria; quidquid enim probatur, potuit et non credi. Itaque necessarium argumentum teneamus illud, quod facile populo persuadet orator. Hoc necessarium tribus modis fieri docet, quos modos in genere dictionis ponit; hic enim iam dictio est, superius in materia locos posuit, de quibus conducta ad argumentationem dictio nasceretur. Fieri itaque necessarium argumentum docet aut per conplexionem aut per enumerationem aut per simplicem conclusionem.

Conplexio est, in qva vtrvm concesseris reprehendetvr] **45** Conplexio forma dictionis est posita in rationibus necessariis. Verum conplexio duplici latere constat, unde quidquid fuerit electum, necesse est ut contrarium sit. In conplexione itaque duo genera sunt proponendi, nunc per simplex, nunc per necessarium. Per simplex hoc modo: *Si hoc est, cur illud facis? Si illud est, cur hoc facis?* Deinde per necessarium sic: *Aut hoc concedas necesse est aut illud*. Ita hic exemplum conplexionis considerare debemus factum per simplex: *Si inprobus est*, inquit, *cur uteris? Si probus, cur accusas?* Ita et in Verrinis Cicero: *Aut amicos*, inquit, *confiteare Siculos necesse est aut inimicos: si amici sunt, credamus testibus; si inimici sunt, inuiti pecunias contulerunt.*

Envmeratio est, in qva plvribvs rebvs expositis et ceteris infirmatis vna reliqva necessario confirmatvr] Enumeratio quo- *139 I.* que forma dictionis est, posita in rationibus necessariis. Verum in enumeratione multa ponuntur, et exclusis multis unum, quod reliquum est, confirmatur, ut puta: *Si hoc non est, si illud et illud non est, restat igitur ut istud sit*. Ita in Verrinis: *Si neque Carbo attigit neque Sulla uidit neque in aerarium relata est, restat igitur, ut tu, Verres, pecuniam sustuleris*. Verum enumeratio duobus modis fit, cum aut multis rei rebus exclusis unam, quae reliqua est, confirmas, aut cum omnibus rei rebus exclusis contrarium confirmas. Multis rei rebus exclusis una, quae reliqua est, confirmatur, ut supra ipse Cicero contra Hermagoran: *Nam aut nullum causae genus est aut iudiciale solum aut ⟨et⟩ iudiciale et demonstratiuum et deliberatiuum*. Hic multa enumerauit, sed exclusis dua-

3sq. *p. 38,6sq. Str.; Victorin. def. 24,1sq.* **11** *p. 38,11sq. Str.* **18** *p. 38,13 Str.* **19sq.** *cf. Cic. Verr. 2,2,150* **21sq.** *p. 38,14sq. Str.* **26sq.** *cf. Cic. Verr. 2,1,36* **31sq.** *p. 11,21–23 Str.; cf. supra p. 44,1sq.; 44,13–15; 44,17–19*

3 necessari(a)e **μQ**^{pc} *Cic. Victorin. def.*: -a **λ** **5** quod **μ**: quo **λ** *Minutianus* **8** ad argumentationem **μ**: argumentatione **λ** **11** reprehendetur **D**^{pc}**βNλ** *Cic. i*: -itur **D**^{ac}**ε** *Cic. Mi* **14** per *om.* **λ** **15** per^{2} **βλ**: *om.* **μ** **18** et *om.* **λ** **19** *post* Cicero *exspectes* per necessarium confiteare **D**^{ar}**?λ**: -ere **D**^{pr}**α** **22** necessario **ω** *Cic. Mi*: -ia *Cic. i* **26** attigit **γQ** *Cic.*: attingit **DβO** **26sq.** relata est (*sc.* pecunia) **λ**: -tum est **μ**: -ta sunt (*sc.* HS sescenta milia) *Cic.* **29** omnibus **λ** *Christ* (*cf. p. 112,4sq.*): *om.* **μ** **31** et *add.* **γ** *ex Cic.* **32** hic *om.* **λ**

bus rebus reliquam tertiam confirmauit. *Nullum*, inquit, *causae genus esse non potes dicere, quia artis praecepta das; unum esse non potes dicere, quia hoc et hoc; relinquitur ergo*, inquit, *ut omnia tria genera causarum sint*. Ergo hic multis rei rebus sublatis postrema est confirmata. Deinde omnibus rei rebus exclusis contrarium sic concluditur, ut hic ipsum positum exemplum est: *Necesse est*, inquit, *aut inimicitiarum causa ab hoc esse occisum aut metus aut spei aut alicuius amici gratia, aut, si horum nihil est, ab hoc non esse occisum*. Ita hic res est occisio; huius rei omnes res sustulit, id est causas occidendi; postremo contrarium conclusit: si igitur horum nihil est, non occidit.

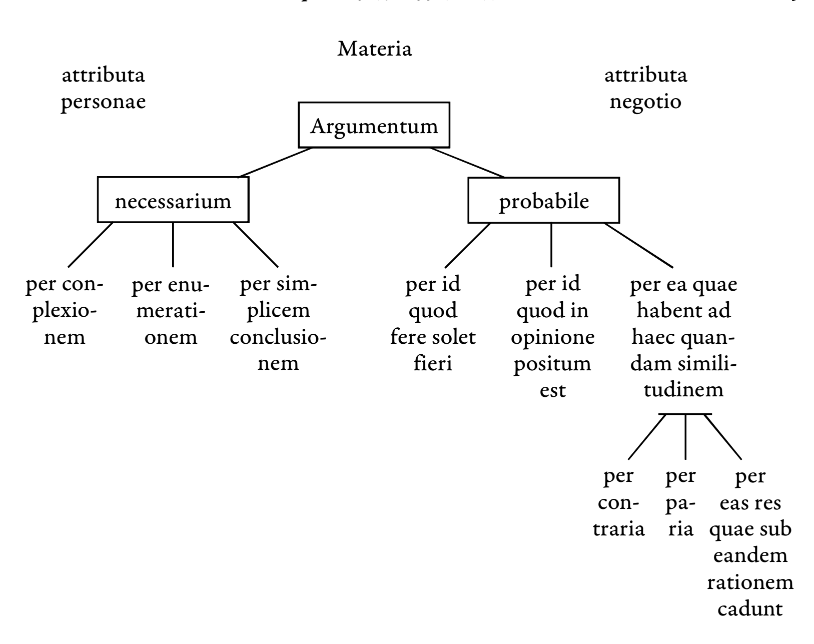
SIMPLEX AVTEM CONCLVSIO EX NECESSARIA CONSECVTIONE CONFICITVR] Et in hoc necessarium est argumentum, sed in una re positum, et ideo *simplex conclusio* nominatur, ut puta: *Si illo tempore, quo uos me istud fecisse* *234 H.* *dicitis, ego trans mare fui, relinquitur ut id ego non fecerim nec potuerim facere*. Hic itaque simplex res est, in superioribus uero duplex, in conplexione *140 I.* scilicet et enumeratione. Et conplexio quidem aperte duas res continet: *Aut hoc est*, inquit, *aut illud; si hoc est, cur facis? Si illud est, cur non facis?* Enumeratio etiam, quamquam multas in se res habeat conlocatas, duplex tamen est. Ea enim omnia, quae tollis, quamuis multa sint, in una tamen parte ponuntur, in altera id, quod concludis, siue aliquid de rebus sit siue contrarium rei, ut supra docuimus.

ATQVE HOC DILIGENTER VIDERE OPORTEBIT] Praeceptum dat, ut necessaria argumenta non sola dicendi specie faciamus, id est, ne conplexio uel enumeratio in solo genere dicendi posita esse uideatur, sed ut rationes ipsae et res necessariae sint et hoc genere dicendi proferantur, triplici scilicet, aut per conplexionem aut per enumerationem aut per simplicem conclusionem.

⟦Dictum itaque de necessario argumento et quale sit et quot modis dictionis proferatur; nunc de probabili incipit disputatio. Quod ut melius intellegamus, propter uim expositionis haec prius nobis etiam pictura cernatur:⟧

1–3 *cf. II,23–30 Str.; supra p. 43,13–44,20* **5–7** *p. 38,16–18 Str.* **10sq.** *p. 38,23sq. Str.* **12–14** *cf. p. 38,24–28 Str.* **18–20** *cf. supra p. 111,27–29* **21** *p. 38,28 Str.*

2 potes[1] **ϑλ**: potest **μ** **4** rei[2] *om.* **λ** **5** concluditur **μ**: excl- **λ** **7** ita $\mathbf{D}^{pc}$**βλ**: itaque **γ**: *om.* $\mathbf{D}^{ac}$ **8** omnes $\mathbf{E}^{pc}$**ηR**$\boldsymbol{\delta}^{R}$**λ**: omnis **μ** **13** non **μ**: nec **λ** **16** hoc[2] *Halm* (*coll. p. 111,15sq.*): illud **ω** **19** aliquid **μ**: id a. **λ** **21** oportebit uidere *Cic.* praeceptum **μ**: -ta **λ** **26–28** dictum … cernatur *uidetur additum* (*ab ipso Victorino?*)*, ut transitus fieret ad picturam; continent enim idem ac p. 113,1–3*

141 I. ⟨PROBABILE AVTEM EST ID, QVOD FERE SOLET FIERI]⟩ Dictum est de necessario argumento et de huius modis, tribus scilicet; nunc de probabili argumento dicamus, in quo solo uirtus omnis fidei continetur. Vt supra enim diximus, necessarium inter homines non est, praesertim cum etiam ipsum probetur. Probabili itaque solo omnis fides nititur, adeo ut Graeci officium et finem oratoris sic definierint: πειστικῶς εἰπεῖν, id est, probabiliter ad fidem dicere. Probabile autem per se ipsum non potest definiri neque in praeceptum quoddam exprimi, sed probabile erit argumentum pro moribus patriae, populi, temporis. Neque enim omnibus unum atque idem probabile est; 235 H. aliud enim iustum Romanis, aliud barbaris uidetur. Itaque ut probabilia argumenta faciamus, primum nobis patria inspicienda est, in qua sumus, et eius patriae inspiciendi mores; deinde inspicienda est ciuitas, quae pars patriae est: omnis enim ciuitas habet proprios mores; deinde inspiciendum est tempus: tempora enim saepe mutantur; postremo etiam eius, apud quem dicimus, **46–47**

1 *p. 39,4 Str.* **3** supra] *p. 110,23–111,5* **5–7** *cf. supra p. 27,5–8* **9–114,2** *cf. supra p. 75,13–16*

1 probabile ... fieri *inser. Ippolito*: probabile ... uerum (*p. 39,6 Str.*) *inser. Zarottus* **2** huius $\mathbf{D}^{pr}\boldsymbol{\gamma}\mathbf{Q}$: hiis $\mathbf{D}^{ar}$**?O**: eius $\boldsymbol{\beta\delta}^{R}$ **6** definierint **μ**: -it **λ** πειστικῶς εἰπεῖν *Aurispa*: πισ- εἰ. *Halm*: ΠΙϹΤΙΚΟϹЄΙΠЄΙΝ **Q**: *spat. rel. om.* **O**: ΠΙϹΤΙΚΩΝЄΙΠЄ **μ** **12** est[1] *om.* **λ**

cognoscenda natura est, ut secundum mores eius probabilia argumenta faciamus. Itaque haec praecedunt, antequam probabilia argumenta proferamus.

Verum ipsum probabile argumentum primo in tria diuiditur, id est in id, quod fere solet fieri, in id, quod in opinione positum est, et in id, quod habet ad haec quandam similitudinem; deinde in quattuor: signum, credibile, iudicatum, conparabile. Verum illa tria res sunt, quibus probabile conficitur argumentum; illa autem quattuor, quae secuntur, rerum harum trium effectus sunt. Primo itaque illa tria uideamus, in quae probabile diuiditur argumentum. Per id, *quod fere solet fieri*, probabile argumentum sic fit, si ea ad fidem colligas, quae in actus consuetudine uersantur, ut puta: *Si mater est, diligit ⟨filium⟩. Si auarus est, neglegit ius iurandum*. Ita et Terentius meretrices malas, auaros lenones, tristes senes, edaces parasitos esse memorauit. Haec utique ad fidem dicta sunt per id, quod fere solet fieri.

Deinde per id, *quod in opinione positum est*, probabile argumentum sic *142 I.* fit, si ad fidem non ea, quae in usu sunt agendi, sed ea, quae in opinione sunt posita, colligamus: si dicas inferos esse et impiis apud inferos poenas; si dicas omnes qui philosophentur contra deos facere. Multi enim credunt quod philosophi contra deos faciant; etenim si deos adserunt et me forte stultum esse dicunt: quoniam me talem deus esse uoluit, contra deos faciunt, cum me reprehendunt. Deinde in re publica cum bella aut pax ex dei uoluntate contingant, ipsi autem multa cupiant persuadere, contra deos faciunt, si id non agendum adserunt, quod deorum uoluntate contingit. Ergo, ut diximus, et ex his, quae in opinione sunt posita, probabile colligitur argumentum, si dicas inferos esse uel non esse, deos esse uel non esse, mundum natum, mundum non esse natum. [Istae opiniones δόγματα dicuntur; δοκῶ enim Graece *opinor* et δόγμα *opinio* nuncupatur.] Adeo manifestum est omnia, quae in mundo aguntur, argumentis probabilibus persuaderi, quando etiam philosophorum professionibus ex opinione nomen inpositum est, ut δόγματα dicantur.

Tertium illud est, ut doceamus quemadmodum probabile fiat argumentum ex eo, *quod habet ad haec quandam similitudinem*, id est, per similitudinem, ut puta: *Si is, qui patriam prodit, poenam meretur, ille, qui patriam de-*

9 *cf. p. 39,4 Str.* **10sq.** *p. 39,8sq. Str.* **11sq.** *cf. Ter. Eun. 36–40* **11** meretrices malas] *cf. Ter. Eun. 37* **12** auaros lenones] *cf. Ter. Haut. 39* tristes senes] *cf. Ter. Andr. 857* edaces parasitos] *cf. Ter. Eun. 38; Haut. 38* **14** *cf. p. 39,4sq. Str.* **30** *cf. p. 39,5sq. Str.*

2 praecedant *Halm in app.* **4** in[1] **DβO** (*cf. p. 116,10–12*): et in **γQ**^{pc}: an in **Q**^{ac} **8** quae **β**: qua **ω** **10sq.** filium *add.* **γ** *ex Cic.* **12** utique *scripsi*: itaque **ω** **13** fidem **μ**: f. utique **λ** **15sq.** sunt posita **μ**: p. s. **λ** **16** impiis **μ**: -ias **λ** **21** multa] contraria *siue* alia *Orelli in app.* cupiant *Halm*: -iunt **ω** **22** et ex **λ**: ex **μ** **25sq.** istae … nuncupatur *om.* **MeBa**, *del. Orelli* **25** ΔΟΚΩ **D**^{ar}**?Q** *Becichemus? Halm*: ΔΟΓΜΑ **D**^{pr}**α**: *spat. rel. om.* **O** **26** et δόγμα opinio *om.* **λ** δόγμα *Halm*: ΔΟΚΩ **D**^{ar}**?**: ΔΟΓΜΑΤΑ **D**^{pr}**α**: *deest* **λ** **30** habet in se *Cic.*

fendit, praemium meretur. Verum hic ex altero alteri fides fit, et sic quasi fuerat nominandum, sed Cicero non quemadmodum fieret argumentum, sed unde fieret, indicauit, cum ait: *aut quod habet ad haec quandam similitudinem*; *ad haec*, id est ad superiora, ad id, quod fere solet fieri, et ad id, quod in opinione positum est. Etenim hoc argumentum tertium, ubi ex altero alterum probamus, nunc tale potest esse, ut soleat fieri, nunc tale, ut in opinione positum esse uideatur; ut soleat fieri ⟨sic⟩: *Si is, qui patriam prodit, poenam*
143 I. *meretur, ille, qui patriam defendit, praemium meretur*. Vt in opinione sic: *Si impiis apud inferos tormenta praeparata sunt, innocentibus quies parata est*.

236 H. Itaque hoc, quod habet ad haec quandam similitudinem, id est similitudo, tribus modis probabile efficit argumentum: aut per contraria aut per paria aut per eas res, quae sub eandem rationem cadunt. Per contraria sic: *Nam si his, qui inprudentes laeserunt, ignosci conuenit, his, qui necessario profuerunt, haberi gratiam non oportet*. Hic contraria sunt *prodesse* et *nocere*. Sed ipsa contraria non faciunt argumentum, nisi habeant inter se aliquam similitudinem; hic itaque animorum similitudo est: nam si ille inprudenter obfuit, hic necessitate profuit, neque ille uoluit obesse neque hic uoluit prodesse. Ergo si ignoscitur ei, qui non uoluntate, sed inprudentia laesit, et illi gratia non habenda est, qui non uoluntate profuit, sed necessitate. Per paria sic, cum non ex contrariis rebus, sed ex simillimis per naturam probabile colligimus argumentum, ut puta: *Nam ut locus in mari sine portu nauibus intutus est, sic animus, qui sine fide est, amicis esse non potest portuosus*. Ex his autem, quae sub eandem rationem cadunt, probabile facimus argumentum, cum ea sibi conferimus, quae ad aliquid sunt, ut puta *locare—conducere*, *emere—uendere*. Haec uerba ad se inuicem spectant; itaque ex unius rei ratione alterius rei rationem probare debemus, ut puta: nescio ⟨quis⟩, qui patre uendente emit filium, iniquam rem dicitur fecisse. Hic facis argumentum probabile: *Nam si is, qui uendidit, rem iniquam fecit, et hic, qui emit, rem iniquam fecit*. Deinde quod Cicero posuit exemplum: apud Rhodios portorium res uilis erat et Hermocreon uir amplissimus id conduxit portorium; defenditur, quod rem turpem non fecerit. Facis itaque argumentum per eas res, quae sub eandem rationem cadunt: *Nam si Rhodiis turpe non fuit locare, ne Hermocreonti quidem turpe est conducere*.

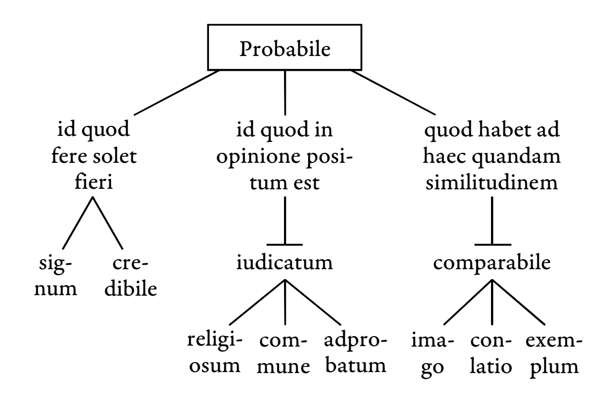
Siue autem, inquit, uera sint siue falsa ea, unde facimus argumentum, ni-
144 I. hil ad nos, dum modo ad fidem faciendam probabilia esse uideantur. Falsum

12–14 *p. 39,15–17 Str.; infra p. 137,23sq.* **21sq.** *cf. p. 39,17–19 Str.* **32sq.** *cf. p. 39,21sq. Str.; Aristot. rhet. II 23, 1397^{a}26f.; Quint. inst. 5,10,78*

7 sic *addidi* **8** sic **E^{pc}F** *Minutianus Anon. Monac.*: sit **ω** **9** praeparata **μ**: parata **λ** **12** eandem **μ**: eadem **λ** **23** facimus **μ**: fit **λ** **26** ⟨quis⟩ qui *Aldus*: quis *Ascensius*: qui **ω** **29** uilis **λ**: uilis utilis **μ** **30** id **μ**: is **λ** **32** ne **μ**: nec **λ** **35** falsum **μ**: f. cum **λ**

est, sed ueri simile, si dicas: *Non occidit Medea filios; quippe mater filios numquam potuisset occidere*. Hic falsum est, quod adseris; tamen fecisti argumentum probabile per id, quod fere solet fieri, ut Medea filios non occidisse credatur. Aut si dicas: *Quia multus in calceis puluis fuit, ex itinere regressus est*. Verum est autem argumentum probabile, si dicas: *Quoniam cicatrix est, uulnus fuerit necesse est*.

⟦Nunc autem ut probabilis argumenti omnes partes scire possimus, haec nobis quoque animaduertenda pictura est:⟧

47–50 XXX OMNE AVTEM, VT CERTAS QVASDAM IN PARTES TRIBVAMVS] Supra *237 H.* diximus probabile argumentum in tres partes diuidi, in id, quod fere solet fieri, in id, quod in opinione positum est, et in id, quod habet ad haec quandam similitudinem. Sed has tres partes ipsas res esse diximus, de quibus probabile fit argumentum. Verum in his tribus rebus haec rursus quattuor conlocata sunt, id est, quod ex illis rebus conficitur, aut *signum* dicitur aut *credibile* aut *iudicatum* aut *conparabile*. Atque ut sciamus haec quattuor illis tribus esse conexa, id, quod fere solet fieri, nihil aliud habet in se nisi aut signum aut credibile; deinde id, quod in opinione positum est, nihil in se habet nisi iudicatum; postremo id, quod habet ad haec quandam similitudinem, nihil aliud habet nisi conparabile.

4 *cf. p. 39,24sq. Str.; infra p. 117,21sq.* **5sq.** *cf. p. 39,23 Str.* **9** *p. 39,26sq. Str.* supra] *p. 114,3–5*

1 sed *Ascensius*: siue **ω** **5** argumentum probabile **μ**: p. a. **λ** **7sq.** nunc ... est *uidetur additum* (*ab ipso Victorino?*), *ut transitus fieret ad picturam* **9** *initium lemmatis non indic.* **D** autem **μ**: probabile *add.* **λ** (*post* tribuamus *add. Cic. p. 39,27 Str.*) in *om.* **λ** tribuamus **ω** *Cic. M*: distr- *Cic. J* **14** collocata $\mathbf{N}^{ar}$**λ** *Becichemus*: conlata **μ** **19** habet *om.* **λ**

Videmus itaque haec quattuor in illis tribus esse nec haec tantum sibi copulata sunt, sed omnia, quae in argumento sunt probabili, etiam argumentis attributis personae et attributis negotio constat esse conexa. Nam quattuor 145 I. negotio esse diximus attributa: continentia cum ipso negotio et in gestione negotii, adiuncta negotio, quae gestum negotium consecuntur. Itaque in continentibus cum ipso negotio et in gestione negotii signum est; in his, quae gestum negotium consecuntur, iudicatum est; in his autem, quae adiuncta sunt negotio, conparabile est; in attributis uero personae credibile est. Ita uidemus et locos argumentorum et res et exitus certis rationibus sibi esse copulata.

Nulla itaque uideatur esse confusio, quod probabile argumentum iam dudum in tria diuisimus, nunc in quattuor, quia id, quod fere solet fieri, duo in se continet, signum et credibile; quod in opinione positum est unum habet in se, id est iudicatum; quod habet ad haec quandam similitudinem, similiter in se unum continet, id est conparabile. Itaque probabile argumentum in quattuor partes nunc diuiditur; nam aut signum est aut credibile aut iudicatum aut conparabile.

SIGNVM EST, QVOD SVB SENSVM ALIQVEM CADIT] Quinque sensus **48** sunt in homine: uisus, auditus, odoratio, sapor, tactus. Itaque quidquid sub hos sensus cadit, cum ⟨ad⟩ argumentum fuerit attractum, signum est. Quod signum per se, non ad se ualet, sed ex eo aliud proficiscitur, id est, aliud adseritur, ut puta, si agatur, an nescio quis ex itinere uenerit, et dicas: *Illum constat ex itinere uenisse; nam in calceis eius multus puluis est. Puluis* hic signum est, et signum, quod sub sensum oculorum cadat. Aut si dicas: *Quia cruentus est, hominem occidit*. Deinde si dicas: *Seditio facta est; nam tumultus auditus est*. Hic *tumultus* signum est, sed signum, quod sub aurium sensum cadat. Ita et reliqua similia. Verum hoc argumenti genus, id est signum, non satis ad fidem ualet, sed alterius firmioris argumenti indiget adprobatione. Ita probabile quidem est argumentum, sed non ualidum; semperque hoc argumento coniectura tractatur, et ideo aut aliud firmius argumentum aut testimonium requirit. Sed quod paulo ante dixi, signum esse in eo, quod fere solet fieri, utique cum dico: *Ex itinere uenit; nam multus in calceis puluis est*, et: *Hominem* 146 I. *occidit; nam cruentus est*, argumentum facio ex his, quae fere solent fieri. Nam et qui ex itinere uenerit solet fieri ut puluerulentus sit, et qui hominem occiderit solet fieri ut cruentus sit.

17 *p. 40,2sq. Str.* **21sq.** *cf. supra p. 116,4*

1 haec[2] *om.* **λ** **3** attributis[1] **α**: tributis **ω** **10** esse *om.* **λ** **19** ad *add.* $\mathbf{E^{pc}F^{pc}M_2}$ *Ascensius* attractum **μ**: tractum **λ** *Ascensius* **21** an nescio **μ**: nescio an **λ** **21sq.** dicas illum (illud **O**) constat ex itinere uenisse **λ**: adseras eum uenisse **μ** **27** adprobatione $\mathbf{D^{ac}?R\delta^{R}\lambda}$: ad probationem $\mathbf{D^{pc}?\alpha}$ *Orelli* **30** dixi **μ**: diximus **λ** esse in eo **μ**: in eo esse **λ** **33sq.** occiderit **η**: occidit **ω**

Ex signo uero in omnia tempora circa factum facere possumus argumentum, ut puta: *Occidisti hominem, quia cruentus es*. Hic *cruor* signum est, *occidisti* autem *hominem* tempus praeteritum. Deinde: *Occidis hominem; nam uulnus infigis*. Hic *uulnus infigis* signum est, *occidis hominem* tempus praesens. Deinde: *Occidere uis hominem; nam armatus incedis*. Hic *armatus incedis* signum est, *occidere uis hominem* tempus futurum. Ita signum ad omne tempus argumentum est. *238 H.*

CREDIBILE EST, QVOD SINE VLLO TESTE AVDITORIS OPINIONE FIRMATVR] Credibile est, inquit, argumentum, quod per se ipsum facit fidem neque ad ueritatem probandam desiderat testem, sed facile, cum prolatum fuerit, apud opinionem et sententiam iudicis persuadetur. Hoc credibile in eo esse diximus, quod fere solet fieri, et rursus in attributis personae. Ita in exemplo, quod subdidit Cicero, utrumque uideamus: *Nemo est*, inquit, *quin liberos suos incolumes et beatos esse cupiat*. Vtique et solet fieri ut nemo sit, quin amet liberos suos, et attributum personae est, id est fortuna, quod liberi nominantur, et quod ait *nemo est*.

IVDICATVM EST, VBI RES ADSENSIONE AVT AVCTORITATE AVT IVDICIO ALICVIVS AVT ALIQVORVM CONPROBATVR] Iudicatum in his posuimus, quae gestum negotium consecuntur. *Iudicatum est*, inquit, *res adsensione aut auctoritate aut iudicio alicuius aut aliquorum conprobata*. Iam et hic in tria diuisit iudicatum. Nam adsensio in religione est, auctoritas in communi, iudicium in adprobato. In tria enim iudicatum diuisit: in religiosum, in commune, in adprobatum.

Religiosum est, inquit, si quid de re aliqua iurati iudices iudicarunt, et ideo religiosum, quia iurati iudicarunt. Itaque ad hoc, quod iurati iudices iudicarunt, adsentiri nos necesse est. Animaduertamus tamen, ut iudicium ge- *147 I.*
stum semper negotium consequatur.

COMMVNE EST QVOD OMNES VVLGO PROBARINT] Commune est, inquit, quod ex more uulgi iusti auctoritatem tenet, ut necesse est maioribus

8sq. *p. 40,7sq. Str.* **12** diximus] *p. 116,15–17; 117,8* **13sq.** *p. 40,9sq. Str.* **17sq.** *p. 40,10sq. Str.* **18sq.** posuimus] *p. 117,6sq.* **28** *p. 40,14 Str.*

2 hic **σλ**: et hic **μ** **3** autem hominem *om.* **λ** **4** hic uulnus infigis signum est **LO** *Halm, sed* hic s(ignum est) *primo uoluit* **O**: s. e. **DRNQ**: u. i. s. e. **EM₂**: s. e. u. i. **AF** hominem *om.* **λ** **6** hominem *om.* **λ** **9** est inquit **μ**: i. e. **λ** **10** ad ueritatem probandam **λ**: ad probandam **D**: ad se -um **β**: ad -um **γ** prolatum **μ**: -ba- **λ** **12** esse diximus **μ**: d. e. **λ** **13** quin **D**^{ac}**?Q**: quiñ *uel* qui non **D**^{pc}**αO** *Cic.* **15** id est **μ**: ea **λ** **16** et *om.* **λ** **17sq.** iudicatum est res ... conprobata *Cic.* (*cf. quae sequuntur l. 19sq.*) **18** conprobatur **Dβ**: est -bata **γ**: -bantur **λ** **20** et *om.* **λ** hic **E**^{pr}**ηRQ**: hinc **μ**: *deest* **O** **22** iudicatum diuisit **μ**: d. i. **λ** in^4 **μQ**: *om.* **O** **23** in **μ**: et **O**: *om.* **Q** adprobatum **E**^{pc}**η** **δ**^{R}**λ**: adiudicatum **μ** **24** et *om.* **λ** **25sq.** itaque ... iudicarunt^2 (-re **Q**) **λ**: *om.* **Dβ**: quod **γ** **28** omnes **ω** *Cic. HP²J*: homines *Cic. Pi* probarunt **γ** *Cic.* **29** est *Halm*: sit **ω**

natu adsurgi, ut supplicum misereri; hoc ut sequamur, habemus uulgi auctoritatem. Deinde hoc etiam animaduertamus, quod consuetudo quaecumque rem semper aliquam consequatur. Inter id, quod fere solet fieri, et commune hoc interest: id, quod fere solet fieri, ex quadam natura est, commune iudicato stringitur.

ADPROBATVM EST QVOD HOMINES, CVM DVBIVM ESSET QVALE HABERI OPORTERET] Adprobatum est, inquit, quod cum dubium esset circa qualitatem bonam malamue, ad unam partem homines inclinarunt. Vt, inquit, cum sororem Horatius occidisset et de facto eius populus esset incertus, tamen absolutus est. Deinde ut Tiberius Gracchus censor cum insciente collega quosdam senatu mouisset et de eius facto dubitaretur, postea tamen eius factum populus adprobauit; nam eum consulem fecit. Ita religiosum et commune et adprobatum, quia in iudicato sunt, gestum semper negotium consecuntur.

CONPARABILE AVTEM EST QVOD IN REBVS DIVERSIS SIMILEM ALIQVAM RATIONEM CONTINET] Dictum est iam de signo, de credibili, de iudicato; restat extremum, ut de conparabili dicat. Conparabile est quod res inter **49**
239 H. se diuersas aliqua ratione coniungit. Haec conparatio, id est similitudo, partes habet tres: imaginem, quam Graeci εἰκόνα appellant, conlationem, quam Graeci παραβολήν appellant, exemplum, quod Graeci παράδειγμα appellant. Imago est oratio circa res diuersas, aut corporum aut naturarum conparans similitudinem, ut:

148 I. *os umerosque deo similis,*
uel *qualis mugitus, fugit cum saucius aram*
taurus.

6sq. *p. 40,16sq. Str.* **8–10** *hoc exemplum apud Ciceronem scriptum non legimus nisi p. 111,20–112,7 Str.; cf. Liu. I 26; Dion. Hal. ant. 3,21,2–3,22,6* **10–12** *hoc exemplum apud Ciceronem ualde foedatum traditur; quem locum Stroebel p. 40,18–21 sic restituebat:* uelut Gracchi patris factum populus Romanus („*subaudiri potest* constituit sua auctoritate"), qui eum (q. e. *om. J*) [ob id factum] (*del. Oudendorpp*) eo (*om. J*), quod insciente collega in censura ⟨non⟩nihil (*add. Schuetz*) gessit, post censuram consulem fecit. **15sq.** *p. 40,21sq. Str.* **17–120,15** *Victorin. ars frg. inc. sed. p. 96 M.* **18–20** *cf. supra p. 104,4–6* **21–120,11** *cf. Sacerd. ars p. 463,31–465,26; Don. gramm. mai. p. 673,14–674,10; Charis. ars p. 365,13–26; Diomed. ars 463,10–464,24* **21sq.** *cf. supra p. 104,6sq.* **23** *Verg. Aen. 1,589; cf. supra p. 104,8* **24sq.** *Verg. Aen. 2,223sq.; cf. supra p. 104,11sq.*

1 supplicum $\mathbf{E^{pr}}$**ηNλ**: -ium **μ** **2** hoc etiam **μ**: e. h. **λ** **6sq.** haberi **μ**$\mathbf{Q^{pc}}$ *Cic.*: -re **λ** **10** insciente **λ** *Zarottus Cic.*: sciente **μ** **11** senatu *Capperonnier*: //nsenatu $\mathbf{D^{ar}}$: in senatu (-um **L**) $\mathbf{D^{pr}}$**α**: e (ex **O**) senatu **λ** *Ascensius* **12** religiosum **μ**: et *praem.* **λ** **17** dicat **μ**: -amus **λ** **19** εἰκόνα *de Cereto*: IKONA **μ**: icona **λ** **20** παραβολήν *de Cereto*: ΠΑΡΑ ΒΟΛΗΝ **μ**: parabolem **Q**: *deest* **O** παράδειγμα *de Cereto*: ΠΑΡΑΔΙΓΜΑ **μ**: paradigma **RQ**: *deest* **O** **24sq.** cum … taurus **μ**: et cetera **λ**

Conlatio est oratio, quae res inter se diuersas ex simili conparatione coniungit, ut est illud:

Ac ueluti magno in populo cum saepe coorta est
seditio.

Exemplum est, quo rem aliquam alicuius hominis aut negotii auctoritate uel casu aut hortamur aut dehortamur. ⟨Hortamur⟩ sic, ut:

Antenor potuit mediis elapsus Achiuis
Illyricos penetrare sinus.

Dehortamur sic:

at non uiderunt moenia Troiae
Neptuni fabricata manu considere in ignis?

Haec quidem nos exempla ex grammaticalibus artibus supposuimus, Cicero autem tunc se exempla his, quae sunt in conparabili, suppositurum esse promittit, cum coeperit de elocutione tractare. Nunc autem de inuentione tractatus est.

Ac fons qvidem confirmationis, vt facvltas tvlit] Ea omnia, quae ad confirmationem pertinebant, demonstrata sunt ita, inquit, ut rei ipsius natura flagitabat. Sed hic confuse omnia prolata; singillatim se autem circa singulas causas traditurum esse praecepta in secundo libro promittit.

In praesentia tantvmmodo nvmervm et modos et partes] *Numerum* accipiamus attributa personae undecim, negotio quattuor; dein genera argumentorum duo: necessarium, probabile. *Modos* autem accipiamus [id est] in necessario argumento conplexionem, enumerationem, simplicem conclusionem; deinde in probabili argumento id, quod fere solet fieri, quod in opinione positum est, quod habet ad haec quandam similitudinem. *Partes* *149 I.*
autem accipiamus signum, credibile, iudicatum, conparabile et ea, quae sub his sunt.

50 Atqve inveniri qvidem omnis ex his locis argvmentatio poterit] Possunt quidem omnia iam argumenta ex his locis, quos praecipimus, inueniri, sed haec ipsa argumenta debemus, inquit, artificiosa dictione distinguere, quia et suaue et necessarium est. Itaque nunc pauca de dialectica ad rhetoricam translaturus est habebitque locum de syllogismis, ad quos capi-

1sq. *cf. supra p. 104,9sq.* **3sq.** *Verg. Aen. 1,148sq.* **5sq.** *cf. supra p. 104,19–23* **7sq.** *Verg. Aen. 1,242sq.* **10sq.** *Verg. Aen. 9,144sq.* **16** *p. 41,1Str.* **20** *p. 41,8sq. Str.* **28sq.** *p. 41,12sq. Str.*

6 hortamur[2] *add.* **γ** **7sq.** mediis ... sinus **μ**: et cetera **λ** **11** ignis **μ**: -es **βδ[R]λ** **12** nos exempla **μ**: e. n. **λ** ex *om.* **μ** **13** esse **μ**: se esse **λ** **14sq.** tractatus **μ**: tractaturus **λ** **17** rei *om.* **λ** **18** prolata **μ**: -ba- **λ** **20** numerum **ω** *Cic. P[2]*: -os **η** *Cic.* partes **βNλ** *Cic.*: -tis **Dε** **21** accipiamus *scripsi*: -cipimus (-ce- **Dβ**) **ω** dein **μ**: deinde **λ** **23** id est *deleui* **29sq.** praecepimus **δ[R]Q** (*sed cf. p. 81,17*) **31** et suaue **μ**: suaue **Q**: *om.* **O**

endos et tenendos lectorem uehementer hortatur, ut ipse ait: *quod non rei solum magna est utilitas, sed praecipiendi quoque summa difficultas*.

⟦Diximus itaque argumentum probabile in quattuor diuidi: signum, credibile, iudicatum, conparabile. Credibile esse diximus in attributis personae; signum esse diximus in duobus negotio attributis, in continentibus cum ipso negotio et in gestione negotii; conparabile esse diximus in adiunctis negotio; iudicatum uero in his, quae gestum negotium consecuntur. Itaque omne argumentum factum ex attributis personae credibile dicetur; deinde omne argumentum factum ex continentibus cum ipso negotio et ex his, quae in gesti-
240 H. one negotii sunt, signum dicetur; deinde omne argumentum factum ex his, quae negotio adiuncta sunt, conparabile dicetur; postremo omne argumentum factum ex his, quae gestum negotium consecuntur, iudicatum dicetur, sed cum probabile fuerit. Alioqui in omnibus attributis tam personae quam negotio et necessarium esse poterit argumentum, cuius tres partes esse diximus: conplexionem, enumerationem, simplicem conclusionem.⟧

OMNIS IGITVR ARGVMENTATIO AVT PER INDVCTIONEM TRACTANDA **51–56**
EST AVT PER RATIOCINATIONEM] De materia et argumento iam dic- XXXI
tum est; nunc tertium illud est, ut de argumentatione dicamus, quae pertinet ad elocutionem et quam Cicero ex dialectica sumptam in rhetorica posuit la-
150 I. tiore. Argumentatio est itaque artificium non inueniendi, sed dicendi. Haec duobus modis fit, aut per inductionem aut per ratiocinationem. Ita et Aristo-

1sq. *p. 41,19sq. Str.* **3** probabile] *p. 116,13–15* **4** credibile] *p. 117,8; 118,11sq.* **5** signum] *p. 117,5sq.* **6** conparabile] *p. 117,7sq.* **7** iudicatum] *p. 117,6sq.* **16sq.** *p. 41,21sq. Str.* **21–122,4** *cf. Aristot. rhet. I 2, 1356^{a}35–1356^{b}5* ⟦Τῶν δὲ διὰ τοῦ δεικνύναι ἢ φαίνεσθαι δεικνύναι, καθάπερ καὶ ἐν τοῖς διαλεκτικοῖς τὸ μὲν ἐπαγωγή ἐστι τὸ δὲ συλλογισμός τὸ δὲ φαινόμενος συλλογισμός, καὶ ἐνταῦθα ὁμοίως· ἔστι γὰρ τὸ μὲν παράδειγμα ἐπαγωγή, τὸ δ᾽ ἐνθύμημα συλλογισμός, ⟨τὸ δὲ φαινόμενον φαινόμενος συλλογισμός⟩. Καλῶ γὰρ ἐνθύμημα μὲν ῥητορικὸν συλλογισμόν, παράδειγμα δὲ ἐπαγωγὴν ῥητορικήν.⟧ Πάντες δὲ τὰς πίστεις ποιοῦνται διὰ τοῦ δεικνύναι ἢ παραδείγματα λέγοντες ἢ ἐνθυμήματα, καὶ παρὰ ταῦτα οὐδέν· ὥστ᾽ εἴπερ καὶ ὅλως ἀνάγκη ⟨ἢ⟩ συλλογιζόμενον ἢ ἐπάγοντα δεικνύναι ὁτιοῦν [ἢ ὁντινοῦν] (δῆλον δ᾽ ἡμῖν τοῦτο ἐκ τῶν ἀναλυτικῶν), ἀναγκαῖον ἑκάτερον αὐτῶν ἑκατέρῳ τούτων τὸ αὐτὸ εἶναι. *Et saepius. Quint. inst. 5,11,2* Plerique Graecorum (*sc.* omnem argumentationem diuidunt) in παραδείγματα et ἐπιχειρήματα, dixeruntque παραδείγματα ῥητορικὴν ἐπαγωγήν.

1 non rei **ω** *Cic. P²i*: rei non *Cic. Mi* **2** utilitas est *Cic.* **3–15** diximus ... conclusionem *non ad hoc lemma, sed ad id, quod praecedit, uidetur pertinere* **5** duobus **μ**: et *add.* **λ** **8** dicetur **μ**: -ci- **Rλ** **9** ex² *om.* **λ** **10** dicetur **μ**: -ci- **λ** **11** dicetur **μ**: -ci- **λ** postremo **μ**: deinde **λ** **12** gestum **λ**: negotio adiuncta sunt et **μ** dicetur **μ**: -ci- **λ** **14** partes esse **μ**: e. p. **λ** **19sq.** rhetorica ... latiore *scripsi*: -am ... -em **OMeBa** *Orelli coll. p. 127,24*: -a ... laxiorem **Q**: -am ... laxiorem **μ** **21** indictionem **Dᵃʳ O**

teles in argumentatione duo esse dixit: *ἐπαγωγὴν καὶ συλλογισμόν*. Atque Aristoteles breuiter ac strictim omne exemplum inductionem esse dixit, quod animus auditoris ab eo, quod non dubium est, ad credendum id, quod dubium est, inducatur. Duo itaque sunt genera argumentandi: inductio et ratiocinatio. Verum inductione philosophi utuntur, et hic nunc ad exemplum inductio philosophica inducitur ad hoc, ut intellegamus quid sit inductio uel quemadmodum fiat. Post autem praecipiet qualis inductio possit esse oratoris.

51–52 INDVCTIO EST ORATIO, QVAE REBVS NON DVBIIS CAPTAT ADSENSIONES EIVS, QVICVM INSTITVTA EST] Generaliter hic inductionem definiuit, qua definitione ostendit ubique nos inductione uti posse, et in philosophica et in oratoria et in quacumque contentione uerborum, etiam in fabulis (nam ubique necesse est persuaderi), et ideo personam certam hic non posuit, sed hoc ait: *Inductio est oratio, quae rebus non dubiis captat adsensiones eius, quicum instituta est. Eius*, inquit, id est, siue ille philosophus sit siue iudex siue orator siue amicus siue inimicus. Inductio itaque sic facienda est, ut primo proponamus illa, quae extra negotium sunt, sed tamen quae ad negotium per similitudinem spectant. Et talia, inquit, esse debent illa, quae proponimus, ut necessario is, cum quo agis, ita esse fateatur atque consentiat. Quod cum consenserit, tunc paulatim ad id, unde dubitabatur, descendis et iis, quae supra concessa sunt, simile esse confirmas.

Dat ergo nunc exemplum philosophicum: Aeschines Socraticus fuit, id est discipulus Socratis. Is multa scripsit; quodam etiam loco induxit Socraten referentem (nam is erat mos discipulis, ut ingenio proprio reperta ad magistros referrent et quasi ab iis inuenta ponerent)—induxit, inquam, Aeschines Socraten referentem quid esset uel quemadmodum esset locuta Aspasia cum uxore Xenophontis uel cum ipso Xenophonte; nam Xenophon et eius uxor *151 I.*
frequenter discordabant. Persuadet ergo Aspasia, ut in gratiam reuertantur; Aspasia autem peritissima fuit philosophiae. Hac itaque inductione usam induxit Aspasiam apud Aeschinen Socrates: *Interrogauit*, inquit, *Aspasia Xenophontis uxorem: 'Si' inquit 'uicina tua aurum melius habeat quam tu habes,*

2–4 *cf. Aristot. rhet. I 2, 1357^{b}29sq.* ὅταν ἄμφω μὲν ᾖ ὑπὸ τὸ αὐτὸ γένος, γνωριμώτερον δὲ θάτερον ᾖ θατέρου, παράδειγμά ἐστιν. **9sq.** *p. 41,23–42,1 Str.* **22–123,16** *cf. p. 42,4–43,3 Str. (= Aeschin. frg. 9); Quint. inst. 5,11,27–29*

1 in argumentatione duo esse dixit **μ**: argumentationem dixit esse **λ** *ἐπαγωγὴν καὶ συλλογισμόν Pithou*: ЄΠΑΓΟΓΗΝ (-ЄΝ **RN**) ΚΑΙ CΥΛΛΟΓΙCΜΟΝ (CΥΑΛΟ- **D**) **μ**: *spat. rel. om.* **λ** **2** quo **ϑ** **9sq.** adsensiones **ω** *Cic. HP^{2} Fortun. DPO*: -em *Cic. $H^{2}PJ$ Fortun. A Iul. Vict. Cassiod.* (*cf. l. 14sq.*) **12** contentione **μ**: int- **λ** **13** hic *om.* **λ** **14** hoc **μ**: hic **λ** **14sq.** quae ... est[1] **μ**: et cetera **λ** **16** est *om.* **λ** **20** descendis et **μ**: descendisset **λ** iis *Orelli*: his **ω** **23** induxit *Zwierlein*: inducit **ω** **25** iis *Halm*: eis *Zarottus*: his **ω** inquam **μ**: itaque **λ** **26** quid esset uel *om.* **λ** **27** et eius **μ**: eiusque **λ** **29** hac itaque **μ**: atque hac **λ**

cuius habere malis, tuum an illius?' Respondit illa, inquit, *'illius'. 'Deinde' in-* 241 H. *quit 'si uirum illa meliorem habeat quam tu habes, utrumne tuum malis an illius?' Tunc*, inquit, *Xenophontis uxor inducta similitudine superiorum, quoniam sententiam mutare non poterat, tacita erubuit. Postea*, inquit, *Aspasia conuertit se ad Xenophontem ipsum et similiter cum illo instituit inductionem: 'Dic mihi' inquit 'Xenophon, si uicinus tuus equum aut fundum meliorem habeat quam tu habes, tuumne malis an illius?' 'Illius' inquit. 'Quid si' inquit 'uxorem meliorem habeat quam tu habes, tuamne malis an illius?' Tacuit*, inquit, *Xenophon. Tunc*, inquit, *Aspasia: 'Quoniam id mihi uterque uestrum respondere noluit, quod solum uolueram responderi, ego dicam quid uterque uestrum cogitet: nam et tu' inquit 'Xenophon, uxorem optimam cupis et tu uirum optimum. Quare nisi et tu uir optimus fueris et tu femina lectissima, id est, nisi in gratiam regressi fueritis, semper et tibi uxor lectissima et tibi uir optimus deerit'.* Hic itaque inductio hoc egit, ut Xenophon et uxor eius ab iis, quae uelle se negare non poterant, ad id etiam, quod dubium habebant, per similitudinem deducerentur.

HOC MORE SERMONIS PLVRIMVM SOCRATES VSVS EST] Socrates, in- **53–54** quit, in disputationibus suis inductione frequenter utebatur, propterea, inquit, quod optimum ducebat, ut non a se rebus prolatis, sed confessionibus suis aduersarius uinceretur.

HOC IN GENERE PRAECIPIENDVM NOBIS VIDETVR] In inductione, in- XXXII 152 I. quit, tria semper spectare debemus: primo, ut similitudines tales proponamus, ut eas sit necesse concedi; nam illud dubium esse non debet, unde alteri fidem uolumus facere. Deinde, inquit, illud, quod confirmamus, ei rei, quam proposuimus, simile esse debet, ne nihil egerit propositio, si illud dissimile est, cuius causa proposuimus. Tertio, inquit, id agere debemus, ut nemo intellegat quo spectet similitudinis propositio, ne, cum quispiam intellexerit se ex confessione propositionis etiam illi rei fidem facere, quam negauit, aut non respondeat aut male praueque respondeat. Si autem nesciat, quo tendat simi-

17 *p. 43,7sq. Str.* **21** *p. 43,13 Str.*

1 malis *Minutianus Cic.*: mauis (-ues **D**^{ac}) **DβNQ**^{pc} *Becichemus*: maius **ελ** inquit^{1} *om.* **λ** *Becichemus* **2** malis *Halm Cic.*: mauis **μQ**^{pc} *Becichemus*: maius **λ** **3** inquit *om.* **λ** *Becichemus* **3sq.** Xenophontis uxor inducta similitudine superiorum quoniam sententiam mutare non poterat tacita erubuit **μ**: illa tacita erubuit inducta superiori sententia quam mutari (-re **Q**^{pc}) non poterat **λ** **4** inquit *om.* **λ** **5** ipsum *om.* **λ** cum illo instituit **μ**: inst. c. i. **λ** **6** Xenophon *om.* **λ** (*cf. p. 124,22*) **7** habes *om.* **λ** malis *Minutianus Cic.*: mauis **μQ**^{pc} *Becichemus*: maius **λ** **8** habes *om.* **λ** *Becichemus* malis *Halm Cic.*: mauis **μQ**^{pc} *Becichemus*: maius **λ** inquit *om.* **λ** *Becichemus* **13** et tibi uir optimus deerit **μ** *Becichemus*: d. et t. u. o. **λ** **14** iis *Orelli*: his **ω** uelle se **μ**: se uelle **λ** **17** modo **δ**^{R} *Cic.* **22** primum *Cic. Iul. Vict.* **23** concedi **ω** *Cic. VP*^{2}*S*^{2}*J Fortun. Iul. Vict.*: -dere *Cic. M* **26** id *om.* **λ**

litudinis propositio, securus confitetur; qua confessione etiam illud, quod negabat ante, ita, ut tu uis, esse concedit.

Cum autem, inquit, haec diligenter in facienda inductione seruaueris, ut et propositio similitudinis concedatur et illud propositioni simile sit, cuius causa similitudo proposita est, et nemo uideat, quo propositio illa contendat, officio tuo per ista diligenter inpleto rursus debebis responsionem concedentis attendere. Vnum autem de tribus faciat necesse est: nam aut tacebit aut confitebitur aut negabit. Ad haec singula dat praecepta, quid in his singulis tu facere debeas, et primo a difficiliore parte incipit. Si, inquit, negabit ita esse illud, unde contentio est, atque illud, quod in propositis concessisque similitudinibus continetur, duo, inquit, facere debemus: aut illas res, quas ante concessit, similes docere huic rei esse, de qua contentio est, aut, si pernegabit, alias inducere similitudines. Sin autem, inquit, confitebitur, habita argumentatio concludenda est. Deinde, inquit, si tacebit, duo facies: aut responsionem de eo elicies aut, si respondere noluerit, quia genus confessionis est taciturnitas, concludenda est argumentatio.

Ita, inquit, hoc genus argumentandi tripertitum semper est: prima, in- *242 H.*
quit, pars constat ex una similitudine pluribusue; altera ex ea re, quae in contentione uersatur et quam nobis concedi uolumus; tertia ex conclusione, quae aut confirmat confessionem aut quid ex ipsa confessione conficiatur ostendit, ut in hoc ipso exemplo confessionem tacentium confirmat Aspasia: *'Et tu', in-* *153 I.*
quit, 'mulier, uirum optimum uis habere et tu, Xenophon, uxorem habere lectissimam maxime cupis'. Deinde ex hac confessione quid conficiatur ostendit: *'Quare' inquit 'nisi hoc perfeceritis, ut neque uir melior neque femina lectior in terris sit, profecto semper id, quod optimum putabitis esse, multo maxime requiretis, ut et tu maritus sis quam optimae et haec quam optimo uiro nupta sit'.*

55–56 SED QVIA NON SATIS ALICVI VIDEBITVR] Dedit supra philosophicae
XXXIII inductionis exemplum, dat nunc in rhetorica, non quo, inquit, diuersa praecepta sint, sed ne quis forte praeceptum in philosophicam datum in rhetorica uidere non possit. Exemplum autem nunc ponit apud Graecos peruagatum, cuius exempli huiusmodi thema est: Epaminondas ⟨Thebanorum⟩ imperator,

27 *p. 44,17 Str.* **30–125,3** *cf. Nep. Epam. 7,3–8,5; Plut. Pelop. 24sq.; Pausan. 9,14,7; Appian. 11,41; Aelian. u. h. 13,42*

2 tu *om.* **λ** **4** propositioni **μ**: -is **λ** **5** tendat *Christ* (*cf. p. 123,29*) **6** ista **μ**: istam **λ** **6sq.** concedentis *Kayser*: contendentis **ω** **7** faciat **μ**: -iet **λ** **13** habita *deest in Cic.* **14** inquit *om.* **λ** **15sq.** est taciturnitas **μ**: t. e. **λ** **20** confessionem **μ**: conce- **λ** confessione **μ**: conce- **λ** **21** confessionem **μ**: -ne **O**: *deest* **Q** **22** Xenophon **μ**: *om.* **O** (*cf. p. 123,6*): *deest* **Q** **23** maxime cupis **μ**: *om.* **O**: *deest* **Q** **24** hoc *om.* **λ** perfeceritis **α** *Cic.*: -retis **ω** **26** ut … sit **μ**: *om.* **λ**, *del. Weidner in Cic.* ut et tu **μ** *Cic. P²J*: et tu *Cic. M*: et ut tu *Cic. i*: *deest* **λ** **28** dat *om.* **ηλ** **29** philosophicam *sc.* inductionem rhetorica **μ**: -am **σλ** **30** autem nunc *om.* **λ** **31** cuius **μ**: eius **λ** Thebanorum *add. Jakobi*

cum ei successum fuisset, retinuit apud se exercitum aliquot amplius diebus quam ex lege oportebat; illis ipsis diebus Lacedaemonios funditus euertit ac uicit. Accusatur, quod contra legem exercitum retinuerit. Proponatur hic autem tacita exceptione lex illa: *Qui successori ex lege exercitum statim non tradiderit, poenas soluat*. In hoc themate potest quidem esse conpensatiuus status principalis: *Feci, sed profui*, uerum secunda conflictio in scripto et uoluntate consistit. Scripto utitur accusator, qui dicit a uerbis legis recedi non oportere, uoluntate utitur Epaminondas, qui dicit legem iubere quidem exercitum tradi, sed si nihil urgeat; alioquin, si rei publicae causa paucis diebus retineatur, nullam poenam subesse retinenti. Itaque hic inductionem potest facere accusator ille, qui contra sententiam legis scripta defendit et similitudinem non extra causam, sed ex eadem causa facit: Si, inquit, Epaminondas id, quod ait legis scriptorem sensisse, ad legem suis uerbis addat, id est damnandum esse qui exercitum non tradat praeter eum, qui rei publicae causa retinuerit—hoc si addat, numquid pati potestis? Non opinor. Deinde si hoc idem legi additum uos uestra auctoritate ad populum feratis, numquid id populus patietur?
154 I. Non patietur. Ergo, inquit, quod addi ad legem per uerba non potest, id tamquam additum sit sequi non debemus. Quod si, inquit, sententiam scriptoris neque Epaminondae neque uestris litteris uidemus corrigi posse, multo magis illud re ipsa et iudicio uestro mutari non potest, quod ne uerbo quidem mutari potest.

Verum hoc scire debemus, in dialogis sermonem esse, non dictionem, dictionem autem esse oratoris in ciuilibus causis. Idcirco ait: *aut aliter hoc in sermone atque in dicendo sit utendum*. Sermo philosophi, dictio oratoris; oratio autem potest et ad dialogum conuenire, si sit paulo splendidior elocutio, propria tamen oratoris est.

Deinde notare debemus omnes magistratus *praetores* appellatos, ut hic: *cum Epaminondas Thebanorum imperator, quod ei, qui sibi ex lege praetor successerat*, cum imperatori succedere debeat imperator.

RATIOCINATIO EST ORATIO EX IPSA RE PROBABILE ALIQVID ELICIENS, QVOD EXPOSITVM ET PER SE COGNITVM SVA SE VI ET RATIONE **57–59** XXXIV
243 H. CONFIRMET] Argumentationum duae partes sunt: inductio et ratiocinatio. De inductione iam dictum est; nunc de ratiocinatione tractatus est, id est de

23sq. *p. 44,20sq. Str.* **28sq.** *p. 44,25sq. Str.* **30–32** *p. 45,21–23 Str.*

1 amplius diebus **μ**: d. a. **σλ** **4** exercitum *om.* **λ** **8** iubere quidem **μ**: quippe i. **λ** **15sq.** idem legi additum **μ**: legi additum id est (si *add.* **Q** *Becichemus*) **λ** *Becichemus* **17** ad legem per uerba **μ**: p. u. a. l. **Q**: p. u. **O** **19** Epaminondae **μ**: per epaminonde **λ** **20** potest **μ**$\mathbf{Q}^{pc}$: posse **λ** **23** esse oratoris **μ**: o. e. **λ** **25** conuenire **βNλ**: -ri **Dε** **28** cum **ω** *Cic. M*: quod *Cic. J* imperator ⟨accusatur⟩ *Kayser in Cic.* quod **ω** *Cic. M*: *om. Cic. J* **32** confirmat *Cic. H* argumentationum **μ**: -nis $\mathbf{Q}^{mg}$**O**: -nes $\mathbf{Q}^{t}$

syllogismis. Verum ut ad genus speciem referamus, syllogismus non argumenti nomen est, sed argumentationis, ita ut inductio non inueniendi modus est, sed forma dicendi. Quamobrem sic definiuit ratiocinationem, id est syllogismum: *Ratiocinatio est*, inquit, *oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens, quod expositum et per se cognitum sua se ui et ratione confirmet*. Et in hac definitione multa communia esse possunt cum inductione. Nam quod ait *oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens*, tam ratiocinationis est quam inductionis. Hoc autem proprium ratiocinationis, quod ait: *quod expositum et per se cognitum sua se ui et ratione confirmet*. Inductio enim non per se cognoscitur neque se sua ui et ratione confirmat, sed, ut fidem faciat probandae rei, similitudines ante praecedunt. Recte itaque ratiocinatio definita est, id est oratio, quae ex confesso argumentum continens non similitudine, sed per se cognoscitur et sua *155 I.* se ui et ratione confirmat. Verum quod diximus: *ex confesso argumentum continens*, nisi enim quis confiteatur, quia inimicus fuit, non erit argumentum: *Si inimicus fuit, occidit*, sed si confitetur inimicum, argumentum probabile fit: *Si igitur inimicus fuit, occidit*.

57 Hoc de genere qvi diligentivs considerandvm pvtavervnt] Ratiocinatio est igitur oratio per se cognita ac sua ui et ratione firmata, ex re confessa sumptum ad fidem proferens argumentum. Verum, ut diximus, haec oratio est pertinens ad syllogismos. Syllogismorum autem multi quinque [multi plurimas] partes, multi, inquit, tres esse dixerunt; sed utrorumque, inquit, rationes debemus inspicere, quia et breuis inspectio est et oratori res necessaria. Opus quidem, inquit, utrorumque consimile est; nam alteruter et propositionem habet et adprobationem propositionis et rursus adsumptionem et adprobationem adsumptionis et conclusionem. Verum, inquit, qui syllogismum in quinque partes diuidunt, has singulas partes numerant, ut propositio una pars sit, adprobatio propositionis altera; ita et in adsumptione et adprobatione adsumptionis, ut quinta pars sit conclusio. Illi autem, qui tres partes in syllogismis esse contendunt, propositionem et adprobationem propositionis unam partem numerant, rursus adsumptionem et adprobationem adsumptionis alteram partem numerant, tertiam uero conclusionem. Ita utrorumque opus simile, sed in membris operis numerus diuersus.

Iam uero quinquepertiti syllogismi siue tripertiti in ipsis libris exempla poterimus agnoscere, uerum quaedam praecepta in his partibus posita intelle-

17 *p. 45,23sq. Str.* **20–23** *cf. p. 45,26–32 Str.*

2 argumentationis **μ**: orationis **λ** **4** inquit *om.* **λ** **4sq.** ex ... confirmet **μ**: et cetera **λ** **5** et[3] *om.* **λ** **9** confirmet **μ** *Cic.*: -mat **λ** *Cic. H* **20** est ... autem **μ**: si(l)logismi **λ** **21** multi plurimas *del. Halm* **24** propositionis et rursus **μ**: et **O**: *deest* **Q** **28** et adprobatione *Stephanus*: idem (item **β**: id est **γλ**) probatio **D**^{pc}**αλ**: *deest* **D**^{ac}: et in adprobatione *Halm in app.*: et in probatione *Stangl*: itemque probatione *Ippolito* **29** syllogismis **μ**: -mo **λ** **30** numerant *om.* **λ** **31** partem *om.* **λ**

gamus. Propositio, inquit, generalis in suo esse debet et id, quod adsumendum est, necessario in se continens. Adprobatio eius multis uerbis et diuersis
156 I. rationibus facienda est. Adsumptio uero ex propositione capienda est; ut hic adsumptio est: *Nihil autem melius* [*consilio*] *quam omnis mundus administra-*
244 H. *tur*. Haec adsumptio ex ui propositionis adsumpta est. Quae est enim propositio? *Melius accurantur quae consilio reguntur quam quae sine consilio administrantur*. Deinde, inquit, etiam adsumptionis adprobatio multis rationibus facienda est. Extrema conclusio est, quae quattuor modis fit, quos modos alio in loco ostendemus, cum de bipertito syllogismo coeperimus habere tractatum.

QVINQVEPERTITAM IGITVR HOC PACTO PVTANT ESSE ARGVMENTA- **59**
TIONEM] Qui, inquit, quinquepertitam dicunt esse argumentationem, hoc adferunt, quod supra ostendimus, id est, separant propositionem ab adprobatione sua et rursus adsumptionem ab adprobatione sua.

QVI AVTEM TRIPERTITAM ESSE DICVNT] Illi, inquit, qui tripertitam ar- **60–66**
gumentationem esse contendunt, eodem modo quidem tractant argu- XXXV
mentationem (nam et propositiones habent et adprobationes et rursus adsumptiones cum adprobationibus suis), sed haec bina conectunt et reddunt singula, ut propositionem cum adprobatione sua simul iungant et dicant solam propositionem. Negant autem recte neque propositionem neque adsumptionem dici, nisi fuerint adprobatae, tuncque esse aiunt propositionem argumentationis, si adprobata sit; sin autem adprobata non sit, esse quidem propositionem, sed argumenti, non argumentationis, in qua argumentatione latior et expolitior elocutio est. Itaque qui hoc contendunt negant esse amplius quam tripertitam argumentationem.

Ab his Cicero dissentit et contra disputat probatque illorum sententiam, qui dicunt quinquepertitam argumentationem. Itaque hoc Cicero secundum artem testibus et argumentis probat. Testibus sic: *quam omnes*, inquit, *ab Ari-*

4sq. *p. 47,9–11 Str.* **6sq.** *p. 46,3–5 Str.* **11sq.** *p. 47,12 Str.* **13** supra] *p. 126,25–28* **15** *p. 47,13 Str.* **28–128,1** *p. 48,4sq. Str.*

3 ex propositione **ϑλ** *Halm*: expositione **D**: ex ui propositionis **E**^{pc}**ηγ** (*ex l. 5*) **4** nihil autem omnium rerum **σ** *Cic. Quint.* consilio *del. Capperonnier, tuebatur Halm haec „ab ipso Victorino corrupta esse" existimans* **4sq.** administratur *post* melius *exhibet Cic.* **6** accurantur (gubernantur ea *Quint.*) quae consilio reguntur **ω** *Quint.*: geruntur ea, quae consilio *Cic.* reguntur **ω** *Quint.*: geruntur *Cic. Iul. Vict.* **13sq.** ab adprobatione **μQ**^{pc}: approbatione **Q**^{ac}: a´probatione **O** **15sq.** qui^{1} … contendunt **μ**: qui inquit tripertitam **λ** **15** esse dicunt **μ**: putant esse *Cic.*: *deest* **λ** **16** quidem *om.* **λ** **19** et **μ**: ut **λ** **19sq.** dicant solam propositionem **λ**: rursum (-us **D**^{ar}) adsumptione (sumptione **D**^{ac}) unum efficiat (-ant **D**^{ar}) **D**: rursum (-us **ϑL**) adsumptionem et adprobationem eius (approbationem cum adsumptione **ϑ**) unum efficiant **α** **21** adprobat(a)e **λ** *Capperonnier in app.*: -ta **μ** esse aiunt **μ**: a. e. **λ** **24** expolitior **μ**: politior **λ**

stotele et Theophrasto profecti maxime secuti sunt. Nam quemadmodum, inquit, superius argumentationis genus, id est inductionem, Socrates maxime et *157 I.* omnes Socratici tractauerunt, ita hoc genus argumentationis, id est ratiocinatio quinquepertita, ab Aristotele et Theophrasto uel Peripateticis frequentatum atque tractatum est. Sed quia orator rhetoricam scribens inportune paene philosophos ad testimonium uocat [quia de dialectica iste tractatus est, recte philosophos sibi adhibet qui rhetoricam scribit], adiungit etiam multos oratores elegantissimos atque artificiosissimos iudicatos, qui usi sunt hac argumentatione quinquepertita: *Deinde*, inquit, *a rhetoribus his, qui elegantissimi atque artificiosissimi putati sunt*. Itaque testibus probauit non errare illos, qui adserant quinquepertitam argumentationem.

Sed quia poterat dici Ciceroni: *Etiam illi, quos commemoras, errauerunt*, ostendit se exemplum illorum non temere secutum probatque argumentis suis non errare eos, qui quinquepertitam argumentationem, errare autem eos, qui tripertitam esse contendant. Itaque haec est quaestio utrum tripertita an quinquepertita sit argumentatio. Cicero multis syllogismis suis nunc quinquepertitis, nunc tripertitis probat quinquepertitam esse argumentationem. Et primo adserit propositionem et adprobationem inter se esse diuersas; in qua adsertione primo argumenti, deinde exempli est syllogismus. Dehinc simili ratione adserit adsumptionem et adprobationem eius inter se esse diuer- *245 H.* sas; in qua rursus adsertione primo argumenti, deinde exempli est syllogismus. Itaque postquam probauit propositionem et adsumptionem ab adprobationibus suis longe esse separatas, concludit commode partitos esse eos, qui quinquepertitam dixerint argumentationem.

67–72 XXXVII QVINQVE IGITVR PARTES EIVS ARGVMENTATIONIS, QVAE PER RATIOCINATIONEM TRACTATVR] Illius enim argumentationis, quae per inductionem tractatur, tripertita est argumentatio. Verum hoc in primis tenere *158 I.* debemus argumentum nunc uicinum esse quaestioni, nunc a quaestione longinquum. Argumentum enim prolatum nunc ipsi quaestioni prodest, nunc ei rei, quae uicina est quaestioni. Itaque argumentum nunc uicinum est quaestioni, nunc loco tertio, nunc quarto, nunc quinto nascitur. Aristoteles autem

1–5 *cf. p. 48,6–10 Str.* **9sq.** *p. 48,10–12 Str.* **25sq.** *p. 51,3sq. Str.* **31–129,1** *cf. Aristot. an. pr. I 25,* $41^{b}36$–$42^{a}5$

2 inductionem *Ippolito*: -is **ω** **3** tractauerunt **ω** *Cic. i*: -arunt *Cic. M*: pertractarunt *Cic. i* **3sq.** ratiocinatio quinquepertita **γ**: -onem -am (-a $\mathbf{D^{pr}}$) **ω** **4** atque a Peripateticis *post* Aristotele *Cic.* **6sq.** quia ... scribit *iam suspicatus est Capperonnier, del. Orelli* **7** qui **α**: quia **ω** **8** elegantissimos ... iudicatos *om.* **λ** **9sq.** deinde ... sunt *om.* **λ** **14** qui *om.* $\mathbf{D^{ac}R^{ac}N^{ac}}$ eos[2] **μ**: *om.* **Lλ** **15** contendant $\mathbf{D\beta L\delta^{R}}$: -dunt $\mathbf{R^{ac}N^{ac}\lambda}$ tripertita $\mathbf{D^{pc}\beta N^{ac}\lambda}$: an quadripertita *add.* $\mathbf{D^{ac}\varepsilon\delta^{R}}$ **18** diuersas $\mathbf{E^{pc}\eta\lambda}$ *Orelli*: -sa **μ** **22** probauit $\mathbf{\delta^{R}}$: -uerit **ω** **23** esse[1] **μ**: se **Q**: *om.* **O** **25–132,13** quinque ... oportebit *deest Cic. M* (*p. 48,20–56,4 Str.*) **25** partes sunt **γ** *Cic.*

dicit etiam loco decimo posse fieri argumentum. Sed cum saepe argumentum tam longe a quaestione sit, hoc agunt syllogismi, ut id, quod longe a quaestione est, eidem quaestioni dicendi ratiocinatione coniungant. Ac uicinum argumentum tale est: *Quoniam hic inimicus fuit, occidit*. Longe a quaestione argumentum tale est: *Inimicus occidit*. Hoc quia generale est, primo disserendum est utrum semper inimicus occidat; quod postquam adserueris, non statim probas hunc occidisse, sed ad hoc proficit, ut rursus doceas hunc inimicum fuisse; quod postquam adserueris hunc inimicum fuisse, tunc demum redis ad quaestionem: *Ergo hic, quia inimicus fuit, occidit*. Deinde longe petitum argumentum etiam illic licet animaduertere, ubi Cicero redarguit Hermagoran non recte sub qualitate posuisse deliberationem et demonstrationem, ubi primum docet genera esse causarum; quod si genera sunt causarum, partes generis causae esse non posse; at si partes generis causae esse non possint, multo magis partes partium esse non posse. Postremo redit ad quaestionem: *Male igitur deliberatio et demonstratio sub qualitate ponuntur*. Itaque argumentum nunc longe a quaestione est, nunc uicinum est quaestioni.

Deinde debemus hoc animaduertere, argumentum quodcumque sumimus utrum in genere sit an in specie: si in genere, sine dubitatione proponere debemus, deinde adprobare eandem propositionem, tertio loco speciem adsumere, quarto loco adsumptionem speciei multis rationibus adprobare, postremo concludere. Huius syllogismi subiciamus exemplum illud ipsum Epami-
159 I. nondae: *Omnes leges, iudices, ad commodum rei publicae referri oportet* et cete- XXXVIII
ra. Haec propositio est generalis sine ulla dubitatione. Deinde adprobat eandem propositionem: *Ea enim uirtute et sapientia maiores nostri fuerunt* et cetera. Tertio loco species adsumitur: *Ergo in hoc quoque iudicio desinite litteras legis interpretari* et cetera. Quarto loco adprobat adsumptionem: *Considerate, quid magis utile fuit Thebanis quam Lacedaemonios opprimi* et cetera. Postremo concludit: *Quod si leges omnes* et cetera. Hoc autem argumentum longe a quaestione petitum cognoscimus facile. Argumentum uero, quod in specie
246 H. est, semper cum dubitatione proponitur: *Si hoc est, illud igitur non est. Aut*

22 *p. 51,21sq. Str.* **24** *p. 51,23sq. Str.* **25sq.** *p. 52,9sq. Str.* **26sq.** *p. 52,11sq. Str.* **28** *p. 52,22 Str.*

2 hoc agunt syllogismi **λ** *Halm*: h. autem s. **D**: h. autem s. agunt **ϑF**pc: h. autem s. est **ηγ** **3** eidem **μ**: idem **λ** **4** hic inimicus **μ**: i. h. **O**: i. **Q** **5** disserendum **α**: dese- **D**: asse- **λ** (*ex l. 6?*) **7** proficit **σVe₂Q** *Zarottus*: profecit **μ**: *deest* **O** **8** hunc inimicum fuisse *del. Ippolito* **12sq.** partes generis causae esse non posse **μ**: non possunt esse causae partis generis **λ** **13** at *Halm*: ut **ω**: et **M**vl *Capperonnier* partes generis causae **μ**: c. partis g. **λ** possint **DβR**pc**N**: -sent **R**ac: -sunt **Lλ** **14** posse **μ**: possunt **λ** **21** ipsum *om.* **λ** **21sq.** Epaminondae **μ**: -as **λ** **22** iudices **δ**R *Cic.*: iudicium **D**ar**β**: iudicum **D**pr**RN**ac: iuđ **L**: iud’ **Q**: v3 **O** referre **γ** *Cic.* **23sq.** eandem *om.* **λ** **26** interpretari **ω**: perscrutari *Cic.* considerate *om.* **D**ac, *sed errore, ut uid., a Victorino ex antecedentis sententiae fine additum* **29** petitum **μ**: positum **λ**

hoc faciamus aut illud faciamus. Verum cum in propositione *si* est, *κατὰ συνημμένον* dicitur, cum in propositione *aut* est, *κατὰ διεζευγμένον* dicitur. Igitur argumentum, quod in specie est, debet semper cum dubitatione proponi; huius propositionis facienda est adprobatio; deinde adsumptio eiusdem speciei facienda est per eandem speciem, sed per confirmationem; cuius adsumptionis facienda est adprobatio; tunc erit postrema conclusio. Talis in Miloniana oratione syllogismus est: *Si*, inquit, *doceo causas fuisse Clodio, ut occideret Milonem, probo insidiatorem*. Hanc propositionem adprobauit: *etsi boni ne magno quidem emolumento inpelluntur ad fraudem, inprobi saepe paruo*. Deinde ipsam speciem adsumit per confirmationem: *Habuit autem causas Clodius*. Hanc rursus adsumptionem multis rationibus adprobat; postremo concludit: *Quare si habuit causas Clodius, ut occideret Milonem, constat insidiatorem fuisse*. Ergo quotiens argumentum in genere fuerit, species adsumenda est, quotiens argumentum in specie fuerit, ipsa species adsumenda est, sed per confirmationem. Hoc autem tenere debemus, in propositione uim totius argumentationis consistere. Siue autem in genere siue in specie sit propositio, ex ipsa *160 I.* tamen semper generatur adsumptio.

Docuit itaque quinquepertitam argumentationem per exemplum Epaminondae; deinde docuit quadripertitam argumentationem duobus modis, nunc propositionis adprobatione, nunc adsumptionis adprobatione sublata; deinde docuit tripertitam argumentationem utraque adprobatione sublata. Nunc quaestio est an sit bipertita argumentatio.

72–77 SI PEPERIT, VIRGO NON EST; PEPERIT AVTEM] Multi dicunt esse bipertitam argumentationem hac ratione: si, inquiunt, adprobationes saepe, quia manifestae sunt, subtrahuntur, cur non et conclusio, cum manifesta est, subtrahatur? ut sit bipertita argumentatio per propositionem et adsumptionem: *Si peperit, uirgo non est; peperit autem*. Cicero hanc illorum sententiam reprehendit dicitque semper argumentationem concludendam esse nec umquam tamen utendum esse manifesta conclusione; tunc autem hoc fieri posse, si conclusionum genera cognoscamus. Sunt autem quattuor: quarum conclusionum una talis, cum breuiter anacephalaeosin facimus propositionis et ad-

1sq. *κατὰ συνημμένον*] *cf. Diog. Laert. 7,71* Συνημμένον μέν ἐστιν, ὡς ὁ Χρύσιππος ἐν ταῖς Διαλεκτικαῖς φησι καὶ Διογένης ἐν τῇ Διαλεκτικῇ τέχνῃ, τὸ συνεστὼς διὰ τοῦ *εἰ* συναπτικοῦ συνδέσμου. *Sext. Emp. adu. math. 8,109* Τοῦτο τοίνυν συνέστηκεν ἐξ ἀξιώματος διφορουμένου ἢ ἐξ ἀξιωμάτων διαφερόντων διὰ τοῦ *εἰ* ἢ *εἴπερ* συνδέσμου. **2** *κατὰ διεζευγμένον*] *cf. Diog. Laert. 7,72* Διεζευγμένον δέ ἐστιν ὃ ὑπὸ τοῦ *ἤτοι* διαζευκτικοῦ συνδέσμου διέζευκται. **6–13** *cf. Cic. Mil. 32sqq.* **23** *p. 54,6sq. Str.*

1sq. *κατὰ συνημμένον Pithou*: ΚΑΤΑϹΥΝΗΜΕΝΟΝ *uel sim.* **ω** **2** *κατὰ διεζευγμένον Pithou*: ΚΑΤΑΔΙЄζЄΥΜЄΝΟΝ *uel sim.* **ω** **8** probo **μ**: prebo **O**: praebeo **Q** **8sq.** ne magno quidem **ω**: nullo *Cic.* **14sq.** sed per confirmationem *om.* **λ** **18sq.** per … argumentationem *om.* **λ** **25** subtrahuntur **μ**: -hantur **λ**

sumptionis et post adiungimus id, quod ex omni argumentatione conficitur. Dat autem ipse exemplum: *Quod si leges omnes ad utilitatem rei publicae referri conuenit, hic autem saluti rei publicae fuit, profecto non potest eodem pacto et saluti communi consuluisse et legibus non obtemperasse*. Secunda autem conclusio talis est, ut argumentatio ex contrario concludatur; et dat exemplum: *Summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia totiens deceptus sis*. Propositio enim huius syllogismi talis est: *Qui saepe numero nos* XXXIX *per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus*. Hoc postquam probatum est, ita concludi oportuit: *Igitur Carthaginiensibus fidem non habere debemus*, sed contrarium potius in conclusione constituit: *Summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia totiens deceptus* 161 I. *sis*. Tertia conclusio talis est, ut id solum, quod ex omni argumentatione conficitur, inferamus; et dat exemplum: *Vrbem igitur diruamus*. Quarta conclusio talis est, cum non id, quod conficitur, in conclusione ponimus, sed id, 247 H. quod eam rem, quae conficitur, consequatur; et dat exemplum: *Si peperit, cum uiro concubuit; peperit autem*. Hic conficitur: *Cum uiro igitur concubuit*. Sed hoc in conclusione, quia manifestum est, non ponit, sed illud ponit, quod manifestam ipsam conclusionem consequitur: *Igitur fecit incestum*. Etenim si cum uiro concubuit, id consequitur, ut fecerit incestum. Antiqui autem quemcumque hominum coitum incestum appellabant.

QVARE IN LONGIS ARGVMENTATIONIBVS] Dat praeceptum, ut sciamus **74** qua conclusione unaquaeque argumentatio concludenda sit. Quotiens, in- XL quit, longa fuerit argumentatio, aut propter memoriam anacephalaeosin facere in conclusione debemus, aut si erunt in memoria, quae supra dicta sunt, argumentatio nobis ex contrario concludenda est. Verum longa argumentatio non partibus, sed mensura partium constat, id est, non quinquepertita aut quadripertita argumentatio longa est, sed in quacumque argumentatione, quotiens latiores fuerint adprobationes, tunc longae erunt argumentationes. Ita et quinquepertita argumentatio ex modo adprobationum breuis poterit inueniri. Quare, inquit, quaecumque longa argumentatio fuerit, duobus modis concludenda est: aut per conductionem, id est anacephalaeosin, aut per contrarium. Quotiens autem breuis fuerit argumentatio, hoc solo, quod conficitur, concludenda est. In illis uero argumentationibus, quae exitum manifestum habent, consecutionem ponere in conclusione debemus.

2–4 *p. 54,16–19 Str.* **6sq.** *p. 54,20–22 Str.* **7sq.** *p. 53,20sq. Str.* **10–12** *p. 54,20–22 Str.* **13** *p. 54,23sq. Str.; cf. p. 54,1sq. Str.* **15sq.** *p. 54,25sq. Str.* **16** *p. 54,27 Str.* **18** *p. 55,1 Str.* **21** *p. 55,3 Str.*

2sq. referri **μ**: praef- **λ** **3** fuit **ω** *Cic.* P^2: profuit **ϑ**δ^R *Cic.* pacto **ω** *Cic.*: facto *Cic.* $v_2\lambda_2$ **16** cum uiro igitur concubuit **ω**: conc. i. cum u. *Cic.* **18** manifestam **Lσλ**: -tum **μ** fecit igitur incestum *Cic.* **32** quod δ^R (*cf. l. 13–15 et p. 55,5 Str.*): quo **ω**

SIN AVTEM EX VNA QVOQVE PARTE PVTABVNT CONSTARE ARGVMENTATIONEM] Reprehendit etiam illos, qui ex una parte dicunt fieri posse argumentationem: hi, inquit, errant de nominis ambiguitate; nam argumentatio duas significationes habet, et argumenti et argumentationis. Quare cum di- *162 I.*
cunt: *Si peperit, cum uiro concubuit*, inuentum proferunt, non expolitionem, id est argumentum proferunt, non argumentationem. Sed talis argumentatio esse non potest, nisi cum expolita profertur oratio. Eodem modo, inquit, et illi errant, qui dicunt aliquando subtrahi posse nunc propositionem, nunc adsumptionem: nam quoniam utraque harum mouet auditorem, neutra necesse est subtrahatur. Expolitioni itaque magnopere studendum est, quia inuentio cunctis oratoribus communis est, sed ipsi oratores dicendi modo aut optimi sunt aut mediocres aut infimi.

76–77 VARIARE AVTEM ORATIONEM MAGNOPERE OPORTEBIT] Propter fasti-
XLI dia uaria, inquit, uti oratione debemus, ut nunc per inductionem argumentemur, nunc per ratiocinationem; deinde in ratiocinationibus ut nunc quinquepertitam, nunc quadripertitam, nunc tripertitam faciamus argumentationem; deinde, ut non semper prima sit propositio, sed aliquando adsumptio prima sit. Haec, inquit, ut melius inspiciamus, aut scribamus ipsi et nos exerceamus aut, si id piget facere, ea, quae supra posita sunt exempla, uideamus et in ipsis hanc exerceamus uarietatem.

Illud autem praecipit, syllogismos omnes in dialectica contineri; hos paucos inde deriuatos, qui oratori conuenire uidebantur. [Denique isti non *syllogismi*, sed *epichiremata* dicuntur.]

78–97 REPREHENSIO EST PER QVAM ARGVMENTANDO ADVERSARIORVM
XLII CONFIRMATIO DILVITVR AVT ADLEVATVR] Iam de quattuor partibus orationis dictum est, id est de exordio, de narratione, de partitione, de confir- *248 H.*
matione; nunc secundum ordinem de reprehensione tractandum est. Reprehensio est oratio, quae post nostram confirmationem aduersariorum confirmationem reprehendit. Haec duo agit: aut omnino tollit quod aduersarius dixit, aut infirmat ac leuius reddit. Verum ipsa reprehensio ex illis locis argumentorum capitur, ex quibus confirmatio, id est ex attributis personae et at- *163 I.*

1sq. *p. 55,7sq. Str.* **3** *cf. p. 55,11sq. Str.* **3sq.** *cf. supra p. 109,21–24* **13** *p. 55,28sq. Str.* **13sq.** *cf. def. p. 1,22sq.* **24sq.** *p. 56,23–25 Str.*

1 sin **ω**: si qui **$E^{pc}F^{pc}Q^{pc}$** *Aldus Cic.* quoque **$E^{pc}F^{pc}\delta^{R}Q^{pc}$** *Stephanus Cic.*: quaque **ω** **5** si *om.* **λ** **7** nisi cum **μ**: cum non **λ** **10** subtrahatur. Expolitioni itaque **λ** *Ippolito*: subtrahatur expolitioni. Itaque **μ** **12** infirmi **$D^{ar}Q^{ac}$** **14** uti oratione **μ**: o. u. **λ** **22sq.** denique ... dicuntur *deleui* **23** epichiremata *Capperonnier*: epicheremata **ω** **25** diluitur **ω** *Iul. Vict. Cassiod.*: aut infirmatur *add.* **$\varepsilon\delta^{R}$** *Cic., del. edd. Ciceronis* adleuatur **ω**: alleuiatur **$\beta^{pc}\delta^{R}$** *Cic. H^2SJ*: eleuatur *Halm Cic. M Iul. Vict. Cassiod.*: eligatur *Cic. P^2* **26** de[1] *om.* **λ** de[2] *om.* **λ** de[3] *om.* **λ** de[4] *om.* **λ**

tributis negotio; materia enim argumentorum communis est tam confirmanti quam reprehendenti. Et cum tria sint data confirmationi, materia, argumentum, argumentatio, materiam non reprehendimus, quae nuda atque communis est, sed argumentum aut argumentationem reprehendimus. Et quoniam in confirmationem uel reprehensionem communiter hactenus praecepta tradidimus, debemus scire certos modos reprehensionis. Sunt autem quattuor principales modi, si aut sumpta reprehendamus aut conclusionem aut genus argumentationis; aut, si haec tria nullo modo reprehendi poterunt, quod extremum est facere debemus, ut aliud contra argumentum firmum ⟨aeque firmum⟩ aut firmius proferamus.

Sumpta sunt, quaecumque nobis ad fidem sumimus; ad fidem autem sumimus argumentum; ergo argumenta sumpta sunt. Et quoniam argumentum non nisi ex concesso fit, recte ea, quae ex concessis argumenta sumimus, *sumpta* dicuntur. Sunt autem sumpta semper quattuor probabilia, tria necessaria; probabile enim argumentum in quattuor diuiditur: credibile, signum, conparabile, iudicatum; necessarium in tria diuiditur: conplexionem, enumerationem, simplicem conclusionem. Itaque quia septem argumenta, septem sumpta sunt. De quibus argumentis cum aduersarius quodcumque sibi ad fidem sumpserit, tu continuo certis modis poteris reprehendere; quos modos a Cicerone traditos in singula sumpta reprehendenda diligenter debemus attendere atque retinere.

QVOD PRO CREDIBILI SVMPTVM ERIT] Enumerauit septem esse sump- **80**
ta; nunc docet unumquodque sumptum quot modis reprehendi possit, et a XLIII
probabili argumento incipit, in quo quattuor continentur: credibile, signum, conparabile, iudicatum. Itaque inquit: si aliquid ab aduersario pro credibili argumento fuerit prolatum, quinque id modis possumus reprehendere: si aut, inquit, quod solidum ac primum est argumentum, ipsum falsum esse doceamus, aut si ex contraria quoque parte credibile esse monstremus, aut si omni-
164 I. no erit incredibile, aut si in eo id, quod paucorum est, omnium esse dicatur, aut si id, quod raro contingit, fieri omnino denegetur.

Falsum est, quod in re falsum est et quod omnino aliter esse contendimus, sicut ipse ait: *Nemo est, quin pecuniam quam sapientiam malit.* Hoc ita falsum est, ut, etiam si unus fuerit inuentus, qui sapientiam malit, argumentum aduersarii falsum esse dicatur.

22 *p. 58,3 Str.* **32** *p. 58,4sq. Str.*

6 debemus **μ**: debes **λ** **7** principales modi **μ**: m. p. **λ** **9sq.** aeque firmum *addidi coll. p. 141,10sq.*: firmum *add.* $\mathbf{E}^{pc}\mathbf{F}^{pc}$ **13** concesso **λ**: confesso **μ** concessis $\mathbf{QO}^{pc}$: concessit $\mathbf{D}^{ar}\mathbf{O}^{ac}$: confesso fit (fit *om.* $\mathbf{AE}^{pr}$) $\mathbf{D}^{pr}$**β**: confessis fit (fiunt **L**: *om.* **N**) **γ** **14** quattuor probabilia **μ**: p. qu. **λ** **14sq.** tria necessaria **μ**: n. t. **λ** **22** quod **ω** *Cic. J*: id quod *Cic. Mi* **27** inquit *om.* **λ** **29** dicatur **μ**: dicamus **λ** **32** quin **Dβ** *Cic.* P^2S^3i: qui non (*uel* quiñ) **γλ** *Cic.* P^3J: qui *Cic. Mi* ita **λ**: itaque **μ** **34** dicatur **μ**: doceatur **λ**

Ex contrario quoque credibile erit, si quid ab aduersariis pro credibili prolatum nihilominus credibile sit, si conuertatur, ut puta: *Quis est, quin officii cupidior quam pecuniae sit?* Hoc utique ab aduersario pro credibili prolatum est, quod conuersum nihilominus credibile est, si dicas: *Quis est, quin pecuniae cupidior quam officii sit?* Ergo credibile reprehenditur, quod ex contraria parte conuersum nihilominus credibile potest uideri.

Incredibile autem dicetur, quod ab hominum opinione dissentit. Et hoc *249 H.* intererit inter falsum et incredibile, quod falsum in ipsa re est, incredibile uero in opinione. Itaque inquit: incredibile est, ut puta, si auarus dicatur mediocris officii causa maximam pecuniam contempsisse. Hoc utique apud opinionem hominum credi non potest: quando enim auarus maximam pecuniam contemneret mediocris officii causa, qui ob paruam pecuniam saepe officia magna contemnit? ⟦Inter falsum et incredibile hoc interest: quod falsum est, credibile esse potest; deinde quod incredibile est uerum esse potest. Sed uerum duplex est, nunc id, quod uere gestum est, nunc id, quod uere gestum esse quibusdam rationibus adprobatur. Itaque saepe quod uerum est, quia falsum esse non potest, incredibile est: uerum est enim, quod Simon uolauit, sed tamen incredibile est. Deinde si dicas: *Vno die duas controuersias perscripsi*, cum non perscripseris, in re quidem falsum est, sed tamen, quia fieri potuit, credibile est.⟧

Rursus credibile argumentum reprehendi potest, si quod paucorum est omnium esse dicatur, ut puta: *Qui pauperes sunt, iis non officium magis quam pecunia cordi est*. Hoc quia generaliter dictum est, reprehendi potest; nam *165 I.* possunt aliqui pauperes inueniri, quibus officium magis cordi sit quam pecunia. Nec nos moueat quod in argumento credibili, quod quidem ex personis fieri diximus, exemplum de loco posuerit; credibile enim argumentum, id est probabile, maxime quidem personarum est, sed fit etiam ex attributis negotio, id est ex loco, tempore uel reliquis. Itaque sub hoc modo reprehensionis duo exempla posuit: unum a persona, aliud a loco. Illud autem, quod tertium uidetur, exemplo illi, quod sub extremo modo positum est, congruum, non tertium est exemplum, sed secundi conclusio, ut primum exemplum a personis sit: *Qui pauperes sunt, iis antiquior officio pecunia est*, secundum exemplum

2sq. *p. 58,6sq. Str.* **17sq.** *cf. Zwierlein, Petrus in Rom, p. 56sqq.* **22sq.** *cf. p. 58,12sq. Str.* **26** diximus] *p. 117,8* **32** *p. 58,12sq. Str.*

1 quoque *om.* **λ** credibile **μ**: -li **λ** **2** quin $\mathbf{E}^{ac}$**ε**: qui in $\mathbf{DA}^{ar}\mathbf{O}$: qui non (quiñ) $\mathbf{\vartheta}^{pc}$**ηNQ** *Cic.* **4** quin **DβL**: qui non (quiñ) $\mathbf{R}^{pc}$**N** *Cic.*: *deest* $\mathbf{R}^{ac}$: qui in **λ** **7** opinione **μ**: o. ductum **Q**: o. dictum **O** **8** incredibile[1] $\mathbf{D\beta NQ}^{pc}\mathbf{O}$: credibile $\mathbf{\varepsilon Q}^{ac}$ **10** utique **Q**: itaque **μO** **13–20** inter … est *additamentum ab ipso Victorino fortasse compositum* **13** ⟨item⟩ inter *Stangl* hoc ⟨quoque⟩ *Halm*: ⟨et⟩ hoc *Ippolito* **13sq.** est credibile **μ**: et incredibile **λ** **15** uere[1] *om.* **λ** uere gestum[2] **μ**: uerum **λ** **22** ut *om.* **λ** iis *Orelli*: his **ω** **24** quibus **μ**: in qu. **λ** **31** est *om.* **λ** **32** iis *Stephanus*: hi(i)s **ω**

a loco sit: *Qui locus desertus est, in eo caedem factam esse oportet; in loco celebri homo occidi qui potuit?* Itaque hoc praeceptum tenere debemus, quod ex attributis personae maxime credibile argumentum conficitur; esse tamen et in factis credibile, signum autem non nisi ex factis confici. Scire tamen debemus ex attributis personae fieri et necessarium argumentum, si dicas: *Pedibus aeger quinquaginta milia qui potuit ambulare?*

Postremo credibile argumentum potest reprehendi, si id, quod raro fit, numquam fieri posse dicatur, ut puta: *Nemo est, qui puellam praeteriens adamet.* Hoc rursus, quia generaliter dictum est, potest reprehendi; nam frequenter et semel uisa puella potest adamari, ut in Eunucho adamat Chaerea, et in Vergilio:

ut uidi, ut perii, ut me malus abstulit error.

His itaque quinque modis credibile poterit reprehendi, si aut perspicue falsum ostendatur, aut conuersum ex contraria parte nihilominus credibile sit, aut si incredibile demonstretur, aut si quod paucorum est omnium esse dicatur, aut si, quod raro fit, id numquam fieri posse dicatur.

166 I. QVOD AVTEM PRO SIGNO DICATVR, ID ISDEM EX LOCIS, QVIBVS **81** CONFIRMATVR, INFIRMABITVR] Dixit quot modis credibile possit reprehendi, nunc transit ad signum: *250 H.* si, inquit, ab aduersario aliquid pro signo proferetur, id isdem ⟨ex⟩ locis reprehendi potest, quibus confirmatur. Verum quoniam in definitione signum esse dixit quidquid in sensus cadit, maxima signa sunt et quae in controuersiis frequentius necesse est inueniri oculorum et aurium. Oculorum: *pallet*, *puluerulentus est*, *cruentus est*. Aurium uero: *hoc dixit*, *hoc locutus est*. Itaque praeter haec signa, quae oculis digitoque monstrantur, omne factum ac dictum signum est. Quae facta et dicta negotio attributa sunt, id est continentia cum ipso negotio, quae [facta et dicta] tripliciter considerantur: ante negotium, in negotio, post negotium. Itaque cum ex his, quae negotio attributa sunt, argumenta sumpserimus, signum est, id est ex his, quae continentia cum ipso negotio sunt et quae in gestione negotii continentur; deinde si ex his fecerimus argumentum, quae personis attributa sunt, credibile erit, et hoc magis argumentum dicetur, ut quasi argumentum a

1sq. *p. 58,13–15 Str.* **8sq.** *cf. p. 58,16sq. Str.; Curio auus or. frg. 8* (= *ORF I 174*) Vt Curio pro Fuluio: *Nemo potest uno aspectu neque praeteriens in amorem incidere.* **10** *cf. Ter. Eun. 292sqq.* **12** *Verg. ecl. 8,41* **17sq.** *p. 58,18sq. Str.* **21** *cf. p. 40,2sq. Str.; supra p. 117,17–19*

3 et *om.* **λ** **6** quinquaginta milia qui potuit ambulare **μ**: qui potuit ambulare L milia **λ** **8** ut *om.* **λ** **10sq.** in Eunucho adamat Chaerea et *om.* **λ** **12** ut me malus abstulit error **μ**: et cetera **λ** **13** reprehendi **μ**: depr- **λ** **17** dicatur **ω**: sumetur *Cic.* ex isdem *Cic.* **20** id *om.* **λ** ex *add. Orelli* reprehendi **μ**: depr- **λ** **21** definitione **μ**: -em **λ** **22** signa **μ**: sensa **λ** est] *Ciceroniano* sit *scribendum erat* **25** ac **μ**: et **λ** **26** facta et dicta *deleui* **27** cum **μ**: si **λ** **31** magis **λ**: ideo **μ**

personis fiat, signum a negotiis. Et ideo Cicero in Caeliana: *Argumentis agemus, signis luce omni clarioribus crimina refellemus.*

Igitur si aduersarius, inquit, aliquid pro signo protulerit, isdem ex locis reprehendere debemus, quibus confirmatur. Et quoniam ignoratur quibus ex locis signum confirmari debeat, id ipsum docet. Confirmatur autem quattuor modis: primo, inquit, signum ipsum manifestum esse debet, id est ut, cum dixeris *pallet*, uere palleat; deinde ut, postquam constiterit esse signum, constet rursus eius rei esse signum, de qua agitur, ut dicas: *Occidit; nam cruentus est.* Et quoniam diximus factum omne signum esse, in facto autem et facta et dic- *167 I.*
ta sunt, confirmamus, inquit, signum, si aut id factum dicamus, quod non oportuerit, aut id non factum quod oportuerit. Sed quia interdum per ignorantiam prouenit, ut aut id non faciamus, quod oportet, aut id faciamus, quod non oportet, tunc autem grauius delictum est, si faciamus quae non facienda aut non faciamus quae facienda, quia in eo, quod [facimus] faciendum uel non faciendum, inest scientia delinquentis (scit enim, quia aut faciendum est aut non faciendum), idcirco postremum illud addidit ad confirmationem signi, ut non modo aliquid fecerit aut non fecerit, sed etiam scierit faciendum esse aut non esse faciendum: *postremo*, inquit, *scisse eum, de quo quaeritur, eius rei legem et consuetudinem*. Itaque quattuor modis signum confirmamus: primum ut uerum sit, deinde ut eius rei, de qua agimus, signum sit, deinde ut doceamus aut id factum esse, quod non oportuerit, aut id non factum, quod oportuerit, postremo etiam scisse eum utrum fuerit faciendum uel non faciendum.

Haec quattuor confirmando signo attributa sunt; quorum si aduersarius quodlibet ad confirmandum protulerit, tu id quinque modis reprehendes. Dicere enim debebis, inquit, *aut non esse signo*, id est, si dicatur: *Homicidium fecit; nam puluerulentus est*: utique ad homicidium puluis signum esse non potest; *aut parum magno esse signo*: etenim non modo signum proferendum est, sed et plenum signum, unde illud in Terentio: *251 H.*

iam scio magnum signum;

aut a se potius quam ab aduersariis stare, si dicatur: *Scelus fecit; nam erubuit*, cum tu contra possis dicere: *Immo scelus non potuit facere, quia erubuit!*; *aut omnino falso dici*, si dicatur nescio qui pallere, cum non palleat; *aut in aliam quoque suspicionem duci posse demonstrabitur*, si dicatur: *Quia pallet, occidit*

1sq. *Cic. Cael. 22* **18sq.** *p. 58,23sq. Str.* **26–137,1** *cf. p. 58,27–30 Str.* **30** *Ter. Andr. 365sq.*

1 Caeliana **μ**: c(a)eciliana **R**δ^{R}**λ** **3** locis **μ**: id *add.* **λ** **13** est *om.* **λ** **14** facienda **Rλ** *Becichemus Stephanus*: sunt *add.* **μ** facimus *deleui* **21** non factum **μ**: factum esse **Q**: *deest* **O** **26** signo **FM**$_{2}^{pr}$**λ** *Cic.*: signum **μ** **27** signo *Orelli* **28** magnum (**D**^{ar}) esse signum (**V**) *Stephanus* **30** iam *om. Ter.* **31** se] *exspectes* te ab aduersariis **μ**: -ii **λ** **34–137,1** occidit hominem **μ**: h. o. **λ**

hominem, cum sit pallor et aegritudinis. Itaque si quid ad confirmandum signum
168 l. fuerit prolatum, his quinque modis reprehendi oportebit. Quod quidem se in secundo libro de coniecturali causa signatius tractaturum esse promittit.

⟨Cvm avtem pro conparabili aliqvid indvcetvr]⟩ Conparabile **82**
argumentum ex similitudine consistit. Quod ut reprehendas, id, quod aduer- XLIV
sarius simile esse uult, tu contra dissimile debebis adserere. Dissimile autem aliquid aut simile octo rebus ostendimus: genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione. Verum in his animaduertere debemus quid aduersarius conparet ac simile esse persuadeat; quod postquam perspexerimus, illud ipsum nos dissimile debemus ostendere, quod aduersarius simile esse contendit. Alioqui stultum est, ut, cum aduersarius res inter se esse dicat similes per naturam, nos eas aut magnitudine esse dicamus dissimiles aut genere aut loco uel ceteris, sed id, quod simile esse dicitur in natura, nos contra in eadem natura dissimile debemus ostendere, quod rursus dicitur simile esse in persona, nos in eadem persona dissimile esse doceamus. Octo itaque modis dissimile aliquid necesse est conprobari: genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione.

Generis triplicem significationem scimus esse: est autem genus, id est sanguis aut patria; est genus, sub quo plures partes continentur; est genus rerum qualitas. Hic itaque genus duo illa significat, sub quo sunt species et illud, quod qualitatem designat. Genus illud, sub quo species sunt, ita ad similitudinem ducitur, ut in hoc exemplo: *Si his, qui inprudentes laeserunt, ignosci oportet, his, qui necessario profuerunt, haberi gratiam non oportet*. In his enim ambobus unum genus est uoluntas absens, cuius species sunt inprudentia et necessitas. Itaque haec specie diuersa genere ad similitudinem referuntur, id est, quia in utroque absens uoluntas. Illud autem genus, quod qualitatem significat, confertur, cum utile utili, honestum honesto conferimus, ut puta: *Tam hoc utile quam illud. Tam hoc honestum quam illud*. Tertium illud genus, quod aut sanguinem ostendit aut patriam, ad locum referri oportebit.

169 l. Natura autem confertur ita, ut in hoc exemplo, in quo populi natura cum maris conparatur: *ut mare*, inquit, *quod sua natura tranquillum sit, uentorum ui agitari atque turbari, sic populum Romanum sua sponte esse placatum, hominum seditiosorum uocibus ut uiolentissimis tempestatibus concitari*. Vim saepe esse diximus singulorum uerborum simplicem significationem, hoc est illud

2–4 *cf. p. 58,25sq. Str.* **5** *p. 59,1 Str.* **8sq.** *p. 59,5sq. Str.* **19–21** *cf. supra p. 24,11–16* **23sq.** *p. 39,15–17 Str.; supra p. 115,12–14* **32–34** *Cic. Cluent. 138*

3 signatius **ω**: diligentius *Cic.* **5** cum … inducetur *addidi* **8** aut simile $\mathbf{E^{pr}F^{pr}Q}$: *om.* **O** (*fort. recte, cf. l. 16sq.*): aut (an *Orelli*) simile sit **μ** **16** in[1] *om.* **λ** **16sq.** octo … dissimile **μ**: octo … -es esse doceamus **O**: *om.* **Q** **23** ducitur **μ**: dicitur **λ** **29** genus **βNλ**: est *add.* **Dε** **35** significationem $\mathbf{\beta\delta^R}$: significatum est **ω** illud $\mathbf{\beta\delta^R\lambda}$: illum **μ**

nescio quid, quod intellegimus, cum dictum fuerit *sacrilegium*. Iam magnitudo erit ipsius uis exaggeratio, ut puta *sacrilegium atrox*. In loco illam, quae iam abunde tractata est, qualitatem loci inspiciamus. Tempus itidem suis inspectum *252 H.* semper partibus conferamus, ut, si opportunitas est, opportunitatem, si spatium, spatium conferamus. Persona autem omnino manifesta est. Opinio uero est iudicium populi; haec ita conferetur, si dicamus: *Sic de illa re iudicatum est, sic de hac iudicatum aut iudicandum est*, aut: *Aliter de illa re iudicatum est, aliter de hac iudicatum aut iudicandum est*, ut, si pro nobis est, confirmetur, si contra, mutetur opinio.

AC SI, QVO IN NVMERO ILLVD, QVOD PER SIMILITVDINEM ADFERTVR] Hoc non quasi alius aliqui modus conferendi est (ne forte quis credat), sed opinionis expositio; quae quidem unam partem tenet solam, id est illam, cum ab aduersariis coniuncta dissoluimus.

82–83 SIN IVDICATVM ALIQVID INFERETVR] Et hoc nihilominus confirmandum ipse nobis indicat ⟨* * *⟩ infirmationem. Nam quattuor modis dicit firmandum nobis esse iudicatum, quibus utique sublatis infirmari posse declarat, hoc est laude eorum, qui iudicarunt; similitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum est; et non modo non esse reprehensum iudicium, sed ab omnibus conprobatum; et si difficilius et maius esse doceamus illud iudicatum, quod adferatur, quam id, quod instet. Cum enim adferimus iudicatum, ut id nostrae causae prosit, necesse est primo a laude eorum, qui iudicarunt id, quod iudicatum proferimus, ordiamur; per iudicantium enim *170 I.* auctoritatem iudicati auctoritas confirmatur. Deinde ut id, quod iudicatum proferimus, simile ei, quo de agitur, esse monstremus; tum enim nos iudicatum adiuuabit, si huic simile demonstretur. Verum haec similitudo octo illis similis partibus facienda est, hoc est genere, natura, ui, magnitudine, loco, persona, tempore, opinione; et omnino hoc iam tenere debemus quamcumque similitudinem his nobis partibus esse faciendam. Dein tertio modo iudicatum confirmamus, si ostendamus ipsum iudicatum non esse reprehensum, et non modo non reprehensum, sed etiam ab omnibus adprobatum, ut hi iudices de hoc negotio similia sperare cogantur. Extremum illud, si difficilius et maius iudicatum, quam id, quo de agitur, esse doceamus; numquam enim iudex in minore negotio facere dubitabit id, quod iam iudicatum in maiore perspexerit.

3 tractata] *p. 96,23–97,16* **10sq.** *p. 59,6sq. Str.* **14** *p. 59,15 Str.*

3 itidem **μ**: ita demum **λ** **10sq.** afferetur *Cic.* **13** ab *om.* **λ** **14** aliquid **ω** *Cic. S*: aliquod *Cic.* **15** *post* indicat *quaedam excidisse uidentur; temptaui* ⟨ante iudicati⟩ *uel* ⟨antequam ipsam explicat⟩ in firmatione *Halm* **15sq.** dicit firmandum **μ**: defir- **λ** **21** a laude **μ**: laudem **λ** **28** nobis *om.* **λ** **29** ostendamus ipsum iudicatum **μ**: ip. iud. o. **λ** **29sq.** reprehensum … reprehensum **μ**: depr- … depr- **λ** **30** ut **μ**: et **λ** **32** id *om.* **λ** **33sq.** perspexerit **μ**: -ris **λ**

His itaque locis iudicatum confirmatur, isdem conuersis infirmatur, id est ut iudices uituperes, ut negotiorum dissimilitudinem doceas, ut reprehensum illud iudicium demonstres et ut illud iudicium minus ac facile, hoc uero difficile ac maius ostendas. Deinde docet quae uitia in aduersario perscrutari atque inuenire debeamus, id est, ne forte illud iudicatum, quod adfertur, huic negotio nihil prosit et ne illud proferatur iudicium, in quo iudices contraxisse constet offensam. Tertio illud considerandum ne, cum pro nobis similia sint multa iudicia, ab aduersario unum aliquod dissimile proferatur. Statimque frangetur, quod *quasi probabile* profertur; nam id, quod uere probabile est, nullo modo aut difficillime poterit infirmari. Hoc est, quod ait: *contrariis locis, si res uera aut ueri similis permittit, infirmari oportebit.*

Qvae vero sicvt necessaria dicentvr [quae uero sicut necessaria **83–84**
253 H. dicentur]] Transit a probabili ad necessarium argumentum. Quod necessari- XLV
um argumentum si uere necessarium rebus ipsis fuerit, nulla ratione poterit
171 I. reprehendi; sin autem non rem, sed modum ac formam necessariae argumentationis habuerit, reprehendetur. Nouimus itaque tribus modis fieri necessariam argumentationem: per conplexionem, per enumerationem, per simplicem conclusionem.

Conplexio est in qua, utrum concesseris, id contra te futurum est. Haec, ita ut diximus, si omnino necessaria est, non poterit reprehendi; sin autem solam formam necessariae argumentationis tenebit, duobus modis reprehendetur: aut per conuersionem aut per alterius partis infirmationem. Quos modos facile poterimus agnoscere, si ipsa necessariae argumentationis forma ponatur: *Si ueretur, quid accuses, qui probus est? Si non ueretur, quid accuses, qui id parui auditu aestimat?* Hoc per conuersionem sic reprehendemus, ut cancellato ueluti respectu primam propositionem ad secundae propositionis dimittamus euentum, deinde secundam propositionem ad primae propositionis subrigamus euentum, ita tamen ut euentibus negatio adiuncta copuletur hoc modo: *Si ueretur, accuses, quia id non parui auditu aestimat.* Deinde: *Si non ueretur, accuses, quia non probus est.* Ita conuersione euentuum accusandum

8sq. *cf. p. 60,2–4 Str.* **10sq.** *p. 59,21–23 Str.* **12** *p. 60,5 Str.* **16** nouimus] *p. 111,9sq.* **19** *cf. p. 38,11sq. Str.; supra p. 111,11* **24sq.** *cf. TrRF frg. adesp. 9* (= *TRF^{3} frg. 177–180*)*; p. 60,12–15 Str.; cf. Her. 2,42; Iul. Vict. p. 57,18–20* **29sq.** *cf. p. 60,18–21 Str.*

4 docet **λ** *Christ*: -es **Dβ**: -eas **γ** **6** ne *om.* **λ** **7** constet **μQ**^{pc}: c. et **λ** pro *om.* **λ** **10** contrariis **ω** *Cic. P^{2}J*: ex c. *Cic. M* **11** aut uera aut *Cic.* permittit **ω**: -tat **ε** *Cic. J*: -tet *Cic. M* **12** sicut[1] **ω**: sicuti *Cic.* **12sq.** quae[2] ... dicentur *om.* **α** **12** sicut[2] **D**: *om.* **λ**: *deest* **α** **14** si uere **R**^{pc}**λ**: siue **DβR**^{ac}: si **LN** **24** quid[1] **ω**: quid eum *Cic.* est probus *Cic.* qui id (quid **Q**^{ac}) **λ** *Stephanus Cic.*: qui **μ** **25** auditu **ω** *Cic. Her. E Iul. Vict.*: -um **β** *Cic. S Her. M* aestimet **RPσ** *Cic., prob. Stephanus* **26sq.** dimittamus **μ**: dem- **λ** **29** auditu **ω** *Cic. Hi*: -um *Cic. PSi* aestimabit *Cic.* **30** euentuum **ALδ**^{R}**λ**: -tum **μ**

esse adseruit quem aduersarius dixerat non accusandum; accusatio autem hic non publica est, sed priuata obiurgatio.

Vnius uero partis huiusmodi reprehensio est, cum ex propositis duobus unum quodcumque frangitur; altero enim infirmato uacillat alterum: *Si uere-tur, accusa; facile enim uerecundus ab errore flectetur.*

84–85 Enumeratio autem vitiosa intellegitur] Enumeratio pars necessariae argumentationis est; haec cuiusmodi sit supra didicimus. Verum cum ab aduersario proponetur, duobus modis poterit reprehendi, si aut aliquid praetermissum esse in enumeratione doceamus, quod pro nobis sit, aut si omnia quidem enumerata sunt, sed in his aut contrarium ponimus et falsum esse monstramus, aut confitemur aliquid ita esse et ostendimus esse pro nobis. Primus itaque modus est, ubi aliquid praeteritum demonstramus, *172 I.*
quod prolatum nostrae causae proficit, ut est illud de equo, quem post aduersarii enumerationem ex hostibus captum esse memorauit, id est ex praeda, quae propria cuique fuerit, non quae confusis omnibus fuerit communiter distributa. Alter modus est reprehensionis in enumeratione, in quo duo respicimus, utrum aliquid contrarium poni possit an aliquid confiteamur ex his, quae aduersarius enumerauit, propterea quod honestum est. Contrarium ponimus, si, cum aduersarius equum neget hereditate uenisse, nos hereditate uenisse doceamus. Confitemur autem aliquid, quod honestum sit, ut, si aduersarius dicat: *aut insidias facere uoluisti aut amico morem gessisti aut cupiditate elatus es*, nos dicamus amico nos morem gessisse; quod utique in confessione turpe non est, maxime si ea, quibuscum hoc positum est, consideremus. Ita in reprehensione enumerationis aut praetermissum aliquid ostendimus, quod tamen inlatum pro nobis sit, aut ex omnibus, quae posita sunt, nunc aliquid *254 H.*
per contrarium refutamus, nunc, quia pro nobis est, confitemur.

86 Simplex autem conclusio reprehenditur] Haec quoque si ex
XLVI utroque, quo constat, id est, si ex proposito et adiuncto erit necessaria, reprehendi omnino non poterit; est autem huiusmodi: *Si dies est, lucet. Si natus est, morietur.* Vtique hoc ita necessarium est, ut frangi omnino non possit. Tunc autem simplex conclusio poterit reprehendi, si ostenderis adiunctum non cohaerere proposito, ut puta: *Si mater est, diligit. Si semel peccauit, numquam corrigetur.* Vtique hoc, cum adiunctum consideras necessario cohaerere non posse, necessarium esse non poterit eritque potius probabile. Ita necessarium

4sq. *cf. 60,22sq. Str.* **6** *p. 60,24 Str.* **7** supra] *p. 111,21–112,9* **13–16** *cf. p. 61,2–9 Str.* **21sq.** *p. 61,15sq. Str.* **27** *p. 61,18sq. Str.* **29** *p. 61,21 Str.* **32sq.** *p. 61,23sq. Str.*

4 quodcumque **μ**: quodque **Nλ** **6** autem *deest in Cic.* **7** didicimus **λ**: dicimus **D**: diximus **α** **13** prolatum **μ**: transl- **λ** **14** memorauit **μ**: -bit **λ** **16** in quo duo **μ**: quod nos **λ** **18** enumerauit **μ**: -bit **λ** **19** hereditate[1] **αO**: -em **DQ** **20** confitemur **μ**: -eamur **λ** **22** es *om.* **λ** **27** reprehenditur **μ** *Cic.*: -detur **λ** **28** quo *om.* **λ** ex **E**pc**ηNO**: et **ω** **32** semel **ω**: aliquando *Cic.* **33** hoc cum **μ**: cum hoc **λ**

per se constat, probabile multis adseritur argumentis. Hoc autem: *Si semel peccauit, numquam corrigetur*, multis adserendum est argumentis; quod uero multis adseritur argumentis, necessarium non est. Recte igitur huiusmodi reprehensa conclusio est, si formam necessariam, rem uero probabilem contineremonstretur. Verum haec cuncta praecepta de dialectica traxit, quae magna et difficilis est; de qua se, si facultas fuerit, postea tractaturum esse promittit.

Cvm igitvr ex his, qvae svmentvr, aliqvid non concedetvr, **87–89**
173 I. sic infirmabitvr] Omnem argumentationem quattuor modis dixit posse XLVII
reprehendi: si aut sumpta reprehendamus aut conclusionem, aut si genus ipsum argumentationis uitiosum esse monstremus, aut si contra firmum argumentum aliud nostrum aeque firmum aut firmius opponamus. Itaque iam sumptorum dicta reprehensio est; sin autem, inquit, reprehendi sumpta non poterunt, tunc erit reprehendenda conclusio. In conclusione itaque hoc animaduertendum est principaliter, ne, cum in propositione aliud sit aut esse possit, aliud concludatur; hoc utique uitium erit dicentis. Vitium porro aut apertum aut obscurum. Atque apertum in conclusione uitium erit, si, cum res alia in propositione teneatur, alia omnino res in conclusione ponatur, ut puta, si agatur, an nescio qui ad exercitum sit profectus, et contra eum quis sic uelit argumentari: *Si uenisses ad exercitum, a tribunis militaribus uisus esses; non es autem ab iis uisus: non es igitur ad exercitum profectus*. Hic utique apertum uitium est. Nam propositio tenet: *si uenisses ad exercitum*, conclusio: *non es igitur ad exercitum profectus*, cum iuxta propositionem debuerit concludi: *non igitur ad exercitum uenisti*. Hoc itaque apertum uitium.

In obscuro autem duo nobis attendenda sunt, ne aut ambiguitate propositionis aut obliuione fallamur. Ambiguitas in propositione talis est: *Si indigetis pecuniae, pecuniam non habetis*. Vtique hoc ambiguum est. Nam et ille, qui omnino pecuniam non habet, indiget pecuniae, et ille, qui habet, sed maiorem habere desiderat, indiget pecuniae; indigere enim uoluntatis est. Haec itaque propositio ambigua est: *Si indigetis pecuniae, pecuniam non habetis*. Huius propositionis quamcumque ab aduersario propositam conclusionem alterius rei interpretatione poteris reprehendere, ut, in conclusione si mendicos posuerit, tu dicas *eos, qui pecuniae indigeant* non te mendicos intellexisse,

7sq. *p. 62,5sq. Str.* **8–11** *cf. p. 57,12–17 Str.; supra p. 133,6–10* **19sq.** *cf. p. 62,11–13 Str.* **25sq.** *p. 62,25sq. Str.*

1 semel **ω**: aliquando *Cic.* **3sq.** reprehensa **μ**: reprehensio **λ** **7** sumentur **ω** *Cic. M*: -mun- **L** *Cic. LJ* conceditur **D**^{pc}**α** *Cic.* **10** uitiosum esse **μ**: e. u. **λ** **15** utique (*bis*) **λ**: itaque **μ** **18** agatur **δ**^{R}**λ**: agitur **μ** **20** iis *Orelli*: hi(i)s **ω** utique **μ**: itaque **λ** **26sq.** utique ... habet[1] **λ** *Becichemus*: *om.* **D**^{ac}: nam omnino qui pecuniam non habet ille indiget pecuniae et ille qui habet et maiorem habere desiderat ind *add.* **D**^{pc}, *sed* ille indiget ... desiderat ind *postea eras.*: nam omnino qui pecuniam non habet **α** **31** in conclusione si **λ**: si in c. **μ**

sed eos, qui, cum haberent, maiorem tamen pecuniam uellent; deinde, si ille huiusmodi homines in conclusione posuerit, tu contra in propositione dicas te intellexisse mendicos. Ita aduersarii conclusionem propositionis *174 I.* ambiguitate subuertes.

XLVIII Deinde aliud obscurum uitium est, cum obliuiscimur quid in *255 H.* propositione sit positum, et aliud in conclusione conficitur, ut puta: *Si ad illum hereditas ueniebat, ueri simile est ab illo necatum.* Hic ueri similitudo posita est. Deinde hanc propositionem pluribus uerbis adprobant, scilicet ut memoria propositionis ex animis auferatur; post adsumunt: *ad illum autem hereditas ueniebat*. Postremo inferunt conclusionem: *ille igitur occidit*. Vtique in hac conclusione obliuio nostra temptatur; supra enim positum est: *ueri simile est ab illo necatum*, hic post adprobationem longissimam propositionis non concluditur *ueri simile est igitur ab illo necatum*, quod probabile est, sed *ille igitur occidit*, quod necessarium est quodque a probabili propositione dissentit. Itaque diligenter debemus attendere, ut conclusionem aduersarii aut ambiguitate propositionis conuertamus aut, quia meminimus quid in propositione sit positum, eandem conclusionem falsam esse doceamus.

89–95 Ipsvm avtem genvs argvmentationis vitiosvm his cavsis ostenditvr] Tertius reprehensionis modus est, cum ipsum genus argumentationis uitiosum esse monstratur. Verum hoc tenere debemus, quod sumpta sola, nuda et generaliter patentia modis suis reprehenduntur, genus autem argumentationis in causa et in specie positum considerare debemus: quod quidem sumptis suis et forma dictionis, quantum in se est, integrum est, sed cum in causa positum quid operetur attendimus, tunc in eo uitia possumus inuenire. Itaque ipsum genus argumentationis duobus modis uitiosum est, cum aut in ipso uitium erit, aut cum ad id, quod instituit, non accommodabitur. In ipso uitium esse quattuordecim modis possumus inuenire. Deinde non accommodari ad id, quod instituit, duodecim modis possumus deprehendere, quae omnia Cicero, partim quia aperta sunt, solis propositionibus, partim quia *175 I.* obscuriora sunt, etiam exemplis posuit et explicauit. Nos eadem persequi, immo repetere longum ac superfluum est.

96–97 Qvartvs modvs erit reprehensionis] Quarta reprehensio perte-
LI nuis est et defectis omnibus extrema necessitate ponenda. Nam et sumpta uera esse concedimus et conclusionem recte habitam fatemur et ipsum genus argumentationis uitiosum non esse concedimus, sed contra firmam aduersarii

6sq. *p. 63,11–13 Str.* **9sq.** *p. 63,13sq. Str.* **10** *p. 63,15 Str.* **18sq.** *p. 63,18sq. Str.* **25sq.** *cf. p. 63,18–20 Str.* **32** *p. 67,17 Str.*

3sq. ambiguitate **λ** (*cf. l. 15sq.*): uisa a. **μ** **7** posita] *an* proposita *scribendum?* **18** his de causis *Cic.* **18sq.** ostenditur **ω** *Cic. i*: -detur *Cic. Mi* **19** est *om.* **λ** **21** patentia **γ**: patientia **ω** **26** instituit **ω** *Cic. Mi* (*cf. Cic. p. 131,14 Str.*): -tur *Cic. i* **30** proposuit **ηLR**^{pc}**N** **32** erit **ω** *Cic. HVP*^{2}*Si*: erat *Cic. Pi* **35** non esse **μ**: e. **Q**: e. n. e. **O**

argumentationem nos, quoniam nihil possumus reprehendere, aliam argumentationem aeque firmam aut firmiorem proponimus. Verum hoc in deliberatiuo genere causae usu prouenit, cum aut utile aliquid aduersario concedimus, sed nos aut utilius aut honestum aliquid demonstramus; aut honestum aliquid aduersario concedimus, sed nos honestius aliquid aut necessarium esse monstramus.

Verum nunc transit ad conclusionem, id est sextam eandemque extremam partem totius orationis. Quo loco Hermagoras digressionem supponit, id est orationem, in qua praeter controuersiam causae aut laus nostra aut aduersarii uituperatio contineatur, aut quae ad aliam rem transitum faciat, non per argumentationem, sed per amplificationem. Hanc Tullius non partem orationis uult esse, sed in omnibus orationis partibus insertari ac subici posse declarat, ut certis locis post rem aliquam probatam aut amplificationem aliquam subicias aut laudem aut uituperationem. Itaque non digressionem sexto loco, sed conclusionem Tullius ponit.

CONCLVSIO EST EXITVS ET DETERMINATIO TOTIVS ORATIONIS] **98–109**
256 H. Conclusio est, inquit, finis ac terminus orationis, sed *totius orationis*; hos LII
epilogos accipiamus. Huius conclusionis partes sunt tres: enumeratio, indignatio, conquestio. Verum hoc distant, quod indignatio et conquestio tantum animos mouent, diuerso tamen exitu: nunc uero iracundia contra aduersarios commouetur, nunc misericordia circa nos; enumeratio uero et animos mouet et fidem facit. Nam cum repetit quae dicta sunt, fidem ⟨facit⟩, cum uero om-
176 I. nia coaceruat et colligit, animos mouet. Haec enumeratio non semper uniformiter ea, quae dicta sunt, colligere debebit, ne cum odiosum, tum etiam (quod maxime contrarium est) fieri ex arte uideatur. Itaque supra dictorum repetitio uarianda est. Variatur autem modis tribus: si aut eas res, quas ante dixisti, breuiter perstringas et colligas, quod quidem factu facile est; aut si in memoriam audientium reuoces, quas partes in partitione proposueris et quibus rationibus unamquamque partem confirmaris; aut si interroges iudices quid amplius uelint cognoscere, cum hoc et hoc docuerimus, cum hoc et hoc planum fecerimus. Atque haec nunc per nostrarum argumentationum repetitionem uel confirmationem, nunc etiam per aduersariorum argumentationum reprehensionem.

Deinde haec ipsa enumerationum genera non semper a nostra persona facienda sunt, sed nunc a nostra, nunc a supposita, nunc a re. A nostra persona

16 *p. 68,18 Str.*

17 sed totius orationis; hos **D^{pc}α** *Ippolito*: Sed totius orationis hos **λ**: sed totius. Orationis hos *Halm* **20** uero **μ**: enim **λ** **22** facit^{2} *inser. Zwierlein* **24** odiosum tum etiam **μ**: odio sumpto et in **λ** **25** quod **$δ^{R}$λ**: cum **μ** **32** aduersariorum **μ**: aduersarum **Q^{pc}O** (*cf. p. 144,12*): *deest* **Q^{ac}** **35** a^{4} **μQ**: ac **O**: *del. Halm*

quemadmodum accipias orationem in promptu est. Suppositae autem personae accommodatur oratio, si dicas: *Nam quid, si legis scriptor adsistat et quaerat a uobis quid dubitetis, quid possitis dicere, cum uobis hoc et hoc sit demonstratum?* Rei autem sic accommodatur oratio, si aut lex aut locus aut urbs aut monumentum aliquod accipiat orationem per enumerationem sic: *Quod si leges loqui possent, nonne haec apud uos quererentur? Quidnam amplius desideratis, iudices, cum uobis hoc et hoc planum factum sit?* Verum etiam in his enumerationibus, quae aut suppositae personae aut rei dantur, ita ut in nostra persona illa omnia enumerationum genera uarianda sunt, ut nunc singillatim singula nostra argumenta percurrantur, nunc partitionis promissio suis rationibus exequenda sit, nunc interrogatio ad iudices facienda, nunc et nostrarum et aduersariorum argumentationum copulanda conlatio. Commune autem hoc erit in enumeratione praeceptum, ut ex unaquaque argumentatione, quoniam tota non potest recenseri, unumquidque, quod ualidum est, deligatur, ut memoria renouetur, non omnis repetatur oratio.

100–105 INDIGNATIO EST ORATIO, PER QVAM CONFICITVR, VT IN ALIQVEM *177 I.*
LIII HOMINEM MAGNVM ODIVM AVT IN REM GRAVIS OFFENSIO CONCITETVR] Indignatio et conquestio tantummodo motus excitant, ad iracundiam uel odium indignatio, ad misericordiam conquestio. Quae utraque isdem ⟨ex⟩ locis sumi poterit, quibus argumentatio cuncta consistit, id est ex attributis personae et attributis negotio; ex his enim et fides conparatur et cumulus. Verum indignatio propria ueluti accusatoris est, ut iram in reum suscitet, conquestio autem uelut propria defensoris est, ut in reum suscitet miserationem. Sed cum indignatio uel conquestio apud personas agentium proprietate praeualeant, utrumque tamen ab utroque faciendum. Nam et accusator iram in *257 H.*
reum, miserationem uero pro se suscitare debet, et rursus defensor miserationem pro se, iram uero in accusatorem suscitare debebit. Hoc ita faciendum, quemadmodum etiam ab utroque et propriae argumentationes confirmantur et aduersariorum reprehenduntur.

Verum cum indignationi et conquestioni iam dederit generale atque commune praeceptum, quod ex attributis personae uel negotio sumi possint,

2–4 *cf. p. 69,21–23 Str.* **5–7** *cf. p. 70,5–7 Str.* **12–15** *cf. p. 70,8–13 Str.* **16–18** *p. 70,14–16 Str.* **21** cumulus] *cf. Quint. inst. 6,1,1*

1 accipias **M**$_2$: -at **ω** **2** nam quid si **ω**: num quid si *Cic. Si*: nam si *Cic. P*^{2}*i*: nam *Cic. M*: quid si *Iul. Vict.* exsistat *Cic. Iul. Vict.* **2sq.** quaerat **ω** *Cic. a*$_3$*s Iul. Vict.*: qu. sic id *Cic. i*: qu. si quid *Cic. M*: sic qu. *uel* qu. sic *Cic. i* **3** possitis **R**^{pc}**M**^{ac} *Aldus Cic.*: possetis **ω** **4** autem **λ**: etiam **μ** **5** quid *Cic.* **7** iudices **μ**: iudicium **λ** **8** suppositae **ϑδ**^{R}: oppositae **μ**: sub oppositae **λ** **8sq.** in nostra persona **μ**: -ae -ae **λ** **12** aduersariorum **μ**: aduersarum **λ** (*cf. p. 143,32*) **14** unumquidque **D**^{ar}**O**: -quod- **D**^{pr}**αQ** **19** indignatio **λ**: ad iram *add.* **μ** ex *add. Halm in app.* **20** locis **μ**: modis **λ** *an* ⟨in⟩ *uel* ⟨ex⟩ quibus *scribendum?* **22sq.** conquestio … suscitet *om.* **λ** **23** miserationem **μ**: et m. **λ** **31** sumi **μ**: summi **λ**

dat tamen singulis proprios locos, indignationi quindecim, conquestioni sedecim. Nec nos locorum ipsorum ordo moueat, quod in quosdam numeros ordinantur. Nulla etenim in ipso ordine rerum auxesis est, nullus gradus aut ad maius aut ad minus, sed idcirco locis ipsis numerus datus est, quia melius se tenent saepe praecepta nullamque recipiunt confusionem, si ad memoriam numeris conlocentur. Quamquam indignationis primum locum recte sumpserit, quod ex rebus omnibus a numinibus traxit exordium; sed, ut diximus, in hoc locorum numero rerum ordinem nolo quaeramus, sed ex more manifestioris praecepti factum esse meminerimus. Iam ipsi loci diligenter inspicientibus manifesti sunt, id est res, quae praecipiuntur, facile perspici possunt. Illud tamen praeceptum tenere debemus, siue in indignatione siue in conque-
178 I. stione nos locis omnibus uti non oportere, sed his, quos causa suggerat, neque his omnibus, sed quoad iudicantium animi moueantur. Quod si etiam uno aliquo loco factum uiderimus, orationem continuo finire debemus; ira enim uel lacrimae dum incipiunt ac recentes sunt, plurimum ualent.

CONQVESTIO EST ORATIO AVDITORIS MISERICORDIAM CAPTANS] **106–109**
Diximus conquestionis opus hoc esse, ut animos iudicantium ad misericordi- LV
am moueat. Huic quoque dat proprios locos sedecim. In quibus, ut diximus, non erit nobis rerum ordo quaerendus, sed quicumque locus ad misericordiam conficiendam pro negotii qualitate sumendus. Hoc autem scire debemus, esse multos communes locos et indignationi et conquestioni, et recte: neque enim iudex potest nobis praebere misericordiam, nisi ira in aduersarium consequatur, aut irasci poterit aduersario, nisi in hoc ipso nobis animum praebeat misericordem.

16 *p. 73,15 Str.* **17** diximus] *p. 144,19; 144,23*

3 etenim **μ**: enim **λ** **5** se **λ**: et **μ** tenent **μ**: -entur **E**^{pc}**ηN**: -eant **Q**: -eat **O** **14** orationem continuo **μ**: c. o. **λ** ira **μ**: irae **λ** **16** auditoris **ω** *Iul. Vict.*: -rum *Cic.* **22** ira in **μ**: in ira in **λ** **24** misericordem] Q. FABII LAVRENTII EXPLATTONVM (*sic*) IN RHETO(RI)C(OS) LIBER PRIMVS EXPLICIT *add.* **D**: DONATI EXPLANATIONVM IN RETHORICOS LIBER PRIMVS EXPLICIT *add.* **λ**: COMMENTARIORV(M) M. V. IN RHETORICIS LIB(ER) PRIM(VS) EXPLICIT. INCIPIT SECVND(VS). ALTER CODEX Q. FABII LAVRENTII EXPLANATIONVM IN RHETORICOS TVLLII LIB(ER) .I. EXP(LIC)IT. INCIP(I)T SECVND(VS). HIC SEQVIT(VR) STATIM REPETITIO DE ATTRIBVTIS PERSONE QVASI PRINCIPIVM SECVNDI LIBRI. QVAE IN FINE VOLVMINIS PRVDENS LECTOR INVENIES SVB TALI NOTA ※ *add.* **L**: COMMENTARIORVM M. V. IN RHETOR(ICOS) CIC(ERONIS) LIBER .I. EXPL(ICIT) *add.* **R**: MARII VICTORINI COM(ME)NT(ARIORVM?) IN RETHORICA TVLLI LIB(ER) .I. EXPL(ICIT) *add.* **N**: *nihil add.* **β**

C. MARII VICTORINI 257 H.
COMMENTORVM IN CICERONIS 179 I.
RHETORICA

LIBER SECVNDVS

1–10 I CROTONIATAE QVONDAM CVM FLORERENT OMNIBVS COPIIS ET IN ITALIA CVM PRIMIS BEATI NVMERARENTVR] Omnis praefatio quasi similitudo est ante id, quod dicturi sumus. Ita in ea semper similitudo captanda est, quamquam saepe ad hoc deducitur, ut similitudo tollatur. Vnde siue futura similitudo est siue non, in eo, ad quod praefatio praeparatur, animad- 258 H. uertendum semper est utrum in toto similitudo praefationis paretur an in partibus an in parte. Frequenter enim cuncta conueniunt, frequenter diuersis in praefatione positis cum ea re, ad quam praefatio ducitur, quaedam in praefatione similitudo confertur. Hic, ad quod ducitur praefatio, illud est: ex multis artium scriptoribus electa multa et ad unam quam scripsit artem, quo pulchrior redderetur, praecepta ex multis multa collecta. Huic igitur rei praefatio illa est, Zeuxin, pictorem nobilem, Helenae simulacrum pinxisse, sed cum conductis et in unum uocatis quinque uirginibus quidquid esset pulcherrimum delegisset. Hoc, ut perspici licet, in summa conuenit, quia hic et ille multa de multis. Verum praefert Tullius opus suum, quod magis multa ipse, si quidem praeteriti temporis scriptores et praesentis in iudicio habuit, et non unius ciuitatis nec unius linguae, quippe cum et Graecos et Latinos; at uero Zeuxis ex una ciuitate et ipsius tempore eligendi habuit facultatem.

1–4 CROTONIATAE QVONDAM CVM FLORERENT] Si partibus conductis tota conueniunt, pulchra semper et praecipua dicetur esse praefatio. *Crotoniatae* Romani sunt; *cum florerent omnibus copiis* Romanis conuenit; item con- 180 I. uenit *et in Italia cum primis beati numerarentur*. *Iunonis* uero *templum, quod*

5sq. *p. 76,1sq. Str.* **23** *p. 76,1 Str.* **26–147,1** *cf. p. 76,2–4 Str.*

1–4 C. MARII VICTORINI ... LIBER SECVNDVS] INC(I)P(I)T LIBER .II. (*om.* **β**: FELICITER *add.* **DQ**) DE ATTRIBVTIS PERSONAE **Dβλ**, *in quibus codicibus sequitur incerti auctoris tractatus de attributis personae et negotio priusquam incipit liber secundus*: INCIPIT SECVNDVS **γ** **6** primis **DβO** *Cic. M*: in p. **γQ** *Cic. J* (*cf. l. 26*) *initium paraphrasis non indic.* **D** **7** ante] ad $\mathbf{K}_{gl}$ *Halm* **8** ad **L**$\boldsymbol{\delta}^{R}$**λ**: ab **μ** **9** non *om.* **λ** **13** est *om.* **λ** **14** quo **μ**: quod **λ** **17** quidquid **μ**: quid **λ** **20** praesentis **μ**: -tes **λ** **22** tempore *scripsi*: -ris **ω** **26** primis **ω** *Cic. M*: in p. **γ** *Cic. J* (*cf. l. 6*)

locupletare egregiis picturis uoluerunt: sic et eloquentiae uel facundiae templum. *Zeuxis* Tullius. Cum multa dicendi genera sint, ut inter picturas multas Helena, ita inter ceteras dictiones eminet semper oratoria, et ut Zeuxis in femineis pingendis uultibus summus, ita in orationibus Tullius. Pinxit Zeuxis multa, quae usque ad nostram memoriam manent; saecula posteriora tenent, quidquid pinxit oratio Tulliana. Zeuxis Helenae se simulacrum pingere uelle dixit; non enim Helenam, sed simulacrum fuerat traditurus. Ita Tullius scribendo artes non orationes, non ipsam eloquentiam, sed simulacrum eloquentiae fuerat traditurus. Huic conuenit et illa sententia, quod *ex animali exemplo mutum in simulacrum ueritas transferebatur*. *Mutum* enim *simulacrum* eloquentiae ars eius, ipsa autem eloquentia quasi *animal*. Ita per partes poterit ei rei, ad quam confertur praefatio, conuenire, relicto eo, quod postea praeponitur, quod, cum Tullius ex omnibus multa quaesierit et omni tempore, Zeuxis ex una ciuitate et uno tempore conpararit.

AC SI PAR IN NOBIS] Finito praefationis uno genere, similitudinis scilicet, nunc ad praelationem, quae etiam ipsa in praefatione facienda est, incipit dicere. **5** II

EXEMPLORVM ELIGENDI POTESTAS] ideo hoc opus esse posse melius.

PRINCIPE ILLO ATQVE INVENTORE TISIA] Κόραξ et Τεισίας artes primi oratorias apud Graecos scripsisse dicuntur. **6**

181 I. SICVT ET IPSE, CVIVS INSTITVTA SEQVEBANTVR, FECERAT] Gloria Xenocratis philosophi motus Aristoteles philosophiam exercuit, gloria Isocratis motus rhetoricae praecepta conscripsit. **7**

259 H. ARTIS SIBI CVRAM ADSVMEBAT] Voluit enim Aristoteles propter Isocraten, cum philosophus esset, etiam praecepta dicendi tradere. **8** III

9sq. *cf. p. 77,6sq. Str.* **15** *p. 78,8sq. Str.* **18** *p. 78,12sq. Str.* **19** *p. 78,18sq. Str.* **19sq.** *cf. de or. 1,91* (Corax et Tisias) quos artis illius inuentores et principes fuisse constaret. *Brut. 46; Quint. inst. 2,17,7; 3,1,8. Radermacher 1951, 30 (B. II. 11)* **21** *p. 79,2sq. Str.* **22sq.** *cf. Cic. de or. 3,141; Tusc. 1,7* Aristoteles ... cum motus esset Isocratis rhetoris gloria, dicere docere etiam coepit adulescentes. *Quint. inst. 3,1,14* **24** *p. 79,13sq. Str.*

2 sint **μ**: sunt **λ** inter **μ**: in **λ** **3** eminet semper **μ**: s. e. **λ** ut *om.* **λ** **5** saecula posteriora **μ**: sed a posteria **λ** **8** non ipsam **μ**: id est **λ** **9** huic **ϑ**$\mathbf{F^{pr}}$: hoc **ω** **9sq.** exemplo mutum **μ**: m. -plum **λ** **11** ipsa ... eloquentia **μ**: -am ... -am **λ** per partes **ϑ**$\mathbf{F^{pr}}$**δ**$\mathbf{^R}$**λ**: pro partes **D** (*sed* ꝑ pro $\mathbf{D^{ar}}$): pro parte **ηγ** **12** rei **μ**: res **λ** **13** praeponitur **Dβδ**$\mathbf{^R}$: ponitur **γ**: praeponetur (prop- **Q**) **λ** **14** conpararit **λ**: -rauit **μ** **15** par in nobis **α**$\mathbf{Q^{pc}}$ *Cic.*: pari nomines $\mathbf{D^{ar}}$: pari nomine $\mathbf{D^{pr}}$: pari hominis $\mathbf{Q^{ac}}$: par in omnis **O** **16** etiam **μ**$\mathbf{Q^{pc}}$: ad $\mathbf{Q^{ac}}$: quum **O** **18** posse **μ**: posset **Q**: possit **O** **19** inuentore Tisia $\mathbf{D^{pr}}$**α** *Cic.*: inuentor (-re $\mathbf{Q^{pc}}$) et ista $\mathbf{D^{ar}}$**?λ** Κόραξ et Τεισίας artes *scripsi*: ΚΟΡΑξЄΤΤΙ CΙΑ artes **μ**: Kora (*spat. rel. om.* **O**) et (e **O**) ticia cartes **λ**: Corax et Tisias artes *Orelli* **20** scripsisse dicuntur **μ**: scripserunt **λ** **21** sicut et ipse **ω**: sicut et ipsa *Cic.*: sicuti (-ei) ipse *Haupt in Cic.* **22** philosophi *om.* **λ** **24sq.** uoluit ... tradere *om.* **λ**

9 Alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari] Non intellegere omnium potest esse et est uitium commune, singulare uitium est, ut, cum non intellegat, in eo, quasi intellegat, perseueret.

10 Haec commode praescripsisse videmur] id est, ut praecepta commode tradidisse uideamur.

Adroganter adsenserimus] Hoc enim magnum uitium, temere adsensisse.

11–13 Igitur primus liber, exposito genere huius artis et officio et fine et materia et partibus, genera controversiarum et inventiones et constitutiones continebat] Propositurus quid dicendum sit in secundo libro prius enumerat quid in primo dixerit de genere artis, de officio, de fine, de materia, de partibus, de inuentione et eius constitutionibus ceterisque rebus. Item de partibus orationis, quas cum pleno praeceptorum genere conpleuerit, confirmationem et reprehensionem non ad causarum species, sicut oportuerat, adplicauit; dedit enim praeceptum, quomodo in omni causarum genere argumentandum sit. Ergo nunc ad species adplicata argumentatione dicturum se pollicetur, ita tamen, ut non de expolitione argumentationis, quae in primo plenissime tractata est, sed de argumentis loquatur in unoquoque genere causarum, id est in coniectura, fine, qualitate, translatione et ceteris his incidentibus. Et potuit quidem hoc esse contentus, *182 I.* ut specialiter de constitutionibus diceret in quocumque genere causarum quae essent confirmandi praecepta, quae reprehendendi; uerum quoniam ipsa quoque genera causarum propter suos fines diuersos diuersa praecepta desiderant, cum iudicialis habeat aequitatem, demonstratio honestatem, deliberatio honestatem et utilitatem, confirmandi et reprehendendi praecepta quae sint in constitutiones singulas dabit in iudiciali genere causarum, in postrema libri parte de deliberatione et demonstratione propter fines proprios ⟨propria⟩ aliqua tractaturus.

11 Exposito genere] quod eloquentia magna et ampla pars est ciuilis cuiusdam rationis.

1 *p. 79,28sq. Str.* **4** *p. 80,2sq. Str.* **6** *p. 80,4 Str.* **8–10** *p. 80,9–12 Str.* **10–28** *cf. supra p. 84,6–20* **17–19** *cf. p. 80,17–22 Str.* **29** *p. 80,9 Str.; cf. p. 23,17–26,11*

4 praescripsisse $\mathbf{D}^{pc}\boldsymbol{\beta}$ *Cic. Mi*: pra- $\mathbf{D}^{ac}$: per- **γλ** *Cic. i* uideamur $\mathbf{D}^{ar}\mathbf{EF}^{pc}\mathbf{N}$ *Cic.* **8** huius **μ** *Cic.*: totius **λ** **9sq.** et inuentiones **ω** *Cic.*: *del. Kayser in Cic.* **10** et constitutiones **BT** *Aldus Cic. Mi*: et iudicationes **ω** *Cic. i*: et const. et iud. *Stephanus Cic.* $P^2\lambda_4$ **14** conpleuerit **ω**: compraebuerit (cum praeb. **Me**) **BaMe** *Orelli*: comprehenderit *Kayser* **18** de *om.* **λ** **19** id **μ**: et **λ** **26** dabit **λ** *Becichemus*: diuisit **μ** **26sq.** in postrema libri parte **μ**: in parte postr. l. **λ** **27** de *om.* **λ** **27sq.** propria *add. Zwierlein* **30** rationis *Capperonnier*: quaestionis **ω**

Officio] officium eius artis est dicere adposite ad persuadendum.

⟨Fine⟩] finis persuadere dictione.

Materia] quod ὑπόθεσις sit (non autem omnia, ut uoluit Gorgias Leontinus) aut etiam θέσις, ut uoluit Hermagoras.

Partibus] inuentio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio.

Genera controversiarum] id est genera causarum: iudiciale, deliberatiuum, demonstratiuum.

Inventiones] nam de quinque partibus solam inuentionem tractat.

Deinde partes orationis] exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio.

Quo pacto tractari conveniret argumentationes] syllogismum et inductionem.

Hic tantum ipsa inventa] id est argumenta ipsa, non et expolitionem.

260 H. Aut ad sententiae dictionem] ⟨* * *⟩ **13**

⟨Quare nunc in exponendis controversiis]⟩ Constitutiones omnes iudiciali in genere causarum tractabuntur.

Nunc a coniecturali constitutione proficiscemur] Secundus **14–24** liber confirmationem et reprehensionem ipsis constitutionibus adplica- IV
183 I. bit, cum primus liber generaliter omnem materiam omnibus dederit. Ac primo de coniectura proponit exemplum, non ipsum exemplum tractaturus, quoniam in exemplo non omnia inesse possunt, quae cadunt in coniecturam; omnia enim exempla, quae in coniecturam ueniunt uel uenire possunt, praecipienda fuerant. In argumentis ergo de coniectura erit praeceptio, quia exinde in thema quodlibet coniecturale quod necessarium fuerit facile poterit deuocari. Hoc autem fieri a Tullio intellegamus etiam in omnibus constitutionibus, ut exemplum cuiuslibet constitutionis det, non tamen ipsum tractet ex-

1 *p. 80,10 Str.; cf. p. 26,12–27,14* **2** *p. 80,10 Str.; cf. p. 26,12–27,14* **3** *p. 80,10 Str.; cf. p. 27,15–33,24* **5** *p. 80,10 Str.; cf. p. 33,25–35,20* **6** *p. 80,10sq. Str.; cf. p. 27,15–33,24; 35,21–55,7* **8** *p. 80,11 Str.; cf. p. 35,21–55,7* **9** *p. 80,11 Str.; cf. p. 57,17–145,24* **11** *p. 80,17sq. Str.; cf. p. 109,11–132,23* **13** *p. 80,19 Str.* **15** *p. 81,12sq. Str.* **16** *p. 81,13 Str.* **18** *p. 81,19 Str.*

1 officio **β** *Orelli*: et -io *Winter & Platter*: -ii **ω** est *om.* **λ** **2** fine *add.* **E^{pc}η** *Orelli initium paraphrasis non indic.* **D** **3sq.** non … Leontinus] *haec uerba post* Hermagoras *exspectes* **3** autem **μ**: aut **λ** **5** *initium lemmatis non indic.* **D** **6sq.** del. dem. **μ**: dem. del. **λ** **8** partibus **λ** *Capperonnier*: p. orationis **μ** **11** conueniret **γO** *Cic.*: -re et **Dβ**: -ret et **Q** **13** id est *om.* **λ** et **μ**: *om.* **Rδ^{R}λ** **15** *post* dictionem *et periphrasin, quae ad hoc lemma pertineret, et lemma, ad quod quae sequitur periphrasis pertineret, excidisse suspicor* **18** a(b) coniecturali constitutione **ω** *Cic. VPi*: ad -lem -nem *Cic. HSi* proficiscemur **ω** *Cic. J*: -amur **ϑ** *Cic. M* **19sq.** adplicabit *Halm*: -uit **ω** **22sq.** cadunt … quae *om.* **λ**

emplum. Proposito itaque exemplo coniecturali secundum praecepta primi libri docet quae sit intentio, quae depulsio, ex quibus duobus quae sit constitutio; deinde admonet, quod in coniectura eadem, quae quaestio est, ipsa est iudicatio: *occideritne*. In coniectura enim factum non conceditur, unde non potest ex deductione rationis et refutatione nasci post quaestionem primam alia quaestio, quae dicitur iudicatio.

Subiungit post admonitionem dare se praecepta huic constitutioni et argumentorum locos omnes coniecturae conuenientes, ex quibus in quamlibet coniecturam qui necessarii fuerint deuocabuntur. Sunt igitur coniecturae loci hi principales: a causa, a persona, a facto. A causa est quamobrem fiat aliquid, et quae parit uoluntatem (de causa enim loquitur hominis, non rei); qua causa uolumus probare, quod uoluit facere is, cui intenditur factum. ⟨A⟩ persona autem omnis ille est, qui id fecisse dicitur, hoc est illa ex omni uita per attributa personis sumpta adprobatio ad id, quod intenditur factum. At uero a facto probationes habebunt facta illa omnia, quae probant factum illud, unde iudicium est. Nam *factum* tria significat: est factum uitae praeteritae, quod personam probat; est factum et illud, quod intenditur, ipsum *occidisti*; est tertium hoc factum, quod tribuit argumentum ad factum illud, unde iudicium *184 I.* est, ut *transisti*, *clamasti*, quibus probatur *occidisti*. Hoc est ergo ultimum, quod dixit *a facto*; quod ipsum perspicietur in tribus illis: ante negotium, in negotio, post negotium, simul cum suis ⟨attributis⟩, per quae se explicant facta: loco, tempore, modo, occasione, facultate. Ergo haec tria sunt, quae coniecturae suggerunt argumenta: causa, persona, factum.

V Causa ipsa diuiditur in duo, in inpulsionem et ratiocinationem. Inpulsio motum habet repentinum, non uoluntarium, ut amor, uinolentia et omnino omnia huiusmodi, quae ueniam merentur, si confiteatur id ipsum, quod fecisse arguitur, ille, qui fecisse arguitur. Nam si negat, argumenta sunt a causa, ut sit: *Fecisti, quia uinolentus fuisti. Fecisti, quia amore fecisti. Fecisti, quia iracundus es*. Quibus causis probatur facere potuisse quod negat. Ratiocinatio autem causa est etiam ipsa uoluntatis; haec ratione faciendi fuisse ostendit uoluntatem aut non faciendi, quae sumitur ex ratiocinatione uel boni uel mali, *261 H.* siue iam praeteriti boni siue futuri, pariter mali uel praeteriti uel futuri. Quod nos diximus malum uel bonum, id est ut gloriae causa, ut amicitiarum, ut ini-

10 *cf. p. 82,27sq. Str.* **16–19** *cf. anon. p. 216,20–23* **24** *cf. p. 83,1 Str.*

11 loquitur **μ**: -mur **λ** **12** uolumus] *an* possumus *scribendum?* is *om.* **λ** a *addidi* **13** qui id **Q**: quid **D**: qui **β**$\boldsymbol{\delta}^{R}$: quae **γ**: *deest* **O**: qui quid *Halm* illa **μ**: *om.* **Q**: *deest* **O** **14** adprobatio **μ**: probatio **Q**: *deest* **O** **17** ipsum **λ**: ipsum illud quod igitur (dicitur $\boldsymbol{\delta}^{R}$: dicitur igitur *Stephanus*) **μ** **17sq.** tertium hoc factum **λ**: tertium hoc $\mathbf{D}^{ac}$: factum tertium hoc $\mathbf{D}^{pc}$**α** **21** attributis *addidi* **22** ergo haec **μ**: haec ergo **λ** **26** huiusmodi **μ**: huiuscemodi **λ** **27** ille … arguitur^{2} *om.* **μ** **28** sit **μ**: sic **λ**: est *Halm* **33** id est *om.* **λ** ut^{3} **μ**: et **O**: *deest* **Q**

micitiarum ulciscendarum, ut metus, ut pecuniae. His igitur commodis uel *187 l.* incommodis hos gradus dat primos: *commodi retinendi* (utique quod habe-ret), *augendi*, deinde *adipiscendi* (id utique [est] quod non habebat); *contra incommodi reiciendi* (pariter et hic quod habebat), *minuendi, deuitandi* (utique quod futurum erat). Ita tria haec tribus superioribus respondent, commodis incommoda, illic retinendi, hic reiciendi, illic augendi, hic minuendi, illic adipiscendi, hic deuitandi. Quibus [his] etiam illa incident, ut aliquid commodi sumamus, uel ut maius commodum consequamur uel ut maius incommodum uitemus; aut rursum commodum aliquod praetereamus, uel ut maius commodum adipiscamur uel ut maius incommodum deuitemus. Nam et suscipi commodum paruum potest, ut maius aliquod commodum consequamur uel incommodum maius uitetur; et rursum commodum contemni potest, uel ut maius commodum consequamur uel ut maius incommodum uitetur: ut leno contentus fuit sine lucro meretricem dare, ne ab Aeschino uerberaretur, et uelut in Verrinis accipi potest: *Malo quam rogare*. Rursus contempto commodo suscipi maius commodum potest, ut Terentianum illud est in Sannionem:

pecuniam in loco neglegere maximum interdum est lucrum.

[QVAESTIO EADEM CONIECTVRALIS QVAE IVDICATIO] quia ratio deest; non enim factum in confessione est. Ideo eadem erit iudicatio quae quaestio.

ET IN HORVM LOCORVM] quae coniecturalia sunt.

ET IN CETERORVM] id est ceterarum constitutionum.

CONVENIRE] id est locos.

OMNIS IGITVR EX CAVSA, EX PERSONA, EX FACTO IPSO CONIECTVRA CAPIENDA EST]] Omnis hic locus a causa siue inpulsionis siue ratiocinationis coniecturae maximum est fundamentum, non quod, cum causa sit, continuo

1–7 *cf. p. 83,14–16 Str.* **7–14** *cf. p. 83,16–21 Str.* **14sq.** *cf. Ter. Ad. 168sqq.* **15** *Cic. Verr. 2,4,12* **18** *Ter. Ad. 216* **19** *p. 82,18sq. Str.* **22** *p. 82,22 Str.* **23** *p. 82,22 Str.* **24** *p. 82,24 Str.* **25sq.** *p. 82,27sq. Str.*

1 ut[1] … ut[2] **λ** *Orelli*: et (ut **BaMe**) … et **μ** **3** est *del. Halm* **7** his *om.* **γ** **7sq.** aliquid commodi **ω**: aliquid incommodi **A**^{pc} *Capperonnier*: incommodi aliquid *Baiter in Cic.*: incommodum aliquod *Cic. J*: commodi aliquid *Cic. M* **11** commodum[1]] inc- **A**^{pc} *Ascensius* **12** uitetur **RNλ**: uitet **DA**: uitemus **EηL** et *om.* **λ** **13** consequamur **ϑL** *Becichemus Orelli*: -atur **ω** **14** uitetur **E**^{pc}**?ηR**^{pc}**NO**: uitet **DβR**^{ac}**?Q**: uitemus **L** ut leno **D**^{ac}: et rursus (-um **L**) reum (rerum **δ**^{R}) commodum contemni potest *praem.* **D**^{pc}**α**: maius incommodum uitet *praem.* **λ** **15** malo **ω** *Cic. RS*: non habere *add.* **E**^{pc}**F**^{pc}**δ**^{R}: emere *add. Halm Cic. p* **17** Sannionem *Halm*: Sannione *Orelli in app.*: suasione **ω** **18** interdum est *om.* **λ** **19–24** quaestio … locos *post p. 153,10* proficit *transposui; an* **19–26** quaestio … capienda est *post p. 150,23* factum *transponendum, ut coni. Halm dub.?* **19** in coniecturali *Cic.* (*del. Ernesti*) **22** locorum **γQ** *Cic.*: locum **DβO** **27–152,1** continuo et *om.* **λ**

et facinus conprobetur, sed quoniam facinus nullum est, quod non ante causa praecesserit. Supponit deinde locos, quibus accusator utitur, cum adserit inpulsione aliquid esse factum. Ex quibus primus est amplificatio eius rei, quae inpulsionem pariat; deinde adprobatio, quid ex ea fiat, per exempla, ut: *amore se interfecit*; tertio loco conparationem facimus, et declarata inpulsione euentum eius causae fuisse concludimus.

His tribus locis accusator utitur in inpulsione; in ratiocinatione uero his, quos nunc dicam: demonstratione, quid petierit, quid fugerit; augmentis, *262 H.* quanta res sit, quam adpetierit aut fugerit. Praeter haec duo, immo in his duobus etiam illud accusator considerare debebit, ne forte ista, quae secutus sit aut fugerit, in opinione tantum habuerit reus, neque consecutus sit commo- *185 I.* ditatem neque ullum malum fugerit; sed dicendum est ei ita fuisse uisum, qui arguitur, etsi sit sua opinione deceptus.

Opinio autem dupliciter decipit, modo dum rem aliter putat atque est eadem res, modo dum aliter euenit quam putauit. Res fallit, si mala creditur, cum bona sit, uel contra uel neutrum uel utrumque. Ergo cum hoc intellegi possit, fallit homines. Cum in re reus uti hac coeperit forte defensione, non sibi antiquiorem fuisse pecuniam uita aut fratris aut amici, accusator debet uerum argumentum concedere (est enim credibile), sed confirmare debebit hoc ei, qui arguitur, non ita uisum fuisse et hoc adprobare ex attributis personae, non hanc illum habuisse opinionem, uel illam potius habuisse, quod talis est, quod scilicet personae est.

Sic argumentabitur accusator de eo, cuius opinio falsa est in re; cum autem euentus fallit (quod accidit exempli modo, cum aliqui misso telo alterum interficit, ut in scholae controuersiis; ut uero in causis forensibus, ⟨si⟩ quis [cum] eum dicatur necasse, cuius heres non sit, sed tamen ⟨se⟩ sperarit heredem), accusatoris locus est cogitationem spectari debere, non euentum.

Et haec de ratiocinatione; in causa autem omni, siue ⟨in⟩ inpulsione siue in ratiocinatione, laborandum est fuisse illis potestatem aut facultatem aut uoluntatem. Potestas ⟨est⟩, qua posse ostenditur; facultas est, qua adiutores et cetera demonstrantur; uoluntas est, qua uelle uel uoluisse aliquid declaratur. Ita aliud erit uoluntas, aliud causa, siue inpulsio sit siue ratiocinatio; illae

24sq. *cf. Antiph. II; Cic. top. 64; Plut. Pericl. 36,3*

5 interfecit **γ**: -fi- **ω** **5sq.** euentum **μ**: ipsum e. **λ** **7** in^1 *om.* **λ** **8** quos nunc dicam *om.* **λ** augmentis *Halm in app., prob. Ippolito*: -ti **ω**: -to $\mathbf{M_2^{ac}LM}$ *Anon. Monac.* **12** ullum **μ**: illud **λ** **13** etsi *Orelli in app.*: et **ω**, *def. Stangl*: et quod *Halm in app.*: ut *Ippolito* **17** fallit **μ**: falli **λ** **21** uel] sed $\boldsymbol{\delta^R}$ **22** est quod *del. Becichemus* quod scilicet personae est *om.* **λ** **25** ut in scholae controuersiis; ut uero (**β**: nero **μ**) in causis forensibus **μ**: ut autem in controuersiis est et causis **λ** **25sq.** ⟨si⟩ quis [cum] *scripsi*: quis cum **μ**: cum quis $\boldsymbol{\delta^R}$: cum **λ** **26** necasse **μ** *Cic.*: necauisse **λ** sed **ω**: se *Halm* ⟨se⟩ sperarit *Orelli in app.*: sp. ⟨se⟩ *Ascensius* **26sq.** heredem ⟨fore⟩ *Ascensius* **28** in^2 *add.* $\boldsymbol{\beta\varepsilon\delta^R}$ **29** in *om.* **λ** **30** est^1 *add.* $\boldsymbol{\beta\delta^R}$ posse **μ**: possit **λ** qua^2 *om.* **λ** **32** aliud^2 **μ**: a. erit **λ**

enim efficiunt uoluntatem (non autem quod efficitur hoc esse debet, quod est
186 I. illud, quod efficit). Nam saepe et causae sunt et deest uoluntas. Quae probari
potest uel fuisse uel non fuisse, tametsi causa praecessit, ex personae potius
attributis, quibus talis docetur, ut potuerit causis commoueri. Haec igitur ac-
cusator dicet et cum uolet alios defendere, quibus fuisse causa faciendi decla-
rabitur. Deinde adiunget etiam alios locos ad illorum defensionem: illos lo-
cos, quos defensori Tullius dabit ad se purgandum. Quibus locis utetur, sicuti
diximus, accusator, cum defendet alios, sed hoc breui faciet: illorum enim de-
fensione alterum uult accusare, non ipsos ostendere innocentes. Ita in maiore
esse actu non potest, quod alteri proficit.

⟨QVAESTIO EADEM CONIECTVRALIS QVAE IVDICATIO] quia ratio de- **15**
est; non enim factum in confessione est. Ideo eadem erit iudicatio quae quae-
stio.

ET IN HORVM LOCORVM] quae coniecturalia sunt. **16**

ET IN CETERORVM] id est ceterarum constitutionum.

CONVENIRE] id est locos.⟩

OMNIS IGITVR EX CAVSA, EX PERSONA, EX FACTO IPSO CONIECTVRA
CAPIENDA EST] quae parit uoluntatem, uelle uel uoluisse, id est *causa*, qua
263 H. quid ortum sit ostendimus; attributum personae, id est *persona*; attributa au-
tem negotio, id est *facto*.

CAVSA TRIBVITVR IN INPVLSIONEM ET RATIOCINATIONEM] *ratioci-* **17**
nationem, scilicet non ratiocinationem illam, ut supra legimus, syllogismi.

VT AMOR, IRACVNDIA, AEGRITVDO] Inter *iracundiam* et *iram* hoc in-
188 I. terest, quod iracundia perpetua est, ira ad tempus suscipitur. Atque hoc fit, ut
iracundia sit inpulsio, ira ratiocinatio, ut odio quis iratus uel metu occidisse
dicatur, quod est ratiocinationis. Ceterum iracundum esse quia semper †est

11 *p. 82,18sq. Str.* **14** *p. 82,22 Str.* **15** *p. 82,22 Str.* **16** *p. 82,24 Str.* **17sq.** *p. 82,27sq. Str.* **21** *p. 83,1 Str.* **23–154,2** *cf. anon. p. 214,27–215,1* **23** *p. 83,3sq. Str.* **23sq.** *cf. Sen. dial. 3,4,1*

1sq. efficiunt ... quod *om.* **λ** **2** et[1] *del. Christ* **3** praecesserit **MeBa**, *prob. Orelli* ex **λ**: hi ex **D**^{ac}: hic ex **D**^{pc}**α** **4** attributis **λ**: confirmabitur *add.* **μ** docetur ut **λ**: doceatur ut **D**^{pc}**α**: *om.* **D**^{ac} **6** adiunget **μ**: -it **λ** **6sq.** ad ... locos[2] *om.* **μ** **11–16** quaestio ... locos *hic inserui e p. 151,19–24; apparatum, qui ad hos uersus pertinet, uide supra* **19** ortum sit ostendimus *om.* **λ** **19sq.** attributa autem **μ**: attr. **Q**: et attr. **O** **20** est **λ**: quod ait *add.* **μ** **21** tribuitur **ω** *Cic. M*: dist- *Cic. J* ratiocinationem[1] **ω** *Cic. i*: in *praem. Cic. Mi* **21sq.** ratiocinationem[2] **βQ**: ratio **μ** (*unde* rationem *Winter & Platter*): *om.* **O** **23** *initium lemmatis non indic.* **D** **25** iracundia ... ira **ω**: ira ... iracundia *Kayser* **26** est[1] *om.* **λ** iracundum **μ**: iracundiam **λ** **26–154,1** est ad inpulsionem *crucibus signaui Victorinum haec fere scripsisse arbitratus:* quia semper est ad ⟨iram promptus, per⟩ inpulsionem dicimus: *post* inpulsionem *lacunam ind. Halm,* probandam *add. Ippolito*

ad inpulsionem† dicimus, quae propter talem naturam admissum facinus possit ostendere. *Aegritudinem* uero morbum animi posuit, non corporalem.

18 In qvibvs avt commodi aliqvid maioris adipiscendi cavsa avt maioris vitandi incommodi svscipitvr] ut aliquid commodi suscipiatur propter duas res, uel ut maius aliquod commodum consequamur uel ut maius incommodum deuitemus.

19 Hic locvs] id est a causa.

Nisi aliqvid qvare factvm sit ostenditvr] quid sit causa; quae parit uoluntatem siue per inpulsionem siue per ratiocinationem.

Accvsator ergo, cvm inpvlsione aliqvid factvm esse dicet] Locis confirmationis a causa per inpulsionem primo datis ⟨* * *. Datis⟩ namque confirmationis praeceptis redit ad reprehensionis modos.

Qvi simili inpvlsv aliqvid commiserint, et similitvdinvm conlatione] ut adplices exemplum et doceas simile conparando.

Et ipsivs animi adfectionis explicatione cvrandvm est] ut ipsius adfectionis, hoc est rei, sit explicatio.

Vt non mirvm videatvr, si qvod ad facinvs tali pertvrbatione commotvs animvs accesserit] id est, ut ueri simile probet et per exemplum et per explicationem animi adfectionis.

VI **20** Vt qvod eivs fieri possit] quantum in hac re fieri potest.

21 Qvid in opinione eivs, qvem argvet, fverit] ut non solum quid *189 I.*
consecutus sit ⟨consideretur⟩, uerum etiam quid sperauerit.

Si ostendit ei visvm esse, qvi argvatvr] ut uoluntatem criminetur, etiam si effectus defuit [nam opinio dupliciter fallit]; ut ex eo causam habuerit, quia timuit, quia sperauit, etiam si nihil aut commodi aut incommodi acceperit.

3sq. *p. 83,17–19 Str.* **7** *p. 83,22 Str.* **8** *p. 83,24 Str.* **10** *p. 83,24sq. Str.* **13sq.** *p. 84,5sq. Str.* **15** *p. 84,6sq. Str.* **17sq.** *p. 84,7–9 Str.* **20** *p. 84,13 Str.* **21** *p. 84,20sq. Str.* **23** *p. 84,22sq. Str.*

1 dicimus **μ**: ducimus **λ** quae **ω**: quia *Ippolito* **2** non *om.* **λ** **3** commodi aliquid **ω** *Cic. M*: incommodum aliquod *Cic. J*: incommodi aliquid *Capperonnier, Baiter in Cic.* adipiscendi **ω** *Cic. Mi*: a. commodi *Cic. P²i* **4** commodi **ω**: inc- *Capperonnier* **5** aliquod *om.* **λ** **7** *lemma in* **βNQ**, *non dist.* **D** locus **βλ** *Cic.*: est *add.* **μ** a **D**: *om.* **αλ** **10** ergo accusator *Cic.* **11** *post* datis[1] *quaedam excidisse uidentur* **11sq.** iamque **β**, *prob. Christ* **12** confirmationis **μ**: a causa *add.* **λ**: reprehensionis *Christ* reprehensionis **ω**: confirmationis *Christ* **15** explicatione **ω** *Cic. J*: ex amplificatione **ϑ** *Cic. M* **17** ad $\mathbf{D}^{pr}$**α** *Cic.*: a/ $\mathbf{D}^{ar}$: *om.* **λ** **21** arguet **ω** *Cic. Mi*: -it *Cic. Si* **22** consideretur *inserui* **23** ostendi potest **εδ**^{R} *Cic.* arguatur **ω** *Cic. Mi*: -itur *Cic. Si* **24** nam opinio dupliciter fallit *om.* **εδ**^{R} (*uide quae ex Halmiana editione attulerimus ad p. 155,9sq.*) **25** aut[1] $\mathbf{D}^{pr}$**βλ**: autem $\mathbf{D}^{ar}$: *om.* **γ**

Nam opinio dvpliciter fallit] Opinio fallit in re, cum opinio uera non est et errat ab eo, quod in uero est, ut, cum res mala sit, bona credatur uel contra. Euentus fallit opinionem, cum opinio quidem uera est, sed eam interueniens casus decipit, ut, cum res bona sit et bona credatur, aliquo casu in malum uertatur. Iam in causa ipsa hoc modo possumus dicere, id ut dicamus: *Ideo occidisti, quia te heredem fore putasti, licet ille alium heredem fecerit.* Ita
264 H. semper in opinione est: et euentus fallit et res, cum aut alius modi est quam creditur, aut aliter euenit quam putatur habuisse prouenire.

Avt non is eventvs, qvem arbitrati svnt] ⟨* * *⟩ [cum aut ipsa res qualis sit ignoratur aut, cum res certa fuerit, aliter euenit, quam putatum est].

Avt id, qvod bonvm est, malvm pvtant et reliqua] ⟨* * *⟩ [masculinum femininum neutrum commune].

Hoc intellecto] quod homines inpellantur non sola ratiocinatione **22**
uera rerum, uerum etiam falsa; *hoc intellecto*, quod fefellit illum res.

Illi ita non esse visvm] ut quamuis uerum sit, quod dicatur, ipsi tamen non fuerit ista sententia.

Ex his, qvae ad personam pertinent] attributa personae, quae probant personam.

190 I. Vt si qvi dicatvr alivm occidisse ac volverit] Exemplum ad **23**
euentum falsum probandum posuit, non ad probationem causae per coniec- VII
turam.

1 *p. 84,23 Str.* **9** *p. 84,24sq. Str.* **11** *p. 84,26 Str.* **13** *p. 84,29 Str.* **15** *p. 85,4sq. Str.* **17** *p. 85,5sq. Str.* **19** *p. 85,8sq. Str.*

1 nam opinio dupliciter fallit *om.* **λ** **2** aberrat *Orelli in app.* uero **μ**: II° **Q**: ueri **O** **3** est **μ**: sit **λ** eam **μ**: eadem **λ** **4** sit **λ**: est **μ** credatur *scripsi*: -itur **ω** **5** uertatur *scripsi*: -itur **ω** hoc ... dicamus **μ**: ut **λ** hoc **βLδ**^{R}: hic **DR**^{ar}**N**^{ac}: *deest* **λ** **7** est: et euentus fallit *interp. Aldus*: est euentus. Fallit *Saracenus, interp. Ascensius*: est ⟨euentus⟩. Et euentus fallit *Orelli in app.*: est. Et euentus fallit *Halm* et[1] *om.* **λ** *Saracenus* alius modi **ω** *Cic. P*^{3}*i*: alio modo *Cic. Mi*: alii modi *Cic. P*^{2} **8** euenit *Ascensius*: prouenit **E**^{vl}: creditur **ω** habuisse **ω**, *def. Capperonnier*: potuisse *Ascensius* prouenire **μ**: -ret **λ**: euenire *Ascensius* **9** euentus est **γ** *Cic.* *post* sunt *lacunam indicaui duce Halm* **9sq.** cum ... est] *„haec explicatio non quadrat ad id, quod in lemmate positum est; quadraret, si lemma esset* 'opinio dupliciter fallit', *quae uerba supra 263,32* [= *p. 154,24 huius editionis*] *alieno loco in DF* [*immo* **ω**] *addita sunt.*" *Halm; equidem suspicor et lemma et paraphrasin spuria esse* (*continent enim eadem fere ac praecedentia*), *sed casu quodam diuersis locis addita.* **10** euenit *Halm in app.*: -iat **ω** putatum **D**^{pr}**α**: -atus **D**^{ar}: -amus **Q**: *deest* **O** **11** aut ... reliqua *del. Halm* (*„haec uerba ... lemma uidentur, cuius explicatio intercidit*") **11sq.** masculinum ... commune *om.* **γ**: *crucibus signauit Ippolito Victorinum tale fere scripsisse atque adeo scribere in animo habuisse credens:* quod masculinum est, femininum putant, quod neutrum est commune: *del. Halm „glossema obscurum" arbitratus* **13sq.** hoc ... falsa *lemma dist.* **D**, *corr.* **NQ** **13** intellecto **ω** *Cic. P*^{2}*S*^{2}*J*: -tu *Cic. HS, prob. Stroebel*: -tum *Cic. H*^{2}*P* solum **OMeBa**, *prob. Orelli* **17** pertinent **μ** *Cic.*: -eant **O**: -eat **Q** **19** exemplum **γO**: *bis in* **DβQ**

Avt evm necasse, cvivs testamento non sit heres] exemplum in causa.

Non qvo casv vtatvr ad rem pertinere] ecbasis, id est euentus: accidentia, effectus, casus.

24 Potestas, si avt necesse avt non adfvisse et reliqua] Non fuit necesse facere, etiam si causa fuisset, ut: *Et si fuisset causa uendendi propter aes alienum, non tamen necessitas, ut deos patrios uenderet.*

25–28 VIII Defensor avtem ex contrario primvm inpvlsionem] Dati sunt loci accusatori, quibus uti debeat ad probationem causae per inpulsionem; item alii dati sunt, quibus uti debeat ad probationem causae per ratiocinationem. Nunc supponit defensoris locos ⟨in⟩ infirmanda inpulsione et infirmanda ratiocinatione. Infirmandae inpulsionis loci sunt quattuor: negare, minuere eius effectum, qui intenditur, inpulsionis ipsius naturam docere, confirmare exemplis et similitudinum propositione. Ratiocinationis loci sunt quattuor: quoniam ratiocinatio aut in re est aut in opinione, in re commodi uel incommodi, loci eius erunt negare commodum, minuere, dicere aliis magis fuisse, aut tantum et sibi, quantum et aliis, aut incommodum maius quam commodum. Pariter et de incommodis ista dicentur: quod dicitur euitatum nullum fuisse incommodum, non tantum fuisse, aliis magis fuisse incommo- *265 H.*
dum, aut et aliis tantum, quantum sibi, aut maius commodum quam incom- *191 I.*
modum. Si in ratiocinatione opinio ponetur, infirmantis loci sunt quattuor: non tale esse uel commodum uel incommodum, ut possit aliquem fallere, maxime se non potuisse; quod firmabitur per personam. Post haec omnia defensor uti poterit omnibus locis accusatoris, si in alios crimen transferre uoluerit. Quemadmodum enim accusator, ut reum conuincat, defendit alios et utitur partibus ac locis defensoris, ita et defensor, ut se purget, accusabit alios et in hoc utetur partibus ac locis accusatoris.

25 Avt si fvisse concedet, extenvabit] quia auget accusator.

1 *p. 85,10sq. Str.* **3** *p. 85,15sq. Str.* **5** *p. 85,22 Str.* **6sq.** *cf. Cic. Verr. 2,4,11* **8** *p. 86,5sq. Str.* **28** *p. 86,6sq. Str.*

3 ἔκβασις *Stephanus* **5** nescisse **D**^{pc}**α** *Cic.* adfuisse **ω** *Cic. i*: fuisse *Cic. Mi* **6** ut et si *scripsi*: ut etiam si **λ**: et si **D**^{pc}**α**: *deest* **D**^{ac} fuisset^{2} **μ**: fuit **λ** **8** inpulsionem **αQ** *Cic.*: -ne **DO** **11** nunc **D**^{ar}**γQ**: tunc **D**^{pr}**βO** in *add.* **α** **11sq.** in inf. rat. **β** **13** minuere *om.* **λ** **16** dicere **μ**: doc- **λ** **17sq.** maius quam commodum *om.* **λ** **18** incommodis **μ**: -do **λ** **19** aliis **μ**: et a. **λ** **22** uel incommodum *om.* **λ** **23** firmabitur **μ**: firmabatur **Q**: firma ūr **O** per personam **λ**: personam **D**: persona **α** **25** ut reum **λ** *Becichemus*: reum ⟨ut⟩ *Halm*: eum **Dβ**: cum **γ**

EX PERSONA AVTEM CONIECTVRA CAPIETVR] Explicitis praeceptis om- **28–37**
nibus ad causam pertinentibus subiunguntur praecepta ⟨de⟩ personae at- IX
tributis, quemadmodum his uti possit accusator, quemadmodum etiam defensor in coniecturali constitutione. Et haec quidem personae attributa in primo libro quamquam singula exposuerit et explicarit, hic tamen nunc breuiter repetit, quae ipsa sint et quid sint, post praecepturus quemadmodum his uti possit accusator, quemadmodum defensor.

QVO IN GENERE EST VIRTVS, SCIENTIA] animi, id est stultitiae contra- **30**
ria.

AMOR, IRACVNDIA] adfectio enim facile euentum suum declarat signoque ipsa est eius rei, quam ex se parit.

ET IPSORVM VIS] quid ipsa sint, non quid ex se gignant.

ET QVAE RES HARVM ALIQVAM REM CONSEQVATVR] quid ex se gignant, non quid ipsae sint.

AC PERSONIS QVIDEM RES HAE SVNT ATTRIBVTAE] Expositis breuiter **32–34**
attributis personae, quia ita res repetita poscebat, dat accusatori ex his prae- X
ceptum, ut excutiat uitam praeteritam. Parum est enim causam commendasse
192 I. solam, si non quae ab hac inpelli possit persona consentiat. Ergo accusator ex uita praeterita proferre debet similia peccata, similes causas in rebus, uel in paribus uel minoribus uel maioribus; si similes proferre non poterit, dispares proferat. Atque haec nocentis uitae sunt; si innocens uita praeterita est illius, qui reus est, locus communis inducitur: uitam praeteritam spectari non oportere, quod ea potuerit esse occulta, aut fortasse ad peccandum cum animus fuerit, defuerit causa uel potestas uel occasio. Deinde alius locus communis: non ex uita praeterita praesens iudicium, sed ex praesenti iudicio uitam spectari oportere. Sin autem uita alicuius ignorabitur, praetereundus ab accusatore hic locus est dicendumque cur praetereatur, quod ignoretur uita; statim ad alia argumenta properandum, quae sunt ex ipso negotio in factis dictisque eius, qui reus est, conlocata.

DEFENSOR AVTEM PRIMVM, SI POTERIT, DEBEBIT VITAM EIVS, QVI **35–37**
INSIMVLABITVR, QVAM HONESTISSIMAM DEMONSTRARE et reliqua] qui XI
defensori a persona contrarii loci sunt. Nam primum laborare debet, ut honestam rei uitam demonstret. Quae declarabitur officiis uel communibus et no-

1 *p. 87,12 Str.* **8** *p. 88,13 Str.* **10** *p. 88,17 Str.* **12** *p. 88,18 Str.* **13** *p. 88,18sq. Str.* **15** *p. 89,3 Str.* **30sq.** *p. 90,19–21 Str.*

2 de *add.* **β** **5** tamen *om.* **λ** **7** accusator **D**^{pc}**α**: a. et **λ**: *deest* **D**^{ac} **10** iracundia molestia *Cic.* **12** ipsarum *Kayser in Cic.* **14** quid **μ**: quod **λ** **15** personis **μ** *Cic.*: -nae **λ** res hae sunt **μ** *Cic.*: he(e) sunt res **λ** **16** accusatori **μ**: -is **λ** **18** possit **N**^{pc}: posset **ω** **19** in^2 *om. Stephanus* **20** minoribus **μ**: in m. **λ** si *om.* **DO** **21** sunt **μ**: sint **λ** **23** potuerit *Halm*: poterit **ω** **25** uitam ⟨praeteritam⟩ *Christ* **25sq.** spectari **ε**: ex(s)pectari **ω** **31** qui **μ**: eius **Q**^{ac}: *om.* **Q**^{pc}**O**

tis uel maximis et raris aut cum periculo aut cum labore praestitis, officii cau- *266 H.* sa, non necessitatis, et praestitis in parentes, cognatos, amicos, rem publicam. Sed ista beneficiorum commemoratio parua est; quia multorum uita exemplo est naturam posse mutari, ut morum instituta perseuerauerint declarandum est: nihil aliquando deliquisse, numquam ab officio recessisse; fuisse et causas et facultatem, numquam tamen uoluisse peccare. Atque in his ostendendis occasionibus laborandum est: earum rerum namque copiam fuisse in faciendo et facere noluisse, quarum rerum nunc crimen in iudicio est, ut si auaritiae, cupiditatis. Deinde locus communis inducendus est, quo indignum esse cum conquestione declarandum est, ut, qua causa inpelluntur ad peccandum uitiis *193 I.* omnibus pleni, hac cuius uita praeterita purgata sit inpulsus esse dicatur. Deinde alius locus communis: uitam honeste actam reo debere prodesse; ipsam esse certissimam testem morum et uoluntatum; criminationem inimicorum inuidia facile posse conponi.

Haec, si honesta uita est; at si inerunt aliquae turpitudines, laborandum est, ut falsa esse dicamus inimicorum criminatione collectas; uel eo uitio mentis admissas, quo facilius ueniam promeremur: neglegentia, necessitate, adulescentia, uel quolibet alio adfectu animi non pernicioso, ut amore uel aliquo huius generis. Postremo laborandum est, ut turpitudines uitae praeteritae uel in dissimili genere uitiorum esse doceantur, ut, quoniam innocentem probare non possumus, ab hoc tanto facinore, quod in iudicio est, remotum esse doceamus. Sin uero est uita turpissima ⟨ac⟩ nullo genere defensionis supra posito purganda, locus communis induci debet: uitam praeteritam spectari non debere neque de moribus hoc crimen, quod intenditur, conprobari.

38–42 XII EX FACTO AVTEM IPSO SVSPICIONES DVCENTVR] Restat tertia pars probationis in coniectura, ex negotio. Huius partes quattuor sunt, ut in libro primo expositum est; etenim attributa negotio quattuor sunt: continentia cum negotio, in gestione negotii, adiuncta negotio, quae gestum negotium consecuntur. Haec breuiter hic repetit, quoniam iam in libro primo tractata sunt, ac dicit in coniecturam omnia genera incidere, non omnes partes, ut in continentia negotii ante negotium, in negotio, post negotium facta omnia in suspicionem uocemus; item in gestione negotii locum, tempus, occasionem, facultates, de modo conticescens, quod rei manifestae et in confessione habitae modus semper est; item adiuncta negotio uel maiora uel minora uel paria

25 *p. 92,5 Str.* **26sq.** in libro primo] *p. 33,25–37,26 Str.; p. 94,7–25* **33sq.** *cf. supra p. 75,22–25; infra p. 159,14sq.*

1 uel **μ**: et **λ** **6** ostendis **D^{ac}Q** **7** namque **μ**: nobis **λ** **8** noluisse **μ**: uo- **λ** **9** quo **δ^{R}O**: quod **μQ** esse **μ**: est **λ** **13** criminationem **μ**: -num **λ** **16** falsa **μ**: -as **λ** **21** tanto **Dδ^{R}**: tantum **αλ**: tamen *Baiter* facinore … remotum *om.* **λ** **22** ac *addidi* **24** debere **μ**: -ri **λ** **31** negotii **μ**: -iis **λ**

194 I. uel similia maximeque euentus coniecturae prodest; quarta etiam pars, quae gestum negotium consequitur, ad coniecturam tribuet argumenta, ubi quaeritur lex, consuetudo, pactio, usus, exercitatio. Atque haec sunt attributa negotio, ex quibus cum ducitur coniectura inpletur argumentatio ex negotio. Inuenitur autem argumentatio praeterea, quae communiter sumatur ex attributis negotio et attributis personae, ut attributa personae non mihi personam, hoc est uitam praeteritam hominis declarent, sed hoc facinus adprobent, quod intenditur, sicut declarabunt quae supponuntur exempla.

Svspiciones dvcentvr] id est coniectura capietur. **38**

267 H. Ex ipsivs omnibvs partibvs pertemptabitvr] ut non mixta sint attributa personae, sed tantum sola sint facta in ipso negotio uel actione totius negotii inpleta.

Hoc ergo in genere spectabitvr locvs, tempvs, occasio, fa- **40**
cvltas] Modum in coniectura non posuit, quia in facinore confesso semper inspicitur.

Svnt avtem aliae svspiciones, qvae commvniter et ex negoti- **42–47**
orvm et ex personarvm attribvtionibvs svmvntvr et reliqua] XIII
Coniecturae argumenta suggerunt causa, persona, factum; utique ideo tria, quia singula. Suis igitur rationibus causa, suis persona etiam adprobatur; eodem modo factum. Quod cum singula per se in coniectura fidem praestent, merito ad probationem coniecturae triplex materia conlocatur. Monet tamen ratio duo (personam scilicet atque factum) ad unam fidem posse sociari, ut ex utroque materiae genere, negotiorum, id est factorum, et personarum fides coniecturae quaestionibus adferatur. Hoc ut facilius fiat intellectuque capiatur, meminisse debemus attributa personis, quae utique cum sunt ⟨accepta⟩
195 I. ipsam uidentur adprobare personam; quam cum probauerint, iam coniecturae locus est a tali uiro id quod intenditur facinus non potuisse committi. Ergo attributum personae facit personae fidem, facto autem prodest adprobata persona. Quod cum ita sit, nouum est, immo mirum personae attributo probari factum, hoc est negotium. Idcirco Tullius praeceptum dedit, posse quo-

9 *p. 92,5 Str.* **10** *p. 92,6sq. Str.* **13sq.** *p. 92,22sq. Str.* **14sq.** *cf. supra p. 75,22–25; 158,33sq.* **16sq.** *p. 93,19–21 Str.*

4 ducitur $\mathbf{E}^{pc}$**ηN**: dic- **ω** coniectura $\mathbf{D}^{ar}$: -re **λ**: argumentum $\mathbf{D}^{pr}$**α** **6** mihi **ω**: m. modo $\mathbf{E}^{pc}\mathbf{F}^{pc}$: modo *Ippolito* **8** exempla **λ** *Capperonnier*: exemplo **μ** **10** ex ipsius omnibus **ω** *Cic. S²i*: ex omnibus *Cic. Mi* mixta sint **μ**: mixtas in **λ** **13** ergo **λ** *Stephanus Cic.*: enim **μ** **14** confesso $\mathbf{E}^{pr}\mathbf{F}^{pr}\mathbf{M}_2^{pr}$**λ**: confessio **μ** **16** aliae **ω** *Cic. P*: et aliae $\mathbf{F}\mathbf{M}_2^{pc}$ *Cic. HJ*: aliquae $\mathbf{δ}^{R}$ *Stephanus Cic. P²i* et *om.* **λ** **17** sumentur *Cic.* et reliqua *om.* **λ** **20** coniectura **μ**: -am **λ** **22** ratione *Zwierlein* **25** accepta *add. Zwierlein* **27** uiro $\mathbf{E}^{pc}\mathbf{F}^{pr}\mathbf{L}\mathbf{δ}^{R}$**λ**: uero **μ** non *om.* **λ**

que ex attributis personae et negotiorum adprobationes nasci ex utraque suspicione communes.

Inter attributa personae accipimus fortunam, naturam, uictum, studia, facta, casus, orationes, consilia, habitum. Haec utique si attributa personae accipimus, sicut supra diximus, personam probabunt, uerum perspiciente ratione et negotium probare poterunt. In fortuna, inquit, spectatur dignitas, diuitiae, condicio; haec licet personae attributa sint, tamen cum dico: *Diues est, adfectat tyrannidem. Seruus, potuit occidere. Consul, non prodidit patriam*, argumentum factis a personae attributis facio. Pari modo de consilio: si quibus consiliis aliquando usus sit dicam, persona est adprobata; si quo nunc usus sit consilio, personae attributo factum probabo. Ergo satis clarum est in constitutione coniecturali argumenta fieri posse communiter et de personae attributis et negotiorum, ut factum probetur.

Praecipit praeterea in hac constitutione considerandum principaliter quod in quaestione est an fieri potuerit, deinde an ab alio potuerit, deinde an facultas fuerit. Inter posse et facultatem hoc interest: cum substantia efficiendae rei inest aut deest, de facultate tractatur, ut sunt uires, ministeria, pecunia; at si aut per naturam res negatur aut per locum aut per tempus, de eo quaeritur, an potuerit: si dicatur Tullius interfecisse Romulum, quod utique fieri non potuit per tempus nec habet posse. Item loco fit, si alicuius, qui arguitur caedis, ab eo loco, ubi caedes facta est, absentia declaratur. *196 I.*

Tertio quaeritur *utrum id facinus sit, quod paenitere fuerit necesse*; item *quod spem celandi non haberet*. Deinde quaeritur *an necesse fuerit id fieri*. In quibus omnibus spectatur semper consilium. Quod si in his consilium cernitur, et ex his factum probatur; consilium autem attributum personae est; ergo *268 H.* attributo personae factum probatur. Huius rei docendae causa supra positum thema tractando excutit habere argumenta ante rem: *quod in itinere se familiariter adplicauerit, quod sermonis causam quaesierit, quod simul deuerterit, cenarit*; item in re: *nox, somnus*; post rem: *quod solus exierit, quod illum tam familiarem tam aequo animo reliquerit, quod cruentum gladium habuerit*. Haec ante rem, in re, post rem attributa negotio sunt, faciunt fidem negotio. Sed

14–16 *cf. p. 93,25–94,1 Str.* **22sq.** *cf. p. 94,1–4 Str.* **27–30** *cf. p. 94,6–11 Str.*

3 accipimus **μ**: -ce- **λ** **5** accipimus (-ce- **δ**^{R}**λ**) **βδ**^{R}**λ**: fortunam *add.* **μ** **5sq.** *an perspicienti rationem scribendum?* **6** poterunt **E**^{pc}**FNλ**: potuerunt **μ** **9** facti *Christ* **11** consilio personae attributo, factum *dist. Stephanus, corr. Halm* **15** deinde[1] ... potuerit[2] *om.* **λ** **16sq.** efficiendi **D**^{ac}**Q** **18** aut[1] *om.* **λ** **22** utrum **ω** *Cic. J*: ut non *Cic. M* **25** et ex his **D**^{ar}**?λ**: et ex (*sc.* facto **N**^{ac}) **D**^{pr}**N**^{ac}: et ex consilio **β**: et **εδ**^{R} **27sq.** tam familiariter **γ** *Cic. Prisc.* **28** applicauerit *Halm Cic.*: -cauit **ω**: -carit **ε** deuerterit **μO** *Cic. P*^{2}*M*: diu- **δ**^{R}**Q** *Cic. PJ* **28sq.** cenarit **ω** *Cic. P*^{2}*J*: deinde cenarit *Cic. dv*$_{7}$, *prob. Stroebel*: decenaret *Cic. HP*: dein cenaret *Cic. SR* **29** post rem **γQ**^{pc} *Cic.*: postremo **ω** exierit **ω** *Cic. J*: exiret *Cic. M* **29sq.** tam familiarem tam **λ** *Cic. M*: tam **D**^{ac}: tam f. **D**^{pc}**βN**^{ac}: tam f. comitatum **εδ**^{R} *Cic. J*: tam f. comitem *Cic. i*

quoniam in his omnibus etiam consilium spectatur, fiet ut, cum consilium personae sit attributum, haec omnia negotio sint attributa, efficiatur negotio ex attributis personae et negotiis communiter adprobatio. Quaeritur enim *utrum diligenter ratio faciendi uideatur habita et excogitata, ut non ueri simile sit quemquam tam temere ad maleficium accessisse*. In qua re quaeretur num alio modo commodum fieri potuerit uel a fortuna. Frequenter enim, si pecunia, si adiutores, si adiumenta desunt, uidetur facultas faciendi defuisse; quod utique inpugnari [non] potest per consilium, ut alio modo fieri potuerit, ut *197 I.* fieri a fortuna. Ergo ad expugnandas facultates quae desunt si subueniat saepe consilium, cum dicitur aut alio modo fieri potuisse aut per fortunam, consilio, quod personae est attributum, res probatur. Ex hoc et ex superioribus illa conclusio est, nasci posse communiter argumenta et ex personae attributis et ex negotiorum. Hac igitur ratione, si diligenter uoluerimus attendere, ista attributa inter se apta, iuncta et copulata cernemus negotiorum et personarum.

Subiungit non oportere his omnibus praeceptis subici exempla, ut doceat quemadmodum his uti accusator debeat, quemadmodum defensor, ut in superioribus docuit. Et dicit *non necessarium* esse, *non facile*: *non necessarium* ita, quod, si qui aliquid diligentiae adferre uoluerit ad ista praecepta, ista omnia pro materiae genere facili cognitione retinebit; non enim praeceptor omnia tribuit, sed ex dictis ad similitudinem non dicta intellegenda supponit. *Non facile* autem ideo, quod infinitum sit illis omnibus praeceptis exempla supponere, quomodo ante rem dicat accusator, quomodo defensor, quomodo in re, quomodo post rem, item alia, quae multa sunt. Huc accedit, quo maior difficultas sit, quod illa omnia per partium (id est accusatoris et defensoris) locos uersa utilitate tractantur; nec enim inutiliter conueniunt.

Vnde melius est considerare cuncta et proposito themate negotii et suam et aduersarii rationem diligenter attendere et sic suspiciones atque argumenta colligere: quare quid factum sit, quo consilio, qua spe perficiendi, cur hoc modo factum, cur ab hoc factum, cur nullo adiutore, cur hoc, cur nemo sit

3–7 *cf. p. 94,14–18 Str.* **28–162,5** *cf. p. 95,10–22 Str.*

1 ut δ^{R}λ: *om.* μ **2** personae μ: personale λ sint **MO** *Halm* („*nisi grauius uulnus latet*“): sunt μ**Q** negotio^{2} **D**^{ac}: -ium **D**^{pc}α: negatio λ **3** negotiis μ: -ii λ *Stephanus* quaeritur enim ω *Cic. J*: rursum *Cic. HVSi*: *om. Cic. Pi*: quaeritur *Cic. P*^{3} **4** faciendi esse *Cic.* uideatur *post* utrum *Cic.* excogitata an ita temere *Cic., sed* temere *del. Schuetz* (*non iniuria, ut uidetur*) ut] an *Halm in app.* **5** tam *om.* λ qua re ω: quo *Cic.* quaeritur **D**^{pc}α *Cic.* **6** quo alio *Cic.* commodius γ**Q**^{pc} *Cic.* potuerit fieri *Cic.* **6sq.** pecunia βδ^{R}λ: -ae *Cic.*: praeconia μ **7** si^{1} ω *Cic. i*: *om. Cic. Mi* adiumenta adiutores *Cic.* si^{2} **N**^{pc}λ *Orelli in app.* (*sed* adiutor si *pro* adiutoris *uoluit*) *Cic. i, prob. Halm*: *om.* μ *Cic. Mi* desunt ω *Cic. J*: desint γ *Cic. M* **8** non *om.* β potest] nisi *add.* δ^{R} ut^{2}] uel δ^{R} **10sq.** consilio δ^{R}λ: in c. μ **13** hac ... ratione **D**^{ac}?λ: hac ... -em **D**^{pc}?: hanc ... -em α **14** apta μ: apte **E**^{pc}δ^{R}λ **17** et dicit *om.* λ **23** accedit μ: -ci- λ **24** id μ: quod λ **25** nec μ: non λ **28** quid *om.* λ **29** ab μ *Cic.*: ob λ

⟨conscius⟩, cur sit, cur hic sit, cur hoc ante factum sit, cur hoc ante factum non sit, cur hoc in ipso negotio, cur hoc post negotium, cur de industria fac- *269 H.* tum aut rem ita sit consecutum, an constet oratio uel cum re uel ipsa secum, hoc huiusne rei sit signum, an illius, an et huius et illius et utrius potius, quid factum sit quod non oportuerit, aut non factum quod oportuerit. Hac adhi- *198 I.* bita animi intentione, cum coniectura omne negotii corpus intrauerit, tum 6 facilis uidebitur esse perceptio, ut locos omnium argumentorum se quodammodo offerentes uidere possimus. Ex quibus, ut supra diximus, modo ex singulis attributis, modo ex coniunctis argumenta nascentur, quae aut probabilia erunt aut necessaria.

42 AD EAS RES, QVAE REM CREDIBILEM AVT INCREDIBILEM FACERE POSSVNT] *quae rem*, inquit, non *personam*, cuius scilicet attributum est.

ET CVM FACTI SVSPICIONE IVNGVNTVR] et hic rei eius, unde iudicium est, non personae, cuius attributum est.

43 VTRVM ID FACINVS SIT, QVOD PAENITERE FVERIT NECESSE] Adnotanda noua locutio: *paenitet me* non *illius rei*, sed *paenitet me hanc rem*.

46 TVM EX SINGVLIS, TVM EX CONIVNCTIS] aut a causa aut a persona aut
XIV a factis.

EX CONIVNCTIS ARGVMENTA CERTA NASCVNTVR] ut attributa personae attributa facto uideantur.

46–50 ACCEDVNT AVTEM SAEPE AD CONIECTVRAM] quia in coniectura ex hoc genere probationum fides fit.

ACCEDVNT AVTEM SAEPE AD CONIECTVRAM QVAESTIONES, TESTIMONIA, RVMORES] Praeter hanc materiam, qua coniecturae argumenta tribuuntur a causa, a persona, a facto, accedunt aliae probationes soli coniecturae semper adiunctae: tormenta, testimonia, rumores. Haec enim in aliis constitutionibus non ualent, quia non adhibentur ista, nisi cum res negatur; quae

8 supra] *p. 159,18 sqq.* **11sq.** *p. 93,23sq. Str.* **13** *p. 93,25 Str.* **15** *p. 94,1sq. Str.* **17** *p. 95,25 Str.* **19** *p. 95,25sq. Str.* **21** *p. 95,27sq. Str.* **23sq.** *p. 95,27sq. Str.*

1 conscius *add.* **β** *ex Cic.* cur hoc ante factum sit *om.* **λ** ante[1] **ω** *Cic. J*: omne *Cic. M* **1sq.** cur hoc ante factum non sit **ω** *Cic. J*: *om. Cic. M, del. Kayser in Cic.* **1** hoc ante factum[2] **μ** *Cic. J*: a. f. h. **λ**: *deest Cic. M* **2** cur[3] **ω**: aut *Cic. M*: quid *Cic. J*: an *Stroebel in Cic.* **3** aut **ω** *Cic. Mi*: aut quid *Cic. J*: an *Weidner in Cic.* ita **ω**: ipsam *Cic.* **4** an et huius et illius *om.* **λ** utrius **D^{ac}βO** *Ascensius*: utriusque **D^{pc}γQ** **6** coniectura **$η^{pc}$?λ**: -am **μ** **7** facilis **λ**: -ius **μ** se **ϑ$δ^{R}$**: esse **ω**: sese **η**: sese esse **L** **11** eas **ω** *Cic. i*: easdem **E^{pc}F** *Cic. Mi* **13** facti **α** *Cic.*: factis **ω** **14** est[2] *om.* **λ** **15** utrum *Halm Cic. J* (*cf. p. 160,22*): ut non **ω** *Cic. M* fuerit **γ** *Cic.* (*cf. p. 160,22*): sit **ω** **19** argumenta **α** *Cic.*: -is **ω** nascuntur **$D^{ar}O^{ac}$?**: -antur **$D^{pr}βN^{ac}QO^{pc}$**: -entur **ε$δ^{R}$** *Cic.* **21sq.** accedunt … fit *fortasse post p. 164,6* possunt *transponendum* **21–23** quia … coniecturam *om.* **γO** **24** qua **μ**: quae **λ** **25** soli **μ**: sole **λ** **26** haec **μ**: he **Q**: heę **O** **27–163,1** quae omnia **ω** *Lambinus in Cic.*: quae contra omnia *Cic.*

omnia ista ad partis commodum retorquenda sunt. Hoc probationis genus Graeci *πίστεις ἀτέχνους* uocant, quod, cum his orator utitur, fidem quidem iudici facit, sed non oratione, quia ista non inuenit. Hoc Tullio minime pla- *199 I.* cet: dicit enim etiam ⟨haec⟩ probationum genera indigere arte, et pari modo ut ex causa et persona et facto argumenta duci, cum de tormentis, testibus, rumoribus disputatur, ex illis scilicet attributionibus, quae aut negotio aut personis uidentur esse subiunctae. Namque cum contra testes dicitur aut pro testibus, utique attributa personae contingenda sunt per naturam, uictum et cetera, ut fides data testi aut possit aut non possit adhiberi. Hoc et in tormentis; nam eius, qui torquetur, excutienda persona est.

Ergo omnia argumentis probanda sunt; quorum argumentorum genera duo sunt, unum proprium, commune aliud. Proprium est, quod ipsius causae et negotii est, ut: *Sextus Roscius, cum caedes facta est, Romae non fuit; non ergo patrem interfecit*. Commune est, quod transferri in similes causas potest: *Fili-* *270 H.* *us patrem interfecit: reclamat istius modi suspicionibus ipsa natura*. Hoc argumenti genus, quia transferri in similes causas potest, *communis locus* dicitur; locorum autem communium genera duo sunt: unum, cum certae rei certa est amplificatio, aliud, cum rei dubiae est disputatio. Amplificatio rei certae est, ut in parricidam, in sacrilegum. Dubiae uero rei communis locus est, qui a Graecis dicitur *θέσις*, quae habet partes duas. Quae idcirco locus communis *201 I.* dicitur, quod ex materiae genere non certum quiddam designat, sed habet tractatum ex generalitate communem, ut: *suspicionibus credi oportere uel non oportere*. Sed hanc *θέσιν* ciuilem moralemue teneamus, non illam, quae apud philosophos naturalis est. Quilibet autem horum locorum cum interponitur (interponi autem raro debet), ornatur oratio; neque interponendus locus, nisi cum aliquid iam probatum est. Etenim locus communis, si generalia loquitur, quasi causam tenens discedit a causa; lis iudicem tenet, qui iure iuratus sedens audire desiderat, unde sententiam prolaturus est. Ergo aut parte causae pro-

1–3 *Aristot. rhet. I 2, 1355^{b}35–1356^{a}1 τῶν δὲ πίστεων αἱ μὲν ἄτεχνοί εἰσιν αἱ δ' ἔντεχνοι. Ἄτεχνα δὲ λέγω ὅσα μὴ δι' ἡμῶν πεπόρισται, ἀλλὰ προϋπῆρχεν, οἷον μάρτυρες βάσανοι συγγραφαὶ καὶ ὅσα τοιαῦτα, ἔντεχνα δὲ ὅσα διὰ τῆς μεθόδου καὶ δι' ἡμῶν κατασκευασθῆναι δυνατόν, ὥστε δεῖ τούτων τοῖς μὲν χρήσασθαι, τὰ δὲ εὑρεῖν. Cic. de or. 2,116; Quint. inst. 5,1,1; Fortun. p. 130,4sq.* **13sq.** *cf. Cic. S. Rosc. 18* **14sq.** *cf. Cic. S. Rosc. 63; Schol. Gronov. D p. 310,3sq.* **15sq.** *cf. p. 96,18–20 Str.*

2 ΠΙϹΤЄΙϹΑΤЄΧΝΟΥϹ **μ**: ΠΙϹΘЄΙϹΑ.ΤЄΧΝΟΙϹ **Q**: *spat. rel. om.* **O** **3** quia istud nomen inuenit *del.* **δ**^{R} ista *scripsi*: istud **ω** non^{2} **X**$_{6}$: nomen **ω** **4** haec *add.* **ηδ**^{R}: *post* genera *add.* **E**^{pc} **8** sunt **D**^{pc}**α**: sint **ω** **9** aut^{1} **λ** *Halm*: aut ut **μ** **15** reclamitat *Cic.* **17** certae rei certa **ω**: rei certae *Halm in app.* **20** ΘЄϹΙϹ **DβQ**: thesis **γ**: *spat. rel. om.* **O** **21** quiddam *scripsi*: quid **ω** **22** communem **Nλ**: -ni **μ** **23** ΘЄϹΙΝ **DβQ**: thesin **γ**: *spat. rel. om.* **O** **25** ornatur oratio **λ**: -tur -ione **Dβ**: -t -ionem **γ** **26** locus communis si **λ**: si l. c. **μ** **27** lis *Zwierlein*: ius **ω** iure **D**^{pc}**α**: iurem **D**^{ac}**Q**: in rem **O**

bata inducendus est aut in peroratione, id est epilogis, ut aut renouetur aut suscitetur auditor. Omnis enim locus communis locutionum cuncta ornamenta desiderat, quae aut uerborum sunt aut sententiarum. Quae dum apte ac necessario dicuntur, oratorem ab oratore discernunt. Etenim cum loci communes causarum sint, communes oratoribus dissimilitudine dictionis esse non possunt.

46 QVAESTIONES, TESTIMONIA, RVMORES] cum auctoritas fidem facit, cum tormenta sunt. Haec autem omnia, quae ⟨non⟩ oratione argumentorum fidem faciunt, a Graecis πίστεις ἄτεχνοι nominantur, non quidem recte.

VTERQVE SIMILI VIA PRAECEPTORVM] et accusator et defensor.

NAM ET ⟨EX⟩ QVAESTIONE SVSPICIONES ET EX TESTIMONIO ET EX RVMORE ALIQVO PARI RATIONE] Ideo fit, ut arte egeat huiusmodi disputatio, quoniam et contra haec et pro his saepe dicendum est.

VT EX CAVSA ET EX PERSONA ET EX FACTO DVCI OPORTEBIT] quae ex confesso argumentis materiam tribuunt *ut ex facto*, inquit, *duci oportebit*. Ecce iam non est πίστις ἄτεχνος [id est fides sine arte].

47 ARTIFICII NON PVTANT INDIGERE] cum appellant πίστεις ἀτέχνους. *200 I.*

ALITER HOC DE GENERE AC DE OMNI CONIECTVRA PRAECIPIENDVM PVTANT] ut dicant alias diuisiones esse ad probationem coniecturae, non quas supra diximus causam, personam, factum.

NAM ET EIVS, QVI IN QVAESTIONE ALIQVID DIXERIT, ET EIVS, QVI IN TESTIMONIO, ET IPSIVS RVMORIS CAVSA] ut ea, quae materiam argumentis praebent, et illa, quae quasi habere artem negantur, ⟨ex⟩ isdem attributionibus habeant in adprobatione tractatum.

EX ISDEM ATTRIBVTIONIBVS REPERIETVR] quae semel praecepta sunt de coniectura.

4–6 *cf. infra p. 166,1–4* **7** *p. 95,28 Str.* **10** *p. 95,29 Str.* **11sq.** *p. 96,1–3 Str.* **14** *p. 96,3sq. Str.* **17** *p. 96,6 Str.* **18sq.** *p. 96,7sq. Str.* **20** supra] *p. 163,3 sqq.* **21sq.** *p. 96,9–11 Str.* **25** *p. 96,11sq. Str.*

1 renouetur **μ**: -mo- **Rλ** **4** ac *om.* **λ** **5** dissimilitudine *scripsi*: similitudine **ω** **8** non *add.* **ϑF^{pc}δ^{R}** (*cf. p. 163,3*) **9** πίστεις ἄτεχνοι *Orelli*: ΠΙCΤЄΙCΑΤЄΧΝΟC **μ**: ΠΙCΤΙCΑΤЄΧ ΝΟΧ **Q**: *spat. rel. om.* **O**: πίστις ἄτεχνος *Stephanus* nominantur **αO**: -atur **DQ** **10** simili uia praeceptorum *del. Weidner in Cic.*: praeceptorum *del. Kayser in Cic.* et^{1} *om.* **λ** **11** ex^{1} *add.* **Eηγ** *ex Cic.* suspiciones et **μQ^{pc}** *Cic.*: suspicione sed **λ** **14** ut **ω** *Cic. J*: et **γ** *Cic. M* **16** ΠΙCΤΙCΑΤЄΧΝΟC **Q^{pc}** *Aldus*: ΠΙCΤΙCΑΤЄΧΝΟΧ **Q^{ac}**: ΠΙCΤЄΙCΑΤΕΧΝΟΥC **μ**: *spat. rel. om.* **O** id est fides sine arte *deleui* **17** artificii **ω** *Cic. P^{2}i*: -ci *Cic. P*: -cium *Cic. H*: -cio *Cic. H^{2}VSi* ΠΙCΤЄΙCΑΤΕΧΝΟΥC **γ**: ΠΙCΤЄΙCΑΤЄΝΟΥC **D**: ΠΙCΤЄΙCΑΤЄΓΝΟΥC **β**: ΠΙCΤΙCΑΤЄΧΝΟΥC (-ΝΟC **Q^{ac}**) **Q**: *om.* **O** **19** ad probationem **μ**: appr- **λ** **23** artem **βδ^{R}λ**: arte artem **D**: artes artem **γ** ex *addidi* **23sq.** attributionibus **D^{pc}α**: -onis **ω** **24** habeant *scripsi*: tribuant **ω** in adprobatione **λ** *Becichemus*: probatio **μ** **25** praeceptae (*sc.* attributiones) *Capperonnier*

271 H. OMNI AVTEM IN CAVSA PARS ARGVMENTORVM EST ADIVNCTA EI CAVSAE] Et locus communis argumentum est, argumentorum autem duo genera: unum, quod ipsius causae proprium est, aliud, quod et ipsius et similium. Hoc, quod secundum est, *locus communis* appellatur. Verum locorum communium genera sunt duo, ut ipse declarat.

IN OMNIS EIVSDEM GENERIS CAVSAS TRANSFERRI NON SATIS COMMODE POSSIT] Hoc argumentum est solum, non argumentum per locum communem.

QVAE EX CONTRARIO QVOQVE HABEAT PROBABILES RATIONES] cre- **48**
dendum, non credendum. XV

SVSPICIONIBVS CREDI NON OPORTERE] aut oportere. Id est θέσις.

PER CONQVESTIONEM] quod est proprium epilogorum.

DE QVIBVS ANTE DICTVM EST] in libro primo, hoc est in epilogis, id est in conclusione.

ALIQVAM PROBABILEM VTRAQVE EX PARTE RATIONEM] Haec θέσις est [credendum, non credendum].

CERTIORIBVS ILLIS] auditoribus scilicet. **49**

NAM TVM EI CONCEDITVR COMMVNE QVIDDAM] Non debet enim locus communis induci, cum adhuc nihil probatum est.

ET AVDITORIS ANIMVS RENOVATVR AD EA, QVAE RESTANT] post probationem per locum communem.

202 I. AVT OMNIBVS IAM DICTIS EXSVSCITATVR] quia et in epilogis sunt loci saepe communes.

OMNIA ENIM ORNAMENTA ELOCVTIONIS] id est, figurae, quae sunt aut schemata dianoeas aut schemata lexeos aut schemata logu, ut quidam uolunt.

1sq. *p. 96,13sq. Str.* **6sq.** *p. 96,15sq. Str.* **9** *p. 96,25sq. Str.* **11** *p. 96,26 Str.; cf. infra p. 163,22sq.* **12** *p. 96,28sq. Str.* **13** *p. 96,29 Str.* in libro primo] *p. 70,14–75,19 Str.* **15** *p. 96,30 Str.* **17** *p. 97,3 Str.* **18** *p. 97,4 Str.* **20** *p. 97,6sq. Str.* **22** *p. 97,7 Str.* **24** *p. 97,7sq. Str.* **24sq.** *cf. Quint. inst. 9,1,17; Alex. Num. schem. p. 9,5sqq.; Aquila p. 7,9–11; Fortun. p. 152,1sqq.*

1sq. omni ... causae *lemma non dist.* **D**, *corr.* **EFN^{pc}MQ** **2** et *om.* **λ** **6** omnis **μ** *Cic. M*: omnes **Eηδ^{R}λ** *Cic. M^2J* eiusdem generis **ω** *Cic. PVi*: g. e. *Cic. HSi* **8** communem **μ**: -nium **λ** **9** quae **μ** *Cic.*: qua **λ** **11** non **μO** *Cic.*: *om.* **Q** *Cic. $R\lambda_2$ edd. Ciceronis* aut oportere *paraphrasi attr.* **D^{ar}**: *lemmati praecedenti adiunx.* **D^{pr}** *ceterique fere codd.*: et contra suspicionibus credi oportere *Cic.* (*deest HVSi, deerat fortasse et exemplar, quo Victorinus usus est*) oportere^2 **μO** *Cic. P^2J*: non o. **Q** *Cic. $PLR\lambda_2$* **12** *initium lemmatis non indic.* **D** **16** credendum non credendum *om.* **D^{ac}**, *prob. Halm* non **μ**: et non **λ** **17** *initium lemmatis non indic.* **D** illis auditoribus *codd. Cic.*, aud. *del. Aldus in Cic.* **18** tum ei **ω**: tum **γ**: et (*del. Kayser*: ei *Achard*) tum *Orelli Cic.* **20** aut renouatur **β** *Cic.* **22** aut omnibus *paraphrasi antecedenti attr.* **D** exsuscitatur **ω** *Cic. HVPi*: susc- *Cic. Si* **24** enim **ω** *Cic. VPi*: autem *Cic. HSi* **25** σχήματα διανοίας aut σχήματα λέξεως aut σχήματα λόγου *Orelli*

50 SIC ORATORVM QVOQVE MVLTORVM COMMVNES LOCI SVNT] Nam cum loci communes ideo dicantur, quod in similes causas conueniant, cum ab oratoribus tamen dicantur ⟨diuersis⟩, diuersitate dicendi uix possunt esse communes.

VERBORVM ET SENTENTIARVM] lexeos et dianoeas schemata.

ATQVE HOC SIT NOBIS DICTVM COMMVNITER DE OMNI GENERE COMMVNIVM LOCORVM] ut et genera duo dixerit communium locorum, id est certae rei et incertae, et quemadmodum sint dicenda praeceperit, sed hoc generaliter in omnibus constitutionibus. Nunc autem in hanc constitutionem proprios coniecturae locos communes dabit.

50–51 XVI NVNC EXPONEMVS, IN CONIECTVRALEM CONSTITVTIONEM QVI INCIDERE SOLEANT] Locorum communium genera dicta sunt, quemadmodum dicantur praeceptum; ita omnia, quae de locis communibus praecipienda uidebantur, exposita. Nunc subiungit certos coniecturae locos, qui in aliam constitutionem non cadunt (sunt enim coniecturae tantum et in quamlibet coniecturam dicta similitudine transferentur): *Suspicionibus credi oportere et non oportere* et reliqui, uel qui suppositi sunt uel qui esse possunt, qui omnes ex thetico genere orti in contrarium argumenta sumunt et non tam lo- *203 I.* ci communes quam locorum communium loci sunt.

Sunt alii proprii in coniectura accusatoris et proprii defensoris. Atque ac- *272 H.* cusatoris duo: unus, qui atrocitatem facti cumulat, alter, per quem negat malorum misereri oportere. Defensoris etiam similiter duo sunt: unus declaratio calumniae accusatorum, alter conquestio captandae misericordiae. Distant autem a theticis modo hoc, quod illi habent ex utraque parte tractatus et in contrarium suggerunt argumenta, hi unius tantummodo partis sunt et aut indignationem solam aut solam exprimunt conquestionem. Ita duo genera locorum communium esse manifestum est, unum, quod ex duplici tractatu generaliter constat, quod *theticum* dicitur, aliud, quod generali quidem, sed unius partis aut indignatione sola aut sola conquestione tractatur.

Sciamus autem hos omnes locos, id est ista duo genera, ex isdem attributionibus tractari, ex quibus argumentationes, id est ex attributis personae et

1 *p. 97,12sq. Str.* **1–4** *cf. supra p. 164,4–6* **5** *p. 97,14 Str.* **6sq.** *p. 97,17sq. Str.* **11sq.** *p. 97,18–20 Str.* **16sq.** *p. 97,20sq. Str.*

1 communes loci **μ** *Cic.*: l. c. **λ** **3** diuersis *add. Stangl coll. p. 148,23* **5** λέξεως et διανοίας σχήματα *Orelli* **6** dictum **ω** *Cic.* S^2P^2J: factum *Cic. M* **7** communium locorum[1] **μ**: c. **λ**: l. c. *Cic.* **8** et[2] $\mathbf{E^{pc}F^{pc}\delta^{R}\lambda}$: *om.* **μ** praeceperit **μ**: -int **λ** **11** qui loci communes *Cic.* **14** nunc **μ**: tunc **λ** **16** dicta **μ**: ducta $\mathbf{\beta^{v1}\lambda}$ **20sq.** et … accusatoris[2] *om.* **λ** **25** contrarium **μ**: -ia **Q**: -iam **O** unius tantummodo **μ**: t. u. **λ** et *om.* **λ** **28** quod[1] **μ**: qui **λ** quod[2] *om.* **λ** generali **μ**: -iter **λ** **29** sola aut (in *add.* $\mathbf{\vartheta F^{pc}}$) sola $\mathbf{\vartheta\eta^{pc}\lambda}$ *Halm* (*cf. l. 26*): sola $\mathbf{D\eta R^{ac}N^{ac}}$: sola aut $\mathbf{L\delta^{R}}$

attributis negotio, illa tantum distantia et dicendi diuersitate, ut argumentationes subtilius, tenuius, acutius explicentur, loci uero communes grauius, ornatius, uerbis et sententiis excellentibus. Nam in argumentationibus sola quaeritur ueritas; in locis autem communibus, quamquam et ueritas adseratur, tamen, quod est illorum proprium, rei probatae amplitudo captanda est. Vnde satis clarum est etiam locos ⟨communes⟩ argumentationum uim tenere, ita tamen ut amplius aliquid agere uideantur, cum praeter fidem rei cumulum uideantur inplere.

In contrarias partes dedvcentvr] Thetici sunt *credi oportere, non* **50**
oportere et multa talia.

Certvs avtem locvs accvsatoris, per qvem avget facti **51**
204 I. atrocitatem] Superiores loci in contrarias partes deduci possunt; isti uero loci proprii dantur aut accusatori aut defensori soli.

Ceterae argvmentationes] aut a personae aut a negotio attributis.

Vt id, qvod dicitvr, verum esse videatvr] quod est proprium argumentationis.

Tametsi hoc qvoqve videri oportet] ut et in locis communibus ueritas quaeratur, sed orationis modo distet ab argumentatione.

Cvm est nominis controversia, qvia vis vocabvli definienda **52–56**
verbis est, constitvtio definitiva dicitvr] Sequitur definitiua XVII
constitutio, quia coniectura praeceptis superioribus terminata est. Haec [definitiua] quia tunc exoritur, cum nominis controuersia est, et quia uis nominis definienda uerbis est, *definitiua* dicitur *constitutio*. Huic supponit exemplum, cum reus fit pater maiestatis, qui filium prohibuit seditiose contionantem, id est filium tribunum plebis. Est in hoc themate etiam alia constitutio uel relatiua uel conpensatiua uel absoluta. Nam *licuit mihi, pater sum* absoluta est, *meruit* relatiua est, *profui* conpensatiua. Verum hoc in themate non quid sit considerari Tullius uoluit, sed interim monuit id percipi, ad quod exemplum dedit, ut finem tantum consideremus, quia nunc propter finem subiecit exemplum. Praecipit autem in omni hoc libro considerationem adhibendam es-
273 H. se circa omnes constitutiones et earum partes et controuersias, id est legales

9 *p. 98,2 Str.* **11sq.** *p. 98,2sq. Str.* **14** *p. 98,8sq. Str.* **15** *p. 98,12 Str.* **17** *p. 98,13 Str.* **19sq.** *p. 98,16sq. Str.; cf. p. 9,22–24 Str.*

6 communes *add.* **β** **9** deducentur **ω** *Cic. i*: diducuntur *Cic. Mi* **11** locus est *Cic.* **13** aut accusatori aut defensori soli *Orelli in app.*: aut -i (-is $\mathbf{D}^{ac}$) aut -i suo $\mathbf{D}^{pc}\boldsymbol{\alpha}$: aut -is ui aut -is ui **λ** (*an ex* -i sui aut -i sui*?*): aut -ibus aut -ibus *Halm in app.* **14** personae $\mathbf{F}\boldsymbol{\delta}^{R}\mathbf{Q}$: -a **μO** **15–17** argumentationis. Tametsi **λ**: -ni//m//metsi $\mathbf{D}^{ar}$: -ni sumptam (-tum $\mathbf{A}\boldsymbol{\delta}^{R}$). Etsi $\mathbf{D}^{pr}\boldsymbol{\alpha}$: -nis. In his tametsi (tamenetsi **F**) $\mathbf{E}^{pc}\mathbf{F}$ *Halm Cic.* **20** sequitur definitiua **μ**: d. s. **λ** **21sq.** definitiua *deleui* **27** hoc *om.* **λ** **28** praecipi **MeBa** *Christ*

quaestiones. Perceptis omnibus in omni causa, in qualibet materia, omnia quae inuenta fuerint genera quaestionum possunt tractari, sumptis suae partis praeceptis: ut cum in themate coniectura fuerit, eius diuisionibus utamur itemque et alterius uel aliarum, si quae inciderint constitutiones. *205 l.*

Subiungit igitur in definitione locos a parte accusatoris. Sunt autem quattuor: definitio, adprobatio definitionis, deductio definitionis in ipsam certam speciem, de qua agitur, destructio definitionis aduersae partis, quae constat et ⟨ipsa⟩ locis quattuor: si demonstretur falsa, si turpis, si inutilis, si conlatio utriusque definitionis fiat. Falsa demonstrabitur ex opinione hominum, cum docemus de eo, unde quaeritur, quemadmodum aestimet populus, quemadmodum in consuetudine locutionis utatur eo uerbo, quod definimus. Turpis autem et inutilis demonstratur aduersariorum definitio ex honestatis partibus et utilitatis, de quibus in postrema huius libri parte tractabit. Exprimemus igitur quae incommoda futura sint, si ita accipietur, quod definitum est ab aduersario. Conlatio uero definitionum, qui quartus in reprehensione locus est, hoc aget, ut nostram definitionem ostendat ueram, honestam, utilem, quod aduersarii ostendimus falsam, turpem, inutilem. Adferemus praeterea ad definitionis nostrae confirmationem res aut maiori aut minori aut pari negotio similes, ut et ad definitionem nostram similium conparatione collecta ostendamus quanto uerior, honestior, utilior sit nostra descriptio.

Haec in simplici definitione; sed si duae res pluresue definiendae sunt, ista omnia pro definiendarum numero duplicantur. Quaeritur enim saepe fur sit an sacrilegus qui uasa ex priuato sacra subripuerit uel de sacro priuata. Quoniam a parte accusatoris et quid sit sacrilegium et quid sit furtum definiendum est, in singulis definitionibus illa supra posita praecepta conplebit: definiet, adprobabit, deducet, infirmabit; quae cum fecerit in definiendo sacrilegio, faciet rursus eadem in definiendo furto, mutata tantum tertia parte praecepti. Accusator enim, qui sacrilegium uult probare, negare uult furtum. Ita *206 l.*
⟨in⟩ definitione sacrilegii, quod probare nititur, utetur illis supra positis praeceptis; in definitione uero furti, quia furtum negabit, utetur praeceptis defensori datis, id est ut post definitionem et eius adprobationem separationem speciei faciat a definitione. Fietque in hoc themate et in eiusmodi conplexio-

5–9 *cf. Victorin. def. p. 4,31–5,19; 30,22–32,29*

1 materia] partibus *add. Zwierlein dub.*: *an* rebus *addendum?* **2** possunt **γ**: -sint **ω** **3** themate **μ**: thema **λ** **5** a parte **βT**: apte **γλ**: aperte **D** **6** deductio definitionis in *om.* **λ** **7** et **Dβ**: ex **γ**: *om.* **λ** **8** ipsa *addidi* **9** cum $\mathbf{E}^{pc}$**F**: tum **λ**: si $\mathbf{\delta}^{R}$: *om.* **μ** **10sq.** aestimet populus quemadmodum *om.* **λ** **10** existimet **M** *Halm in app.* **13** tractabit $\mathbf{\beta\delta}^{R}$: -uit **ω** exprimemus $\mathbf{\delta}^{R}$**λ**: -mim- **μ** **14** ita] id *Halm in app.* **16** quod **μ**: quia **λ**: cum *Zwierlein dub.* **22sq.** fur sit an **μ**: forsitan $\mathbf{N}^{ac}$**λ** **24** a *om.* **λ** **25** conplebit $\mathbf{E}^{pc}\mathbf{F}^{pc}$**Nλ**: -uit **μ** **25sq.** definiet $\mathbf{\delta}^{R}$**λ**: aut *add.* **μ** **26** adprobauit $\mathbf{D}^{pc}$**βO** **27** faciet **μ**: facit **λ** **29** in *add.* **βBJ** **31** definitionem **μ**: datis praeceptis *add.* **λ**

ne definitionum, ⟨ut⟩ uertat similiter praecepta etiam defensor. Nam quoniam furtum probare uult ille, qui se defendit, post definitionem et eius adprobationem deductionem faciet ad speciem; contra cum sacrilegium definierit qui hoc admisisse se non uult, illic faciet loco tertio separationem speciei a definitione.

Ergo his modis et partibus definitionem suam accusator inplebit. Habebit autem communem locum ex ipsa definitiua constitutione sumptum in malitiam eius, qui non modo rerum, uerum etiam uerborum potestatem sibi adrogare conetur, ut et faciat quod uelit et, quod fecerit, id quo uoluerit nomine appellet.

274 H. EIVS GENERIS EXEMPLO] *generis*, id est finitiui.

C. FLAMINIVS, IS QVI CONSVL REM] Historiam a post sequentibus dedit.

IVDICATIO EST] ex ratione et refutatione rationis iudicatio.

AD HANC IVDICATIONEM ARGVMENTATIONES OMNES ADFERRE OPORTEBIT] *Ad hanc iudicationem*, id est finitiuam, ne aliam cum feceris constitutionem hic aliam facias iudicationem et non conueniant haec praecepta, quae nunc finitiui status ponimus.

ET EARVM PARTIS] propter qualitatem, quae partis pluris habet.

ET CONTROVERSIAS] legales status dicit.

MAIESTATEM MINVERE EST] Definitio est rei, de qua quaeritur. **53**

207 I. PLVRIBVS VERBIS ET RATIONIBVS CONFIRMANDVM] Superior definitio est, haec confirmatio definitionis.

POSTEA AD ID, QVOD DEFINIERIS] deductio definitionis ad speciem.

HOC EX OPINIONE HOMINVM SVMETVR] quomodo destruatur de- **54** scriptio aduersae partis.

VERAM, HONESTAM, VTILEM DEMONSTRABIMVS] Cum tria dederit defensori uitia definitionis, id est falsam, turpem, inutilem, tria dat accusatori contra ornamenta definitionis, id est ueram, honestam, utilem, ut etiam ex conlatione melior accusatoris definitio probetur.

11 *p. 98,18 Str.* **12** *p. 98,19 Str.* **14** *p. 98,31–99,1 Str.* **15sq.** *p. 99,2sq. Str.* **19** *p. 99,9 Str.* **20** *p. 99,9sq. Str.* **21** *p. 99,14 Str.* **22** *p. 99,17sq. Str.* **24** *p. 99,19 Str.* **25** *p 99,27 Str.* **27** *p. 100,4sq. Str.*

1 ut *add.* **E**^{pc}**F**: *ante* definitionum *inser.* **δ**^{R} conuertat *Jakobi coll. p. 171,18* **4** se *om.* **λ** a] ad **D**^{pc}**AO** **8** malitiam **μ**: -a **λ** **9** quo **αQ**^{pc}**O**: quod **DQ**^{ac} **11** eius generis exemplo **λ** *Cic.*: exemplum **μ** *initium paraphrasis non indic.* **D** **12** *initium lemmatis non indic.* **D** C. Flaminius … rem *om.* **λ** (*spat. rel.* **O**) C. **δ**^{R} *Cic. P²i*: Ḡ **μ** *Cic. P³J*: *om.* **N**^{ac} *Cic. M*: *deest* **λ** Flaminius **E**^{pc}**Rδ**^{R}: Flamininus **μ**: *deest* **λ** rem **μ** *Cic. M*: rem publicam **E**^{pc}**FN**^{ac} *Cic. J*: *deest* **λ** **14** ratione et *om.* **λ** iudicatio[2] *om.* **λ** **17** conueniant **λ**: -at **μ** **19** partis[1] **D**: -tes **αλ** *Cic.* **22** uerbis est et *Cic.* **24** definieris **μQ**^{pc} *Cic.*: -rit **λ** **27** utilem esse *Cic.* demonstrabimus **D**^{pr}**α** *Cic.*: -ui- **ω**

55 Deinde simili ratione cavsa tractanda] ut definias, adprobes,
XVIII deducas ad speciem, infirmes definitionem aduersae partis docendo falsam, turpem, inutilem, conpares etiam quae utilior uel reliqua aut a minore aut a maiore aut a pari. Sed in tot definitionibus omnia haec, quot res definiendae sunt.

55–56 Defensoris deinde primvs locvs est] Et huic dat quattuor ad actionem definitionis locos, sed in quibusdam partibus, id est in tertio loco, discrepant. Supra enim, id est in parte accusatoris, haec quattuor sunt: definitio, adprobatio propriae definitionis, deductio in speciem definitionis propriae, destructio definitionis alienae; at hic in parte defensoris est similiter definitio sua, adprobatio eius et, quo mutat, separatio definitionis a specie, de qua quaeritur, destructio definitionis aduersae partis.

Defensoris deinde primvs locvs est et reliqua] Datis omnibus locis accusatori ad suam definitionem defensori quoque ad definitionem eiusdem proprios locos tradit. Ex quibus primus est definitio, et ipsa breuis, deinde eius adfirmatio, tertio loco a definitione sua separatio eius speciei, de qua quaestio est; post quem locum locus communis infertur, *per quem facti utilitas aut honestas adaugetur*. Quem quidem locum habet etiam accusator, sed *208 I.* ex contrario; ille enim indignitatem rei auget, hic utilitatem. Quarto loco se- *275 H.* quitur aduersariorum definitionis reprehensio, eadem illa omnia retinens, quae definitionis reprehensio includit, id est ut falsa, ut turpis, ut inutilis doceatur, fiatque utriusque definitionis etiam a defensore similiter conparatio. Omnia enim defensor facere poterit ac dicere, quae accusator, praeter locum communem accusatoris. Habebit autem defensor locum communem, *per quem indignabitur accusatorem sui periculi causa non res solum conuertere, uerum etiam uerba mutare conari*. Hic similiter locus defensoris ex ipsa definitiua constitutione susceptus est, unde proprius hic locus constitutionis a defensore. Nam esse quidem possunt alii communes loci ex causa et ex negotio nati, non ex constitutione, ut in calumniatorem, ut conquestio misericordiae, ut indignatio facti et cetera huiusmodi, quae ex periculi magnitudine genita non ⟨ex locis⟩ constitutionis definitiuae, ut diximus, sed ex conpositione circum-

1 *p. 100,11 Str.* **6** *p. 100,16 Str.* **8** supra] *p. 168,6sq.* **13** *p. 100,16 Str.* **17sq.** *p. 100,22sq. Str.* **24–26** *p. 100,27–29 Str.*

2 docendo **μ**: du- **λ** falsam **μ**: -um **λ** **3sq.** minore … maiore **μ**: -ri … -ri **λ** **4** quot **Dβδ**^{R}: quod (quae **Q**^{ac}**?**) **γλ** **6–12** defensoris … partis *fortasse post p. 171,7* flagitabit *transponendum* **6** deinde def. *Cic.* (deinde *del. Kayser*) **7** locus **DβL** **8** discrepant *scripsi*: -auit **ω**: -at *Halm* **10** at **E**^{pr}**F**^{pr}**δ**^{R}**λ**: ad **μ** **11** quod **δ**^{R} **13** deinde def. *Cic.* (deinde *del. Kayser*) **18** adaugetur **λ** *Cic.*: augetur **μ** **19** rei auget **μ**: a. r. **λ** **25** accusatorem **α** *Cic.*: -ri **D**: -ris **λ** **26** commutare *Cic.* **27** locus **μ**: l. est **λ** **27sq.** a defensore **λ**: defensori **μ** **29** *fort.* conquestio ⟨captandae⟩ misericordiae *scribendum* (*cf. p. 166,23*) **31** ex locis *inserui*

stantiae, quam περίστασιν nominamus, procreantur. Sed ii communes loci non in omni causa sunt, sed in omne genus causae incidunt, hoc est in omnes constitutiones incidunt, non in omnes causas, quas unaquaeque habere poterit constitutio. Ac de iis locis communibus periculi magnitudine procreatis in coniecturali constitutione fecimus mentionem, qui qualesque sint explicantes. Vtemur autem iis et eos inducemus in orationem, cum causae ipsius necessitas flagitabit.

55 SIMILIBVS EXEMPLIS ET RATIONIBVS] quae ad definitionem suam poterunt pertinere.

AB ILLA DEFINITIONE SEPARATIO] ut separet factum suum ab ea definitione, quam habuit aduersarius.

PER QVEM FACTI VTILITAS AVT HONESTAS ADAVGETVR] Quomodo accusator descendit ad speciem, ut iungat definitionem suam cum specie, sic *209 l.* defensor descendit ad speciem, ut separet definitionem suam a specie, id est de facto, unde quaestio est. Et uterque utetur loco communi, sed accusator, ut augeat factum per indignationem, reus, ⟨ut⟩ utile esse doceat et honestum.

56 OMNIBVS LOCIS, QVOS ACCVSATORI PRAESCRIPSIMVS] ut et hic rursus conuertat in definitionem aduersarii praecepta superiora et dicat eam falsam, turpem, inutilem; conparet ex minore, maiore, pari, quae habet scilicet accusator. Nam et hic proprium locum communem de fine habebit. Nam et extra finem quem potest causa suggerere habere potest uterque alium locum communem.

POST EADEM PRAETER COMMVNEM LOCVM] id est conlatio ipsarum definitionum per minora, maiora, paria.

NAM ILLI QVIDEM COMMVNES LOCI] qui in quacumque parte esse possunt causa suggerente.

EX PERICVLI MAGNITVDINE, NON EX CAVSAE GENERE DVCVNTVR] ut non proprius sit locus communis ex fine natus, sed ex negotii genere, cuius circumstantia pro qualitate uel quantitate periculi locos communes dabit.

NON IN OMNEM CAVSAM, SED IN OMNE GENVS INCIDVNT] Ii loci communes, qui ex conpositione negotiorum nascuntur, non in omnibus causis sunt, [non] quia non omnis causa similiter conponitur, sed cadunt in om-

4sq. *cf. p. 101,6–8 Str.* **5** fecimus mentionem] *p. 166,11–167,8* **8** *p. 100,20sq. Str.* **10** *p. 100,21 Str.* **12** *p. 100,22sq. Str.* **17** *p. 100,24sq. Str.* **23** *p. 100,26 Str.* **25** *p. 100,29–101,1 Str.* **27** *p. 101,4sq. Str.* **30** *p. 101,5sq. Str.*

1 ii *scripsi*: hi **ω** **4** ac **μ**: hac **Rλ** iis *scripsi*: his **ω** **6** iis *Orelli*: his **ω** **8** similibus ... rationibus *del. Kayser in Cic., prob. Stroebel* et exemplis **ε** *Cic.* **10** separet **γ**: separaret **ω** **12** aut **μ** *Cic.*: ac **λ** **14** a $\mathbf{E}^{pc}\mathbf{F}\delta^{R}\lambda$: *om.* **μ** **16** ut *add.* **βJ** *Orelli* esse doceat **μ**: d. e. **λ** **17** locis omnibus *Cic.* **19** minore maiore **μ**: -ri -ri **λ** **24** definitionum **μ**: -nem **λ** **27** ducuntur **μQ** *Cic. PSJ*: di- **O** *Cic. HV* **30** omne causae genus *Cic.* ii *scripsi*: hi(i) **ω** **32** non[1] *om.* $\beta\delta^{R}$

nia genera causarum, id est in omnes constitutiones, quia quaelibet constitutio modo †atroci† negotiorum conpositione fingitur, modo simpliciter conponitur. *276 H.*

57–61 XIX CVM AVTEM ACTIO TRANSLATIONIS AVT COMMVTATIONIS INDIGERE VIDETVR] Tertia constitutio, quae translatio est, quia ita Tullius ordinem dedit, de commutatione iudicii [cum] actionem tenet, cum persona, locus, lex, crimen, poena mutatur uel cetera, quae similia sunt. His singulis sup- *210 I.* ponere exempla et infinitum et superuacuum est, uel quia multis modis efficitur, uel quia omnibus modis ad dicendum una praeceptio est. Omnis autem translatio apud antiquos temporibus Tullianis in ipsa causarum actione aut non erat aut rarior inueniebatur. Praetores etenim, qui ius dicebant, et iudices causae dabant et controuersiae uel agendi genus instituta actione formabant. Ita si praescribebat praetor, qua accusator, qua reus deberet actione uti, praescribendo quid fieret excipiendoque quid non fieret translationis controuersiam actionibus auferebat. Erat praeterea institutum, ut causa caderet is, qui non quemadmodum oportebat egisset. Ergo etiam propter hoc formata lite ad iudicium ueniebatur; apud ipsum uero praetorem cum litis ipsius forma conponeretur, illic partes aut excipiebant aliquid aut simplicem actionem accipiebant. Vnde in ipso, ut dixi, iure, hoc est apud praetorem, de modo agendi cum quaereretur, tractabatur exceptio atque translatio, cum autem iam litis forma esset accepta, in iudicio nulla iam poterat esse translatio.

Ergo in iudiciis translatio rarius inuenitur, et si quando inuenta fuerit, ipsa per se parum firmitudinis tenet adsumitque uires ⟨ex⟩ alia constitutione. Hoc namque praeceptum Tullianum est, translationem [ex] alia constitutione firmari; ad quod praeceptum exemplum subiungit, non ut translationem doceat, sed ut ostendat translationem alia constitutione firmari: *Reus parricidii factus probatis aliis criminibus an damnandus sit quaestio est.* Vtitur translatione reus, cum dicit se non parricidii damnandum esse, quia nihil inde sit *211 I.* adprobatum, sed aliorum criminum, quae probata sint, adfici oportere supplicio; ac ne eo quidem, quod non inde iudicium constitutum sit. Ita si neque probatorum criminum poena esse debet, quia non inde iudicium constitutum est, neque parricidii, quia nihil probatum, confirmat non esse damnan-

4sq. *p. 101,9sq. Str.*

2 atroci] artificiosa *Jakobi dub.*: multiplici *uel* uaria *uel* uariorum *uel* artificiali *temptaui* **5** tertia constitutio quae translatio est **μ**: translatio quae est tertia constitutio **λ** quia ita **μ**: qua ita **Q**: quarta **O** **6** cum[1] *deleui*: tunc *Jakobi dub.* **15** auferebat **μ**: -bant **λ** **18** conponeretur **μ**: -nitur **λ** **20** tractabatur $\mathbf{P}^{pc}$, *prob. Stephanus*: fiebat $\mathbf{E}^{pc}\mathbf{F}^{pr}$: tractaretur **ω** **23** ex *huc ex l. 24 transposui* **24** namque *om.* **λ** translationem **μ**: praescriptionem **λ** **27** sit **μ**: est **λ** **29** sint **μ**: sunt **λ**

dum. Atque haec translationis sunt; uerum tamen purgandis aliis criminibus per coniecturam opera danda est, ut reus non opera tantum translationis utatur. Ergo probatum illud est, translationem alia constitutione firmari.

Subiungit uero exemplum translationis, cum agit iniuriarum cui praecisa manus est et is, qui praecidit, exceptionem postulat, ut in hoc iudicio de maleficio non fiat praeiudicium. In hoc genere constitutionis praecepta haec sunt, quae utrique parti dantur, ut explicent quid fieri soleat, a quo, per quos, quo modo, quo tempore, quemadmodum agi, quemadmodum iudicari, quemadmodum statui; quod utique ex partibus iuris agnoscitur, de quibus
277 H. partibus in qualitate est tractaturus. Debet etiam tractari quid in similibus rebus fieri soleat; aut enim in iure cautum est, ⟨et⟩ id, de quo quaeritur, solet sic fieri aut non solet, aut ad id, quod in iure positum est, id, quod simile est, adplicatur. Deinde per coniecturam tractandum, utrum malitia agatur aliud, cum aliud simuletur, an stultitia, an necessitate. Locus autem communis unus est contra translationem, fugere iudicium et poenam eum, qui translatione utatur. A translatione unus locus communis est, perturbari omnia, si non eo pacto agantur, quo oportet.

Hae sunt tres constitutiones, quae species non habent: coniectura, finis, translatio. Translationem autem intellegamus formam esse status; praescriptionem uero eandem appellari posse et eandem exceptionem, sed ab oratoribus;
212 I. in iure autem praescriptionem dici ipsum propositum ius, exceptionem autem, cum ius ipsum propositum aduersus se actor alius excipit interposita aliqua condicione. Sit nobis praescriptio *actio iniuriarum*, exceptio *nisi praeiudicium facias de caede*.

SI SINGVLA TRANSLATIONVM GENERA QVAERAMVS] ut exemplum, **57**
quemadmodum alia lege, quemadmodum alio crimine, et ad singula, quibus translatio uidetur inpleri.

SED QVIA RATIO PRAECEPTORVM SIMILIS EST, EXEMPLORVM MVLTITVDINE SVPERSEDENDVM EST] Cum enim praecepta in omni genere translationis eadem sint, ad diuersitatem frustra exempla quaerentur. Eadem enim praeceptorum ratio in omnibus translationis partibus et ubique seruabitur.

18sq. *cf. p. 103,24sq. Str.* **25** *p. 101,14sq. Str.* **28sq.** *p. 101,15sq. Str.*

1 atque haec translationis sunt **λ**: a. h. translatio cum autem iam litis forma sunt **μ** (*cf. p. 172,20sq.*) **2** est *om.* **λ** **3** illud est **μ**: est illud **λ** **4** uero **ηN**: uerum **ω** **7** dantur **λ**: daentur $\mathbf{D}^{ac}$: dentur $\mathbf{D}^{pc}$**α** quid $\boldsymbol{\delta}^{R}$**λ**: quod **μ** **10** qualitate **Eη**$\boldsymbol{\delta}^{R}$**λ**: (a)equalitate **μ** tractaturus **μ**: tractus **Q**: tractatus **O** **11** et *addidi* sic **μ**: id **O**: *om.* **Q** **12** positum **λ**: solitum **μ** **13** aliud **ω** *Cic.* S^{pr}*mhs*: quid aliud *Cic.* **14** necessitate **μ**: necessitudine **λ** **17** agatur *Halm* **18** haec *Cic. P* **23** actio *om.* **μ** **26** alia lege quemadmodum *om.* **λ** **28sq.** multitudine **ω** *Cic. Mi*: -ni **ϑ** *Cic.* H^{2}*i* **29** supersedendum est $\mathbf{D}^{pr}$**α** *Cic.*: super sed nondum est $\mathbf{D}^{ar}$**?**: supersedet **Q**: superet **O**

MVLTIS DE CAVSIS FIT, VT RARIVS INCIDANT TRANSLATIONES] quoniam per praetoris formulas actionibus integritas datur neque in iudiciis ulla potest esse praescriptio.

QVI NON QVEMADMODVM OPORTET EGERIT] apud praetorem.

58 QVARE IN IVRE PLERVMQVE VERSANTVR] et reliqua, quae translationis, si non recte egerit.

IBI ENIM EXCEPTIONES POSTVLANTVR] in causis autem aut raro aut numquam.

PRIVATORVM IVDICIORVM CAVSA CONSTITVITVR] Ideo non potest in iudiciis esse translatio, sed est apud praetorem.

59 HIC DEFENSOR POENAE COMMVTATIONEM] quoniam cum dicit: *Non hac poena adficiendus est aliorum criminum probatorum, sed tituli, cumque tituli non oporteat, quia eius crimen non probatum est,* ⟨* * *⟩, ita ne alia quidem poena adfici oportere dicit, quae sit aliorum criminum; unde commutatione poenae uis accusationis tota tolletur.

CETERIS QVOQVE CRIMINIBVS DEFENDENDIS] quae probata dicuntur.

CONIECTVRALI CONSTITVTIONE TRANSLATIONEM CONFIRMABIT] *213 I.* ut infirmatis etiam criminibus illis, quae probata dicuntur, rei possit releuare personam.

XX EXEMPLVM AVTEM TRANSLATIONIS IN CAVSA POSITVM NOBIS SIT *278 H.* HVIVS MODI] Illud exemplum, quod supra datum est, ad hoc datum est, ut probaretur translationem alia constitutione necessario confirmari; nunc dat exemplum translationis.

POSTVLAT IS, QVICVM AGITVR, A PRAETORE EXCEPTIONEM] ne praeiudicium fiat in hac iniuriarum damnatione futuri criminis, quod de capite est, id est caedis.

60 INDIGNVM SIT NON PRIMO QVOQVE TEMPORE IVDICARI] ut etiam in iudicio iniuriarum indignum sit non etiam de caede iudicari.

61 ID EX PARTIBVS IVRIS, DE QVIBVS POST DICENDVM EST] in qualitate absoluta.

1 *p. 101,17sq. Str.* **4** *p. 101,20sq. Str.* **5** *p. 101,21sq. Str.* **7** *p. 101,22 Str.* **9** *p. 101,23sq. Str.* **11** *p. 102,14 Str.* **16** *p. 102,16 Str.* **17** *p. 102,16sq. Str.* **20sq.** *p. 102,18sq. Str.* **24** *p. 102,23sq. Str.* **27** *p. 103,2 Str.* **29** *p. 103,9sq. Str.*

6 egerit **RO**: gerit **μQ** **7** et exceptiones *Cic.* **9** causa *deest in Cic.* **12** aliorum criminum probatorum *del. Halm*: sed *praem.* **ϑ**F^{pr} *Capperonnier*: quae est *praem. Orelli* **12sq.** tituli^1 … tituli^2 **ω**: tali … tali **α** **13** *post* probatum est *apodosin ad* cumque … oporteat *pertinentem excidisse suspicor; haec fere inserenda uidentur e Cic. p. 102,11sq. Str. hausta:* ⟨damnari quoque non oportet⟩ **17** confirmabit **α** *Cic.*: -bat **D**: -bant **λ** **18** infirmitatis **D**R^{ac}**O** **20** *initium lemmatis non indic.* **D** **25** iniuriarum **μ**: iudiciorum (-arum **Q**) **λ**

Contra evm qvi translationem indvcit] qui accusatur iniuriarum.

A translatione avtem, omnivm fore pertvrbationem] hoc est a parte ea, quae utitur translatione; nam illa superior contra translationem.

Qvo pacto oporteat, hoc est, si avt cvm eo agatvr, qvicvm non oporteat] ⟨* * *⟩

Nvnc generalem constitvtionem et partes eivs consideremvs] Generalis [hoc est qualitatis] constitutionis praecepta supponit, cuius species esse duas dixit: iuridicialem et negotialem; duas enim, deliberatiuam et demonstratiuam, in priori libro sustulit. Ac nunc prius de negotiali tractat, quoniam simplex est et non ut iuridicialis in species distributa. Haec negotialis habet litem, cum quaestio est quid esse debeat ⟨iuris⟩, quod colligitur ex iure iam constituto, quomodo id sit habendum, unde controuersia est. Supponit exemplum, quod secundi heredes sibi et eam hereditatem uindi- *214 I.* cent, quae uenerit pupillo, quam sibi uindicant adgnati. Facit intentionem adgnatorum, deinde depulsionem heredum secundorum, tunc quaestionem, quorum sit hereditas. Adfertur ratio a secundis heredibus: *quod unius pecuniae heredes diuersi esse non possunt*. Fit refutatio: *Sed non est una pecunia*. Erit iudicatio: *an una pecunia sit*. Hic admonet posse in una et simplici constitutione inueniri plurimas rationes refutationesque rationum, et item iudicationes, ut in hac causa. Nam cum ratio sit *non posse plurimis de causis unius pecuniae heredes esse diuersos* et refutatio facta sit *non est una pecunia* in superioribus, omissa hac refutatione alia refutatio supponi potest, uti dicatur *esse posse unius pecuniae heredes plures diuersis ⟨de⟩ causis*. Et aperte in ipso Tullio positum, quae rationes sint, quae refutationes. **62–68**

Dat autem huic constitutioni locos ad argumenta communiter utrique parti uel omnibus partibus, si plures existent, ut ius unde constet considerent. Constat autem ex tribus: duce natura, consuetudine sequente, dein lege. Postremo naturam eius diuidit in sex partes, quas ipse partitus est et definiuit; item consuetudinis certas species a praetoribus positas dereliquit, tres firma-

1 *p. 103,16 Str.* **3** *p. 103,17sq. Str.* **5sq.** *p. 103,19sq. Str.* **7sq.** *p. 103,25sq. Str.* **17sq.** *cf. p. 104,25–28 Str.* **18** *cf. p. 104,29–105,4 Str.* **19** *cf. p. 105,4sq. Str.* **23sq.** *cf. p. 105,5–7 Str.*

1 inducet *Cic.* *initium paraphrasis non indic.* **D** **5sq.** hoc ... oporteat *paraphrasi attr.* **D** **5** quicum **ω** *Cic. i*: quocum *Cic. Mi* **6** *post* oporteat *lac. ind. Halm* **7** nunc $\delta^{R}\lambda$ *Cic.*: *om.* **μ** **8** hoc est qualitatis *del. Ippolito* **11** est et **λ**: est es **D**: est **β**: esse **γ** non ut **βλ**: non utitur **D**: noscitur **γ** **12** iuris *addidi coll. p. 179,19sq.* **20** inueniri **μ**: -re **λ** **22** et *om.* **μ** **22sq.** in superioribus *om. hic, sed* cumque i. s. *ante* refutatio *inser.* δ^{R}, *ut glossema del. Halm* **24** de *add.* **γ** **27** considerent **μ**: -et **λ** **28** dein **μ**: de **λ** **28sq.** postremo $E^{pr}F^{pc}\delta^{R}\lambda$: -ma **μ**

tas subiecit: pactum, par, iudicatum; legitimi iuris scientiam ediscendis legibus dereliquit.

62 VIS ET NATVRA ET GENVS IPSIVS NEGOTII QVAERITVR] Quale sit neg- *279 H.*
XXI otium in tribus his quaeritur: ui, natura, genere, iustum an iniustum, utile an inutile.

ANTE MORTVVS EST, QVAM IN SVAM TVTELAM VENIRET] ut non posset facere testamentum, quia minor esset.

CVIVS ADGNATI] id est petitores.

IS, CVIVS ADGNATI SVMVS, TESTATVS NON EST] id est pater pupilli uel pupillus ipse.

RATIO EST] ratio quaestionis eorum, qui possessores sunt. *215 I.*

PATER ENIM ET SIBI ET FILIO TESTAMENTVM SCRIPSIT] quamdiu non licebat filio scribere testamentum.

INFIRMATIO RATIONIS] a parte petitoris.

NON FILIO] si extrinsecus aliud aliunde filius haberet.

SED SIBI IVSSIT ESSE] id est rebus suis substituit.

IVDICATIO] ex ratione et refutatione rationis.

POSSITNE QVISQVAM DE FILII PVPILLI RE TESTARI] quam non ipse haberet, quam pupillus aliunde quaesisset.

AN HEREDES SECVNDI IPSIVS PATRIS FAMILIAE, NON FILII QVOQVE EIVS HEREDES SINT] quia secundus heres cum dicitur, eius est secundus, qui hereditatem remisit. Vnde heres esse non potest, nisi eius, cui secundus heres est; eius autem heres esse non potest, cui non est secundus.

64 IVDICATIO, VNANE PECVNIA FVERIT; AVT SI HAC ERVNT VSI INFIRMATIONE] Duas infirmationes ex parte posuit petitorum, id est adgnatorum, contra unam rationem possessorum, hoc est heredum secundorum, quod dicerent unius pecuniae plures heredes dissimilibus de causis esse non posse. Erit una infirmatio: *Non est una pecunia*. Item alia: *Esse possunt unius pecuniae dissimilibus de causis diuersi heredes*.

DISSIMILIBVS GENERIBVS HEREDES ESSE] ut alius testamento, alius lege, alius adgnatione.

3 *p. 103,28sq. Str.* **6** *p. 104,1sq. Str.* **8** *p. 104,6sq. Str.* **9** *p. 104,6sq. Str.* **11** *p. 104,9 Str.* **12** *p. 104,9sq. Str.* **14** *p. 104,12 Str.* **15** *p. 104,13 Str.* **16** *p. 104,13 Str.* **17** *p. 104,15 Str.* **18** *p. 104,15sq. Str.* **20sq.** *p. 104,16–18 Str.* **24sq.** *p. 105,4sq. Str.* **30** *p. 105,8sq. Str.*

2 dereliquit **λ**: reliquit **μ** **6** ueniret **μ** *Cic. J*: uenerit **λ**: uenit *Cic. M* **11** est **ω** *Cic. i*: *om. Cic. Mi* eorum **μ**: horum **λ** **12** *initium paraphrasis non indic.* **D** **13** filio **D**^{pc}**α**: -os **ω** **14** infirmatio **ω** *Cic. HVPi*: i. est *Cic. Si* a parte **βδ**^{R}**Q**: aperte **D**: apte **γO** **15** filius **μ**: filios **λ** **18** *initium lemmatis non indic.* **D** filii **μ** *Cic.*: filiis **λ** re **D**^{pr}**α** *Cic.*: res **ω** **20** familias **E**^{pc}**F**^{pc}**M**$_{2}$**Q**^{pc} *Cic.* **21** pupilli heredes **εδ**^{R} *Cic.* sint **D**^{pr}**α** *Cic.*: sunt **ω** **24** iudicatio est *Cic.* **26** quod **RPNaMiVe**$_{2}$ *Zarottus*: quo **ω**

Nvnc hvivs generis praecepta videamvs] Exemplum dedit quali- 65
tatis negotialis, dedit et praeceptum, quomodo rationes multae esse possent; XXII
nunc subiungit [quemadmodum] in hanc negotialem qualitatem quemadmodum et unde argumenta facienda sunt.

Vtriqve] id est petitori et possessori.

216 I. Avt etiam omnibvs, si plvres ambigent] si plures contra unum possidentem petant, ut non duae partes sint, sed plures.

Initivm eivs ergo ab natvra dvctvm videtvr] ut constet ius natura, usu, lege; omnium autem trium supponit partes.

Qvaedam avtem ex vtilitatis ratione avt perspicva nobis avt obscvra] Interdum enim sequimur consuetudinem hoc, quia consuetudo, non quia scimus utile esse quod sequimur.

280 H. Post avtem probata qvaedam avt a consvetvdine avt a vero] ⟨*aut a consuetudine*⟩, quoniam consuetudo est, *aut a uero*, quoniam ratio eius perspecta est et utilitas uisa.

Vindicationem] pro *uindicta*, pro *ultione*.

Ad hanc controversiam] id est causae genus iudiciale. 67

Consvetvdinis avtem ivs esse pvtatvr] Finitis partibus iuri naturali suppositis nunc consuetudinis iuri partes subicit.

Volvntate omnivm sine lege vetvstas conprobarit] ut prudentium ratio auctoritate data consuetudini de consuetudine in posteros miserit legem.

Qvaedam svnt ivra ipsa iam certa propter vetvstatem] ut puta, ut maioribus adsurgatur; ius est hoc, sed consuetudinis.

1 *p. 105,12 Str.* **5** *p. 105,12 Str.* **6** *p. 105,13 Str.* **8** *p. 105,14sq. Str.* **10sq.** *p. 105,15sq. Str.* **13sq.** *p. 105,17sq. Str.* **16** *p. 105,21 Str.* **17** *p. 106,4 Str.* **18** *p. 106,7sq. Str.* **20** *p. 106,8sq. Str.* **23** *p. 106,9sq. Str.*

1sq. qualitatis negotialis dedit **βλ**: qualitatis et negotialis dedit **D**^{pc}**γ**: *om.* **D**^{ac}, *del. Halm* **2** possent **μ**: possunt **λ** **3** quemadmodum^{1} *om.* **δ**^{R} **3sq.** in hanc negotialem qualitatem quemadmodum *om.* **λ** **3sq.** quemadmodum^{2} *om.* **E**^{pc}**η**, *prob. Halm* **4** facienda **λ** *Becichemus*: socienda **D**: sociandа **γ**: sumenda *Anon. Monac. Halm* **5** utrique **ω** *Cic. H²i*: utrisque **M** *Cic. Mi* **6** etiam **γ** *Cic.*: et in **ω** **8** ergo eius **ε** *Cic.* **9** partis **D**^{ac}**Q**^{ac} **11** sequimur **βL**^{pc}**Rδ**^{R}: -tur **ω** **13** adprobata *Cic.* aut^{1} **ω** *Cic. P³J*: *om. Cic. M* **13sq.** a consuetudine aut (a) uero **μO**^{pc} *Cic.*: a u. aut a c. **λ** **13** a consuetudine **ω** *Cic. J*: consuetudine *Cic. M* **13sq.** a uero **μQ**^{pc}**O** *Cic. H²PSJ*: uero **Q**^{ac} *Cic. HLV* **14** aut a consuetudine *add.* **ϑ**: a c. *add.* **F**^{pc}**T**^{pc} **16** uindicationem **βN** *Cic.*: -ne **ω** **18** consuetudinis **ω** *Cic. SJ*: -ne *Cic. M* **18sq.** iuri naturali **μ**: -is -is **λ** **19** iuri **Eηγ**: uiri **DA**: iuris **Q**: *om.* **O** **20** conprobarit **εδ**^{R} *Cic.*: -uit **DβN**^{ac}: -bit **λ** **20sq.** ut prudentium ratio *lemmati attr.* **D** **21** consuetudini de *om.* **λ** in posteros **μ**: imposteros **λ** **21sq.** miserit **μ**: misit **λ**: emiserit *uel* sciuerit *Orelli*

MVLTO MAXIMA PARS, QVAM PRAETORES EDICERE CONSVERVNT] non ex legum praeceptis et iussionibus, sed ex consuetudine quae proponatur a praetoribus.

68 PAR, QVOD IN OMNES AEQVABILE EST] ut et qui proponit aliquid, tale proponat, ut quo iure alium teneat, hoc se alliget.

IAM IVRA LEGITIMA EX LEGIBVS COGNOSCI OPORTEBIT] Haec, quae *217 I.* supra dicta sunt, de consuetudine tracta sunt; nunc cum superesset ius legitimum, cognitionem eius ad eos transtulit, qui legitima iura fecerunt.

68–71 HIS ERGO EX PARTIBVS IVRIS, QVOD QVIDQVE AVT EX IPSA RE AVT EX SIMILI MAIORE MINOREVE NASCI VIDEBITVR, ATTENDERE ATQVE ELICERE PERTEMPTANDO VNAM QVAMQVE IVRIS PARTEM OPORTEBIT] Diuiso iure omni in naturam, consuetudinem, leges dat praeceptum, ut argumenta sumamus uel quae ex ipsa re sumuntur uel quae ex simili aut maiore aut minore. Locos autem communes dare se negat posse certos in singulas constitutiones. Etenim cum duo genera sint, quorum alterum rei dubiae ad probationem ducendae generalem tractatum habet, alterum rei certae continet amplificationem, necessario causae ipsius facultas suggerit, si quid amplificationis aut indignationis conquestionisque nascitur. Sed quoniam in negotiali qualitate de iure tractatus est, erunt loci communes uel ab auctoritate iuris peritorum uel contra eorum auctoritatem.

Haec de negotiali; subiungitur iuridicialis. Quae ipsa cum genus sit, in duo diuiditur: in absolutam et adsumptiuam. Absolutae supponit exemplum, quod trophaeum aeneum contra morem post uictoriam Grai de Grais statuerint. Facit intentionem et depulsionem supponitque postea rationem, sed absolutae constitutionis [ut nascatur iudicatio]: *Iuste fecimus, quia aeternum uirtutis nostrae monumentum relinquere uoluimus*. Sin autem dicatur *ideo aeneum, quia meruistis*, erit ratio de relatiua qualitate. Vnde intellegimus in unam causam constitutiones incidere posse plurimas principales. Verum etiam absoluta qualitas eosdem habebit locos argumentorum quos negotialis, ex partibus iuris, naturae, consuetudinis, legum. Sed in absoluta ipsa iura pro-

1 *p. 106,11sq. Str.* **4** *p. 106,16 Str.* **6** *p. 106,18sq. Str.* **9–12** *p. 106,19–22 Str.* **23–27** *cf. p. 107,11–108,2 Str.* **30** *cf. infra p. 180,2sq.*

1 quam **ω** *Cic. H²SJ*: quae *Cic. M* praetores **ω** *Cic. H²P²SJ*: praeceptorum *Cic. M* **2** iussionibus **Eηλ** *Ascensius*: -nis **μ** **4** par **βNλ** *Cic.*: per **Dε** **7** tracta $\mathbf{M_2^{pc}T^{ac}Q}$: tractata **μO** **9** quod quidque **ω** *Cic. H²*: quod quisque **α** *Cic.*: quod cuique *Halm Cic. R* **10** simili **ω** *Weidner in Cic.*: aut *add.* **BT** *Cic. Mi*: aut ex *add.* **γ** *Cic. i* (*cf. ad p. 179,4*) attendere **ω** *Cic. Mi*: quemque a. *Cic. i* **11** elicere **μ** *Cic.*: eligere **λ** **12** leges $\mathbf{E^{pc}\eta N\lambda}$: legis **μ** **15sq.** ad probationem $\mathbf{\delta^R}$: adpr- *uel* appr- **ω** **17** suggerit **μ**: -ret **λ** **18** nascitur **μ**: -cetur **λ** **22** adsumptiuam **μ**: abs- **βλ** **23** Grai de Grais **ω** *Cic. Mi*: Graii de Graiis *Cic. i* **25** ut nascatur iudicatio *deleui* quia **μ**: qui **λ** **30** naturae $\mathbf{\mu Q^{pc}}$: -a **λ** **30–179,1** proferas *Becichemus*

218 I. fers, ut factum defendas uel lege uel consuetudine uel natura; in negotiali au-
281 H. tem haec iura proferuntur, ut possit constitui, quo iure esse debeat id, de quo
negotium est, quia eius constitutionis ad futurum spectat intentio.

AVT EX IPSA RE AVT EX SIMILI MAIORE MINOREVE NASCI VIDEBI- 68
TVR] Aut enim in iure posita est haec species quae quaeritur litis aut ex eo, quod in iure est, ad hoc negotium similitudo traducitur.

DVBIAE REI] thesis scilicet.

ALTERVM CERTAE CONTINET AMPLIFICATIONEM] locus communis; iam re probata augmentum facies [illud enim adhuc in quaestione est].

QVID AVGERI PER COMMVNEM LOCVM POSSIT ET OPORTEAT, CONSIDERABITVR] de re probata ⟨per⟩ locum communem [per] augmentum, non thesis.

NAM CERTI QVI IN OMNES INCIDANT LOCI PRAESCRIBI NON POSSVNT] In singulas constitutiones certi loci et proprii dari non possunt; merito ergo et in negotialem. Quoniam tamen in negotiali de iure tractatur, loci communes hic esse possunt contra auctoritatem iuris peritorum, ab auctoritate iuris peritorum.

NVNC IVRIDICIALE GENVS] Ipsa enim ⟨iuridicialis⟩ est, quae diuiditur.

ABSOLVTA EST, QVAE IPSA IN SE, NON, VT NEGOTIALIS] In negotiali 69
quaeritur quid esse debeat iuris; in absoluta quid sit iuris. XXIII

NON, VT NEGOTIALIS] Negotialis enim non habet ius certum, sed quaeritur de eo iure, quod esse debeat in negotio praesenti.

ABSOLVTA EST, QVAE IPSA IN SE, NON, VT NEGOTIALIS] In negotiali qualitate ius efficitur sententia iudicis; in absoluta quod positum ius et notum est ab oratore sumitur.

219 I. IMPLICITE ET ABSCONDITE] quia adhuc incertum est et quaeritur, quid
esse debeat.

4sq. *p. 106,19–21 Str.* **7** *p. 106,24 Str.* **8** *p. 106,25 Str.* **10sq.** *p. 106,26sq. Str.* **13sq.** *p. 106,27sq. Str.* **18** *p. 107,4 Str.* **19** *p. 107,8sq. Str.* **21** *p. 107,8sq. Str.* **23** *p. 107,8sq. Str.* **26** *p. 107,9 Str.*

1 uel lege uel consuetudine uel natura **ϑF^{pr}δ^{R}**: uel -em uel -em uel -am **ω** **4** aut^{1} **E^{pc}ηδ^{R}λ** *Cic.*: intentio autem **μ** simili **ω** *Weidner in Cic.*: aut *add. Cic.*: aut ex *add. Cic. i* **8** locis communibus **γ** **9** *an* faciet *scribendum?* illud … est *deleui*: *post l. 7* scilicet *transp. Capperonnier* **10** quid **Fδ^{R}** *Cic.*: quod **ω** **11** per *ante* locum communem *transp. Ascensius Capperonnier* augmentum **D^{vlar}?βδ^{R}λ**: argu- **μ** **12** thesis *sc.* fit **13** praescribi **E^{pr}Fλ** *Cic.*: per- **μ** **15** negotialem **λ**: -li **μ** tractatur **μ**: -tari **λ** **16** hic **μ**: hi **EF^{pr}δ^{R}**: *om.* **λ** **16sq.** ab auctoritate iuris peritorum *om.* **λ** **18** *initium paraphrasis non indic.* **D** iuridicialis *addidi ex Cic. p. 107,5 Str., sed nescio an plura exciderint; nam exspectes hanc fere paraphrasin:* ipsa enim ⟨iuridicialis⟩, quae diuiditur ⟨in absolutam et adsumptiuam, genus est⟩ (*cf. etiam p. 178,21sq.*) est *om.* **λ** **19** negotialis **μ** *Cic.*: -les **λ** **20** quid sit *Halm in app.*: quid (quod **A**: *deest* **E**) est **DβN**: quidem **ελ** **23–25** absoluta … sumitur] *an delendum?* **23** *initium lemmatis non indic.* **D**

70 In hanc argvmentationes ex isdem locis svmendae svnt atqve in cavsam negotialem, qva de ante dictvm est] ut ex partibus iuris, naturae, consuetudinis, legum argumenta sumamus. Hoc tamen, cum et in negotiali haec sint, distat absoluta a negotiali, quod illa ius adsumit, ut probet quemadmodum nouum ius esse possit, de quo quaeritur, absoluta autem ipsa iura adsumit, ut probet factum.

71–78 XXIV Adsvmptiva igitvr tvnc dicitvr, cvm ipsvm ex se factvm probari non potest] Adsumptiuae qualitatis praecepta tractaturus docet quid ipsa sit et eius partes quattuor supponit. Ac primam conpensationem, quam et *conparationem* appellat; huius exemplum subicit imperatoris eius, qui instrumenta et arma tradiderit, ut exercitum ab obsidione hostium liberaret. Hic quoniam finis status esse potuit *quid sit laedere maiestatem* (certi enim nominis reus est), huius constitutionis, id est finitiuae, tractatu omisso ipsam considerat conpensationem ac praecepta haec constituit, ut, si quid per coniecturam tractandum sit, prima parte tractetur: uel non hoc animo fecisse uel hoc non futurum fuisse, propter quod istud, unde reus sit, dicatur *282 H.* esse commissum. Ista coniecturalia sunt. Item si definitio fuerit, cum alioqui certi nominis reus est, transferenda huc sunt omnia, quae sunt definitionis. Monetque nunc alteram, nunc utramque constitutionem, id est et finem et coniecturam, in prima parte tractari, et item alias, tractis scilicet huc rationibus singularum, et confirmationis et infirmationis.

Ipsius autem conpensationis praecepta haec sunt, ut conparemus id, quod admissum est, et propter quod admissum est ex partibus honestatis, utilitatis, *220 I.* necessitatis, ut neque utile fuisse ⟨doceamus⟩ aut honestum aut necessarium; ubi et gradus tangi potest: non tam utile, non tam honestum, non tam necessarium. Quae partes, id est utilis, honesti, necessarii, plenius intellegentur in praeceptis deliberatiuae. Sic facta separatione et eius beneficii, quod praestitisse ⟨se⟩ dicit, et eius maleficii, quod admisit, actio postrema deducenda est ad formam deliberatiuae, ut ita agatur, quasi suadeat aut dissuadeat orator faciendum aut non faciendum, quoniam accusatoris pars est utique ut dissuadeat, defensor uero haec omnia contraria actione conuertat: cum ille coniectura usus fuerit, coniecturaliter respondeat; item contra finem adsumat ar-

1sq. *p. 108,4sq. Str.* **2sq.** *cf. supra p. 178,30* **7sq.** *p. 108,12sq. Str.*

3 naturae **μ**: -a et **λ** et *om.* **λ** **4** a **λ**: ab **μ** illa ius **βλ**: illatus **D**^{ac}: illa latus **D**^{pc}**γ** **7** tum *Cic.* **15sq.** non hoc animo fecisse **λ** *Becichemus Halm dub.*: non an// fecisse **D**^{ar}: hoc non obfecisse **D**^{pr}**β**: hoc non obfuisse **γ** **16** hoc non **μ**: non hoc **λ** **18** alioqui *Stephanus*: alio qui **μ**: aliqui **O**: aliqua **Q** **20** tractis **βN**: tractatis **ω** **24** utile **E**^{pc}**ηλ**: *om.* **μ** doceamus *addidi* honestum] aut utile *add.* **δ**^{R} **28** se *add.* **δ**^{R} **31** conuertat **λ**: -tet **μ** **32** coniecturaliter **E**^{pc}**ηNλ**: coniectura aliter (alter **ϑ**) **μ** finem **E**^{pc}**ηN**^{pc}**λ**: fidem **μ**

gumenta finis. Ipsius autem conpensationis contrarias partes tenebit, ut doceat utile, honestum, necessarium fuisse quod fecerit, aut tantopere per gradum utile fuisse, honestum, necessarium. Loci communes ab accusatore erunt duo: in eum, qui de turpi facinore confiteatur et quaerat aliquam defensionem; et alter ipsius inutilitatis et turpitudinis expressio cum indignatione. A defensore tres sunt: nihil per se turpe aut inhonestum putari, nisi animo facientis consideretur; alter amplificatio beneficii praestiti; tertius expositio ipsius et periculi et beneficii.

Ex QVIBVS IVDICATIONES] duae scilicet iudicationes coniecturales. **73**

AVT HAEC CONPARATIVA, CVIVS NVNC INDIGEMVS] Haec iudicatio propria est ipsius conpensatiuae constitutionis.

HOC CAVSAE GENVS] conpensatiuum scilicet. **74**

OPORTEBIT ADHIBERE CETERARVM QVOQVE CONSTITVTIONVM RATIONEM ATQVE PRAECEPTA] si tamen incidant ceterae constitutiones. Istae enim constitutiones, quae in adsumptiua sunt qualitate, possunt praecedentes omnes constitutiones recipere, ut haec nunc, quae conpensationis est, habet *221 I.* et finem et coniecturam. Ideo quaecumque genera sunt quaestionum suis constitutionibus tractanda sunt.

AC MAXIME CONIECTVRIS FACIENDIS] ut per coniecturam, quae quasi incidens est, conpensatio illa tollatur, qua is, qui accusatur maiestatis, utitur dicens periturum fuisse exercitum, nisi arma concederet.

HI, QVI ACCVSABVNTVR, CONPARABVNT] ut periturum fuisse exercitum negemus, quod sumit hic, qui arma prodidit et instrumenta.

283 H. AVT ALIA RATIONE] Quoniam superius duas rationes et duas iudicationes posuit coniecturales *non futurum fuisse, ut periret exercitus* et *non hoc animo factum*, idcirco hic eadem argumenta repetit, cum et coniecturam dicit in hac constitutione tractandam.

EX CONIECTVRALI CONSTITVTIONE SVMETVR] quia partibus suis ipsa tractanda est. [Vt nunc certo nomine reus est maiestatis. Potest enim sine certo nomine reus esse, et non statim ad definitionem adstringitur, cum criminis nomen nullum uideatur adiectum.]

9 *p. 109,1 Str.* **10** *p. 109,2sq. Str.* **12** *p. 109,8 Str.* **13sq.** *p. 109,8sq. Str.* **19** *p. 109,10 Str.* **22** *p. 109,11sq. Str.* **24** *p. 109,15 Str.* **28** *p. 109,17sq. Str.*

1 (uel) finis $\mathbf{E}^{vl}\mathbf{F}^{t}\mathbf{M}_{2}^{vl}$: diffinitionis $\mathbf{N}^{pc}$: officii **ω** **9** iudicationes[1] **ω**: sunt -iones *Cic. J*: -io est **β** *Cic. M* **13** tractari oportebit et adhibere ϑ^{pc} *Cic.* **22** accusabuntur **α** *Cic.*: -bantur **D**: -bunt **λ** **24** aut si δ^{R} *Cic.* **25** et $\eta\delta^{R}\lambda$: sed **μ** **26** eadem argumenta **λ**: eandem argumentationem **Dβ**: eandem rationem **γ** repetit cum **λ**: repetitum **DRN**: repetit **L**: repetiuit **β** **27** hac constitutione $\mathbf{E}^{pc}\mathbf{F}$: hac -em **Dβ**: hanc -em **γ**: hac compensatione **λ** tractandam **μ**: -dum **Rλ** **29–31** ut ... adiectum *post p. 182,1* iudicium *transposui* **29** ut] sin autem certo nomine maleficii *praem.* $\mathbf{E}^{pc}\mathbf{F}\delta^{R}$ **30** definitionem **μ**: defensionem **λ**

SIN AVTEM CERTO NOMINE MALEFICII VOCABITVR IN IVDICIVM] ⟨ut nunc certo nomine reus est maiestatis. Potest enim sine certo nomine reus esse, et non statim ad definitionem adstringitur, cum criminis nomen nullum uideatur adiectum.⟩ Iam hinc incipit incidentis ad hoc thema alterius status, id est finis (quem statum [finem] et supra posuit dicendo *quid sit maiestatem minuere*) praecepta tractare.

XXV SIN ALIVD QVOQVE ALIQVOD GENVS] quarumlibet constitutionum uel praecedentium uel sequentium.

QVAM PLVRIMIS INFIRMET RATIONIBVS] ut dicat non futurum fuisse, ut periret exercitus, aut aliter: *Non hoc animo fecisti, sed ut perderes fecisti.*

75 DEINDE OPORTET ILLVD, QVOD IPSE ARGVAT, AB EO, QVOD DEFEN- *222 I.*
SOR CONPARET, SEPARARE] Post illa superiora etiam hoc dicere oportebit accusatorem.

CONTENDERE] conparare.

ET HOC EXTENVANDO MALEFICII MAGNITVDINEM SIMVL AVGERE] Vt extenues, quod praestitisse se dicat, augeas, quod admisit.

76 DEINDE OPORTET ILLAM IPSAM CONPARATIVAM IVDICATIONEM EXPONERE TAMQVAM CAVSAM DELIBERATIVAM] In omnibus adsumptiuis qualitatibus post omnia argumenta ex constitutione, quae sunt propria, locus extremus interponitur quasi deliberatiuae causae, in qua quaeritur, quid faciendum sit, ut ex hoc probetur, quid faciendum fuerit.

TAMQVAM CAVSAM DELIBERATIVAM] ut non iudicialis causa sit, sed deliberatiua, et eodem genere agatur, quasi sola ipsa esset, id est causa deliberatiua.

IN ALIQVAM CONSVLTATIONEM] deliberatiua, non iudicialis causa sit; hoc est enim consultatio.

XXVI DEFENSOR AVTEM QVIBVS IN LOCIS AB ACCVSATORE ALIAE CONSTITVTIONES] Si accusator ⟨coniectura⟩, retorto contra genere dicendi coniectura defensor utetur. Pari genere etiam ⟨in⟩ fine.

1 *p. 109,18sq. Str.* **5** supra] *p. 99,12sqq.; 100,16sqq. Str.* **7** *p. 109,23sq. Str.* **9** *p. 109,27–110,1 Str.* **11sq.** *p. 110,8sq. Str.* **14** *p. 110,16sq. Str.* **15** *p. 110,17sq. Str.* **17sq.** *p. 110,22–24 Str.* **22** *p. 110,23sq. Str.* **25** *p. 110,29 Str.* **27sq.** *p. 110,30sq. Str.*

1 certo **E**^{pr}**ηδ**^{R}**λ** *Cic.*: sine c. **μ** (*ex p. 181,29sq.*) **4** hinc *scripsi*: hic **ω** **5sq.** quem … minuere *parenthesin dist. Capperonnier* **5** finem *del. Capperonnier* **7** sin **ω** *Cic. Mi*: sin autem *Cic. i* quoque **μ** *Cic.*: quodque **λ** **10** aut **μ**: ut **λ** aliter **βLδ**^{R}: alter **ω** perderes **μ**: prod- **λ** **11** *initium lemmatis non indic.* **D** oportet accusatorem **βεδ**^{R} *Cic.* **12** conparet **ω** *Cic. i*: -rat *Cic. Mi* **14** *initium lemmatis non indic.* **D** **15** extenuando **μQ**^{pc} *Cic.*: -di **λ** adaugere **γ** *Cic.* **16** dicat **D**$^{ar?}$**λ**: dicit **D**^{pr}**α** **17** oportebit **η** *Cic.* ipsam illam *Cic.* **23** quasi **βNλ**: quod si **Dε** sola ipsa **μ**: i. s. **λ** **25** aliquam in *Cic.* deliberatiua **μ**: -am **λ** non iudicialis causa sit *om.* **λ** **26** hoc **μ**: haec **λ** **27** *initium lemmatis non indic.* **D** **28** coniectura[1] *add.* **βδ**^{R}: *possis et* coniecturam induxerit *uel sim.* **29** in *addidi*

Ex contrario tractabit] ut quod ille inutile, hic utile, quod ille inhonestum, hic honestum dicat, et cetera his similia.

Loci commvnes inervnt accvsatoris in evm, qvi, cvm de fac- 77
284 H. to tvrpi aliqvo avt invtili avt vtroqve fateatvr] Qui dicit: *Feci, sed profui*, confitetur: *Feci*, et defensionem sibi aliunde conquirit. In huiusmodi hominem uel reum dicit inuehendum.

223 I. Relatio criminis est, cvm revs id, qvod argvitvr, confessvs 78–86
alterivs se indvctvm peccato ivre fecisse demonstrat] Secundam speciem adsumptiuae qualitatis relationem posuit; hanc definiuit per ἐννοηματικὴν definitionem. Quae constitutio tunc est, cum alterius peccato se fecisse reus dicit, quidquid admisit. Huius exemplum subiecit Horatii, qui sororem suam flentem interfecit. Et subiungit praecepta, primum, ut, si qua constitutio ante ipsam relatiuam tractari possit, excutiatur circa ipsum, qui reus est: *Non hoc animo fecisti* (hoc utique sic factum est et in conparatione). Deinde, quoniam et relatio refert actus ad alterum, ut se defendat (dicit enim: *Feci, sed ille meruit*), necessario etiam hic ceterarum constitutionum ratio tractabitur. Cum enim coeperimus dicere: *Ille non meruit*, et coniectura esse potest et finis et quaelibet alia constitutio. Ergo accusator in defensione eius, in quem reus transferet crimen, tractabit alias constitutiones. Hoc pacto fit, ut, licet relatio sit constitutio, in hac tamen adhibeamus alias constitutiones duobus modis: uel circa personam ipsius rei, quo animo fecerit, uel circa personam illam, in quam reus transferet crimen. Post haec igitur tractanda est ipsa relatio criminis, quam in praeceptis ab eodem subiectis cuiuis facile est recognoscere, usque ad illam partem, quae semper, sicut in superiore praecepto traditum est, propositionem habet quasi deliberatiuam, qua ex utilitatis honestatisque partibus quid agendum sit, quasi res in consultatione sit, declaratur.

Defensor habebit cuncta contraria, sed si incidentes constitutiones aliae
224 I. fuerint, omnia ex earum diuersa parte tractabit. Item per praecepta †conuer-

1 *p. 111,2sq. Str.* **3sq.** *p. 111,4–6 Str.* **7sq.** *p. 111,20–22 Str.; cf. p. 14,15sq. Str. et supra p. 54,1sq.* **11sq.** *cf. p. 111,22–27 Str.; supra p. 119,8–10* **29–184,1** *cf. p. 114,2sq. Str.*

1 hic utile *om.* **λ** **3** inerunt **ω** *Cic. M*: erunt *Cic. J*: hi erunt *Halm*: autem erunt *Weidner in Cic.* accusatoris **α** *Cic.*: -tionis **ω** **4** utroque **β** *Cic. H^2P^2Si*: in utrumque **ω**: utrumque **εδ^R** *Cic. S^2i*: utrorumque *Cic. M* **5** feci] fecisse *siue* fecisse se *Zwierlein* **8** iure **λ** *Orelli Cic.*: tum re **D^{ac}**: tum se **D^{pc}**: se **β**: *om.* **γ** **9** relationem posuit *ante* secundam *transp.* **λ** **11** Horatii **βN^{ac}Q**: -ti **Dε**: -tius **δ^R**: -tis **O** **14** conparatione **βδ^R**: -em **ω** **19** tractabit **μ**: -uit **λ** **20** relatio **E^{pc}ηδ^R**: translatio **ω** **21** uel[1] … fecerit *post l. 22* crimen *transp.* **λ** **22** transferet **μ**: transfert **λ** (*cf. p. 184,5*) **25** qua *Halm*: quae **ω** **26** sit[1] **λ**: est **μ** **28** sed *om.* **λ** **29** praecepta] relationis *add. Zwierlein* (.s. relationis *iam T^{sl}*), *sed nescio an plura exciderint* **29–184,1** conuertendum … cum *crucibus signa-*

tendum modo ad suam partem argumentando deducit cum† locis communibus tam accusatori quam defensori datis, quos ipse supponit.

79 POSTEA SI QVA FACVLTAS ERIT] Ante relationem criminis et eius argu-
XXVII menta ceteris constitutionibus accusator et reum onerare debebit et illum defendere, in quem reus transfert crimen. Namque dici potest: *Quod fecisti, non hoc animo fecisti*, quod est alterius constitutionis; deinde: *et ille, quem meruisse dicis, aut non meruit aut non hoc pacto meruit*, quod utique aliarum est constitutionum. Ita antequam ex praeceptis relationis aliquid agamus, constitutionibus reliquis et circa rei personam uti possumus, ut eum arguamus, et circa personam eius, in quem crimen transfertur, ut eum defendentes reum accusare possimus.

80 POSTEA TRANSLATIONIS VTI PARTIBVS] praescriptione: *Non tibi enim licuit occidere.*

DEINDE NEGARE AVDIRI OPORTERE] *Hodie tu audiendus non es, si quidem et tu illam, quam punitus es, audire noluisti.*

ET ID, QVOD IVDICATVM NON SIT, PRO INFECTO HABERI OPORTERE] *285 H.*
Mentiris, quod dicis sororem fleuisse, quia non est inde iudicatum.

81 NVNC APVD IVDICES ACCVSENT, QVEM SINE IVDICIBVS IPSI CONDEMNARINT] *Modo crimen ingeris, posteaquam poenas sumpsisti de sorore.*

AC SI IDEM FACERE IPSE, QVI NVNC ACCVSET, VOLVISSET, NE HOC QVIDEM IPSO QVICQVAM OPVS FVISSE IVDICIO] ut et hic, qui Horatium accusat, potuisset sine iudicio quasi peccantem occidere.

SI VERO CETERI QVOQVE IDEM FACIANT, OMNINO IVDICIVM NVL- *225 I.*
LVM FVTVRVM] Soritici syllogismi fecit formam, qui in infinitum semper intenta rei definitione porrigitur [granum, cumulus, aceruus]: *Occidit Horatius, occideret accusator, ita semper sine iudicio erit poena.*

82 POTVISSE HVNC IPSVM DE ILLA SVMERE SVPPLICIVM] quasi de sorore.

3 *p. 112,10 Str.* **12** *p. 112,14 Str.* **14** *p. 112,21 Str.* **16** *p. 112,23sq. Str.* **18sq.** *p. 112,25sq. Str.* **20sq.** *p. 113,4–6 Str.* **23sq.** *p. 113,6sq. Str.* **27** *p. 113,9sq. Str.*

uit Ippolito **29–184,1** conuertendum modo **ω**: -do -dum relationis **E**[vl]**F**[pc]**δ**[R] *Orelli*: -do -do **M** *Halm* **1** deducit **μ**: educit **λ** cum **D**[ac]**?βλ**: eum **D**[pc]**γ**: *cruce signauit Halm* **5** transfert **μ**: transferret **Q**: transferet **O** (*cf. p. 183,22*) **9** eum **μ**: cum **λ** **10** eum **μ**: cum **λ** **11** possimus **μ**: -su- **λ** **12** partibus uti *Cic.* praescriptione **εδ**[R]**λ**: perscriptione **D**[ac]**?N**: perscriptionem **D**[pc]: per praescriptionem **β** **14** negare **ω** *Cic. M*: n. debebit *Cic. J* audiri **μ** *Cic. P²SJ*: -re **Lλ** *Cic. M* hodie tu **μ**: tu hodie **λ** **15** punitus es **μ**: punisti **λ** *Becichemus* audire **ηL**[pc]**Nλ**: -ri **Dβε** **16** non *om.* **DεN**[pc] haberi **μ** *Cic. SJ*: -re **λ** *Cic. M* **20** ac **μ** *Cic.*: at **λ** accusat **δ**[R] *Cic.* **21** fuisse **μ** *Cic.*: fuisset **λ** *Ascensius* **25** granum cumulus aceruus *del. Halm* **26** erit **α**: erat **ω** **27** hunc **μ** *Cic.*: nunc **λ** supplicium sumere *Cic.* *initium paraphrasis non indic.* **D**

Et de ea per amplificationem ex deliberationis praeceptis
dictio] ut dicas iustum, honestum, utile uel contra. Quae omnia in delibe-
rationis praeceptis tractantur.

Vt refelli et in contrariam partem converti possint] ut, 83
cum supra uerbi causa dictum sit ab accusatore, non debuisse a fratre interfici XXVIII
sororem, dicat hic magis a fratre debuisse.

Vt ne ab ipso qvidem, qvi fecisset, in dvbivm vocaretvr] ut 84
negare non posset, quod admisisset, quod haec uictoriam Romanam lugeret.

Et in ivdiciorvm pertvrbatorem] quoniam non erat occisa iudicio 85
quae occisa est.

Remotio est criminis, cvm eivs intentio facti, qvod ab ad- 86–94
versario infertvr, in alivm avt in alivd demovetvr] Ἐννοη- XXIX
ματικὴ definitio. Haec tertia species adsumptiuae qualitatis *remotio criminis*
dicitur, quae definita est sic: cum intentio facti remouetur uel in alium uel in
aliud. Ipsa autem remotio nunc rei est, nunc causae, sed, si causa remouetur,
uel in hominem remouetur uel in rem, sin autem res remouetur, tantum in
hominem remouetur uel ab homine. Causae remotionem in hominem docuit
per exemplum de legato Rhodiorum; causae remotionem in rem in eodem ex-
226 I. emplo ostendit, cum dixit: *Mortuo quaestore si legatus uiaticum non accepisset.*
Verum praecepta tradidit, quibus uteretur accusator, cum argueret eum, qui
causam facti in hominem remoueret. Et est primum, ut accusator eum defen-
dat, in quem culpa remouetur, sed, si hoc non potuerit, dicat hoc iudicium
aliud esse, illud aliud. Deinde dicat unicuique suum esse officium: hunc non
oportuisse peccare; illum reum esse posse, ⟨sed⟩ non debere coniungi defensi-
onem huius cum illius accusatione. Haec in remotionis partibus integris con-
plendis accusatoris sunt. Defensoris haec: primum ut quaecumque accusator
ex aliis constitutionibus argumenta fecerit, soluat; deinde accuset eum, cuius
causa peccasse se dicit; deinde doceat se aliter facere non potuisse nec debuis-
286 H. se: non potuisse ex utilitatis partibus, non debuisse ex honestatis (de utroque
autem in deliberatiuo genere tractabit); deinde dicet a se omnia facta esse,
quae facere potuerit; percurret omnia uitae suae praeteritae dicta, facta, con-

1sq. *p. 113,22sq. Str.* **4** *p. 114,2sq. Str.* **7** *p. 114,10sq. Str.* **9** *p. 114,24 Str.* **11sq.** *p. 115,7–9 Str.; cf. p. 14,9–11 Str. et supra p. 53,14–16* **19** *cf. p. 116,27sq. Str.*

1 et de ea **μ** *Cic.*: ut **λ** *initium lemmatis non indic.* **D** **4** contrariam in *Cic.* **9** ex iudiciorum perturbatione δ^{R} *Cic.* **11** criminis est *Cic.* **12** demouetur **ε** *Cic.* (*cf. p. 53,15; 186,14*): dim- **ω** **12sq.** ἐννοηματικὴ *Halm*: ЄNNOHMATICIN (-KIN **ε**) **μ**: ЄN NONAITI HN **Q**: *spat. rel. om.* **O** **13sq.** remotio criminis dicitur *ante* haec *transp.* **λ** **14** sic **μ**: si **λ** facti *om.* **λ** **21** accusator eum $\beta\delta^{R}\lambda$: -orem **μ** **22** potuerit **μ**: poterit **λ** **24** oportuisse] „*haec uidentur esse truncata*“ *Orelli* sed *addidi* debere] tamen *add.* δ^{R} **28** doceat **γ**: docet **ω** non **μ**: se non **λ** **28sq.** nec ... debuisse *om.* **λ** **29** non potuisse **γ**: *om.* **Dβ**: *deest* **λ** **30** tractabit **α**: -uit **ω**

silia, ut probet suam non fuisse culpam, cum hoc non inpleuerit. Cum uero causa non in hominem, sed in rem remouetur, omnia eadem praecepta accusatoris et defensoris erunt excepta uel accusatione hominis, in quem remotio fit, uel defensione.

Rei remotio cum fit, dedit exemplum de adulescente, qui porcum tenuit; remouet enim a se factum et dicit non suae fuisse potestatis facere uel non facere. Hic nascitur illud nouum, ut fiat remotio rei non in hominem, sed ab homine, et existat constitutio ab accusatore, cum dicitur: *Quod fecisti, non tu facere debuisti*. Exemplum dedit de praetore, qui cum consules deberent, ad arma populum conuocauit. Hic praecepta dat, uti exprimamus quid cuiusque sit potestatis, quid officii ex utilitatis partibus et honestatis, et ut hoc probemus exemplis. Deinde adiungit locos communes, si qui esse possunt, indignationis aut conquestionis, ut uterque sibi pro suis partibus sumat.

86 IN ALIVM AVT IN ALIVD DEMOVETVR] aut in personam aut in rem. *227 I.*

89 DE VTROQVE DISTINCTIVS] et de honesto et de utili.

90 SI NON IN HOMINEM CERTVM, SED IN REM ALIQVAM CAVSA DEMO-
XXX VETVR] hucusque in personam, nunc in rem causa remouetur.

ACCVSATIONE ALTERIVS ET CVLPAE DEPVLSIONE ADEMPTA CETERIS SIMILITER VTI LOCIS OPORTEBIT] adempta depulsione reliqua talia perseuerent in rem, qualia fuerunt in personam.

91 IPSIVS AVTEM REI FIT REMOTIO, CVM ID, QVOD CRIMINI DATVR] Nunc remotio rei; nam supra causae docuit remotionem et in hominem et in rem. Sed remotio rei tantum in hominem fit, et fit duobus modis: nam nunc remotio fit rei ab eo, qui reus est, nunc remotio fit rei ab eo, qui accusator est; quod erit nouum, ut status ab accusatore nascatur.

93 ATQVE IN HOC GENERE] remotiuae constitutionis, ubi tamen res, non causa remouetur.

5 *cf. p. 117,11–16 Str.* **9sq.** *cf. p. 118,1sq. Str.* **14** *p. 115,8sq. Str.* **15** *p. 116,15 Str.* **16sq.** *p. 116,25sq. Str.* **18sq.** *p. 116,28sq. Str.* **21** *p. 117,8sq. Str.* **26** *p. 118,7 Str.*

1 ut **μ**: et **λ** cum[1] **μ**: quod **λ** **2** remouetur **μ**: mouetur **λ** **5** porcum **ϑpcλ** *Cic. M*: portum **Dβ**: porcam **γ** *Cic. J* **7** hominem **μ**: -ne **λ** **8** constitutio **ω**: criminatio *Cic., sed. cf. l. 25* **9** de **μ**: a **λ** **10** uti **μ**: ut **λ** **13** aut **μ**: et **λ** **15** distinctius **γ** *Cic.*: -tus **Dβ**: -tis **O**: disiunctus **Q** **16** si **ω**: si autem **A** *Cic.*: sin *Halm* **16sq.** demouebitur **εNpc** *Cic.* **18** culpae **γ** *Cic.*: -a **ω** dempta **ε** *Cic.* **19** adempta *scripsi*: in tua **ω**: dempta *Anon. Monac. Capperonnier* **20** personam **μ**: -a **λ** **21** datur crimini *Cic.* **22** causae docuit **μ**: causam edocuit **λ** **24** rei[1] **μ**: reo **λ**

CONCESSIO EST, PER QVAM NON FACTVM IPSVM PROBATVR AB REO, **94–103**
SED VT IGNOSCATVR, ID PETITVR. CVIVS PARTES SVNT DVAE: PVR- XXXI
GATIO ET DEPRECATIO] Quarta species est in adsumptiua qualitate concessio. Hanc definit ita: cum non factum purgamus, sed ut ignoscatur petimus. Hanc partitur in duo: in purgationem et deprecationem. Et purgationem definit ita: cum non factum purgamus, sed uoluntatem. Id fieri dicit tripliciter: si aut inprudentes faciamus aut casu aut necessitate. Inprudentiae dat exemplum de uitulo immolato, item casus de eo, qui hostias praesto non habuit ad diem certum, item necessitatis de rostrata naui in portu, ubi non licebat, inuenta. Haec tria exempla idcirco iuncta posuit, quod eorum omnium similis
228 I. praeceptio est. Namque ut et in superioribus, ita et hic primum coniecturaliter agendum ab accusatore, ut id, quod reus negat se uoluntate fecisse, consilio factum doceat ac uoluntate. Deinde subiungat finitiui status tractatum, qui, ut supra docuit, quadruplex est: definitio breuis, adstructio definitionis,
287 H. et tertio loco, si adserit, deductio est definitionis ad speciem, si uero non adserit, separatio definitionis a specie; quarto loco fit destructio definitionis partis aduersae. Verum hic omissa destructione definitionis partis aduersae reliqua tria conplebuntur, ut breuiter definiat casum, inprudentiam, necessitatem; deinde adiungat adprobationem definitionis per exempla; tertio loco separet a definitione quod reus fecit et id ostendat esse dissimile, quod sit leuius facinus, non ignorabile, non fortuitum, non necessarium. Demonstrabit post haec potuisse uitari, potuisse prouideri; et id doceat quemadmodum. Deinde adiungat accusator alteram definitionem, per quam nomina alia supponat inprudentiae, casui, necessitati: inertiam, neglegentiam, fatuitatem. Post haec illud adicit, uti excutiamus, ne forte necessitas habuerit turpitudinem, ut disputari possit mori melius fuisse, ne tantam turpitudinem subiremus. Post haec dicit adiungendum esse tractatum de iuris et aequitatis natura, de qua et in negotiali qualitate tractatum est, et maxime in absoluta iuridiciali, quae duae qualitates solis uidentur distare temporibus (nam rerum tractatu eodem continentur). Post haec dicit adiungenda exempla, si tamen facultas dabit, in quibus doceamus simili de causa nescio quibus ueniam non esse concessam, et adiungamus illis magis fuisse tribuendam. Postremo ex partibus

1–3 *p. 118,23–25 Str.* **7sq.** *cf. p. 119,1–7 Str.* **8sq.** *cf. p. 119,16–28 Str.* **9sq.** *cf. p. 120,8–13 Str.* **29sq.** *cf. infra p. 188,26–28*

1 probatur **ω** *Cic. S^2i*: impr- **β**δ^R *Cic. SJ*: probatū *Cic. M* **3sq.** quarta species est in adsumptiua qualitate concessio **μ**: concessio est quarta species in a. qu. **λ** **7** dat **μ**: damus **λ** **9** necessitatis **γ**: de -e **ω** **10** quod **λ**: quad **D**^{ar}?: quia **D**^{pr}**α** **11** ut *om.* **λ** **15** ad speciem **μ**: a specie **λ** **16** a specie **E**^{pr}**F**δ^R**λ**: ad speciem **μ** **19** adiungat **μ**: adiunxit **λ** **20sq.** leuius facilius *codd. Cic., quod del. Kayser; an ipse Cic.* eius facinus, *ut coni.* **D**^{pr}**α**, *scripserit?* **21** demonstrabit **ε**δ^R: -uit **ω** **22** uitari potuisse *om.* **λ** **28sq.** iudiciali **D**^{ac}**O** **32** postremo **βNλ**: -ma **Dε**

deliberationis turpe et inutile doceamus esse concedi, et magnum periculum futurum, cum tanta res admissa sit, si non fuerit a iudicibus uindicata.

Contra haec defensor conuersione utetur horum, maxime autem ut defendat uoluntatem et augeat quod uoluntati fuit inpedimento, et doceat nihil amplius se potuisse facere quam fecit. Deinde inducat locum communem uo- *229 I.*
luntatem spectari oportere; deinde conquestionem, cum culpa careat, se adfici supplicio; communem hominum esse infirmitatem. Loci uero communes accusatoris hi sunt: in eum, qui confitetur, et alter: peccandi licentiam tribui, si non de facto, sed de uoluntate quaeratur. Defensoris conquestio est de calamitate, quod non culpa sua, sed ui maiore peccarit; alter locus de fortunae potestate et infirmitate hominum; tertius locus: animum, non euentum considerari.

Post haec exempla atque tractatus admonet, quod in omnibus exemplis supra positis leges sunt, unde necessario incidunt tractatus etiam legales. Sed hoc negat esse mirandum, quod causarum genera quaedam simpliciter explicantur, quaedam coniuncta sunt. Vnde qui omnia praecepta cognouerit, quidquid perspexerit in exemplo, translatione locorum necessaria persequetur. Nam cum hic et leges sint, necessario quae legum praecepta sunt conplere debemus, de quibus post dicetur. Nunc tantum ea praecepta posuit, quae concessioni, de qua tractatus erat, conuenirent.

99 Si qvid res ipsa dabit facvltatis, coniectvram indvci ab accvsatore oportebit] ut dicat accusator per coniecturam aut prudentem fecisse aut non casu fecisse aut non necessitate, sed uoluntate fecisse.

100 Atqve tvm ex his locis] iuris atque aequitatis natura.

XXXII Et qvasi in absolvta ivridiciali per se hoc ipsvm ab rebvs omnibvs separatim considerare] quoniam conuenit negotiali absoluta qualitas tractatu rerum et distat tantummodo tempore, quia negotialis de fu- *288 H.*
turo iusto agit, absoluta de praeterito.

102 Si avt in his avt in aliis exemplis scripti qvoqve controver-
XXXIII siam adivnctam videbit] Hoc praecepto ostendit incidere semper legales *230 I.*
posse controuersias constitutionibus principalibus, nec aliquando legales status posse existere principales.

21sq. *p. 120,23–25 Str.* **24** *p. 121,10sq. Str.* **25sq.** *p. 121,12–14 Str.* **26–28** *cf. supra p. 51,1–3; 187,29sq.* **29sq.** *p. 122,10–12 Str.*

1 magnum μ: m. et λ **4** nihil α: nil ω **5** fecerit *Halm in app.* **8** tribui λ *Halm*: -it μ **10** fortunae μ: fortuna et λ **11sq.** considerari] oportere *add. Halm in app.* (*cf. def. p. 8,28sq.*) **14** tractatus etiam μ: e. t. λ **19** quae μ: post quae λ **22** prudentem μ: non -er λ **24** tum γ *Cic.*: cum ω **25** in **F**δ^{R}λ *Cic.*: *om.* μ **27** rerum *Halm* (*cf. p. 187,29*): rebus ω **31** constitutionibus β**R**δ^{R}λ: -nes μ

DEPRECATIO EST, IN QVA NON DEFENSIO FACTI, SED IGNOSCENDI **104–109**
POSTVLATIO CONTINETVR] Secunda pars concessionis deprecatio est. XXXIV
Hanc definit ita: cum non factum defendimus, sed aperte ueniam postulamus. Hoc autem actionis genus non frequenter incurrit in iudiciis, sed in senatu aliquotiens et apud populum; datque exemplum uel Quinti Numitorii uel Syphacis, ubi aperte nulla alia constitutione uenia postulata sit. Subiungit praecepta, primo eius, qui ut ignoscatur postulat: ut sua beneficia commemoret, si qua habuerit in uita praeterita, et ea doceat esse maiora quam est factum, unde reus est; deinde maiorum suorum beneficia ostendat; deinde dicat se non odio neque crudelitate fecisse quod fecerit, sed stultitia aut alicuius inpulsu; deinde polliceatur se correctum futurum; deinde polliceatur se alicubi profuturum; deinde ostendat se consanguineum magnis ac principalibus uiris uel amicum; deinde amplitudinem suam et uoluntatis et generis et eorum nobilitatem ostendat, qui de se iudicent, et omnia, quae personae amplitudinem honestatemque demonstrant, sed haec cum conquestione potius quam cum adrogantia. Post haec debet adiungere exempla, in quibus doceat aut simili de causa ignotum multis aut maiora delicta concessa; deinde doceat se in potestate item fuisse et ignouisse quam plurimis. Postremo ipsum peccatum extenuare debebit et conparare: propter paruum admissum se hominem tali honore supplicio adfici non oportere, quo adficiuntur ceteri, qui maiora committunt; haec confirmare locis communibus, qui ad captandam misericordiam in primo libro uidentur expositi.

231 I. Sed contra hunc qui dicit primum maleficium augebit; deinde dicet nihil inprudenter factum, crudeliter et inimice omnia; ipsum inmisericordem, inmitem, superbum, inimicum semper fuisse, amicum numquam futurum; et si beneficia protulerit ille, qui ueniam petit, is, qui contradicit, docere debebit causa aliqua, non beniuolentia praestitum, aut aliud maius postea consecutum, aut hoc malo beneficia superiora deleta, aut leuiora beneficia maleficiis, aut, ut honor habitus est benefactis, pro maleficio poena sumatur; deinde ut per locum communem dicat turpe esse et inutile ignosci; deinde optatum fuisse, ut reus aliquando fieret, et nunc non uindicari; postremo cogitare debere, quali animo circa eum fuerint et quali odio. Loci communes eius erunt in-

1sq. *p. 122,24sq. Str.*

2 continetur **ω** *Cic. J*: *om. Cic. M* deprecatio est *ante* secunda *transp.* **λ** **4** incurrit **μ**: currit **λ** **5** Numitorii $D^{pr}\alpha$ *Cic.*: -turis D^{ar}: -toris **λ** **6** nulla **μ**: n. actio (est *add.* **Q**) **λ** **8** est **ω**: sit *Halm* **11** correctum futurum deinde polliceatur se *om.* **μ** **13** suam et] suae *Jakobi Cic.* generis] nobilitatem *add. Jakobi* **13sq.** nobilitatem *Zwierlein*: uoluntatem **ω**: dignitatem *Jakobi Cic.* **15** demonstrant **μ**: -rent **λ** **17sq.** potestate **μ**: -em **λ** **18** ignouisse **βλ**: id ignouisse **μ** **23** dicet $L\delta^{R}\lambda$: dicit **μ** **25** et **μ**: sed **λ** **26** protulerit **μ**: praet- **λ** **27** praestitum **μ**, *def. Stangl*: praestitutum **λ**: praestita *Capperonnier*

dignatio maleficii et alter, ut eorum misereat nos, qui fortuna, non malitia peccauerunt.

105 NAM ET IN SENATV DE SYPHACE DIV DELIBERATVM EST] Ita hic docet *289 H.* postulatam esse ueniam per deprecationem.

NAM SEMPER ANIMO BONO ⟨SE⟩ IN POPVLVM ROMANVM FVISSE NON TAM FACILE PROBABAT, CVM CONIECTVRALI CONSTITVTIONE VTERETVR] Ita excludebatur eius coniectura, quia factum negabatur, quod erga populum Romanum bono animo fuisset, et relinquebatur sola deprecatio.

109–115 XXXVI QVONIAM ERGO IN GENERALI CONSTITVTIONE TAM DIV PROPTER EIVS PARTIVM MVLTITVDINEM COMMORAMVR] Omnes quattuor constitutiones cum suis speciebus exposuit. Supererat iam de controuersiis legalibus disputari, sed quoniam partitus qualitatem species ei duas dederat, iuridicialem et negotialem, ipsamque rursus iuridicialem diuidens in absolutam et adsumptiuam species ei duas dederat, iuridicialem ipsam ita definierat, ut in ea aequi et iniqui natura aut praemii aut poenae ratio quaereretur, aequi et iniqui natura in omnibus exposita est supra tractatibus circa omnes species iuridicialis, *232 I.* unde nunc necessario admonet de poenae ac praemii ratione esse tractandum, quod multa existunt genera causarum ex praemii petitione, similiter et poenae. Nam Cicero de praemio tantum loquitur, nos tamen et ad poenae actionem ratione tradita praeceptum de praemio per similitudinem transferemus. Petuntur, inquit, praemia et apud iudices et in senatu et in aliquo consilio. Hic admonet, quod *in senatu* dixit, ne quis arbitretur de deliberatiuo dicendi genere sumptum esse tractatum, cum de iudiciali genere dicendi omnis tractatus haberetur. Hoc, inquit, neminem moueat, quoniam et apud senatum, licet sententiae dictio sit, quod dicendi genus deliberatiuae conuenit, tamen iudiciale genus dicendi est aestimandum, cum et in senatu [licet] de probando homine inprobandoque tractatur. Et omnino, inquit, ista tria genera causarum forma quadam et primo genere distant, altiore et pleniore intellectu implicita sibi et conexa suis partibus continentur.

110 XXXVII NAM ET APVD IVDICES DE PRAEMIO SAEPE ACCVSATORVM QVAERITVR] Accusatoribus lege praemia dabantur hoc ipso, quod accusabant. Exem-

3 *p. 123,16–18 Str.* **5–7** *p. 123,21–23 Str.* **9sq.** *p. 125,13sq. Str.* **21sq.** *cf. p. 125,24–26 Str.* **30sq.** *p. 125,24sq. Str.*

1 misereat nos $\mathbf{D^{ar}}$**?λ**: misereantur $\mathbf{D^{pr}}$**γ**: misereatur **β** **3** et in **ω** *Cic. J*: in *Cic. M* senatu **ω** *Cic. i*: aut in consilio *add. Cic. Mi, del. Kayser in Cic.* ita hic **μ**: hic ita **λ** **5** se *add.* **ε**$\mathbf{\delta^R}$ *ex Cic.* Romanum $\mathbf{FM_2^{pc}}$**λ** *Stephanus Cic.*: *om.* **μ** **6** probabat **RNλ** *Cic.* P^2S^2i: probat **DβL** *Cic. Mi* **12** partitus $\mathbf{\delta^R}$: partium **ω** **13** et ... iuridicialem *om.* **λ** in *om.* **λ** **14** ei duas *om.* **λ** **15sq.** aut[1] ... natura *om.* **λ** **17** poenae **μ**: -a **λ** **23** iudiciali $\mathbf{\delta^R}$: iurid- **μ**: re iuridiciali **λ** **26** iudiciale $\mathbf{\delta^R}$: iurid- **μ**: iudiciali **λ** existimandum **O** *Halm* **27** licet *deleui*: scilicet *Stangl* inprobandoue *Halm in app.* **30** praemio **μ** *Cic.*: pretio **λ** **31–191,1** exemplum *sc.* est

plum Tullius: *nullo praemio adducti*; item: *non enim spolia Gai Verris concupiui*.

Id non, si per sententiae dictionem agitvr, deliberativvm est] Deliberatiuam sic definierat, ut diceret: *cum res posita in consultatione ciuili habet in se sententiae dictionem*. Ergo cum agitur in senatu de homine probando uel inprobando, non deliberatiua exinde dicenda est, quia habet sententiae dictionem, sed iudicialis causa magis, quia de homine probando inprobandoque tractatur.

233 I. Nvnc de praemiis consideremvs] Hinc dare praecepta incipit, quae **111–115**
seruanda sunt, cum praemium postulamus, quod solum supererat de constitutione iuridiciali tractata, ut natura aequi et recti aut praemii aut poenae ra-
290 H. tio quaeratur. Dat exemplum, in quo praemium postulatur, de eo, qui triumphum petit. Post quod exemplum admonet neque hic neque in deprecatione nos facta intentione et depulsione et nata quaestione aut rationem inquirere aut depulsionem rationis, sed ipsam esse iudicationem, quae sit quaestio. In deprecatione hoc modo: *Oporteatne adfici poena?* In praemii petitione: *Oporteatne dari praemium?* Diuidit ergo dicenda in praemii petitione ⟨in⟩ quattuor: in beneficia, in hominem, in praemii genus, in facultates. Quibus singulis partes certas ipse supponit, simulque docuit locos communes, quos tantum in his partibus quattuor habemus in praemio aut in facultatibus (reliquae enim duae partes adfectus tenent): et possunt audientes publicae rationis praemium et facultas plurimum commouere.

Ac de constitvtionibvs qvidem satis dictvm est; nvnc de **115–121**
his controversiis, qvae in scripto versantvr, dicendvm vi- XXXIX
detvr] Constitutiones rationales esse status et in primo docuimus et ipsas esse principales. Hoc quemadmodum conpleremus in dicendo superiore tractatu docuit; sed quia sunt praeterea genera controuersiarum, quae uersantur in scripto, quae incidunt constitutionibus [quae ipsa quinque sunt], necessario etiam de his dat praecepta. Sunt autem scripti controuersiae quinque: ambiguitas, scriptum et uoluntas, leges contrariae, ratiocinatio et definitio. Scripti autem controuersia est, cum in quocumque scripto nascitur contro-

1 *Cic. Verr. 2,3,1* **1sq.** *Cic. Verr. 2,1,21* **3sq.** *p. 126,2sq. Str.* **4sq.** *cf. p. 7,7sq. Str.* **9** *p. 126,9 Str.* **12sq.** *cf. p. 126,9–15 Str.* **15–17** *cf. p. 126,20–22 Str.* **23–25** *p. 128,21–23 Str.* **25** docuimus] *cf. p. 35,30–36,4* **31–192,2** *cf. infra p. 193,21–24*

1sq. concupiui **μ** *Cic.*: -uit **λ** **3** si **μ** *Cic.*: *om.* **λ**: etsi *Ernesti in Cic.* **4** sic **μ**: sicut est **Q**: *deest* **O** cum res posita **μ**: composita **Q**: *deest* **O** **5** se **μ**: *om.* **Q**: *deest* **O** **8** inprobandoue *Halm in app.* **11** ut δ^{R}: aut **μ**: at **λ** **12** quaeratur **μ**: -itur **βλ** dat **μ**: ad **λ** **13** post quod **μ**: quod post **λ** **15** rationis *om.* **λ** **16** poena adfici *Cic.* poena **μ**: -am **λ** **16sq.** oporteatne[2] ... petitione *om.* **λ** **17** in[2] *add.* $E^{pc}F^{pc}\delta^{R}$ **21** rationis **μ**: -nes **λ** **25** et[1]] *an delendum?* **28** quae ipsa quinque sunt *deleui* **29** scripti *om.* **μ** **31** controuersia[1] **μ**: -ae **λ**

uersia, ut in legibus, testamentis, pactis, edictis et ceteris, quae in scriptura sunt.

Ergo principalis est ambiguitas, quia ita ordinem fecit; cuius definitio adhibita est: *cum quid senserit scriptor obscurum est, ideo quia duas aut plures res* *234 I.* *significat*. Huic exemplum dedit, *ut heres daret uasa caelata uxori quae uellet*. Et quoniam, ut diximus, constitutiones non sunt et incidentes sunt controuersiae, non constituit quae sit intentio, quae depulsio, neque quae ratio et refutatio rationis et quae iudicatio, sed continuo dat praecepta, quae sunt parti utrique communia. Sunt autem haec: primum ut negemus ambiguum et doceamus locutionis ipsius consuetudinem; deinde ut superiora uerba et inferiora consideremus, ex quibus colligamus quae sit uera sententia; deinde excutiamus personam eius, qui scripsit, ut ex ceteris dictis eius, factis, scriptis, animo atque uita quid senserit possit intellegi; deinde excutiamus omne scriptum, ne in aliquo uerbo aut nos adiuuet aut inpugnet aduersarios; deinde dicendum id, quod aduersarius intellegat, minus commode fieri quam quod nos intellegamus. Huic praecepto exemplum dat: *Meretrix coronam auream ne habeto; si habuerit, publica esto*. Hic enim tractari potest non bene sentire eum, qui publicandam dicit esse meretricem, quod publicae meretricis nullus exitus, nulla administratio, hoc est nullum quodammodo uectigal; in auro uero publicando magnam esse utilitatem. Post haec adiungit praeceptum, ut *291 H.* interpretemur quanto utilior res aut honestior praetereatur, si id intellectum fuerit, quod aduersarius interpretatur. Hoc autem apertius fiet, si quod nos interpretamur doceamus esse honestum, utile, necessarium.

Sed quoniam scripti controuersia, sicuti supra docuimus, potest esse et in testamento, et hoc exemplum dedit, potest autem esse et in lege, adiecit praecepta, si ambiguitas fuerit in lege, uti quaeramus, ne forte, quod aduersarii intellegant, alia lege cautum sit; deinde uti dicamus quemadmodum scribi oportuisset, si id sentiret, quod aduersarii dicunt, ille qui scripsit. Huius prae- *235 I.* cepti et argumenti de themate supra posito sumpsit exemplum, ut doceat scriptorem, si heredi consultum uellet, ut ea uasa daret, quae illi commodum erat dare, non adscribere *quae uellet*. Hoc enim non adscripto quae heres uellet ipse daret; nunc quia adscripsit, utrique eorum cautum uoluit, quia hoc

4sq. *cf. p. 128,28–129,2 Str.* **5** *cf. p. 129,2–8 Str.* **16sq.** *p. 130,3–5 Str.; cf. Grill. p. 78,82–85; Iul. Vict. p. 16,13; Fortun. p. 100,19–22*

1 ut **λ** *Capperonnier*: aut **μ** edictis **μ**: dictis **λ** **4** est[2] **γ** *Cic.*: si **D**: sed **ϑ**: est sed **ϑ**^{pc}**η**: sit **λ** ideo quia **ω**: quod *Cic.* aut plures **ω**: pluresue *Cic.* **5** huic **μ**: hunc **λ** **6** et[1] **λ**: ut **D**^{ac}: *om.* **D**^{pc}**α** **12** ut *om.* **λ** dictis eius **μ**: e. d. **λ** **13** omne **D**^{pr}**αQ**^{pr}: -es **ω** **17** habuerit **μ**: -ris **λ** **19** ⟨legis⟩ exitus *Halm in app.* (*ex Cic.*) **20** praeceptum **λ**: utilitatem -tum **D**: -tem -ti **γ**: -tis -tum **β** **25** potest autem] *malim* ⟨quoniam⟩ autem potest **30** scriptor *Halm* **31** adscribere **β** *Capperonnier*: -ret **ω** **32** ipse **δ**^{R} *Cic.*: ipsa **ω** utrique **μ**: utique **λ** eorum **μ**: uxori **Q**: uocari **O**

non adscripto consuluisset heredi. Ergo concludit praeceptum in huiusmodi causis nos ita debere tractare: *Hoc modo scripsisset. Illo uerbo usus esset. Hoc non esset. Isto loco uerbum posuisset aut non posuisset.* Deinde adiungit praeceptum, uti quaeramus quo tempore scriptum sit quod scriptum est, quia ex hoc intellegitur uoluntas scriptoris; deinde quasi deliberatiuae modo tractandum quid utilius, quid honestius sit; esse autem locos communes utrique parti, si quid per amplificationem dici possit.

QVOD ILLIVS REI NEQVE ADMINISTRATIO] quam aduersarius dicit. **118**

NIHIL ENIM PROHIBET FICTAM EXEMPLI LOCO PONERE] fictam mate- XL
riam, id est theticam legem sine certa persona.

DEINDE SI IN LEGE ERIT EX AMBIGVO CONTROVERSIA] non in alia **119**
aliqua scriptura. XLI

ALIA IN RE LEGE CAVTVM ESSE DOCEAMVS] id est, quomodo tu intellegis.

PERMVLTVM AVTEM PROFICIET ILLVD DEMONSTRARE] Adiungit ali- **120**
ud praeceptum esse considerandum, quemadmodum scribi oportuisset ab eo, qui scripsit, si sic sensisset, quemadmodum dicit aduersarius.

EX SCRIPTO ET SENTENTIA CONTROVERSIA CONSISTIT] Legales con- **121–134**
trouersiae quinque sunt, quae extra constitutiones tractatus suos habent. XLII
Ex his Tullius primam tractauit ambiguitatem, scriptum et uoluntas nunc ex-
236 I. plicatur. Scriptum autem omne accipere debemus quidquid aut in legibus aut instrumentis aut edictis aut in omnibus scriptis intellegitur. Hoc definiuit ita: *cum alter utitur uerbis, quae scripta sunt, alter scriptoris sententiam interpretatur et ad id, quod scriptum est, adiungit*. Idem tamen, qui sententia utitur, duplici modo adserit sententiam scriptoris: aut enim semper dicit scripti eius unum eundemque esse sensum, aut ad tempus et ex euentu accipi oportere id, quod sensit ille, qui scripsit. Dat exemplum quemadmodum unum et idem
292 H. semper intellegatur in sententia scriptoris, cum heres secundus institutus interpretatur se heredem esse iussum, siue natus filius esset, ut is heres esset, qui natus fuerat, siue natus non fuisset, ut alius nullus esset quam ipse, qui secundus est institutus. Hanc sententiam unam memorat et semper esse eandem.

2sq. *cf. 130,29–31 Str.* **8** *p. 129,30sq. Str.* **9** *p. 130,2sq. Str.* **11** *p. 130,16sq. Str.* **13** *p. 130,18sq. Str.* **15** *p. 130,19sq. Str.* **18** *p. 131,8 Str.* **21–24** *cf. supra p. 191,31–192,2* **23sq.** *cf. p. 131,8–11 Str.* **28–31** *cf. p. 131,15–23 Str.*

1 in huiusmodi $\delta^R\lambda$: h. in $\mathbf{E}^{pc}$**F**: h. μ **2** nos λ: non μ **5** deliberatiu(a)e **DO**: -uo α**Q** **13** re lege ω *Cic. MS*²: lege β *Cic. SJ* doceatur *Cic.* **16** oportuisset *Halm* (*cf. p. 192,28*): possit μ**Q**: posset **OMeBa**, *prob. Orelli* **17** sensisset μ: s. sed λ **19** quinque δ^R: quattuor ω (*cf. p. 36,3*) **22** instrumentis (in i. **Q**) ω: in (*om.* $\mathbf{N}^{pc}$**J**) testamentis $\beta\delta^R$ **29** iustum α **30** ipse μ: ille λ **31** esse eandem λ: eandem esse μ

At uero cum sententia scriptoris ita exponatur, ut ex facto aut ex euentu ad tempus interpretanda sit, docet omnes sub qualitate adsumptiua partes in hoc genere contineri, ⟨si⟩ qua conpensatio est aut relatio criminis aut remotio aut concessio. In his enim omnibus speciebus adsumptiuae qualitatis necessario lex praecedit. Quae cum scriptum habeat habebit et sententiam, quam is, qui ea utitur, dicit ad tempus accommodari. Dat exempla et docet non ad idem spectare in his exemplis sententiam scriptoris, sed ex tempore semper intellegi.

Post haec subiungit praecepta, quibus uti debet is, qui scriptum defendit, id est, qui scripto se tuetur. Sunt autem haec: laudes scriptoris, communis locus, in quo docetur nihil ab iudicibus spectari oportere nisi scriptum, et magis, si legitimum scriptum sit; tertio loco debet inducere factum ab aduersario, deinde postea conparare cum scripto id, quod factum est, deinde dicere quod iudex in legem iuratus sit; deinde interrogare quid sit quod ex aduersa parte dicatur, modis autem uariis interrogare modo iudicem, modo aduersari- *237 l.*
um, modo ipsum se cum admiratione interrogare, et interrogare haec: utrum scriptum negetur esse sic, quemadmodum loquitur, ⟨an⟩ ab aduersario aliud factum sit quam dicatur, an contradici nihil possit; deinde concludere, cum scriptum ita sit et ab aduersario factum et ita factum non negetur, quod summa stultitia sit contradicere. Deinde recitatio sequitur ipsius scripti frequens et conparatio facti cum scripto uario modo, nunc ad te ipsum ut redeas, nunc ad iudices ista tractes. Sed ⟨ad⟩ iudices cum dicitur, ostendendum est quid sequi iudices debeant, quod duabus de causis [ut] sit apud iudices dubitatio, si aut obscure scriptum sit aut aduersarius aliquid neget; at hic utrumque manifestum esse, unde iudices parere legi oporteat, non interpretari legem.

Post haec subiunguntur ea, quae contra eum dicuntur, qui utitur sententia. Et quoniam supra diximus: *Sententia aut ⟨ad⟩ idem semper spectat aut ad tempus accommodatur*, si ⟨ad⟩ idem spectare dicitur sententia, ille, qui scripto nititur, dicit non oportere nos de uoluntate quaerere, cum scriptum extet, quod indicium est uoluntatis; deinde incommodum esse, si hoc instituatur, ut ab scripto recedatur: nam nec scriptores ratum futurum credent esse, si ui-

9 *p. 132,24 Str.* **16–18** *cf. p. 133,9sq. Str.* **27** supra] *p. 193,25–27*

1 exponatur λ: -itur μ **2** docet μ: doces λ **3** si *addidi*: in *add.* **D**^{pc}α: *om.* ω **10** id est (.i.) λ: is μ haec βδ^{R}λ: hae μ laudes μ: laus λ **11** ab **E**^{pc}**FO**: a **A**^{pc}γ**Q**: ad **D**β **13** deinde[1] *om. Aldus* **16** et interrogare *om.* λ **17** scriptumne *Cic.* sic γ: si ω an *add.* **N**^{ac}**M** *Halm*: et an *add.* **E**^{pc}**F**^{pc}δ^{R} **22** ista μ: ita λ ad[2] *add.* **E**^{pc}η**N** **23** causis] fit *add.* β *Halm* ut *om.* **NQ**^{pc} **24** aliquid μ: aliqua λ at hic **E**^{pc}η**N**^{ac}**Q**: ad hinc **D**: ab hunc (hanc **E**^{ac}) ϑ: at hinc ε**N**^{pc}: aut **O** **25** oporteat η: -et ω **26** eum μ: ea λ **27** ut supra **E**^{pc}**F** (*cf. p. 84,11*) ad[1] *add.* **E**^{pc}η **28** ad *add.* **E**^{pc}ηγ **31** ab α: ad **D**: a λ scriptores βδ^{R}λ: -ris μ credent esse β**N**: credentes se λ: credente se **D**ε **31–195,1** esse … habere *deest in Cic., om. Stephanus* **31–195,1** si uidebunt *scripsi*: sibi debebunt ω

debunt interpretari habere quod scripserint, et iudices incertum sequentur, si a scripto coeperint discedere; deinde dicere magis uoluntatem eum sequi, qui scripta defendat quam eum, qui interpretetur; certius enim indicium est uoluntatis *293 H.* ipsum scriptum.

Haec aduersus eum, qui sententiam semper ad idem spectare dicet; sin autem ad tempus accommodari sententiam dicet aduersarius, debet ille, qui *238 I.* scripto nititur, negare iustum esse, ut, cum aliquis se contra legem fecisse fateatur, adserat causam uel temporis uel euentus uel aliam similem. Deinde debet dicere semper accusatorum fuisse, ut, cum crimen intenderent, facti causam adferrent; nunc reorum esse, ut, cum fecerint, quod non licebat, facti sui adferant causam. Post haec tres locos debet adserere qui pro scripto nititur; sunt autem hi: nulla in lege causam contra scriptum accipi; in hac lege non accipi; hanc causam minime accipi.

Haec, uti dixi, debet adserere; ac primum illud *in nulla lege causam accipiendam esse* habebit haec praecepta, quod scriptori neque ingenium defuit ad inuenienda omnia neque sermo ad proferenda; si aliquid excipiendum putaret, esse consuetudinem scriptoribus excipere. Hoc probabit, si recitet leges, quae habent exceptionem; erit autem uehementius, si eius ipsius scriptoris aliam legem recitet aut in ipsa lege aliquod caput inueniat, quod excipiat. Deinde quasi per definitionem inducere: *Quoniam nihil aliud est causam accipere nisi legem tollere*, idque fieri, si causa accipiatur, quae extra legem est, id est extra scriptum. Deinde omnibus peccandi licentiam dari, si causa semper accipiatur, et iudicibus errorem inmitti, cum a scripto recesserint et semper causas sequantur, quae scriptae non sint; omnes ciues quid agant ignoraturos, si ex suo quisque consilio agat et causam legi adplicet. Postremo hos locos inducet: quod omnes actus rei publicae legibus exerceantur, quod hi iudicent, qui a negotiis suis absint, quod iurent in uerba certa, quod nullus excusationem aut aliquam causam reperiat, qua, cum teneatur ad iudicandum, abesse possit, nisi si eadem causa utatur, quae sit in ipsis legibus instituta; quod si omnes legibus tenentur, iniquum esse aduersarios non teneri. Deinde per argumentationem illam, quae *inductio* nominatur, explicare an permittant iudices ad legem addi eam causam, qua se tuetur aduersarius; quod si ipsi non permittant, an, etiam si uelint ipsi addere, populus sinat; ⟨si⟩ neque ipsi neque populus *239 I.* permittant addi causam, iniquum esse, ut hodie ita iudicent, quasi iam causa

20sq. *cf. p. 135,14sq. Str.*

1 habere **μ**: debere **λ** iudices **λ** *Stephanus*: iudicium **μ** **3** indicium **μ**: iudicium **Q**: indictum **O** esse *Stephanus* **7** ut **βδ**^{R}**λ**: et **μ** **12** hi **γ**: hii **Dβ**: ij **O**: haec **Q** nulla in **μ**: in nulla **Q**: In ulla in **O** **14** primum in illud *Halm in app.* nulla **μ**: ulla **λ** **23** immitti **λ** *Orelli in app.*: mitti **μ**: inici *Halm* **26sq.** qui a **M**$_{2}^{pc}$ *Winter & Platter*: quia **β**: quod a **ω** **29** nisi si **μ**: nisi **Lλ** **33sq.** an ... permittant *om.* **λ** **33** si^{2} *add.* **δ**^{R}: quod si *add.* **E**^{pc}**F**: *om.* **μ**: *deest* **λ** **34** permittat **δ**^{R} causa **μ**: casu **Q**: causam **O**

legi uideatur adscripta; indignum esse derogari legi aut abrogari legem aut ex aliqua parte mutari [derogari est in uituperationem uenire, abrogari totam penitus tollere, tertium uero est, cum pars aliqua commutatur et uertitur]; deinde adiungere, populum hodie nihil scire; iniquum esse, ut illo inuito et ignaro aliquid de legibus iudicetur; esse certum ferendae legis tempus; quod si aliqui hanc legem ferat, scire se uelle, ut, si aliquid sit captiosum aduersariumue, contradicat; turpia esse et inutilia haec, quae aduersarii dicunt; nunc legem, qualiscumque sit, debere seruari; post populo, si displiceat, licentiam commodari, ut uel abroget uel corrigat legem. Deinde postremo loco concludet neminem permissurum fuisse de populo, ut aduersarius hanc causam ad- *294 H.*
deret legi, etiam si sine alicuius periculo hoc fieri possit.

122 TVM SEMPER AD IDEM SPECTARE ET IDEM VELLE DEMONSTRATVR] Semper hoc esse in hac lege, quod senserit scriptor, ut quod nos sensisse scriptorem dicimus, id est, ad quam sententiam scripta uerba accommodamus, ipsa semper sit neque aliquo tempore mutetur nec existat aliquando diuersa. Interdum, inquit, is, qui se sententia defendit, contra scriptum sic dicit: hoc sensisse scriptorem, ut non semper idem sit, quod sensisse dicitur, sed pro tempore, pro euentu sit alia atque alia sententia; et his duobus praeceptis supponit exempla.

SEMPER AD IDEM SPECTARE, HOC MODO] unius partis uel praecepti et tractatus exemplum.

QVAM IN SVAM TVTELAM VENERIT] intra annos quattuordecim, quibus inpletis potest facere testamentum.

CVM EO, QVI EST HERES] secundus scilicet, et tunc heres, si filius, antequam in suam tutelam ueniat, moriatur.

123 IN HOC GENERE NON POTEST HOC DICI] quod interpretatur scripti semper eandem esse sententiam, non ad tempus accommodari.

QVA FRETVS ILLE, QVI CONTRA SCRIPTVM DICIT] id est secundus, qui *240 I.*
secundus de numero factus heres ab adgnatis scripto ab hereditate submouetur; quia secundus scriptus cum sit, non nato filio secundus non est.

QVAE IN OMNE ⟨TEMPVS ET IN OMNE⟩ FACTVM IDEM VALEAT] non quod supra, sed hic pro tempore, ut quid fiat lex senserit.

12 *p. 131,12sq. Str.* **20** *p. 131,15 Str.* **22sq.** *cf. Gaius inst. 1,196; Iust. inst. I 22 praef.* **22** *p. 131,19sq. Str.* **24** *p. 131,21sq. Str.* **26** *p. 131,23 Str.* **28** *p. 131,26 Str.* **31** *cf. p. 132,3sq. Str.*

2sq. derogari ... uertitur *del. Orelli* **6** ferat **μ**: ferant **Q**: fecerat **O** **11** possit **DβO**: -set **γQ** **12** tum **βN**^{ac}**λ** *Cic.*: tam **DεN**^{pc} ad **ηδ**^{R}**λ** *Cic.*: *om.* **μ** demonstrabitur **β** *Cic.* **15** nec **E**^{pc}**ηN**^{ar}**λ**: ne **μ** **22** antequam *Capperonnier coll. Cic. p. 131,22 Str.* tutelam suam *Cic.* **23** inpletis **μ**: ex- **Nλ** **25** in *om.* **λ** **26** quod **μ**: quo **λ** **28sq.** secundus ... secundus **βδ**^{R}: -dum ... -dum **ω** **29** de *om.* **MeBa**, *secl. Orelli* **31** tempus et in omne *addidi ex Cic. p. 132,3 Str.*

Cvm prope mvros hostes castra haberent] Probauit hucusque conpensatiuam subesse interpretatae uoluntati contra scriptum, cum uoluntas spectatur ex tempore; subiungit et relationem subesse.

Tvm remotio criminis] Adiungit item et remotionem criminis sub- 124
esse interpretatae uoluntati contra scriptum, cum uoluntas mutatur, ut ad tempus sit; supponit etiam quartam speciem adsumptiuae, id est concessionem ei subesse.

Tvm concessio per pvrgationem] Quia concessio et in purgationem et in deprecationem diuiditur, sed deprecatio non subest, purgationem cum speciebus suis subicit.

Qvare avt ita sententia indvcetvr] Redit ad conclusionem duorum praeceptorum supra positorum, cum uoluntatem interpretamur contra scriptum.

Scriptvm ergo is, qvi defendit] Hinc incipiunt praecepta, quibus 125
uti debeat is, qui se defendit scripto. XLIII

Qvid factvm sit] ab eo scilicet, qui ex legis uerbis arguitur.

Qvid ivratvs ivdex] id est, in quam rem iuratus iudex sedeat, hoc est, in leges sedeat iuratus.

Si nevtrvm neget] id est, aut scriptam esse legem aut hoc se fecisse. 126

295 H. Contra avtem dicetvr] ab eo, qui se contra istum, qui scripto ni- 127
241 I. titur, uoluntate defendit. Sed huic nunc locos dat, non quo ad eius partes iam XLIV
transierit, uerum ut intellegamus contra quos locos eius, qui se uoluntate defendit, is, qui scripta defendit, respondere possit.

Avt cavsa adsvmptiva inferetvr] quoniam, cum ad tempus uoluntas scripti accipienda ostenditur, necessario per adsumptiuae qualitatis speciem argumenta sumuntur.

Si alivd sensisse scriptor, alivd scripsisse dicetvr] Prima 128
pars, qua utitur is, qui se uoluntate defendit, contra quam nunc praecepta dat scriptori.

1 *p. 132,10sq. Str.* **4** *p. 132,14 Str.* **8** *p. 132,17sq. Str.* **11** *p. 132,20sq. Str.* **14** *cf. p. 132,24 Str.* **16** *p. 133,3 Str.* **17** *p. 133,3 Str.* **19** *p. 133,11sq. Str.* **20** *p. 133,26 Str.* **24** *p. 133,29 Str.* **27** *p. 134,1 Str.*

1 cum **ω**: quod *Cic.* **5** cum **μ**: tum **λ** **6** sit **μ**: sic **λ** **7** ei **μ**: et **λ** **9** purgationem **E**^{pc}**ηδ**^{R}: deprecationem **ω** **10** cum **λ** *Christ*: *om.* **μ** **11** quare aut **ω** *Cic. J*: aut quare *Cic. M* **14** ergo is qui scriptum *Cic.*: „*uoc.* Scriptum *in lemmate uidetur ex dittographia ortum esse*“ *Halm in add. et corr. p. 619* (*cf. et p. 194,9*) defendit **ω** *Cic. Pi*: -det *Cic. Mi* **15** se **μ**: si **λ** **16** sit *deest in Cic.* **18** leges **E**^{pc}**F**^{pc}**εδ**^{R}: legis **ω** **21** quo **μ**: quod **Lλ** **23** is qui scripta defendit *om.* **μ** responderi *Christ* (*sc. familia* **μ** *nisus*) **27** dicetur **λ** *Stephanus Cic.*: -cetutur **D**^{ar}?: -catur **D**^{pr}**γ**: -citur *Orelli*

129 SIN CAVSAM ADFERET IS, QVI A SENTENTIA STABIT] Secunda pars, qua utitur is, qui se uoluntate defendit, contra quam nunc praecepta dat scriptori.

130 ⟨PRIMVM NVLLA IN LEGE VLLAM CAVSAM] praecepta partitionis, quibus uti debeat is, qui se scripto defendit.

PRIMA PARS HIS FERE LOCIS CONFIRMABITVR] in nulla lege causam accipi oportere.

133 DEINDE ITEM QVAERERE] hoc totum per inductionem, ut ex eo, quod conceditur, id, quod non conceditur, concludatur.

135–137 SECVNDA PARS EST, IN QVA EST OSTENDENDVM⟩ [SIN CAVSAM ADFERET IS, QVI A SENTENTIA STABIT]] Dictus primus locus est ab eo, qui scripto nititur, per partes suas et per sua praecepta. Sequitur secundus locus, in quo ostenditur, si in ceteris legibus causa accipiatur, in hac lege causam accipi non oportere. Hoc ut probari possit, demonstrandum est, quod lex uel scriptum quodlibet ad res maximas, utilissimas, honestissimas, religiosissimas pertineat; unde inutile, turpe, nefas esse doceatur legi tam diligenter scriptae non obtemperari. Deinde docendum, quod omnia cauta in hac lege sint et prospecta et excepta, quae excipienda, prospicienda cauendaque uidebantur.

Subiungitur tertius locus, in quo docetur hanc causam accipi non oportere. In quo, quoniam aduersarius, qui contra scriptum dicet, aliqua aequitate se tuetur, laborandum est, uti doceat is, qui se scripto defendit, illud aequum non esse, quod aduersarius dicit; quo loco bene tractato, ut doceat aequum non esse, effici, ut et non oporteat concedere aduersario. Nam superiores loci hoc agebant, quasi non liceret id fieri, quod aduersarius uellet: hic autem locus, ut dixi, in quo docetur aequum non esse, quod aduersarius dicit, demon- *242 I.*
strabit et non oportere audiri, cum iustum non uideatur esse quod dicit. Deinde descendendum erit ad adsumptiuae qualitatis species per tractatus ab eo, qui scripto nititur, uti per ea praecepta, quae supra data sunt conpensationis et relationis, remotionis, concessionis explicet locos partis suae qui nititur contra eum, qui se uoluntate defendit supponendo causam ex locis adsumptiuae qualitatis; deinde rationes adferendae sunt et causae, quare aut in lege aut

1 *p. 134,17 Str.* **4** *p. 134,26sq. Str.* **6** *p. 135,3 Str.* **8** *p. 136,8 Str.* **10** *p. 136,8 Str. p. 137,8 Str.* **10sq.** *p. 134,17 Str.*

1–11 secunda … stabit *om.* **LN**^{ac}**O** **4–10** primum … ostendendum *huc transposui e p. 199,4–9; apparatum, qui ad hos uersus pertinet, uide infra* **10sq.** sin … stabit *deleui* **10sq.** adferet is **μ** *Cic.*: def- **λ** **12** et per sua **λ**: qui per **μ** **13** hac lege **βλ**: hac -em **D**: hanc -em **γ** **16** legi tam **μ**: legitimam **λ** **18** prospicienda **M**$_2$**Q** *Stangl*: per- **μO** **21** doceat is **λ**: doceas **DR**^{ac}**N**^{ac}: doceat **βLδ**^{R} **25sq.** demonstrabit **α**: -bitur **ω** **26** et **ω**: eum **γ** **27** ad *om.* **λ** **29** remotionis concessionis *om.* **λ** ⟨scripto⟩ nititur *Christ* **31** quare **δ**^{R} *ex Cic. p. 138,5 Str.*: quae **ω**

instrumento ita scriptum sit quod scriptum est, ut ex hoc modo non scripta tantum defendere, uerum uoluntates interpretari uideatur ille, qui scripta defendit.

[Primvm nvlla in lege vllam cavsam] praecepta partitionis, quibus uti debeat is, qui se scripto defendit.

Prima pars his fere locis confirmabitvr] in nulla lege causam accipi oportere.

Deinde item qvaerere] hoc totum per inductionem, ut ex eo, quod XLV
conceditur, id, quod non conceditur, concludatur.]

Secvnda pars est, in qva est ostendendvm] Secunda pars incipit **135**
de partitione eius, qui contra sententiam scriptum defendit.

Si qvid igitvr ex hac ipsa qvippiam accvsator deroget] id est **136**
296 H. aequitate. Quoniam ille, qui se sententia defendit, contra scriptum aequitatem debet adserere, necessario is, qui se scripto defendit, debet rursus detrahere aequitati.

Contra scriptvm avtem qvi dicet, primvm indvcet evm locvm, per qvem aeqvitas cavsae demonstretvr] Nunc tractatus **138–143** XLVII
est eius, qui uoluntate se tuetur contra scriptum, quod supra tractatum est. Is inducet primum locum aequitatis, ut ostendat quae et qualis sit illa causa, quam adhibet, per interpretationem legis; deinde adsumptiuae partis cuius-
243 I. que praecepta seruabit dicens: *Hoc quidem scriptum in lege est, sed ego feci, ut prodessem*, uel reliqua, quae adsumptiuae sunt qualitatis, ut facta ipse sua enumeret et exequatur. Deinde tres illos conpleat locos ex aduersa parte, quibus usus est is, qui scripta defenderat: hic ex contrario doceat in omnibus legibus accipi causas, et in hac lege accipi debere, et hanc causam accipi debere; [in omnes leges accipi causas] ⟨* * *⟩ iniquum aliquid constituet, ut omnia suppli-

4 *p. 134,26sq. Str.* **6** *p. 135,3 Str.* **8** *p. 136,8 Str.* **10** *p. 137,8 Str.* **12** *p. 137,26sq. Str.* **16sq.** *p. 138,10sq. Str.*

1 instrumento **D**: in i. **λ**: in testamento **α**: testamento *Stangl* **4–9** primum … concludatur *post p. 198,3* scriptori *transposui* **5** debeat is **μ**: debemus **λ** **9** id quod non conceditur *om.* **λ** **10** est[1] **ω** *Zarottus Cic. Mi*: est eius **D**^{pc}**βε** *Cic. i*: eius est **N** **12** quippiam **ω** *Cic. S²i*: *om. Cic. Mi, del. Baiter in Cic.* accusator **ω** *Cic. HP²SJ*: -tur *Cic. VP* deroget **ω** *Cic. S²i*: -gat *Cic. Mi* **13** se sententia **μ**: sententiam **λ** **16** qui **μQ**^{pc} *Cic.*: quod **λ** inducet **βεδ**^{R} *Cic.*: dicet **ω**: indicet **Q**^{pc} **18** supra **μ**: s. scriptum est **λ** **21** seruabit **α**: -uit **ω** **22** ipse sua *Orelli in app.*: ipsa sua **μ**: sua ipse **Q**: sua ipsa **O** **23** et *om.* **λ** **24** is *om.* **λ** defenderat **μ**: -ebat **λ** omnibus legibus *scripsi*: omnes leges **ω** **25** hac lege *scripsi*: hanc legem **ω** **25sq.** in² … causas *del. Halm* („*uidetur locus lacunam traxisse, ut ex seqq. quoque apparet, eaque perperam mera illa repetitione expleta esse*“) **26** *post* causas *lac. ind. Halm; excidisse uidentur haec fere uerba:* ⟨nullam esse legem, quae inutile aut⟩ iniquum aliquid constituet (*malim* -at, *ut* **M₂** *exhibet*): nullam esse legem, quae aliquam rem inutilem aut iniquam fieri uelit, id est *add.* **β**: in hanc non accipi *add.* **δ**^{R}

cia culpae et malitiae uindicandae causa constituta sint; nunc se nihil malitiose fecisse; ipsum scriptorem, si hodie praesens esset, factum suum probaturum aut, si ipse hoc ageret, facturum fuisse; hac de causa uiros bonos electos et dignitate et aetate, ut non scripta legis recitarent, sed interpretarentur; ipsum legis scriptorem non barbaris hominibus ac stultis commisisse scripta sua (nam si hoc crederetur, diligenter cuncta exequeretur); nunc quaedam posuisse, ex quibus etiam non scripta cognosci possunt per intellectam uoluntatem. Postea dicendum est quid fieri potuisset aut quid accidere potuisset, in quibus causa cum conlocatur ostenditur recedendum fuisse a scriptis propter uel necessitatem uel honestatem; omnes leges conprehendere omnia non posse, quae uelint exprimere uel excipere, sed esse naturaliter in legibus cunctis tacitas exceptiones. Deinde locum hunc debebit exequi, quod neque sermo hominum neque scriptum aliquod plane se exprimat aut eloquatur uoluntatem, sed semper spectari ex scriptis reliqua, quae in uoluntate intellegi possunt. Deinde utilitatis et honestatis partes explicandae sunt, in quibus docebimus quid nos fecerimus et quid aduersarii uelint, ut nostrum utile, aduersariorum inutile demonstretur. Deinde locum communem debemus inducere: non litteras sequi nos oportere, quae et tenues et obscurae sint notae uoluntatis, sed ipsam illam uoluntatem; deinde inducere definitionem, quid sit lex, et sic definire, ut haec potius uoluntas quam scriptura uideatur, meritoque iudices hi *244 I.* seruiant legi, qui uoluntatem legis interpretantur; iniquum esse adfici supplicio eum, qui non aperte contra legem fecerit, sed ex aliqua ratione utilitatis rei publicae.

His rationibus et rebus tres illi loci adprobantur, qui sunt contrarii superioribus tribus, uti doceamus et accipi causam in omnibus legibus, et in hac *297 H.* lege accipi, et hanc causam accipi. Praeterea operam dare debemus, uti etiam scriptum ipsum, si quo pacto possumus, conuertamus, ut id uideatur tenere uerbis, quod nos interpretamur, faciamusque tale aliquid, quale supra fecit qui scripto nititur, ut ad scriptum adplicet uoluntatem. Sic hic, qui uoluntate nititur, in scripto debet aliquid inuenire, quod interpretetur a se, quod conueniat uoluntati. Id faciet, si ambiguum aliquid in scripto inuenerit aut per collectionem ex eo, quod scriptum est, id, quod scriptum non est, ostenderit; sic fieri, ut, cum leue nescio quid in scripto inuenerit, tamen, cum aequitatem ostenderit in sua causa esse, plurimum proficiat; et subducet aduersario argu-

28 supra] *p. 138,4–8 Str.; supra p. 198,31–199,3*

3 hac **βNλ**: ac **Dε**; „*in seqq.* iudices *aegre desiderantur*“ *Halm* **6sq.** posuisse **μ**: expos- **λ** **9** conlocatur **μ**: locatur **λ** **13** plane se **μ**: plene **λ** **14** spectari **ε**: ex(s)pectari **ω** **15** partes **D**^{pc}**α**: partis **ω** **18** sint *Zwierlein Cic.*: sunt **ω** **25** omnibus legibus **D**^{pc}**α**: -ibus -is **D**^{ac}: -es -es **λ** **25sq.** hac lege *scripsi*: hanc legem **ω** **29** qui^{2} **δ**^{R}**O**: qui a **Q**: quia **μ** **31** aut **μ**: ita aut **λ** **33** aequitatem **μ**: -te **λ** **34** ostenderit **D**^{pc}**α**: -ret **ω** proficiat *Capperonnier in app.*: -iet **ω**

mentum suum, in quo ille posuit scripta tantum iudices sequi debere, cum et hic docere coeperit in scripto esse aliquid, quod prosit ei uoluntati, quam interpretatur.

Postremi sunt loci communes, qui sumi poterunt ex partibus adsumptiuae qualitatis, quod supra diximus. Verum erit proprius locus eius, qui scripta defendit: leges ex se intellegi debere, non ex utilitate interpretantium; deinde erit alter: nihil legibus carius esse debere. At uero erunt alii loci communes eius, qui se uoluntate defendit: leges in consilio scriptoris esse et utilitate communi; deinde: indignum esse aequitatem litteris premere et urgere, cum aequitas magis in uoluntate cernatur.

EX HIS LOCIS] quos tres in partitione supra posuit. **138**

245 I. ET ACCIPI CAVSAM, ET IN HAC LEGE ACCIPI, ET HANC CAVSAM ACCI- **141**
PI] Repetit per anacephalaeosin in conclusione tres illos quos in partitione XLVIII
poni locos dixit et pro scripto et contra scriptum.

AVT EX SCRIPTO NON SCRIPTVM ALIQVID INDVCERE] id est syllogistice tractare. **142**

CVM AEQVITATE CAVSA ABVNDABIT, NECESSARIO MVLTVM PROFICIET] Fit et hic conclusio, ut et is, qui uoluntate se defendit, operam det, ut ipsum scriptum pro se faciat uel ambiguo aliquo reprehenso uerbo uel ceteris, ut non uoluntate tantum, sed etiam scripto niti uideatur, quemadmodum illi ipsi supra, qui se scripto defendit, ita praeceperat, ut non sola uerba amplecteretur, sed etiam scriptoris ostenderet uoluntatem. **143**

LOCI AVTEM COMMVNES CETERIS EX ADSVMPTIONIS PARTIBVS IN VTRAMQVE PARTEM CONVENIENT] ut aut remoueat aut conpenset aut referat aut concedat.

EX CONTRARIIS AVTEM LEGIBVS CONTROVERSIA NASCITVR] De lega- **144–147**
libus controuersiis tertia est, quae ex contrariis legibus constat; nam dic- XLIX
ta est ambiguitas, dicta etiam controuersia, quae constat ex scripto et uoluntate. Contrariae uero leges nunc duae sunt, nunc plures, nunc una, si duplex est, quamquam etiam una simplex facere leges contrarias potest. Vna duplex

5 supra] *p. 180,7sq.* **6sq.** *cf. p. 140,21–23 Str.* **8–10** *cf. p. 140,24–27 Str.* **11** *p. 138,16sq. Str.* **12sq.** *cf. p. 139,30–140,2 Str.* **15** *p. 140,11sq. Str.* **17sq.** *p. 140,14sq. Str.* **23sq.** *p. 140,19sq. Str.* **26** *p. 140,28 Str.*

12 accipi[1] **μ** *Cic.*: -ce- **λ** **12sq.** et eam causam, quam ipse afferat, oportere accipi *Cic.* **12** hanc **δ**^{R}**λ**: in hanc **μ**: eam *Cic.* **12sq.** accipi. Repetit **μ**: Accipere petit **λ** **13** conclusione **DβNO**: -em **εQ** **15** aliquid **ω** *Cic.*: aliquod **γ** *Cic. P* inducere **μ**: Et pro scripto et contra scriptum. AVT SCRIPTO (-um **O**^{ac}) NON SCRIPTVM ALIQVID INDVCERE (et pro scripto et contra scriptum. AVT EX SCRIPTO NON SCRIPTVM ALIQVID INDVCERE *insuper add.* **O**) *add.* **Q**^{mg}**O**^{t} (*ex l. 14sq. ut uid. conflatum*) **17** cum **ω** *Cic. M*: etiam cum *Cic. J* **18sq.** ipsum **ω** *Cic. M* (ipso scripto): ipse *Cic. J* **23** ceteris **μ** *Cic.*: -ri **λ** *Cic. P*^{2}*Ri*

facit leges contrarias, cum una pars nititur legis parte, altera rursus alia legis parte dimicat et repugnat. Apud rhetores est ista controuersia: *Rapta raptoris mortem aut indotatas nuptias optet*, ut rapta una parte nitatur ac dicat mortem se optare debere raptoris, altera nuptias inducat ac fiant leges contrariae *298 H.* ex duplici parte legis. Item una lex contrarias leges facere potest, hoc modo, cum lex est *ut uir fortis petat praemium quod uolet*, et duo adulescentes filii fortiter fecerunt; petunt praemii nomine unus, ut pater, reus qui factus fuerat *246 I.* proditionis, ante iudicium liberetur; alter petit, ut agatur iudicium. Ita ex una lege, diuersa petentium uoluntate, leges contrariae esse dicentur.

Verum his omissis Tullius definit quid sint leges contrariae. Deinde ponit exemplum de eo, qui tyrannum occiderit, *ut praemium accipiat*; deinde alteram legem proponit, *ut tyranno occiso quinque proximi familiae interficiantur*. Deinde reliqua praecepta dat communiter in utramque partem; etenim cum ambae lege nitantur, quae praecepta data fuerint uni parti, ad alteram partem, quae etiam ipsa lege nitetur, praecepta eadem transferuntur. Eritque utrique parti hoc principale, ut suam legem laudet, aduersarii uituperet et reprehendat. Erit ergo tractatus talis, utra utilior lex sit, utra honestior, utra magis necessaria, utra ad res plures pertineat, utra ad maximas, utra lex posterior sit (melior enim quae posterior), utra lex iubeat, utra permittat (nam iubet *Desertor capite puniatur*, permittit *Adulterum cum adultera liceat occidere*); deinde utra lex poenam constituat ei, qui non obtemperet, utra maiorem poenam; deinde utra lex iubeat, utra uetet. In eo enim, quod iubetur et permittitur, quasi unum genus est; contrarium est in eo, quod uetatur. Verum in eo, quod imperatur et permittitur, est diuersitas quam supra posuit, cum illic sit necessitas, hic utendi uoluntas; at his duobus contrarium est quod uetatur, ut *Infamis ne militet*, ut *Inpudicus ne contionetur*. Maior autem est auctoritas legis, quae uetat, quam illa, quae imperat. Omnis enim lex, quae uetat, fortior propterea, quia corrigit illam, quae aut permittit aut imperat. Etenim cum omnem hominem ad contionem uenire liceat et sit haec lex, quae quasi permittit, haec, quae uetat *Infamis ne contionetur*, corrigit illam legem, qua aut iubetur aliquid aut permittitur. Deinde considerandum utra lex de parte con- *247 I.* stituat, utra de omni uel re uel actu; utra lex specialiter scripta sit, utra genera-

2sq. *cf. Sen. contr. 1,5; Iul. Vict. p. 17,7–10* **6** *cf. Iul. Vict. p. 17,12–17; Grill. p. 80,163sq.* **10–12** *cf. p. 140,30–141,3 Str.* **12** *cf. Calp. decl. 1 p. 1,1* quinque cum tyranno proximi (-ae *codd.*) familiae puniantur.

2 est ista **μ**: ista est **λ** **3** una una **O** **11sq.** alteram **μ**: aliam **λ** **12** familiae *Stangl*: sanguine *Ascensius*: facile **ω**: cognatione *Cic.* **15** transferentur **MeBa**, *prob. Orelli* **15sq.** utrique parti **ϑ**^{pc}**η**: utrique pars **ϑ**^{ac}: utique pars **ω** **16** et **E**^{pc}**Fλ**: *om.* **μ** **23** est[1] *Halm in app.*: sit **ω**: fit *Orelli in app.* est in eo *om.* **λ** **24** est *Halm*: sit **ω**: fit *Orelli in app.* posuit **μ**: posui **λ** sit *Halm*: est **ω** **26** autem est **μ**: est autem **Rλ** **27** illius **β**: in illa *Halm dub. in addendis et corrigendis p. 619* **28** illam **μ**: illa **λ**

liter. Melior enim quae de specie descripta est, non communiter; et est communiter, ut: *Hominem occidere ne liceat*, specialiter: *Virum fortem occidere ne liceat*, et alia huiusmodi. Deinde considerandum, ex qua lege statim fieri aliquid aut non fieri necesse sit, et ex qua sit aliqua tarditas. Nam est tarditas, ut in illa lege: *Legatus intra diem tricensimum proficiscatur*.

Haec omnia cum dicta fuerint, operam dare debet unaquaeque pars, quae pro lege sua nititur, uti doceat legem suam et iustam esse et apertam, aduersariorum uel iniustam uel obscuram uel ambiguam: aut ratiocinatione colligi quod ⟨aduersarii⟩ uelint, aut adhiberi aliquam definitionem [aduersarii], ut intellegi possit, quid in lege sit; in nostra autem lege omnia esse manifesta. Deinde debemus adiungere uoluntatem, ut ad scriptum uoluntas quoque interpretata consentiat; dare etiam operam, ut aduersariorum lex contrariam habeat uoluntatem. Et si fieri potest, aduersariorum legis ita est interpretanda
299 H. sententia, uti paene etiam ipsa lex aduersariorum per sententiae interpretationem pro nobis facere uideatur, ut ambae leges nostrae sint partis, una nostra per scriptum, aduersariorum per uoluntatem. Postremi sunt loci communes, qui in legibus contrariis sumi possunt ex utilitate et honestate legis cuiuscumque.

EA MAXIME CONSERVANDA PVTETVR, QVAE AD MAXIMAS RES PERTI- **145**
NERE VIDEATVR] Praeceptum hoc est: conparandas leges esse, ut, cum inter se duae uel tres discrepent leges et seruari non possint ambae, quia discrepant, ea maxime conseruetur, quae sit in conparatione utilior, honestior, magis necessaria.

248 I. EX RATIOCINATIONE NASCITVR CONTROVERSIA, CVM EX EO] *Ratio-* **148–153**
cinatio syllogismus dicitur, *controuersia* legalis est. Habet tractatum, L
cum ex eo, quod scriptum est, id, quod scriptum non est, colligitur. Cicero ait: *cum ex eo, quod uspiam sit, ad id, quod nusquam est scriptum, uenitur*. Et habet modos suos, quibus conprehendatur, uel simile cum colligimus, uel cum minus colligimus ex maiore, uel cum consequens [dat exemplum]. Sed

19sq. *p. 141,18sq. Str.* **24** *p. 142,23 Str.* **27** *cf. p. 142,23–25 Str.* **27–204,1** *Marc. frg. 3; cf. Fortun. p. 101,18–102,20*

1 scripta *Capperonnier* **2sq.** specialiter ... liceat *om.* $\mathbf{D}^{ac}$λ (*fort. recte*) **5** lege *om.* λ **7** nititur **R**δ^{R}λ: nitatur μ **8** aut *om. Halm dub. in addendis et corrigendis p. 619* ratiocinatione δ^{R}: -em ω: per -em β colligi $\mathbf{E}^{pr}$η: colligit ϑδ^{R}λ: collegit **D**ε: colliget $\mathbf{R}^{pc}\mathbf{N}^{ac}$ **9** quod μ: quid λ uelit (*sc.* lex) *Zwierlein* aut adhiberi aliquam *Zwierlein*: aut -re aliquam λ: -re aliquam aut (ad $\mathbf{D}^{ar}$) μ aduersarii *ante* uelint *transposui*: *om.* $\mathbf{E}^{pc}$**F** **14** per sententiae μ: perseuerantiae λ **16** postremi $\mathbf{F}^{ac}\delta^{R}$λ: aduersariorum *praem.* μ **19** putetur μ *Cic.*: uidetur λ **20** uideatur ω *Cic. H²PSJ*: -antur *Cic. HV* **21** possint λ *Halm*: possunt μ **24** *initium lemmatis non indic.* **D** **26** cum *om.* λ **27** sit ω: est *Cic.* scriptum est *Cic.* **29** cum[1] δ^{R}λ: quod $\mathbf{D}^{pc}$α: *deest* $\mathbf{D}^{ac}$ maiore γ: -ri ω dat exemplum *om.* β, *prob. Halm*

haec in Marcomanno exempla sunt posita; dat exemplum Cicero de eo, qui damnatus parricidii in carcere testamentum fecerit. Nulla quidem lex facere testamentum eum prohibet, qui damnatus sit parricidii, sed sunt aliae leges, quae multa facere prohibent parricidii reum et damnatum, ex quibus colligitur etiam hoc, faciendi testamenti illum non habuisse potestatem. Item multae leges sunt testamentorum faciendorum, ex quibus colligitur hunc faciendi testamenti potestatem non habuisse.

Tractatus uero habet et locos argumentorum tales: primum ut scriptum laudemus et confirmemus; deinde conferamus cum eo facto, quod colligimus ad scriptum; deinde ut simile esse doceamus; deinde ut, si illud aequum sit, hoc quoque aequum esse iudicemus; deinde ut dicamus, cur de hoc scriptum non sit, cum de alio scriptum sit: quod quasi manifestum fuerit ex eo, quod scriptum est, etiam id, quod scriptum non sit, et idcirco a scriptore legis praetermissum esse uideatur; deinde doceamus in multis legibus multa praeteriri, sed accipi haec, ac si non sint praeterita, ex his scilicet, quae scripta sunt. Haec dicit qui utitur collectione.

Qui contra pugnat ante omnia laborare debet, ut similitudinem tollat et dicat aliud esse in eo, quod scriptum est, aliud in eo, quod admissum est, ac propterea esse dissimile et non debere accipi ex eo, quod scriptum est, id, quod non scriptum est, cum sit multa distantia. Dissimilitudinis autem partes *249 I.* hae sunt, quae et similitudinis, de quibus in primo libro expositum. Addere praeterea etiam poterit is, qui contra collectionem nititur, uti et ipse utatur aliqua collectione; quod si ei contigerit, isdem argumentis utetur, quae supra dedimus ei, qui utitur collectione; sin autem non poterit uti, hoc aget, ut ostendat scriptum solum considerari oportere: periclitari iura omnia, si similitudines *300 H.* accipiantur; nihil enim esse paene, quod non alteri simile esse uideatur.

Postremi loci communes sunt ab eo, qui utitur ratiocinatione: ex scripto per coniecturam id, quod scriptum non est, accipi oportere; deinde [quod] neminem posse scriptura conplecti uniuersa, illum tantummodo bene scribere legem, qui quaedam contingat, ex quibus alia, quae praeterit, intellegi possint. Loci uero communes contra eum, qui collectione nititur, isti sunt: con-

1sq. *cf. p. 143,2–12 Str.*

1 Cicero de eo **μ**: de eo c. **λ** **2** nulla **μ**: in ulla **λ** **3** eum prohibet **λ**: prohibet eum **μ** sit **μ**: est **λ** **5** item *om.* **λ** **6** colligitur **γ**: collegitur **D**^{pc}**β**: legitur **ω** **7** testamenti *om.* **λ** **10** simile **μ**: -es **λ** **12** sit^2 **λ**: non sit **μ** **18** admissum **μ**: amissum **Q**: *deest* **O** **20sq.** dissimilitudinis autem (*Christ*: apud **μ**) partes hae (**M**$_2$ *Christ*: haec **μ**) sunt quae et similitudinis (-es **βε**) **μ**: dissim. et sim. **δ**^{R}: dissim. **Q**: sim. **O** **21** expositum *Halm*: -tum est **β**: -to **ω**: -suit Cicero **δ**^{R} **22** etiam poterit is **μ**: poteritis (-eris **O**) etiam **λ** **23** ei **λ** *Halm*: et **μ** quae **A**^{pc}**M**$_2$^{pc}**P**^{pc}**O** *Zarottus*: qua **DβQ**: quos **γ** **25** considerari] spectari *Orelli* **26** accipiantur **Rδ**^{R}: -entur **ω** **28** sunt **μ**: sint **λ** ex scripto *Zwierlein*: extra scriptum **ω** **29** quod^2 *om.* **βδ**^{R}

iecturam non esse firmum argumentum, sed esse diuinationem; deinde stulti esse scriptoris non omnia, quae cauenda sunt, in lege conscribere.

His, qvi in eo loco sint, adimat potestatem] neque permittat, **149**
sed ut quasi permissio esse uideatur, collectio fit ex aliis.

Definitio est, cvm ⟨in⟩ scripto verbvm aliqvod est positvm, **153–154**
cvivs de vi qvaeritvr] Subiungit postremam legalem controuersi- LI
am, quam *definitionem* nominauit. Quae nullo distat a constitutione rationali, nisi quod uerbum in lege positum uel in scriptura aliqua cum definitur quid significet, quid sit, tunc fiet legalis definitio. Supponit exemplum de his, qui nauem suam dicunt, ⟨cum⟩ unus incubuerit gladio, alter remum inperitus gubernandi tenuerit, gubernator in scapham fugerit; hi cum contendant cu-
250 I. ius nauis sit, ex lege initium capiunt controuersiae. Quaeritur tamen uerbum, quod in lege positum est, quid sit *nauis*; deinde quid sit *nauem deserere* et quid sit *in naui remanere*. Haec sola discretio est data inter definitionem legalem et constitutionem, id est rationalem statum. Praecepta autem dicendi eadem reseruabimus, quae supra sunt posita ut definiamus, et cetera, quae praecepit.

Nvnc expositis his argvmentationibvs, qvae in ivdiciale **155–156**
cavsarvm genvs accommodantvr, deinceps in deliberativvm genvs et demonstrativvm argvmentandi locos et praecepta dabimvs] Finitis omnibus praeceptis, quae dari poterant ad omnes constitutiones et ad omnia genera controuersiarum, quae in legibus sunt, dumtaxat in iudiciali genere causarum, transit Tullius ad deliberatiuam causam et ad demonstratiuam, non quo alia praecepta esse possint deliberatiuae et demonstratiuae, quam fuerunt supra in iudiciali genere, dumtaxat in constitutionibus; nam pari modo coniectura, finis et ceterae constitutiones et omnia genera controuersiarum uersantur in deliberatiuo et demonstratiuo, quemadmodum in iudiciali. Vnde non alio modo dicenda sunt in iudiciali et alio in ceteris, sed eadem ubique dicendi praecepta seruabunt. Verum tamen quoniam, ⟨ut⟩ in libro primo docuit et hic admonet, fines suos certos habent gene-

3 *p. 143,13sq. Str.* **5sq.** *p. 145,3sq. Str.* **9–12** *cf. p. 145,4–24 Str.* **16** supra] *p. 167,19–172,3* **18–21** *p. 145,29–146,2 Str.*

5 in *add.* **γQ**^{pc} *ex Cic.* **10** cum *addidi*: quod *add.* **N** **11** hi **FM**$_{2}^{pr}$**Q** *Orelli in app.*: ij **O**: hic **μ** **20** genus *om.* **μ** **21** *inde a* finitis *deest* **T**, *cui succedit descriptus* **S** poterant **βN**^{sl}**?**: fecerant **ω**: debuerant *uel* oportuerat *Halm in app.* **24** quo (quō **O**) alia **λ** *Halm*: qualia **DN**: quod alia **βεδ**^{R} **26** finis **ηδ**^{R}**λ**: fines **μ** **28** dicendum est *Halm in app.* **29** ubique **αQ**: ibique **DO** tamen *Halm* (*cf. Cic. p. 146,4 Str.*): etiam **ω** **30** ut *add.* **N**^{pc} *Ascensius*: quod *add. Halm* libro primo **βλ** *de Tortis*: p. l. **μ** admonet **μ**: ammodetur **Q**: ammonent **O**

ra ista controuersiarum, necessario propter fines alia quaedam praecepta et alia quaedam argumenta tradenda sunt, de quibus nunc tractabit. Finem habet iudicialis causa aequitatem, deliberatiua finem habet utilitatem, ut Aristoteli placet, ut Ciceroni, utilitatem et honestatem, demonstratiua finem habet honestatem. Ergo propter fines quasi alia argumenta sunt necessaria; aliud *301 H.* enim cogit in tractatu praeter constitutionem quamlibet ille, qui aequitatem cupit iudicibus persuadere, aliud ille, qui ostendere cupit honestatem, aliud *251 I.* qui ostendere uult utilitatem. Vnde ipsius utilitatis et honestatis praecepta danda sunt, quae et deliberatiuae causae uidentur et demonstratiuae propter fines proprios conuenire. Et poterat quidem supponere exempla deliberatiuae per singulas constitutiones, hoc est, ut doceret in deliberatiua coniecturam, finem et reliquas constitutiones, item in demonstratiua; sed quoniam res aperta est, dicere praeteriit, ne rem satis claram dum apertiorem per exempla uult reddere, obscuriorem exemplorum diuersitate fecisset.

157–164 LII RERVM EXPETENDARVM TRIA GENERA SVNT, PAR AVTEM NVMERVS VITANDARVM EX CONTRARIA PARTE] Deliberatiuae causae et demonstratiuae fines esse dixit utile et honestum. Verum est quiddam honestum, quod purum ⟨et⟩ solum per se honestum est; aliud uero honestum est, quod habet mixtam utilitatem. Quod idcirco *honestum* dicitur, quia semper in copulatis rebus nomen a meliore parte conponitur, ut demonstratiuam causam cum intellegamus habere laudem et uituperationem, quidam tamen hanc eandem causam a parte meliore, sicuti diximus, *laudatiuam* esse dixerunt. Ergo cum honestum nunc per se solum sit, nunc sit aliud, quod iunctum est et utilitati, tamen etiam hoc honesti nomine nuncupatur. Sunt igitur tria, quae expetuntur: honestum purum, honestum cum utili, et ipsum utile purum ac separatum. Item tria erunt genera rerum uitandarum: inutile purum, et illud inutile cum turpi, deinde etiam turpe solum. Honestum autem quasi genus est (quod quidem et alio nomine dicitur *uirtus*), ut scientia honestum est, item ueritas; honestum hoc propter se expetitur. Est aliud, quod hac natura et hac *252 I.*

2–5 *cf. p. 146,6–10 Str.; Aristot. rhet. I 3, 1358^{b}20–29* τέλος δὲ ἑκάστοις τούτων ἕτερόν ἐστι ..., τῷ μὲν συμβουλεύοντι τὸ συμφέρον καὶ βλαβερόν ..., τοῖς δὲ δικαζομένοις τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον ..., τοῖς δ᾽ ἐπαινοῦσιν καὶ ψέγουσιν τὸ καλὸν καὶ τὸ αἰσχρόν. **15sq.** *p. 146,19sq. Str.* **20–22** *cf. Quint. inst. 3,4,12*

2 tractabit **α**: -uit **ω** finem **γ**: fines **ω** **4** placet ut Ciceroni **μ**: ut c. pl. **λ** **5** alia **μ**: aliqua **λ** **7sq.** cupit^{2} ... ostendere *om.* **λ** **7** aliud^{2}] ille *add. Ippolito in app.* **8** utilitatem **M$_{2}$λ** *Halm*: aequitatem (aliud quid ostendere uult utilitatem *add.* **D^{ac}**) **μ** **10** supponere **μ**: ponere **λ** **18** et *hic inserendum censui, post* solum **D^{pc}α** est^{2} *om.* **μ** **22** a parte **E^{pc}ηγ**: aperte **D**: apte **ϑλ** **23** sit^{2} **μ**: est **λ** **23sq.** et utilitati **μ**: et -is **λ** **24sq.** expetuntur **μ**: -unt **λ** **26** rerum *om.* **λ** **26sq.** inutile **βδ^{R}λ**: utile **μ** **27** turpi deinde **μ**: turpitudine inde **λ** quasi **βδ^{R}**: quod si **DN^{ac}?**: si **ε**: quasi aliquod **λ** **28** ut *scripsi*: et **D^{pr}α**: et de **D^{ar}**: sed **λ**

ui est, ut propter fructus aliquos expetatur, ut est pecunia. Item est quiddam medium et dignitate et fructu aliquo expetendum, ut amicitia, gloria et cetera huiusmodi. Sed his tribus expetendis, hoc est honesto, utili et illi tertio, quod mixtum est, adiunguntur duo ad tractatum necessaria, necessitudo et adfectio, de quibus postea plenius disputabitur.

Atque honestum ipsum, quod propter se expetitur, cum in duas partes, ut diximus, distributum sit, prius tractat de eo ipso, quod purum est nullo utili sociato, quod diximus esse uirtutem. Hanc diuidit in partes quattuor: prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Et definit prudentiam eique tres species subicit: memoriam, intellegentiam, prouidentiam, quae ratione temporum distant; nam praeteriti temporis est memoria, praesentis intellegentia, futuri prouidentia. Has similiter definit. Item definit iustitiam secundam uirtutem. Ei subicit partes similiter tres: naturalem iustitiam, consuetudinis iustitiam, legitimam iustitiam, easque similiter definit et dat exempla. Subiungit tertiam uirtutem, quam appellat fortitudinem. Hanc definit et ei subicit partes quattuor: magnificentiam, fidentiam, patientiam, perseueranti-
302 H. am, quas item definit, sicuti omnia. Quarta postremo subiungitur uirtus, quae temperantia dicitur, et dat ei partes tres: continentiam, clementiam, modestiam, quas partes definit ita, ut omnia superiora.

Quibus explicitis aperte docuit id solum quod propter se expetitur et quid sit et quale sit. Verum cum honestum hoc intellegamus esse, quod propter se expetitur, non propter aliquod emolumentum, quod ipsum utique uirtus est, quoniam incidebat quaestio an uirtus, id est honestum, propter se expeteretur (Epicurei enim dicunt uirtutem expeti ⟨et⟩ ipsam propter uoluptatem), huius quaestionis cum latior uideretur esse tractatus, distulit et negauit
253 I. ad hoc institutum debere sociari, ubi tantum praecepta traduntur, non rerum disputatio continetur.

24sq. *Epic. frg. 70* Τιμητέον τὸ καλὸν καὶ τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ τοιουτότροπα, ἐὰν ἡδονὴν παρασκευάζῃ· ἐὰν δὲ μὴ παρασκευάζῃ χαίρειν ἐατέον. *frg. 504* Διὰ δὲ τὴν ἡδονὴν καὶ τὰς ἀρετὰς αἱρεῖσθαι, οὐ δι' αὑτάς, ὥσπερ τὴν ἰατρικὴν διὰ τὴν ὑγίειαν (*quos locos Madvigius attulit ad Cic. fin. 1,42*). *Cic. fin. 1,42–54; cf. infra p. 208,17sq.* **25–27** *cf. p. 149,24–26 Str.*

1 aliquos **μ**: tali **λ** (*sc. posteriore syllaba* -quos *propter lacunam quae sequitur omissa nescio quis* t- *priori syllabae* ali- *addidit*) **1–27** (ali-)quos ... con-(tinetur) *deest in* **λ** **2** aliquo *Zwierlein*: alio **μ**: *deest* **λ** **3** illi **δ**^{R} *Capperonnier*: illo **μ**: *deest* **λ** **7** utili **βδ**^{R}: titulo **μ**: *deest* **λ** **8** sociato. Quam ... uirtutem, hanc *interp. Stephanus* quod *scripsi*: quam **ω** **10** subicit **D**^{ac}: subiungit **D**^{pc}**α**: *deest* **λ** **11** distant *scripsi*: constant **μ**: *deest* **λ** **12sq.** secundam uirtutem **Dβδ**^{R}: secundum ueritatem **γ**: *deest* **λ** **13** ei **Dε**: et ei **β**: eique **N**: *deest* **λ** partes similiter tres **Dβ**: t. p. s. **ε**: t. s. p. **N**: *deest* **λ** **18** dat ei partes **γ**: dat ei p. supposuit **D**: ei p. supposuit **β**: *deest* **λ** **24** et *add. Zwierlein coll. p. 208,17sq.; Epic. frg. 504* **24sq.** uoluptatem **βεδ**^{R}: -lun- **DN**^{ac}: *deest* **λ** **27** continetur **μ**: tenetur **λ** *cum* (con-)tinetur *redit* **λ**

157 Nam primo in genere qvae ervnt honesta appellabvntvr] uirtus, scientia, ueritas, quae nullam ob utilitatem, sed propter se expetuntur.

161 Veritas, per qvam ea, qvae svnt avt fvervnt avt fvtvra
LIII svnt, dicvntvr] Hucusque naturae iustitiam cum[que] his, quae naturaliter iusta sunt, explicauit; nunc ea docebit cum partibus suis, quae per consuetudinem iusta sunt. Iustitiam enim esse triplicem uoluit: naturalem, consuetudinis (id est morum), legum.

162 Lege ivs est, qvod in eo scripto, qvod popvlo expositvm est]
LIV Hucusque iustitiam consuetudinis, nunc incipit legum.

Fidentia est, per qvam magnis et honestis in rebvs] In hone-
163 stis actibus fidentia est, ceterum in malis confidentia.

Mvltvm ipse animvs in se fidvciae certa cvm spe conlocavit]

Turne, sui merito si qua est fiducia forti,
audeo.

164 Qvod vt demonstretvr, neqve ad hoc nostrvm institvtvm pertinet] Epicurei enim et ipsam uirtutem dicunt propter se non expeti, sed propter uoluptatem, quae sectae Epicureorum est. Hoc utique reuincendum, sed quia longioris tractatus est et alterius operis (rhetorica enim nunc exponitur), ideo et hic dicere praetermisit.

165 Propter se avtem vitanda svnt] Docuit honestatem sequendam, subiungit uitandam turpitudinem. Sed turpitudo in his est, quae contraria sunt uirtutibus. Dat etiam praeceptum, ut non solum contraria uirtutibus uitemus, sed etiam illa, quae sunt uicina uirtutibus. Fidentia, ut supra posuit, uirtus est; huic contraria est diffidentia, quam sine dubio uitare debemus; au-

1 *p. 147,2sq. Str.* **3sq.** *p. 148,21sq. Str.* **8** *p. 149,2sq. Str.* **10** *p. 149,9 Str.* **12sq.** *p. 149,10sq. Str.* **14sq.** *Verg. Aen. 11,502sq.* **16sq.** *p. 149,24sq. Str.* **17sq.** *cf. supra p. 207,24sq.* **21** *p. 149,26 Str.*

1 in primo *Cic.* quae erunt **λ**: quaerunt **D**: quae sunt **α** *Cic.* **3** ea **ω** *Alcuin.*: inmutata ea *Cic. Aug.* aut[1] **ω** *Cic. i Aug. Schuetz*: ante aut *Cic. Mi*: aut ante *Cic. i Alcuin.* **4** dicuntur **μ** *Cic.*: dicentur **λ** naturae iustitiam *scripsi*: natura eiustitiam **D**^{ac}: naturam et iustitiam **D**^{pc}**α**: naturam iustitiam **λ** -que *deleui* **6** naturalem **μ**: n. esse **λ** **8** lege ius **ηδ**^{R}**Q**^{pr} *Cic.*: legibus **ω**: legis ius *Cic. S*^{2}*i* scripto **μ** *Cic.*: scriptum est **λ** **9** iustitiam **μ**: -ae **λ** legum **μ**: legere **Q**: legem **O** **10** magnis et honestis **ω** *Cic. S*^{2}*i Aug.*: et honestis *Cic. Mi*: honestis *Cic. P* **12sq.** conlocauit **ω**: ut est illud *add.* **D**^{pc}**α**: *si inter lemma et uersus Vergilianos aliquid desideres* (*at cf. p. 184,14sq.*), *possis cum Zwierlein addere* ut **14–209,15** forti ... se *deest in* **D**, *uerba* expetenda sunt (*p. 209,15*) *erasit* **D**^{pc} *et* forti *inser., l. 16–209,15* neque ... expetenda sunt *suppl.* **D**^{pc} *in mg. f. 230*^{v} **14** forti **D**^{pc}**α** *Verg.*: furti **λ** **15sq.** audeo ... demonstretur **λ**: *om.* **D**^{pc}**α** **18** uoluptatem **A**^{pc}**Εηγ O**^{pc}: -lun- **D**^{pc}**A**^{ac}**λ** sectae **D**^{pc}**βN**^{ac}**λ**: -ta **εδ**^{R} **19** quia **E**^{pc}**F**^{pr}**δ**^{R}**λ**: quae **D**^{pc}**α** **20** ideo et hic *om.* **λ** hic **β**: hinc **D**^{pc}**γ**: *deest* **λ** praetermisit **D**^{pc}**α**: -simus **λ** **23sq.** dat ... uirtutibus **λ**: *om.* **D**^{pc}**α** **25–209,1** quam ... unde **λ**: *om.* **D**^{pc}**α**

254 I. dacia fidentiae uicina est, sed multum ab ea separata, unde et audacia uitanda. Parique modo inter uirtutes et contraria media inueniuntur, quae licet uicina uirtutibus, tamen ita uitanda sunt, ut uitantur ipsa contraria. Haec autem, quae uicina sunt, nunc ita sunt, ut iam certum nomen teneant, nunc ita, ut uocabulum non habeant. Fidentiam diximus esse uirtutem, diffidentiam uitium; his medium, quod fidentiae uicinum est, habet nomen: quippe appellatur *audacia*. Item religio uirtus est, inreligiositas uitium; at quae religioni uicina, uitium tamen est, *superstitio* nominatur, quae etiam ipsa sic uitanda, ut inreligiositas. Sed haec, ut dixi, media uel uicina habent nomina. Nam sunt *303 H.* alia, quae non habent, ut iustitia cum uirtus sit, iniustitia uitium, punire autem hostes uictos uicinum iustitiae [est], tamen, quia parcendum uictis est, uitium est; cui rei non est uocabulum certum, ut aut asperitas aut crudelitas, ut supra superstitio et audacia.

SVNT IGITVR MVLTA, QVAE NOS CVM DIGNITATE, TVM QVOQVE FRVCTV SVO DVCVNT] Docuit quae propter se expetenda sunt (item quae propter se uitanda), quae *honesta pura* nominauit; nunc docet illa, quae mixta sunt et habent partem honestatis, partem uero utilitatis, quae tamen etiam ipsa honestatis nomine appellauit. Sunt autem gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Haec definiuit; in quo simili modo amicitiam docet esse honestatem quidem mentis, sed cum aliqua utilitate sociata; loquitur enim de amicitia ciuili, quae utilitate non caret. Deinde partes eius amicitiae enarrat et causas. **166–169** LV

Postremo adiungit illud tertium, uti separatam utilitatem e suis partibus doceat, cum illa ipsa commoditas honestate carens perspicitur uel in re publica uel in singulis ciuibus, haec autem in re publica nunc ad uires pertinet ciui- *255 I.* tatis, nunc ad ornamentum; quae ipsa tamen in utroque *utilitas* nominatur. Sed uires nomine appellat incolumitatis, ornamentum potentiam esse dicit, ut sint partes utilitatis duae: incolumitas et potentia.

14sq. *p. 150,15–17 Str.*

1 ea **O**: eo **Q**: *desunt* **D**^{pc}**α** *fort.* ⟨ut diffidentia⟩ et audacia *scribendum* **2** parique **D**^{pc}**α**: pari **λ** uicina **λ**: u. sint **D**^{pc}**α** **3** ita **λ**: *om.* **D**^{pc}**α** ipsa **D**^{pc}**α**: ista **Q**: *deest* **O** **4** sunt^{1} **D**^{pc}**α**: *om.* **Q**: *deest* **O** iam **λ**: *om.* **D**^{pc}**α** **5** esse *om.* **λ** **6** his medium **λ**: at id **D**^{pc}**βδ**^{R}: ad id **γ** uicinum **E**^{pc}**δ**^{R}**λ**: uitium **D**^{pc}**α**: finitimum *Halm in app.* quippe **λ**: quod **D**^{pc}**α** **7** item **LR**^{pc}**Nλ**: idem **D**^{pc}**βR**^{ac} at quae *scripsi*: atque **ω** **8** est **N**^{pc}**λ**: et **D**^{pc}**α**: *om.* **B**^{ac}**?**, *del. Halm* sic **λ**: sit **D**^{pc}**α**: est *Halm* **8sq.** ut inreligiositas **λ**: *om.* **D**^{pc}**α** **9** haec *om.* **λ** dixi **D**^{pc}**α**: diximus **λ** nam *om.* **λ** **10** alia **λ**: aliqua **D**^{pc}**α** **10sq.** autem **λ**: *om.* **D**^{pc}**α** **11** hostes **λ**: etiam *add.* **D**^{pc}**α** est^{1} *om.* **T**^{2}, *delendum censeo* **12** est^{1} **λ**: aliquando *add.* **D**^{pc}**α** certum **λ**: *om.* **D**^{pc}**α** aut^{1} **λ**: *om.* **D**^{pc}**α** **13** ut supra **λ**: *om.* **D**^{pc}**α** et **λ**: *om.* **D**^{pc}**α** **14sq.** tum quoque fructu **εδ**^{R}**Q** *Cic.*: tunc quoque cum f. **O**: et cum f. **D**^{pc}**βN**^{ac}: tum f. *Halm*: tum f. quoque *Aug. Lambinus in Cic.* **15** *cum* expetenda *redit* **D**^{ar} **15sq.** item ... uitanda *parenthesin dist. Capperonnier* **21** enarrat *Orelli*: narrat **ω** **22** e *om.* **λ**

Post haec tractat, quod Graeci appellant δυνατόν, Latini *quod fieri possit aut non possit*; in quo etiam illud docet, quod his uicinum est, *et quid facile fieri possit*. Prope enim fieri non posse creditur quod cum magna difficultate conficitur.

Haec sunt de tribus, hoc est de honesto puro sine utilitate, deinde mixto cum utilitate, tertio de sola utilitate.

168 VTILITAS AVTEM AVT IN NOSTRIS REBVS AVT IN CORPORE POSITA
LVI EST] Hucusque de honesto cum utili, nunc de sola utilitate disseritur.

170–178 QVONIAM ERGO DE HONESTATE ET DE VTILITATE DIXIMVS, RESTAT, VT DE NECESSITVDINE ET ADFECTIONE PERSCRIBAMVS] Honestati et utilitati supra positae atque tractatae duas res necessario dixerat attributas: necessitudinem et adfectionem. De his nunc praecipit ac necessitudinem illam docet esse, quae neque mutari neque ab exitu suo flecti possit, adfectionem uero, quae ex tempore aut negotiorum euentu aut hominum administratione saepe mutatur, ut res non tales sint, quales esse consuerunt. Ac necessitudinem, quae prima est, in duo diuidit, ut nunc necessitas sit, quae aliter exitus suos habere non possit, sed sua cogat effecta sine ulla exceptione; dicit esse alteram necessitatem, ubi fieri aliter possit, cum aliquid admittitur, ut hoc, quod admittitur, sublato necessitas sit. Exemplum illius necessitudinis, quae cogit et aliter fieri non sinit rem, ponit illud: *ut omne quod ortum est intereat necessario*; et ⟨cum⟩ condicione necessitudinem ponit hoc modo: *Necesse est hominem cibo uti*. Hic interponitur exceptio: *nisi si uolet fame perire*. Quamquam etiam sic interponitur: *Necesse est cibo uti hominem, si nolit fame perire*. Dat etiam alia exempla ⟨et⟩ docet distantias. Deinde adiungit adfectionem, dat exempla, concludit his omnibus cognitis deliberatiuam causam facile posse tractari, in qua oratori est de habita consultatione dicenda sententia.

Postremum causae genus demonstratiuum est, quod adiungit. Dat prae- *304 H.*
cepta, quibus laudes uituperationesque tractentur, id est quibus locis. Ac pri-

7sq. *p. 151,10 Str.* **9sq.** *p. 152,8–11 Str.* **20sq.** *cf. Cic. top. 62*

1 ΔΥΝΑΤΟΝ **μ**: ΥΠΑΤΟΝ **Q**: *spat. rel. om.* **O** **5** deinde **ω**: deinde ⟨de⟩ *Halm*: dein de *Stangl* **7** aut in nostris rebus **ω** *Cic. Mi*: *om. Cic. i* **9** de^2 *om. Cic. i* nunc restat *Cic.* **10** de iis rebus, quas his attributas esse dicebamus, necessitudine *Cic.* **11** positae **βLλ**: praepositae **DRN** **12** de his nunc praecipit *om.* **λ** **14–212,9** administratione ... tractatur *desunt in* **D** *addita hac subscriptione:* EXPLICIT LEBER ARTIS RHETORICAE; *omissa suppl.* **D**^{pc} *in mg. f. 231*^{v} **15** consuerunt **D**^{pc}**α**: consueuerunt **λ** **18** necessitatem **D**^{pc}**α**: -tudinem **λ** aliquid **LNλ**: aliquod **D**^{pc}**βR** **18–26** ut ... sententia **λ**: *om.* **D**^{pc}**α** **21** necessario *temptaui*: necessitudo **λ**: necesse est *Jakobi*: *desunt* **D**^{pc}**α** et ⟨cum⟩ condicione *scripsi*: ut condicionem **λ**: *desunt* **D**^{pc}**α** **23** hominem **Q**: quamquam **O**^{ac}: *om.* **O**^{pc}: *desunt* **D**^{pc}**α** **24** dat *scripsi*: at **Q**: ac **O**: *desunt* **D**^{pc}**α** et *inserui coll. p. 194,6* dat exempla et docet **26** qua **Q**: quo **O**: *desunt* **D**^{pc}**α** **27** causae genus **D**^{pc}**α**: g. c. **λ**

mum dicit eosdem locos esse laudi et uituperationi, quos in primo libro †et illud† iudicialis causae, hoc est omnia attributa personae. Partitur tamen breui-
256 I. ter laudes et uituperationes per animi res et corporis et extrinsecus: animi sunt uirtutes, artes, scientiae uel contra uitia; corporis uel totius uel in partibus pulchritudo, ualetudo, integritas et cetera huiusmodi; extrinsecus sunt patria, parentes, cognati, amici, magistratus, diuitiae et cetera huiusmodi. Postremum praeceptum dat, in laude et uituperatione non tam nos considerare debere, quid corporis sit, quid sit extrinsecus, quam quid sit in animo. Omnia enim uel laudanda uel uituperanda non rebus externis, non rebus corporis, sed animo metiuntur.

SIN ALIQVAE RES ACCIDENT DIFFICILES] de possibilitate dicit. **170** LVII

ATQVE ETIAM NVNC HOC MIHI VIDETVR] Duplicem necessitudinem **171** facit, unam quae ui sua suum exitum tenet, alteram quae habet exceptionem, ut ad exitum suum perueniat, ut aut *nisi hoc sit* aut *ut hoc sit*.

QVAEDAM SIMPLICES] ut aliter omnino fieri non possint.

KASILINENSES SESE DEDERE HANNIBALI] nisi si uelint fame perire. Ergo hic exceptio.

KASILINVM VENIRE IN HANNIBALIS POTESTATEM] Hic aliter omnino fieri non potest.

TVM ADIVNCTIO] ubi est exceptio. **172**

NISI PROPTER ALIQVAM CAVSAM] ita non est necessitas in ciuili quaestione illa, quae sine condicione est.

PARTIM AVTEM MVLTAS ESSE RES] id est necessitudines.

NAM OMNI TEMPORE ID PERTINEBIT] id est exceptio ipsa.

AC SVMMA QVIDEM NECESSITVDO VIDETVR ESSE HONESTATIS] Duo **173** sunt quidem, honestum et utile, sed utili cum duo subiaceant, commoditas et LVIII

3–6 *cf. p. 155,16–20 Str.* **11** *p. 152,21 Str.* **12** *p. 152,22sq. Str.* **15** *p. 152,24 Str.* **16** *p. 153,1 Str.* **18** *p. 153,2 Str.* **20** *p. 153,13sq. Str.* **21** *p. 153,17sq. Str.* **23** *p. 153,19 Str.* **24** *p. 153,25sq. Str.* **25** *p. 154,2sq. Str.*

1sq. et illud *om.* $\mathbf{E}^{pc}\mathbf{F}^{pr}\boldsymbol{\delta}^{R}$, *cruce signauit Halm* („*abicere noluimus, quoniam ne abiectis quidem locus intellegi potest*“): *desideratur praedicatum uelut* tractauit **3** res et $\mathbf{D}^{pc}\boldsymbol{\alpha}$: res **λ** **4** sunt **λ**: *om.* $\mathbf{D}^{pc}\boldsymbol{\alpha}$ uel^2 **λ**: *om.* $\mathbf{D}^{pc}\boldsymbol{\alpha}$ **5sq.** extrinsecus … huiusmodi *om.* **λ** **11–25** sin … honestatis *deest Cic. M* (*p. 152,19–154,20 Str.*) **11** difficiles $\mathbf{D}^{pc}\boldsymbol{\alpha}$: id est *add.* **λ** dicit *om.* **λ** **12–14** atque … sit^2 *om.* $\mathbf{D}^{pc}\boldsymbol{\alpha}$ **12** etiam hoc *Cic.* uidetur **λ**: uideor uidere *Cic.*: *desunt* $\mathbf{D}^{pc}\boldsymbol{\alpha}$ **15** quasdam $\mathbf{E}^{pc}\mathbf{F}^{pc}\mathbf{L}\mathbf{R}^{pc}$ *Cic.* possint $\mathbf{D}^{pc}\boldsymbol{\alpha}$: possit **λ** **16** sese **ω**: se *Cic.* nisi si uelint fame perire *scripsi Ciceronem secutus*: nisi u. se f. p. $\mathbf{D}^{pc}\boldsymbol{\alpha}$: nisi u. f. p. se **λ** **20** tum $\boldsymbol{\delta}^{R}$ *Cic.*: tunc $\mathbf{D}^{pc}\boldsymbol{\alpha}$: cum **λ** est *om.* $\mathbf{D}^{pc}\boldsymbol{\alpha}$ **23** partim autem **ε** *Cic.* P^2i *Halm in app.*: patet autem **λ**: parte et his autem $\mathbf{D}^{pc}\boldsymbol{\beta}\mathbf{N}^{ac}$: pariter autem ex his $\boldsymbol{\delta}^{R}$, *prob. Halm*: pariter autem *Cic.* P^3i: praeter haec autem *Cic. i* multas esse **μO**: e. m. **Q** *Cic.* P^2: inuenies e. m. *Cic.* P^2J **25** ac summa **εQ** *Cic.*: ad -am $\mathbf{D}^{pc}\boldsymbol{\beta}\mathbf{N}$: ad -ma **O** necessitudo **λ** *Aldus Cic.*: necessitas $\mathbf{D}^{pc}\boldsymbol{\alpha}$ **26–212,1** commoditas et incolumitas $\boldsymbol{\delta}^{R}$: incomm. et incol. $\mathbf{D}^{pc}\boldsymbol{\alpha}$: incol. et comm. (columitas **O**) **λ**

incolumitas, quasi tria effecta sunt; uerum honestas praeponenda, secundo loco habenda incolumitas, tertio commoditas.

175 PROINDE VT QVAEQVE RES ERIT] aut honestatis aut incolumitatis.

176 AT NON EO CONSILIO, QVO ARISTIPPVS] ut sociorum cadauera tempestatibus liberaret.

177 LAVDES AVTEM ET VITVPERATIONES EX HIS LOCIS SVMENTVR] De- *257 I.*
LIX monstratiua, quae supererat sola, causa tractatur; habet autem finem honestatem. Quae demonstratiua partes habet duas, laudem et uituperationem. Vtrumque tamen ex attributis personae tractatur.

3 *p. 154,26sq. Str.* **4** *p. 155,5sq. Str.* **4sq.** *aliter Diog. Laert. 2,77* Πλέων ποτὲ ἐπεὶ τὸ σκάφος ἔγνω πειρατικόν, λαβὼν τὸ χρυσίον ἠρίθμει· ἔπειτα εἰς θάλατταν ὡς μὴ θέλων παρακατέβαλε καὶ δῆθεν ἀνῴμωξεν. Οἱ δὲ καὶ ἐπειπεῖν φασιν αὐτὸν ὡς ἄμεινον ταῦτα ὑπ' Ἀριστίππου ἢ διὰ ταῦτα Ἀρίστιππον ἀπολέσθαι. **6** *p. 155,13 Str.*

2 tertio **D**^{pc}**α**: -ia **O**: *deest* **Q** commoditas **E**δ^{R}: incommoditas **D**^{pc}**αO**: *deest* **Q** **3** proinde … erit *lemma restit. Halm* ut **P**^{pc}**MeBa**, *prob. Orelli*: et **ω**: uti **N** *Cic.* erit **λ** *Cic.*: sit **D**^{pc}**α** **4** at **δ**^{R}**λ** *Cic.*: ut **D**^{pc}**α** **6** ex his locis sumentur (-untur *Cic. i*) **λ** *Cic.*: *om.* **D**^{pc}**α** **7** supererat **D**^{pc}**α**: superest **Q**: semper est **O** causa **λ**: *om.* **D**^{pc}**α** **7sq.** habet autem finem honestatem **λ**: per honestatem **D**^{pc}**α** **9** tamen *om.* **λ** tractatur] FINIT *add.* **D**^{pc}: DONATI (Victorī **Q**^{pr}) EXPLANATIONVM IN RETHORICOS Lib' ij' (li^{os} ij^{us} **O**) explicit f(o)eliciter *add.* **λ**: EXPLIC(IT) *add.* **FL**: *nulla subscriptio exstat in* **ϑR**: *post* tractatur *deficit* **N**

305 H.

193 I.

INCERTI AVCTORIS TRACTATVS DE ATTRIBVTIS PERSONAE ET NEGOTIO

siue commentarius in Ciceronis de inuentione libri I capita 24–28 §§ 34–43

De attributis personae

Cum sint undecim attributa personis, quibus adprobatur cuiusque persona, nomen hominis certis suis designans et sanguinem et hominem nominibus explicatur, cum nullo socium neque nomine neque attributo.

Natura est attributum extra ipsum hominem [praeter] in patria, gente, sanguine ceterisque (haec enim licet dent homini commodum, non tamen proprium); in ipso uero homine circa corpus et animam, quia natura dat plurimas et animo et corpori qualitates. Ergo natura accidens res est, quae aptiorem hominem ad unumquidque facit. Itaque non *orator* natura est, sed *oratorius*, id est qui orator esse possit. Verum has qualitates uel diligentia conparat facitque perfectas, et *habitus* nominatur; aut in has casu quodam ac repentino motu frequenter incidimus, et *adfectio* dicitur; aut in has inclinamur *studio* quodam, quod ipsum studium per se nihil aliud est quam uoluntas adplicata in aliquas qualitates. Ergo adficimur qualitatibus tribus modis: ortu et natali, et est natura; adficimur repentinis casibus, et adfectio est; adficimur industria ac constantia et perseueratione, et habitus est.

At uero ipsum studium, quod esse definiuimus adplicatam in qualitatem aliquam animi uoluntatem, hoc, inquam, studium nunc adfectio est, si pro

13sq. *cf. p. 33,16–19 Str.; p. 88,19–21 Str.*

1 INCIPIT LIBER SECVNDVS FELICITER (F. *om.* **O**) DE ADTRIBVTIS PERSONAE **Dλ**: DE ATTRIBVTIS PERSONAE **β** Repetitio de attributis personae, quod sequitur, in quodam uolumine repertum est quasi principium secundi libri. Vbi etiam opus hoc Q. Fabi Laurenti praescribebatur. ※ DE ATTRIBVTIS PERSONAE **L**: *nullus titulus exstat in* **R** **3** designantibus *Orelli* **4** socium] *an* sociatum *scribendum?* nomine **E**^{pc}**η**$\boldsymbol{\delta}^{R}$: nomen **μ**: homine (-em **Q**) **λ** **5** praeter] ut $\boldsymbol{\delta}^{R}$: praeter sexum *Halm in app.* (*sed cf. p. 214,7sq.*): *del. Ippolito* **7** quia **βλ**: qui **DR**^{ac}: quae $\boldsymbol{\delta}^{R}$: *om.* **L** **9** natura **μ**: -ae **λ** **14** tribus modis **λ** *Halm coll. p. 214,13sq.*: m. **μ**: duobus m. **β**: m. his *siue* his m. $\boldsymbol{\delta}^{R}$ **15** adfectio est **μ**: affectione **λ** **16** ac **μ**: et **λ** **17sq.** *an* qualitates aliquas *scribendum?*

tempore est, nunc, si perseuerauerit, habitus [ipsum studium]; nam iam quasi perceptio quaedam in me est rei eius, cui nomen est ⟨*habitus*⟩, studium si perseuerat. Sed ut studium intellegam, illud debeo considerare, quod ipso studio *194 I.* petitur, ut litteratura aut geometria; quod si perceptum sit, habitus [studio perceptus] est.

Ergo natura accidens qualitas est, ut animae uel corpori uel extrinsecus, *306 H.* et accidens ab ortu ac natali. Accidit autem mari uel feminae; nam marem esse aut feminam non iam inter commoda conputatur.

Adfectio est accidens qualitas uel repente uel [studio] mox desitura (nam si permaneat, fit habitus), dicta *adfectio*, quod adficiat qualitate. Et erit adfectio incipiens habitus uel uictus; non enim omnia ad exitum tendunt.

Habitus est perceptio qualitatum; nam haec *percepta* philosophi dixerunt. Hae qualitates uel commoda sunt uel incommoda; quae quoniam tribus modis [qualitatis] eueniunt [multa his] (⟨non⟩ enim omnia communiter eueniunt, uerum per existentiam ea, quae euenient, secernentur; nam alias uis in eo commodo, quod per naturam est, alias quod per adfectionem, alias quod per habitum), habitus non potest esse *quod non aliud est atque illud, quod habetur*. Nam ignis quia calet putant aliqui habitum esse, quia perpetuum sit, cum ipsum ignis hoc sit, ut caleat; itaque potius natura est. Habitum multi non nisi deo dant, et uerum est: ille habet omnia percepta. At uero homo numquam ita quid perceptum habet, ut non in profectu cottidie sit, et hunc profectum ὁρμήν dixerunt [id est progressionem, quam ὁρμήν habitum dixerunt]. Ergo pro existimatione maioris perceptionis in homine habitum intel- *195 I.* legimus, ut si adfectione quadam aliquid quis agat: ut orator in foro non perfectus, tamen si in eo progressio est aliqua, habitus dicetur; et certe pro commodo suo uel habitum uel adfectionem faciet [non ex uero: in rebus enim nomina sunt certa, quae alterum significent, ut *iracundus* habitus est, *iratus*

9 *cf. Victorin. comm. p. 92,13sq.* **17sq.** *cf. Victorin. comm. p. 92,6sq.* **27–215,1** *cf. Victorin. comm. p. 153,23–154,2*

1 ipsum studium *del. Halm* nam] non **Rδ**^{R} **2** habitus *add. Zwierlein* **2sq.** perseuerauerit **δ**^{R} (*ex l. 1*) **4** aut] ut **δ**^{R} *Halm in app.* **4sq.** studio perceptus *del. Zwierlein* **7sq.** marem esse aut feminam **μ**: m. a. f. e. **λ** **9** studio *del. Zwierlein* desitura **μ**: desideratur **λ** **10** afficiat *Capperonnier*: inficiat **ω** **13** quoniam *seclusit Ippolito* **14** qualitatis „*glossema uidetur*“ *Halm in app., del. Ippolito* eueniunt **μ**: ueniunt **λ** multa his *deleui*: multis *Christ*: multa [his] *Ippolito* non *addidi* enim *om.* **δ**^{R} omnia] commoda **E**^{pc}**F**: commoda uel incommoda **δ**^{R}: omnibus *Ippolito* **16** commodo *del. Ippolito* **17** quod^{2}] quo *Ippolito* **18** ignis quia **λ**: quia ignis **μ** **19** ipsum ignis hoc sit **μ**: h. ip. ig. s. **λ** **21** aliquid *Zwierlein dub.* **22** ὁρμήν^{1} *Stephanus*: OPMHN **D**^{pc}**α**: OPMH **D**^{ac}: *om.* **λ** (*spat. rel.* **O**) **22sq.** id … dixerunt^{2} *om.* **B**^{ac}, *del. Halm* **22** ὁρμήν^{2} *Stephanus*: OPMHN **D**^{pc}**α**: OPMH **D**^{ac}: *om.* **λ** (*spat. rel.* **O**) **26–215,1** non … adfectionis *deleui* **26** non ex uero] nomen erit ex altero **δ**^{R} **27** iracundus habitus est **μ**: h. e. i. **λ**

adfectionis]. Et haec ὁρμή, cum studio et diligentia euenit, habitus est, cum naturaliter, natura.

Studium est autem uel adipiscendi aliquid uel retinendi uoluntas, quo uel adipisci aliquid uel retinere optamus uel adepta retinemus.

Victus est uel quod ipse homo agit uel quod circa ipsum agitur, omniaque habet, quae natura, habitus, adfectio, studium. Nam oratorem esse, quod est habitus, et uictus est, si in ea exercitatione uiuit. Itaque Cicero, quia adsidua ⟨ac⟩ perseueranti diligentia ita rhetoricam percepit, ut ea in eo perpetua esset, habitum consecutus est; sed quia eius actum sibi instituit ad usum uitae, est idem in eadem re et in habitu et in uictu. Itaque multum plerumque de uirtute habitus detrahit si uictus afuisse dicatur. Nam licet orator plenus sit perceptione ipsius artis, tamen aliquantum argumento detrahit si neges in eadem exercitatione uixisse, ut ipse contra Caecilium, quia aufert uictum, infirmat habitum, cum dicit: *Quando tute tui periculum fecisti?* Plerumque et-
307 H. iam si nihil agat ex habitu, hoc ipsum, quod nihil agit, est illi uictus, id est uitae modus (nam ut in uictu est, quibus amicis utatur, item in uictu est, et si
196 I. non utatur). Et certe, quia nihil horum debet deesse personae, potest habitum habere ex geometriae perceptione, in qua nihil agit, et uictum de usu rhetoricae. Victus autem omnis ad qualitatem tendit, sed ea qualitas uel in adfectione uel in habitu erit; deinde uti oratione uel aliquid rhetoricae nosse, quod est adfectionis, et ad loquendum aut discendum aptum esse, quod est naturae, et loqui aut studere uelle, quod est studii, et cetera huiusmodi habet uictus. Verum in hoc considerabitur uictus circa haec omnia, si ita agat uitam, ut haec exerceat. Non enim quia natura loqui aut studere possumus, quod proprium naturae est, idcirco et inde uiuimus: sed ⟨si⟩ sic ordinata sit uita nostra ad omnem substantiam rei familiaris quaerendam, ut inde uiuamus, id est inde nobis omnia suggerantur ad uictum, merito uictus ⟨ex⟩ exercitatione dicetur. Item et si sit habitus et non in ipso habitu agat uitam et uirtutem oratoriae consecutus sit, erit habitus, non uictus. Eodem modo et adfectio est, si pro tempore, id est prout res aliqua tulerit, locutus fuerit, non perpetua consuetudine inde uiuendi. Eodem modo et studium est, si non [studium] quodlibet in exercitatione uitae tulerit, unde uictus nominandus sit uerbo tenus:

14 *Cic. diu. in Caec. 27*

1 ὁρμή *Stephanus*: OPMH **D**: OPMHN **α**: *om.* **λ** (*spat. rel.* **O**) **7** si in ea **μ**: sine **λ** uiuit *Ippolito* (*cf. l. 13*): sit **ω** **8** ac *add.* **Lδ**^{R}: et *add.* **R**^{pc}**Q** perseuerantia diligentiaque **β** ut **μ**: uti **λ** **11** habitus *gen. est* detrahit **μ**: -hitur **δ**^{R}: -het **λ** afuisse **DβL**: abf- **A**^{pc}**δ**^{R}: adf- **A**^{ac}: aff- **R**^{ac}**λ** **12** detrahis **βδ**^{R} **13** quia **βδ**^{R}: qui **ω** **14** quo tempore *Cic.* **15** agit **M** *Zarottus*: aget **ω** **20** aliquid rhetoricae **μ**: rh. a. **λ** **22** uelle **μ**: uel **λ** **23** considerabitur **μ**: -retur **λ** uitam **μ**: -a **λ** **25** si *add.* **δ**^{R} **27** ex *add.* **δ**^{R} **30** locutus **λ** *Christ*: ut l. **D**: locus **γ**: ut locus **βδ**^{R} **31** studium^{1} **γ**: studio **ω**: in studio **βδ**^{R} studium^{2} *del. Zwierlein*

ut causas agere, ut docere est adhuc studii, sed cum ordinata uoluntas est ad usum uitae, merito dicetur et uictus. Singulis enim his res suae in eo, quod sunt, tribuendae sunt: ut item etiam seruus circa hoc, quod in hac condicione est, fortunae est; si seruitutem seruiat tota uita, uictus est. Sic cetera de fortuna.

Facta uero et casus et orationes et consilia ut superuenientia si accipimus erunt suis nominibus. Nam uictus non est sine factis, casu, orationibus, consiliis, *197 I.* sed si euenit, ut diceret, ut faceret, ut ei aliquid accideret, ut consilio uteretur. Et haec omnia, si sic accipiamus ut actiones non ordinatas neque institutas toto uiuendi tempore, erunt suis nominibus; sin autem in eo genere uiuendi posita fuerint omnia, †quae tibi constituendi† ad uitam uniuersam, uictus nominabitur, non suo quidque nomine.

Facta autem, casus, orationes, cum ex futuro tempore argumentum dabunt, ex praeteritis confirmabuntur: *Nam ideo hoc illi accidit, quia hoc fecit, hoc dixit; ideo hoc dicturus est, quia hoc illi accidit.*

De attributis negotio

Negotium factum ipsum est, unde iudicium est; in iudicium enim uel in deliberationem uel in demonstrationem non uenitur, nisi propter factum. Singula igitur quaeque, quae homini aut obiciuntur aut de homine quaeruntur, facta sunt: ipsa igitur singula facta negotium sunt. Sunt alia facta, *308 H.* quae probationem tribuunt ipsi facto, unde quaeritur sub quolibet statu. Sunt tertia facta, quae extra ipsum factum et extra facta, quae uicina sunt ad factum et probant factum, uitae praeteritae: haec *personae attributa* dicuntur. Ergo cum negotium factum dictumue sit, habet attributa quattuor: *continentia cum negotio*, inquit, *in gestione negotii*, *adiuncta negotio*, *quae gestum negotium consequuntur*. Ex his duo prima, *continentia cum negotio* et *in gestione*, totum tenent, quidquid habere potest causa omnis, id est negotium omne per *198 I.* partes suas gestum; duo alia ⟨* * *⟩, ex quibus adsumuntur primum ab oratore

14sq. *cf. Victorin. comm. p. 93,11sq.* **20–23** *cf. Victorin. comm. p. 93,25–94,3; 150,16–19* **24–217,3** *cf. Victorin. comm. p. 94,7–25* **24–26** *cf. p. 33,26–34,2 Str.*

1 agere **μ**: ageret **λ** adhuc studii *scripsi*: huc studii is **D**^{ar}**?**: huc studiis **D**^{pr}: his studiis **β**: huc studii **O**^{pc}: huic studii **γQ**: huius studii **δ**^{R}: studii **E**^{pc}**O**^{ac}: hoc studii *Ippolito:* hucusque studii *Zwierlein* cum *Zwierlein*: quia **ω**: si **δ**^{R} **2** singulis **D**^{ac}: in singulis **D**^{pc}**αλ** **4** fortunae *scripsi*: -na **ω** **6** si **λ** (*ante* ut sup. *iam add. Christ, prob. Halm*): *om.* **μ** **8** si euenit *Halm*: sic uenit **ω**: sic euenit **FM**$_{2}^{pc}$ ei **μ**: et ei **λ** accideret **γ**: -rit **ω** **11** omnia, †quae tibi constituendi *Halm*: in quo o. sunt t. -da **δ**^{R}: o. quae t. constitueris *Ippolito*: o. quo sint constituta *Zwierlein* **12** quidque *Orelli*: quoque **ω** **14** hoc illi accidit **μ**: illi a. h. **λ** **17** in iudicium enim **Rλ**: nim **D**^{ac}: in iudicium etenim **D**^{pc}**β** **L**$\boldsymbol{\delta}^{R}$ **19** quae *om.* **R**^{ac}**λ** **24** habet **δ**^{R}**λ**: -eat **μ** **27** omne *om.* **λ** **28** *post* alia *excidisse uidetur e. g.* ⟨extra (negotium) sunt⟩

ea, quae *negotio adiuncta* sunt; quartum autem illud, quod est *consecutio*, non negotii ipsius gestio est, sed aut extrinsecus uenientia per homines habet aut per naturam generaliter, ut post docebimus.

Igitur prima de attributis, continentia, habent partes quinque: summam, causam, facta illa, quae probant factum, diuisa per tria tempora. Et omne ipsum, quod diximus negotium esse, factum scilicet, continetur ab his: a summa, quae breuem propositionem habet totum claudens, ut *patriae*, inquit, *proditio* et cetera. Habet et causam, quae gemina est: inpulsio et ratiocinatio. Inpulsio est, per quam ⟨quaeritur⟩, cuius causa factum sit, ratiocinatio est, quamobrem factum sit. Sequitur per tria tempora factorum enumeratio: quid ante rem factum, quid in re, quid post rem sit. Sic igitur negotium quodlibet; [de statibus] interim, exempli modo, *occidit—non occidit* partes sunt singulae quaestionis. Sed iam parentis occisio, hominis occisio, patriae proditio summa est. Ergo factum solum negotium est; propositio facti cum persona uel quolibet alio modo inuidiam conparans aut extenuans *summa* dicetur. Et haec est, quam Cato in libro suo appellat *uires causae*. Hoc argumentum sequitur causa, quam partiti sumus; quae utique aduersus negantem factum danda est, ut fecisse doceatur. Quemadmodum autem tractetur uel ab accusa-
199 I. tore uel ab reo in secundo habemus. Quod si alius status fuerit praeter coniecturam, non causa erit, sed ratio; de cuius tractatu in secundo docuit. Post haec secuntur facta omnia ante, in, post, in quibus omnia illa, quae in gestione negotii posita sunt, si tamen prosunt, adsumentur; unicuique enim facto inest locus, tempus, modus, occasio, facultates.

IN GESTIONE NEGOTII. Locus uel naturalis est uel qualitatiuus. Naturalis locus cum argumentum praestat, non erit illud argumentum a loco, sed a facultate. Qualitatiuus autem locus praestat argumentum ex opportunitate; quae opportunitas quibus rebus possit intellegi ipse posuit.

Tempus quid esset, diu generaliter docuit: *pars quaedam*, inquit, *aeterni-*
309 H. *tatis*. Hoc quoque in tria tempora diuisit, quae ipsa tempora partitus est; nam

4–6 *cf. Victorin. comm. p. 94,27–31* **6–8** *cf. Victorin. comm. p. 94,31–95,1* **7sq.** *p. 34,7 Str.* **8–10** *cf. Victorin. comm. p. 95,21–28* **9sq.** *cf. p. 34,8sq. Str.* **10sq.** *cf. Victorin. comm. p. 95,4–7* **16** *Cato p. 80,3–6* **28sq.** *cf. p. 34,23–25 Str.; Victorin. comm. p. 97,22sq.*

4 habent **η** *Zwierlein*: -et **ω** **6** quod diximus negotium **μ**: n. qu. d. **λ** **9** quaeritur *add. Halm, post* sit *add. Ippolito* **10** per quam quamobrem factum sit demonstratur δ^{R} **11** sic **O**: si **Q**: *om.* **μ** negotium] est *add.* **F** *Orelli in app.*; „*supple* fit, nascitur *etc.*" *Capperonnier* **12** de statibus *deleui, sed nescio an exciderit e. g.* ⟨in coniectura⟩ (*cf. l. 19sq.*): de statibus interim **μ**: interim de st. **λ** exempli modo **ω**: sit loco exempli milo δ^{R} occidit non occidit occidit et non occidit δ^{R} *an* sint *scribendum?* **13** hominis occisio *del. Jakobi dub.* **14** propositio **μ**: prae- **λ** **15** alio modo **μ**: m. a. **λ** **19** praeter **μ**: propter **λ** **24** qualitatiuus $A^{pr}E\eta\delta^{R}\lambda$: -ibus **μ** **26** qualitatiuus $A^{pr}E\eta\delta^{R}\lambda$: -ibus $D^{pc}\gamma$: qualitat D^{ac}

praeteritum tribus modis consideratur, consideratur praesens et futurum binis. Verum haec omnia magis ad cognitionem temporis dixit, quod quid esset insinuare cupiebat, quam ut apta sint in gestione negotii. Quid ergo aptum erit huic parti (nam huic attributum est tempus)? Aestimatio eiusdem temporis et conlatio cum gestione, ut id, quod factum dicis, eo tempore, ex quo argumentum sumis, fieri potuisse uideatur. Itaque sic ait: *Nam saepe oportet commetiri cum tempore negotium*.

Occasio autem opportunitas est quaedam temporis ad aliquid faciendum; haec opportunitas tribus modis consideratur.

Modus autem est, quo non solum factum indicatur, sed quemadmodum factum; qui modus et animum indicat, id est uoluntatem. Quam uoluntatem diuidit aut per prudentiam aut per inprudentiam. Prudentia his quaeritur: *200 I.* *clam—palam*, *ui—persuasione*. Inprudentia purgatur inscientia, casu, necessitudine et adfectione animi.

Facultates autem duplici modo argumentum praestant; nam eiusmodi sunt, ⟨ut⟩ per eas aut facilius aliquid fiat aut sine iis effici non possit.

Adivncta negotio. Factum quod in negotio ponitur, unde iudex laturus sententiam est, ut probari quoquo modo possit per quamlibet constitutionem, sumuntur de his rebus argumenta, quae res possunt in ipsum factum adfectione quadam conuenire. Has res *adfecta* nominamus; uerum adfecta accipimus nunc de ipso negotio, id est de omni causa rebusque in causa gestis, nunc ad res in causa gestas alia quasi quodammodo extrinsecus quae conuenire uideantur, aut inde ut proueniant aut ad illa coniuncta sint. Haec adfecta, quae supra diximus, *negotio adiuncta* dicuntur, illa prima continentia uel in gestione. Sed de illis iam supra dictum est; adiuncta uero ea sunt, quae illis ipsis supra positis singulis aliquo modo uel extrinsecus cohaerent, ut summae, ut causae ceterisque, sed cum non ipsa sint, sed aliunde adsumantur, conuenientia tamen erunt (siue aliena sunt, non hinc nata) in conlatione, cui erit aut maius aut minus aut par, itemque simile, contrarium, disparatum. Si uero his adiuncta ita sunt, ut extra tamen sint, erunt aut genus aut pars aut euentus; nihil enim horum non [ex his] ad haec est, non tamen in causa positum, et si

6sq. *p. 35,11sq. Str.* **8sq.** *cf. p. 35,16–18 Str.* **10–16** *cf. p. 36,10–14 Str.* **12–14** *cf. Victorin. comm. p. 100,15–27* **25** supra] *p. 217,4–218,16*

1 consideratur^{2} **μ**: *post* binis *transp.* **λ**: *om.* **Lδ**^{R} **3** cupiebat **βLδ**^{R}: -bant **ω** **4** nam ... tempus *del. Ippolito* **11** quam uoluntatem *om.* **μ** **12** prudentia *om.* **μ** **14** et *om.* **λ** **16** ut *add.* **α** iis *Orelli*: is **Q**: hi(i)s **μO** possit **μ**: -int **λ** **20** conuenire **λ** *Halm*: continere **μ**: contineri **δ**^{R} uerum **δ**^{R}**λ**: ut u. **μ** **22** alia quasi **μ**: aliqua si **λ** **23** sint **δ**^{R}: sunt **ω** **26** cohaerent **μ**: -rerent **λ** **27** ipsa **ω**: in ipsa **Lδ**^{R} (.s. causa *add.* **δ**^{Rsl}) **28** sunt **ω**: sint **γ**: sint et **δ**^{R}: *an* siue *addendum?* in conlatione *post* conuenientia tamen erunt *transp.* **δ**^{R} cui] cum **δ**^{R} **29** par itemque **D**^{pr}**α**: partemque **ω** **31** non ad haec (hoc *Stephanus*) est *Stephanus Halm*: non ex his ad haec est **ω**: non est ad haec **δ**^{R}: ex his *post l. 27* sint *transp. Zwierlein dub.* et] sed **δ**^{R}

201 I. positum in causa (id est in negotio, quae ὑπόθεσις est, id est quaestio personae propriae circa personam propriam) ueluti non positum. Ergo genus sit licet causae, tamen, quia genus est, uelut extra causam est, cum persona propria inest in causa, id est species. Iam uero euentus cum tria tempora teneat, potest esse ex causa, id est ex negotio, de quo loquor; qui probat quidem, de negotio quod euenit rebus gestis, id, quod ⟨in⟩ negotio est. Quoniam tamen et praeteriti temporis euentus et futuri temporis euentus aliquotiens sumitur, et hic 310 H. uideri extraneus potest a negotio, ex negotio tamen oriens. Vnde probatum est adiuncta nunc omnimodis externa, adfecta tamen aliquo modo adiungi, ut certa, quae supra diximus, nunc aliqua ex ipso uel in ipso negotio, alio modo tamen se habentia, quam gesti negotii textus ipse et ordo consistit, circa personam certissimae quaestionis.

MAIVS ET MINVS ET AEQVE MAGNVM EX VI ET EX NVMERO ET EX FIGVRA NEGOTII CONSIDERETVR] *Vis* in eo est, quo ipsa significatione uerborum diuersas res intellegimus. Itaque cum prolata uerba distant sensibus nostris significatione ea, qua proferuntur, ui distant, id est potentia quadam, qua quid quaeque possit intellegimus. De *numero* perspicuum est; *figura* est textus et ordo negotii per circumstantias suas.

SIMILE AVTEM EX SPECIE CONPARABILI AVT EX CONFERENDA ATQVE ADSIMILANDA NATVRA IVDICATVR] *Simile*, hoc est species conparabilis et simulanda natura, est in illis octo: genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione. Sed ipsum simile, quod per haec supra posita effici- 202 I. tur, illic est in contrariis partibus et quae sub eandem rationem cadunt. Hoc distinctius positum in differentiis.

DE CONSECVTIONE. In superioribus duobus attributis negotio negotium omne teneri diximus; tertium, quod est adiunctum negotio, ueluti extra esse praecepimus, sed naturaliter cohaerere [extra ipsam ὑπόθεσιν] aut ab oratore adsumi; quamquam et ea, quae extra sunt, naturaliter ab oratore sumantur. Et de hoc praecepta iam dedimus. Quarta attributio, quae *consecutio* nominatur,

13sq. *p. 36,18–20 Str.; cf. Victorin. comm. p. 102,19sq.* **19sq.** *p. 36,21sq. Str.; cf. Victorin. comm. p. 103,27sq.* **26** diximus] *p. 216,26–28*

1 ΥΠΟΘΕCIC **γ**: ΥΠΟΤΕCIC **Dβ**: uno ΘΕCIC **Q**: *spat. rel. om.* **O** **1sq.** personae propriae *om.* **δ**[R] **2** circa personam propriam *del. Halm* (*sed cf. l. 11sq.*) **4** id est *Halm*: item **ω** **5sq.** quidem, de negotio quod *sic interp. Ippolito* **6** in *add.* **δ**[R] **10** alio *om.* **λ** **13** ex ui et ex **η** *Cic. Halm*: ex ui ex **ϑλ**: ex uictu ex **D**: ex ui tum ex **γ** et[4] *om.* **λ** **14** negotii sicut ex statura corporis consideratur *Cic. Victorin.* *initium paraphrasis non indic.* **D** **17** quaeque (*sc.* significatio uerborum) **ω**: „*fort.* q. possint *sc. uerba*" *Halm in app.* est[1] *om.* **λ** **20** *initium paraphrasis non indic.* **D** conparabilis **Sλ** *Halm*: -le **δ**[R]: conprobabilis **μ** **21** est **η**, *prob. Halm*: et **ω** **23** cadant *Capperonnier* **27** praecepimus **μ**: -ci- **Eηλ** extra ipsam ὑπόθεσιν *del. Christ ut glossema* ΥΠΟΘΕCIN **γ**: ΥΠΟΤΕCIM **Dβ**: is tio ΘΕCIN **Q**: *spat. rel. om.* **O** **29** praecepta iam **μ**: i. p. **λ**

et ipsa ea tenet, quae extra sunt, adhaerentia tamen rebus negotii; quae non ab oratore ex uoluntate sumantur, sed quae ipsis rebus negotii rationabiliter acciderunt. Ac prope ea omnia, quae in quarta attributione [in consecutione] sunt, id uidentur esse quod euentus; uerum euentus aliud est, aliud consecutio uel res consecutionis. Etenim euentus consideratio est ⟨ex⟩ quadam natura rerum, qua perspicitur, quid ex quaque re euenerit, eueniat, euenturum sit; in consecutione autem non, ex rebus quid eueniat, tractat orator, sed quid rebus eueniat, id est quid rebus contingat. Deinde quod in euentu duo sunt, ut adrogantia et odium, in hac consecutione unum; nam ipsi facto consecutio est, quod uel raro uel frequenter ⟨contingit rebus⟩. Haec autem omnia conlocata sunt in hac consecutione, ut nomen [contingit rebus], inuentor, imitator, lex de ipsa re, consuetudo, pactum, ut frequenter fiat, non frequenter, uel utilitas uel honestas ceteraque quae, ut dixi, rebus accidunt, non ex rebus ipsis, sed ad res ipsas quadam gestione proueniunt.

5sq. *cf. p. 37,3–5 Str.* **6** *p. 37,4sq. Str.; cf. Victorin. comm. p. 106,9*

1sq. quae[2] … negotii *om.* **λ** **2** sumuntur *Zwierlein dub.* **3** quae **μ**: quae (qua **O**) ei quae **λ** in consecutione *del. Halm* („*glossema sapiunt*“ *iam Capperonnier*): id est in consecutione **S** **5** ex *add.* **δ**^{R} **6** qua **δ**^{R}**λ**: qua quid **μ** **10** frequenter fit **δ**^{R} *Baiter* **11** ut **δ**^{R}**λ**: aut **μ**, *del. Christ* contingit rebus *post l. 10* frequenter *transp. Christ* inuentor imitator *scripsi coll. Cic. p. 37,13–15 Str.*: im. inu. **ω** **12** ut] *an* utrum *scribendum?* **13** ceteraque quae **F**^{pc}**M**$_{2}$^{pr} *Halm*: cetera quaeque **ω**: et cetera quaeque **δ**^{R} **14** *post* proueniunt *sequitur liber secundus Victorini in* **Dβλ**

INDEX LOCORVM

Lemmatibus exceptis locos, qui in superiore apparatu afferuntur, omnes recepi. Quibus autem locis Victorinus ipsa fere uerba cuiusdam auctoris laudauit, eos crassioribus litteris signaui:

INDEX NOMINVM

INDEX RERVM ET VERBORVM

A

B

C

F

G

H

I

Q

R

S

T

Υ